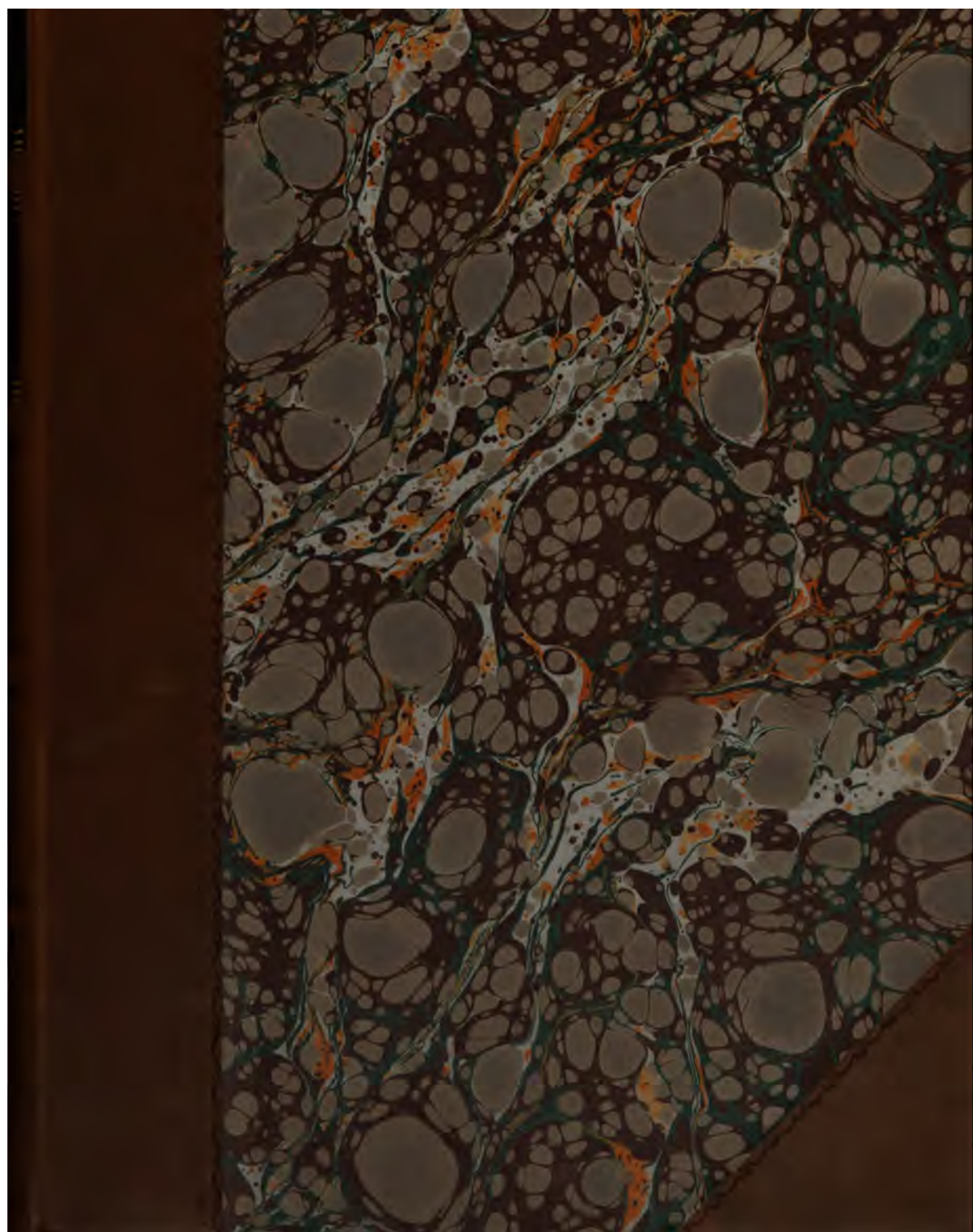

WERKEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

TWEEDE AFDEELING.

AFZONDERLIJKE WERKEN.

S. MÜLLER. REIZEN IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL. I.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.

1857.

NB. De EERSTE AFDEELING dezer **Werken** bestaat uit de:

BIJDRAGEN VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VOOR NEERLANDSCH-INDIE.

waarvan de Eerste Serie in 4 deelen is uitgegeven van 1853—1856, en het 1ste en 2de st. der Nieuwe Serie in 1856 verscheen.

REIZEN EN ONDERZOEKINGEN

IN DEN

INDISCHEN ARCHIPEL,

GEDAAN

OP LAST DER NEDERLANDSCHE INDISCHE REGERING,
TUSSCHEN DE JAREN 1828 EN 1836.

DOOR

DR. SALOMON MÜLLER.

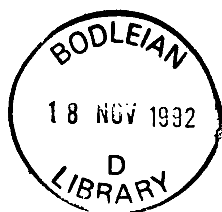
NIEUWE UITGAVE, MET VERBETERINGEN DOOR DEN SCHRIJVER,
UITGEGEVEN VAN WEGEN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-,
LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

EERSTE DEEL.

MET KAARTEN EN PLATEN.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.

1857.

BERIGT.

De eerste uitgave van dit werk verscheen in de jaren 1839—1844 onder den titel: *Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche bezittingen, door de Leden der Natuurkundige Commissie en andere schrijvers, uitgegeven op last van den Koning door* C. J. TEMMINCK. Deze *Verhandelingen* beslaan drie deelen in folio, namelijk: een deel Botanie, een deel Zoölogie en één deel Land- en Volkenkunde. De in het laatstgenoemde deel voorkomende stukken zijn allen in deze nieuwe uitgaaf opgenomen, uitgezonderd alleen eene natuurkundige bijdrage, welke tot opschrift heeft: *Gezigten van bergen, kraters, kusten en eilanden van Java, Sumatra en de straat Sunda*, en waarvan het daartoe behoorende 25-tal platen eigenlijk de hoofdzaak is. Om de kosten dezer nieuwe uitgaaf, in klein formaat, zoo min mogelijk te verhoogen, zijn hierbij slechts weinige platen gevoegd; doch de kaarten, tot nadere toelichting der beschrevene landstreken noodzakelijk zijnde, vindt men hier allen terug.

De belangrijkheid der genoemde verhandelingen is de rede

geweest dat het Instituut heeft besloten om door eene nieuwe, min kostbare uitgave het gedeelte, dat over *Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* handelt, meer algemeen bekend te maken, iets waaraan de hooge prijs van de eerste uitgaaf steeds in den weg stond. Voor de medewerking die het daartoe van de Regering en van den schrijver ondervond, mag het niet nalaten hier openlijk zijne erkentelijkheid te betuigen.

INHOUD.

KAARTEN EN PLATEN.

BIJDRAGEN

TOT

DE KENNIS VAN

NIEUW-GUINEA.

INLEIDING.

De reis, die ik in het jaar 1828 met Zijner Majesteits korvet Triton, langs een gedeelte der zuidwest-kust van Nieuw-Guinea deed, behoort ongetwijfeld tot een' mijner belangrijkste togten in de Indische zeeën. Van slechts weinige, tusschen de keerkringen en in de gematigde luchtstreken gelegene eilanden van noemenswaardige uitgestrektheid, zijn tot den huidigen dag de kusten zoo zelden door Europeanen aangedaan en wetenschappelijk onderzocht, als juist die van dit groote Papoeasche gebied. Dit moet des te meer verwondering baren, wanneer men in aanmerking neemt, dat hetzelve tot de vroegst ontdekte streken dier gewesten behoort, en daarenboven zoo digt bij de Molukken gelegen is, welke, uithoofde hunner kostbare voortbrengselen van specerijen, de oplettendheid van alle zeevarende natiën steeds in eene hooge mate hebben tot zich getrokken.

Volgens de Portugesche geschiedschrijvers, zoude door G. de Meneses, in het laatst van 1526, de eerste verkenning op Nieuw-Guinea zijn gedaan. Uitgezonden door den Onderkoning van Goa, Lopez de Sampajo, om de woelingen in de Molukken te dempen en het bestuur van Ternate op zich te nemen,

werd Meneses op reis derwaarts door zware winden en stroomen naar de Papoeasche kusten afgedreven, waar hij, uithoofde van het ongunstige weder, onderscheidene maanden, naar men wil tot het kenteren der moeson van het volgende jaar, verbleef, zonder dat men evenwel met juistheid de plaats weet, waar hij eigenlijk geweest zij. De Spaansche geschiedschrijvers betwisten hem om die reden de eer der ontdekking van het onderhavige land, en kennen haar toe aan hunnen landgenoot Alv. de Saavedra, een' bloedverwant van Fern. Cortez, die in 1528, op zijne terugreis van Tidore naar de westkust van Amerika, in eene groote bogt bij zekere eilanden, die hij Goud-eilanden noemde, het anker uitwierp, en wel vermoedelijk aan Nieuw-Guinea's noordkust. In datzelfde jaar werd ook Ant. Urdanetta met het aanwezen van dit eiland bekend, en het is waarschijnlijk, dat ook deze ontdekking in het noordelijk gedeelte van hetzelve plaats vond. In 1543 stevende Bern. della Torre, van de Philippijnen naar Amerika overstekende, vele mijlen langs het noordoostelijke gedeelte van het Papoeasche land, en, wanneer de berigten, welke in sommige oude reisbeschrijvingen nopens dien togt gevonden worden, juist zijn, dan moet deze zelfde della Torre op de hoogte van het eiland Arimoa zelfs eene landing gedaan hebben. De bescheiden, die wij intusschen hieromtrent bezitten, zijn ten hoogste gebrekkig. Hetzelfde geldt ook ten opzigte van hetgeen wij weten aangaande Ynigo Ortez de Rez (of Rotha), die in gezelschap met den bovengenoemden Torre, het bedoelde land, in 1545, zoude bezocht en, wegens deszelfs negerachtige bewoners, het den naam van Nova-Guinea hebben gegeven. Volgens opgave van Dr. G. Hassel (*Handbuch der neuesten Erdbeschreibung*, B. 23, p. 313) moet zich in de Groot-Hertogelijke Kaarten-verzameling te Weimar, eene oude Spaansche zeekaart bevinden van het jaar 1558, op welke dit eiland reeds in omtrek staat aangeteekend, doch zonder benaming. Alv. de Mendana, die in 1567 de Zuidzee bevoer, schijnt ondertusschen toen reeds den naam, welken het tegenwoordig draagt, gekend te hebben, vermits in zijn reisverhaal voorkomt, dat hij de eilanden, na drie maanden zeilens van Peru door hem ontmoet, en, uithoofde

van derzelver schijnbare rijkheid aan goud, door het scheepsvolk Salomons-eilanden genaamd, als zamenhangende met Nova-Guinea vooronderstelde.

Meer bepaald en ook van meer geschiedkundige waarde zijn de berigten der ontdekkingsreizen, welke van het begin der zeventiende eeuw af aan, naar Nieuw-Guinea gedaan zijn. Het Hollandsche vaartuig de Duifhen, dat in 1605 tot het doen van landverkenningen van Bantam uitgezonden was, ontdekte, in het daarop volgende jaar, den zuid-westelijken hoek van Nieuw-Guinea, welk landpunt door de schepelingen Valsche Kaap [1]) werd genoemd, omdat zij zich in hun eerst opgevat denkbeeld van, na die punt te zijn omgezeild, een open vaarwater naar het Oosten te zullen vinden, bedrogen zagen. — Of L. Vaez de Torres, op zijnen in datzelfde jaar (1606) volbragten togt door de straat, die Nieuw-Guinea van Nieuw-Holland scheidt en thans den naam van dien Spaanschen zeeman draagt, de zuidkust van het eerstgenoemde eiland al dan niet gezien hebbe, laat zich uit de onvolledige berigten, welke van dien togt bekend zijn geworden, niet wel opmaken. Nogtans schijnt uit eene zinsnede, voorkomende in zijnen brief aan den Koning van Spanje, gedagteekend Manilla den 12^{den} Julij 1607, en te vinden in het Bijvoegsel tot het 2de Deel van Burney's *Voyages and Discoveries in the South Sea*, te blijken, dat hij bewesten de groote zuid-oostelijke landtong, een goed eind ver, min of meer digt langs den wal is gestevend. Het land echter, dat hij voor het zuid-oostelijkste begin van Nieuw-Guinea aanzag, schijnt, naar het gevoelen van latere zeereizigers, een gedeelte van datgene te zijn geweest, hetwelk tegenwoordig Louisiade heet.

De wakkere en ondernemende Will. Corn. Schouten en Jac. Le Maire kwamen, op hunnen avontuurlijken togt om de Kaap Hoorn en door de Zuidzee, in de maand Julij 1616, onverwachts bij de oostkust van Nieuw-Guinea aan. Zij zeilden haar vele dagen achtereen, in eene noord-westelijke rigting, langs en wierpen eindelijk het anker in de nabijheid van drie lage eilanden, die digt met kokospalmen waren bedekt, vrij sterk bevolkt schenen te zijn, en door de bewoners Moa, Insou en

Arimoa [2]) genoemd werden. Naardien gemelde reizigers bij hunne poging om aldaar te landen, niet behoedzaam en voorzigtig genoeg te werk gingen, werden zij, bij de aannadering hunner sloep, door de inboorlingen met een' regen van pijlen begroet, en zestien hunner manschappen daardoor verwond. Den 20sten van dezelfde maand zetteden zij hunnen togt op nieuw noordwestwaarts voort en ontdekten, eenige dagen later, een schoon en groot eiland, dat, ter eere van Schouten, met diens naam werd bestempeld. Hetzelve vormt, met de eilanden Jobie, Bultig en het zoogenaamde Lange eiland, eenen noordelijken dam voor de groote baai Geelvink, in het noord-oostelijke gedeelte van Nieuw-Guinea. Latere berigten hebben geleerd, dat het door de bewoners Mysory wordt genoemd.

De Bevelhebbers der Hollandsche bezittingen in Oost-Indië, bezield van ijver en vol groote plannen om het gezag en de handelsondernemingen der Compagnie in die gewesten meer en meer uit te breiden, zonden weldra op nieuw vaartuigen uit, tot het doen van nasporingen omtrent de landen, derzelver bewoners en voortbrengselen, welke ten Zuiden en ten Oosten van de Molukken gelegen zijn. Met dat doel vertrokken in 1623 twee jagten naar de gezegde streken. Deze vaartuigen schijnen het eerst ergens aan den zuidkant van Nieuw-Guinea te zijn aangeland, waar J. Carstens, een der bevelvoerders dier bodems, met acht zijner schepelingen verraderlijk aangetast en om het leven gebragt werd. Van daar stevenden alstoen de jagten naar de noordkust van Nieuw-Holland, en hier binnen de groote bogt gerakende, die den naam van Carpentaria draagt, ontdekten zij aan hare oostzijde het land, aan hetwelk de naam van Arnhem, naar een hunner vaartuigen, gegeven werd.

In 1636 zond de Gouverneur-Generaal van Diemen insgelijks twee vaartuigen, Klein-Amsterdam en Wezel genaamd, onder het bevel van zekeren Ger. Pool, naar Nieuw-Guinea. Pool vertrok den 17den April van Banda en deed de westkust van het land der Papoea's, op omtrent 4½ graad zuiderbreedte, aan. Hier begaf hij zich met zijnen schrijver en eenige matrozen naar wal; maar naauwelijks was hij aldaar aangekomen, of hij

zag zich door eenen talrijken hoop wilden overvallen en werd bij die gelegenheid met nog drie zijner reisgenooten wreedaardig vermoord. — Van Diemen gaf vervolgens, in 1642, aan den koenen Abel Tasman bevel, om met twee schepen (Heemskerk en Zeehaan [3])) naar het Zuidland op ontdekkingen uit te gaan: eene reis, die zulke gewigtige uitkomsten voor de zeevaart en de aardrijkskunde opleverde, en Tasmans naam, zoowel als dien van zijnen schranderen lastgever, op eene roemvolle wijze vereeuwigde. Daar wij ons echter hier alleen met dat gedeelte van dien gedenkwaardigen togt onledig houden, hetwelk tot Nieuw-Guinea betrekking heeft, zullen wij slechts aanmerken, dat Tasman, na Nieuw-Holland te zijn rondgezeild, langs de oostkust van Nieuw-Guinea koers zettede, eenige dagen bij de eilanden Moa en Insou vertoefde, en vervolgens, voorbij het eiland Schouten en om het noordelijke gedeelte van het groote Papoeasche land, naar de Molukken stevende. Aan den noordelijksten uithoek van Nieuw-Guinea gaf hij den naam van Kaap de Goede Hoop: een' naam, waarmede ook reeds vroeger door Schouten de noord-westelijke punt van het naar hem genoemde eiland was gedoopt, en wel om reden, dat hij bij het voorbij zeilen van dezelve zich aan de grens der Moluksche wateren dacht te bevinden en nu regt op die eilanden te kunnen aanhouden.

Na dien tijd schijnen er vele jaren verloopen te zijn, zonder dat eenig vaartuig deze van zwarte, negerachtige menschen bewoonde landen bezocht heeft. Het eerst volgende berigt van zulk een' togt, in de geschiedboeken opgeteekend, maakt melding van twee sloepen, die in 1663 van Banda naar Nieuw-Guinea werden uitgezonden. Aan het hoofd dezer onderneming stond zekere kapitein Vink. Volgens zijne, door Valentyn geboekstaafde opgaven, heeft hij aan de westkust, in het noordelijk gedeelte van het eiland, eenige gehuchten bezocht, en wel in het rijk van Onin. De groote inham, waarvan Vink gewag maakt, is waarschijnlijk de zoogenaamde Mc. Cluer's inlet, van de nieuwere kaarten. Volgens zijn verhaal bestaat de kust aan weêrskanten van die groote bogt uit hoog land, dat echter hier en daar door laag voorland bezoomd is; geheel in het bin-

nenste van den inham is de grond moerassig en in verre uitgestrektheid vlak. Er moeten vele kleine eilandjes langs de kanten verspreid liggen, en een sterke stroom en hoog getij, dat soms tot anderhalven vadem rijst en valt, in dien inham bespeurd worden. Voor het overige is ook dit verhaal even arm aan meldingswaardige berigten omtrent de voortbrengselen van het land en deszelfs bewoners, als zulks met alle vroeger vermelde reizen naar die oorden het geval is. Ook de daarop volgende togt van den opperkoopman Keyts, die in 1678 met twee jagten en eene sloep van Banda naar de kust van Nieuw-Guinea onder zeil ging, levert over het geheel slechts weinige bijzonderheden op, die met genoegzame kennis en oordeel zijn opgeteekend. Keyts heeft nagenoeg dezelfde kuststreek aan de westzijde van het land der Papoea's bezocht, die Vink en andere zijner voorgangers aandeden. Het belangrijkste van dien togt is door Valentyn, in zijne beschrijving van Banda, medegedeeld, uit welk berigt wij hier alleen zullen overnemen, dat de westkust van Nieuw-Guinea, tusschen 3 en 4 graden Zuiderbreedte, ten deele tamelijk hoog en bergachtig is, eene menigte bogten en baaijen vertoont, en dat een aantal min of meer groote eilanden langs dezelve verspreid liggen. Binnen eene ruime baai, welke Keyts, ter eere van den lateren Gouverneur-Generaal Speelman, met diens naam bestempelde, bemerkte men, aan den oostkant, eene klip, ter zijde van welke de schepelingen eene groote menigte op staken geplaatste doodshoofden gewaar werden, alsmede het standbeeld eener menschelijke gedaante. Tevens zag men er verscheidene onbekende letters, die met rood krijt schenen geschreven te zijn. Het kwam hun voor, dat de Cerammers met die oorden druk handel dreven: zij bragten voornamelijk rijst en glaskoralen derwaarts, en ruilden daartegen slaven en massoyschors in. De inlanders toonden zich arglistig en wantrouwend, en toen men op zekeren dag, op het kleine, nabij de kust gelegene eiland Nametotte de watervaten wilde vullen, werd het ongewapende sloepsvolk eensklaps vijandelijk door de inboorlingen overvallen en ten deele wreedaardig van kant gemaakt.

Dampier bevoer de wateren van Nieuw-Guinea in 1700. Van

Timor komende, bezocht hij het eerst het noord-westelijk gedeelte, zeilde van daar om den noordkant en, na bij verschillende, iets meer oostelijk gelegene eilanden, waarvan het reeds vooronderstelde niet verbonden zijn met Nieuw-Guinea door hem tot zekerheid gebragt werd, een tijd lang te hebben rondgekruist, naderde hij op nieuw de oostkust van het laatstgemelde eiland; hij stuurde alstoen langs hetzelve wederom noordwaarts op, beginnende bij een hoog voorgebergte, hetwelk door hem King William's Kaap genoemd werd. Aan het, tegen over dezen uithoek liggende, vrij groote eiland gaf hij den naam van Nieuw-Brittanje.

In 1705 bezeilde het Hollandsche schip de Geelvink de oostzijde van Nieuw-Guinea, ontdekte, in het noordelijke gedeelte, de groote baai, die onder dien naam bekend is, en verkende vervolgens, verder om de Zuid, eenige kusten van het land, dat eene halve eeuw later, door den Heer de Bougainville nader opgenomen en toen Louisiade genoemd werd.

Voor zooverre men uit de weinige openbaar gemaakte berigten aangaande den togt van Roggeveen, in 1722 door de Zuidzee naar de Indische wateren ondernomen, mag oordeelen, heeft deze zeeman de eilanden Moa en Arimoa bezocht, en is hij van daar, nu eens digter en dan weder op grooteren afstand, langs den noordkant van Nieuw-Guinea heen gezeild. Het land, door hem gezien, was meest hoog en had over het geheel een vruchtbaar voorkomen.

Carteret en de Bougainville schijnen op hunne vaart langs de oost- en noordzijde van Nieuw-Guinea, deszelfs kusten slechts op enkele plaatsen uit de verte te hebben waargenomen; de eerstgemelde in 1767, en de ander in het jaar daaraanvolgende. — Sonnerat, die in 1776 eene reis naar Nieuw-Guinea in het licht gaf, waarin men, onder anderen, een aantal planten en vogels van dat land vindt beschreven en afgebeeld, heeft zijne bouwstoffen daartoe grootendeels bijeengezameld op het nabij den zuidhoek van de groote baai Geelvink liggende eiland Jobie, werwaarts hij, in 1771, een' inspectie-togt medemaakte.

Omtrent de kennis der noordkust van Nieuw-Guinea heeft zich, in de achttiende eeuw, Forrest ongetwijfeld het meest verdienstelijk gemaakt. Deze scheepskapitein werd, in 1774, door de Engelsche Oost-Indische Compagnie uitgezonden, voornamelijk met het doel om den handel nuttig te zijn, en wel bepaaldelijk dien in kaneel, notenmuskaat en andere kostbare voortbrengselen, welke welligt hier en daar in de Molukken of in zoodanige landstreken ten Noord-oosten van dezelve, buiten het beheer der Hollanders liggende, mogten voorhanden zijn. Behalve het eiland Waigiou, dat hij op onderscheidene punten bezocht, begaf hij zich in het begin van 1775 ook naar de bogt Dorey op Nieuw-Guinea, en verzamelde aldaar een aantal berigten betrekkelijk de aardrijks- en volkenkunde, de scheepvaart en den koophandel. Fransche reizigers hebben na hem herhaalde malen diezelfde bogt aangedaan en nopens de gesteldheid van het land, der gewassen, dieren en bewoners belangrijke mededeelingen geleverd, vergezeld van kaarten en ook van vele fraaije teekeningen. De beschrijvingen der reizen van de korvetten la Coquille en l'Astrolabe munten in dat opzigt voornamelijk uit. Behalve deze beide, onder de bevelen der Heeren Duperrey en Dumont d'Urville, tusschen de jaren 1822 en 1828 volbragte reizen derwaarts, heeft ook d'Entrecasteaux, op zijnen roemwaardigen, doch tevens zoo hoogst ongelukkigen togt in 1793, een gedeelte van de oost- en noordkust van Nieuw-Guinea verkend, en werden door den Heer Freycinet, in 1818, de eilanden Rawak en Waigiou aangedaan, en eenige andere punten in die streek door dien verdienstelijken zeevaarder nader bepaald.

Door deze veelvuldige pogingen zijn thans de beide genoemde kustzijden van Nieuw-Guinea, wat haren omtrek betreft, veel beter bekend, dan de west- en de zuidkant van dit groote eiland, welke laatste vooral nog maar zeer weinig door Europeanen is onderzocht kunnen worden. De talrijke koraalriffen en zandbanken, welke hier de kust als bezoomen en daar, waar deze het meest den vasten wal van Nieuw-Holland nadert, zich tot aan diens boorden, met slechts naauwe openingen, uitstrekken, maken het bezoeken der kust aller-

gevaarlijkst. — Men heeft op onderscheidene plaatsen der straat Torres de doorvaart beproefd, maar overal met veelvuldige moeijelijkheden te kampen gehad, en menig schip is, ondanks alle aangewende pogingen en behoedzaamheid, daarbij te gronde gegaan. De beste koers door deze zeeëngte is tot heden toe, volgens de aanwijzing van kapitein Flinders, digt om kaap York en langs de hooge eilanden heen, die onder deze noordelijke landtong van Nieuw-Holland gelegen zijn. Langs dien weg is deze verdienstelijke zeeman het moeijelijkste gedeelte der engte in 4—5 dagen doorgestevend. Onder de vaartuigen, die den doortogt meer noordelijk langs de kust van Nieuw-Guinea ondernomen hebben, verdienen vooral de Engelsche schepen Hormuzeer en Chesterfield genoemd te worden. Deze voeren in 1793 gezamentlijk door de straat, maar hadden tot die vaart niet minder dan 72 dagen noodig, waarbij het bootsvolk veel gebrek te verduren en menig gevaar door te staan had. Op het kleine eiland Darnley werden eenige hunner vermoord; zij hadden zich door geveinsde welgezindheid der inboorlingen laten verlokken om een' nacht aan den wal over te blijven. De bevelhebbers dier schepen, W. Bampton en B. Alt, hebben intusschen veel tot de betere kennis der zuidkust van Nieuw-Guinea bijgedragen, en zijn misschien de eenige, welke dat gedeelte op onderscheidene plaatsen van nabij hebben bezigtigd. Kapitein Flinders deelt, in de inleiding zijner *Voyage to the Terra australis*, een uittreksel hunner dagboeken mede, en de Heer Dalrymple heeft hunne ontdekkingen op dien togt, door middel van twee kaarten, bekend gemaakt. — De Admiraal Edwards schijnt alleen het uiteinde der zuid-oostelijke landtong van Nieuw-Guinea gezien te hebben: het verongelukken van het fregat Pandora, waarover hij toen als kapitein het bevel voerde, verijdelde de voortzetting van verdere verkenningen.

Wat nu de westkust van Nieuw-Guinea betreft, deze werd in de laatste twee eeuwen voornamelijk door Hollandsche en Engelsche zeevaarders van tijd tot tijd bezocht en nader bepaald. Behalve de reeds vroeger vermelde togten naar die streek, hebben wij, uit een vroeger tijdperk, nog te gewagen van de

landing door Cook, in 1775, op 6° 15′ Zuiderbreedte gedaan. De inlanders, die, bij het ontwaren van vreemdelingen op het strand, al spoedig in menigte ginds en her uit de bosschen te voorschijn kwamen, toonden zich vijandig en oorlogzuchtig gestemd, zoodat Cook het, na een kortstondig oponthoud, geraden vond, de kust weder te verlaten.

Met veel moeite en inspanning schijnt de Britsche Kapitein Mc. Cluer een gedeelte der noord- en westzijde van Nieuw-Guinea te hebben opgenomen; doch zijn vroegtijdige dood deed zijne gedane waarnemingen en opgezamelde kennis grootendeels voor de aardrijkskunde verloren gaan. Hij vertoefde, in 1791, met de onder zijn bevel staande schepen Panther en Endeavour, ruim vier maanden in die streken, maar de eenige vruchten, welke van dien onderzoekingstogt bekend zijn geworden, zijn de kaart door Dalrijmple in 1792 uitgegeven, en het korte verslag door J. P. Hockin openbaar gemaakt [4]). Van het slechte karakter der inboorlingen bevat ook dit reisberigt een staaltje, zijnde op zekeren dag, op eene verraderlijke wijze, de scheepsdoctor Nicholson door hen gedood en vier matrozen door pijlschoten gewond geworden.

Het is mij niet gebleken, dat in een tijdverloop van dertig jaren na Mc. Cluer, eenig schip de zuid-westelijke stranden van Nieuw-Guinea, met het bepaalde oogmerk om wetenschappelijke onderzoekingen in het werk te stellen, heeft aangedaan. In 1826 werd echter Zijner Majesteits brik Dourga, onder bevel van den Luitenant-ter-zee Kolff, derwaarts gezonden, met den last om langs een gedeelte dier kust nasporingen te doen aangaande de gesteldheid van het land en den toestand der bewoners. De Heer Kolff stevende van Amboina naar den zuid-westelijken uithoek van Nieuw-Guinea; ontdekte, omtrent 24 geographische mijlen benoorden de Valsche Kaap, eene wijde opening, die hem toescheen de mond eener groote rivier te zijn, aan welke hij den naam van zijn vaartuig gaf [5]); waarna hij noord-west-waarts koers zettede, tot bij een klein eiland, Lokahia genaamd, dat op omstreeks 134° 50′ Ooster-lengte van Greenwich, digtbij den vasten wal is gelegen. Van hier vertrok hij naar de Tenimber-eilanden, na alvorens te Lo-

kahia eene vijandelijke aanranding van de zijde der bewoners te hebben wederstaan, die aan een' man van de equipage het leven kostte.

In het begin van 1828 werden door het Nederlandsch-Indische Bestuur op nieuw twee oorlogsvaartuigen naar de zuidwestkust van Nieuw-Guinea afgezonden, te weten Zijner Majesteits korvet Triton en de Koloniale schooner Iris. Aan mij en vier mijner toenmalige ambtgenooten [6]) viel het geluk te beurt van dezen belangrijken togt te mogen medemaken. De waarnemingen, door mij en mijne overledene vrienden op dien togt gedaan, zullen, voor zooverre zij strekken kunnen om eene zoo veel mogelijk naauwkeurige voorstelling van het land en zijne bewoners te geven, het onderwerp dezer eerste Verhandeling uitmaken. Alvorens echter daartoe over te gaan, zal ik, overeenkomstig het tot hiertoe gevolgde plan, om vooraf een beknopt overzigt te geven van de voornaamste reizen naar die streken ondernomen, mij hier alleen bepalen tot eene korte opgave van die gedeelten des lands, welke door de voornoemde schepen zijn bezocht en wat aldaar bij die gelegenheden door ons is verrigt.

Met het doel derwaarts gezonden om de kust nader op te nemen en eene geschikte plaats uit te kiezen tot het aanleggen van een etablissement, kwamen wij, met het einde der maand Mei, voor de breede opening van de zoogenaamde Dourga-rivier. Na deze eenige dagen in eene oostelijke rigting opgevaren te zijn, vonden wij het raadzaam, bij de onzekerheid van, verder doordringende, ons oogmerk te zullen kunnen bereiken, en daar wij bedreigd werden met gebrek aan drinkwater, om wederom zee te kiezen, ten einde de kust meer noordwaarts op in oogenschouw te nemen. Na hier en daar met de inboorlingen verkeer te hebben gehad en, zoo veel tijd en gelegenheid zulks toelieten, langs het land opnemingen en nasporingen nopens deszelfs gesteldheid te hebben gedaan, gelukte het ons, tusschen eene hooge, schilderachtige kust, eene diepe en zeer ruime baai te ontdekken. Dit was op 3° 45′ Z. breedte en 134° 15′ lengte beoosten Greenwich. Hier werd eene kleine sterkte gebouwd, welke den naam ontving van fort Du Bus, ter eere van den toenmaligen Commissaris-Generaal van Neder-

landsch Indië, den Burggraaf Du Bus de Gisignies. Gaarne zoude, na afloop dezer verrigtingen, de Commandant der Triton, overeenkomstig zijnen lastbrief, de verkenning der kust nog een eind weegs verder noordwaarts, al ware het ook slechts tot aan den grooten inham van Mc. Cluer, op de aangevangene wijze hebben willen voortzetten, doch de betreurenswaardige staat, waarin zich de bemanning bevond, maakte de uitvoering van dit nuttige en loffelijke voornemen ten eenemale onmogelijk. Beide vaartuigen telden, gedurende de drie maanden, welke zij in die streken vertoefden, niet alleen meer dan twintig dooden, maar de korvet was zelfs verpligt, met meer dan zestig zieken aan boord, in het begin van September, naar Amboina terug te keeren. Kort na hare aankomst aldaar verloor zij ook haren Commandant Steenboom: zoodat deze reis in geenen deele gezegd kan worden tot de gelukkigste te behooren onder die, welke ter bevordering der zeevaart- en der land- en volkenkunde naar vreemde oorden ondernomen werden [7]).

Van dien tijd af aan voeren jaarlijks eens of meermalen de in de Moluksche wateren gestationeerde landsvaartuigen naar de westkust van Nieuw-Guinea, om zoowel de bezetting van den nieuw gevestigden post van de noodige levensmiddelen te voorzien, inzonderheid van rijst, welker bebouwing aldaar geheel onbekend is, als ook om de begonnen opnemingen, naar gelang der omstandigheden, verder te kunnen voortzetten. In dit laatste opzigt heeft, voor zoo verre mij bekend is geworden, de Luitenant der tweede klasse van de Koloniale Marine, A. de Boer, zich bijzonder verdienstelijk gemaakt. Op eenen kruistogt, door hem in 1832 met de oorlogsschooner Sireen naar de onderhavige streken volbragt, heeft hij, tusschen 4° 15′ tot 5° 15′ Zuiderbreedte, onderscheidene kustopnemingen gedaan; rakende deels den vasten wal van Nieuw-Guinea, deels ook eenige der Matabella en andere daar omstreeks gelegene kleine eilanden. Het door hem vervaardigde plan dier waarnemingen, mij door Zijne Excellentie den gewezen Minister van Koloniën, Graaf van den Bosch, goedgunstig medegedeeld, is mij van zeer veel dienst geweest ter aanvulling der kaart, waarvan deze Verhandeling vergezeld gaat.

Bovenal belangrijk is intusschen de, in het jaar 1835, door de oorlogsschooners **Postillon** en **Sireen**, — de eerste onder bevel van den Luitenant-ter-zee Langenberg Kool, de laatste onder dat van den Luitenant Banse, — gedane ontdekking in het zuid-westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea. Het was eene gelukkige toevalligheid, dat die ontdekking juist plaats had op den heugelijken verjaardag van 's Konings eenige Dochter, de niet minder beminnelijke, dan innig geliefde Prinses Marianne; en geen wonder derhalve, dat deze in- en buiten 's lands zoo hoogvereerde naam door eene Nederlandsche expeditie boven alle andere namen werd waardig gekeurd, om aan deze nieuwe ontdekking te worden verbonden.

De Heer Langenberg Kool, die aan het hoofd dezer expeditie stond, was door den Heer Staatsraad Baud, toenmaals Gouverneur-Generaal ad interim van Nederlandsch Indië, opzettelijk van Java naar Nieuw-Guinea afgevaardigd, om een nader onderzoek te bewerkstelligen naar de zoogenaamde Dourga-rivier, en wel bepaaldelijk, of deze wezenlijk eene rivier, dan wel eene straat of zeeëngte was; en of zij, in dit laatste geval, welligt eenen veiligen en geschikten doortogt zoude kunnen opleveren tusschen de Indische wateren en den stillen zuidelijken Oceaan. Met deze opdragt stevenden de beide bodems, in April 1835, naar de verkende opening van de vooronderstelde Dourga-rivier; kwamen op den 26sten dier maand aldaar aan; zeilden dezelve in eene zuid-oostelijke en zuidwaartsche rigting door, en kwamen op den 9den Mei, op omtrent anderhalven graad beoosten de Valsche Kaap, in zee weder uit. Derhalve was het land, waarvan de zoo even vermelde Kaap den zuidwestelijken hoek vormt, een eiland, hetwelk, ter eere van Zijner Majesteits doorluchtigen Kleinzoon, die zich aan het gevaarvolle zeemansleven heeft toegewijd, en nu reeds, ondanks zijnen nog zoo jeugdigen leeftijd, alle werelddeelen bezoekt, Prins Frederik Hendriks-eiland genoemd werd.

Ook de Fransche korvetten l'**Astrolabe** en la **Zéleé** bezochten, tijdens hare vaart naar den Zuidpool, in 1839, de westkust van Nieuw-Guinea. Zij deden eerst eene verkenning bij de Valsche Kaap, en zeilden vervolgens noordwaarts naar

de Tritons-baai en van daar langs de hooge en bogtrijke kust tot aan de Mc. Cluer's-inlet. De hydrographische atlas van deze laatste ontdekkingsreis van Dumont d'Urville bevat verscheidene nieuwe opnemingen van gemelde kuststreek.

Hiermede meen ik de voornaamste reizen, welke van het begin der 16de eeuw tot het jaar 1840 de opsporing en nadere kennis van den omtrek der kust van Nieuw-Guinea ten doel hadden en min of meer bevorderden, vlugtig te hebben doorgeloopen. Thans ga ik over tot eene meer uitvoerige vermelding der waarnemingen, welke wij aan den togt van de korvet Triton, langs den zuid-westkant van dit eiland in het jaar 1828 gedaan, te danken hebben. Ten einde het overzigt gemakkelijker te maken, splits ik mijne opmerkingen in drie deelen, waarvan het eerste is toegewijd aan de beschouwing van de physische gesteldheid des lands, het tweede aan die der bewoners, en het derde aan de inbezitneming van die landstreek door het Nederlandsche Gouvernement.

EERSTE AFDEELING.

Physische gesteldheid: Uiterlijk aanzien van het land, en vaarwater langs hetzelve. Hoedanigheid van den grond; planten; dieren. Luchtgestel; winden; strooming der zee nabij den wal, enzv.

De gedaante en strekking der kust van het gedeelte der zuidwest- en zuidzijde van Nieuw-Guinea, hetwelk door de bovengenoemde Koninklijke vaartuigen, tusschen 1826 en 1835 bezocht en opgenomen is geworden, wordt door de kaart, welke deze verhandeling vergezelt, voldoende aangewezen; zoodat daaromtrent geene nadere toelichtingen zullen noodig zijn. Wij merken alleen aan, dat de weinige, eenigzins flaauwer geteekende plaatsen daarop nog min of meer als onzeker moeten worden beschouwd, uithoofde van den grooten afstand, waarop, of het mistige weder, waarbij zij bezeild werden; en dat voorts de gestipte plekken in het noordelijke gedeelte der kaart, zijn aangeteekend volgens de ruw geschetste opgaven van eenige Papoea's van Lobo en Wezels-eiland.

De gesteldheid van het land langs de uitgestrektheid, welke de kaart aanwijst, is zeer verschillend. In het noordelijke gedeelte, van 132° 30′, of misschien van nog geringer oostelijke lengte af, tot op die van omtrent 135° 30′, is de kust hoog en klippig. Men ziet slechts hier en daar kleine strandvlakten, voornamelijk binnen de talrijke groote of kleinere bogten, terwijl op andere plaatsen het gebergte steil uit zee oprijst, hetwelk inzonderheid bij de uitspringende hoeken

dikwerf het geval is. Op omstreeks de laatstgemelde lengte zuidwaarts, verwijdert zich echter het gebergte allengskens meer en meer van den oever, zoodat in die rigting weldra een wijduitgestrekt, effen voorland zigtbaar wordt, hetwelk deze zelfde gesteldheid, als eene onafzienbare wildernis, tot bij straat Torres behoudt. — Tusschen de twee zuidelijkste breedtegraden ontwaart men, zoover het oog reikt, niet het geringste spoor eener verhevenheid van den grond; maar op de breedte van omtrent 5½ graad, vertoont zich, bij helder weder, zeer ver binnen 's lands, eene hooge bergketen, die, naarmate men noordelijker komt (op 4½ graad), zich meer onthult en alsdan een ongemeen trotsch gezigt oplevert. Sommige harer toppen schijnen zich zelfs tot boven de grenzen der eeuwige sneeuw te verheffen: wij althans wisten de glinsterende witte lagen, waarmede de kruinen en hooge ruggen bedekt waren, aan geene andere oorzaak toe te schrijven [8]). Gedurende den dag was intusschen zelden veel van het gebergte te zien, daar dikke wolken het gemeenlijk omhulden; maar in den vroegen morgen, kort voor of na zonneopgang, vertoonde het zich langs eene groote uitgestrektheid, als een ontzaggelijk gevaarte. Zijne hoofdrigting scheen bijkans oost- en westwaarts te loopen, zoodat het tusschen den 136sten en 135sten graad Oosterlengte, vrij digt de kleinere kustbergen nadert, die noordwaarts van daar den oever bezoomen. Deze laatste volgen derhalve de zuidoostelijke en noord-westelijke strekking van het eiland. Zeer opmerkelijk intusschen is het verschil, dat in de uiterlijke gedaante dier onderscheidene bergreeksen bestaat. De ver landwaarts in gelegene keten vertoont, over het algemeen, in hare omtrekken vrij zachte golvingen. Onder de hoog uitstekende toppen wordt inzonderheid de aandacht getrokken door een aantal breede tafelvormige kruinen; welligt uitgestrekte plateaux, die, naar hunne ligging te oordeelen, gedeeltelijk van eene gematigde en anderdeels van eene koude luchtstreek moeten omgeven zijn. De meer noordelijke kusthoogten daarentegen, hebben bijna overal zeer ruwe, klippige gestalten, die zich niet zelden als steile torenspitsen en hoekig uiteengescheurde wanden verheffen. Over het geheel is het gebergte op dit gedeelte der

kust, slechts van eene matige verhevenheid. Datgene, hetwelk zich langs den oever uitstrekt, schijnt nergens eene hoogte van duizend meter te boven te gaan: op de meeste plaatsen, waar wij het zagen, verheft het zich slechts tot eene hoogte van twee- tot driehonderd meter. De berg Lamantsjieri echter, eene der aanzienlijkste kruinen dier streek, is, volgens trigonometrische meting, 750,39 meter hoog. Deze ligt op den achtergrond der bogt Oeroe Langoeroe of Triton's baai, op 3° 39′ Zuiderbreedte.

De eilanden, langs de door ons bevaren kust gelegen, zijn in het algemeen van denzelfden aard als de vaste wal, in welks nabijheid zij zich bevinden: waar deze laag is, zijn zij zulks ook; waar hij hoog is, zijn zij insgelijks hoog. De meeste eilanden troffen wij onder de hooge kust aan. Alle kwamen doorgaans, zoowel in uiterlijk aanzien als ten opzigte hunner bestanddeelen, met deze laatste overeen, en waren veelal door min of meer breede kanalen of zoogenaamde straten van haar afgescheiden. Hunne oevers zijn meerendeels steil, en daar, waar de wanden schier onafgebroken door den zwaren golfslag geteisterd worden, zijn de rotsen gemeenlijk, even boven het water, sterk ondermijnd en allerwegen met tallooze groeven en gaten uitgehoold. Alleen binnen de bogten en kloven, die ginds en her langs de kust worden gevonden, ontwaart men gewoonlijk kleine zandvlakten, die den half nomadischen Papoea tot woonplaats verstrekken. De stille rust, welke in deze, door eene hevige natuurkracht plotseling en met geweld ontstane kloven, meestal heerschende is; de talrijke hooge en veelvormige spitse klippen en de schilderachtige afwisseling, door deze gevaarten met de groene bosch- en heestergroepen te weeg gebragt; de blijkbaar aanhoudende strijd der vegetatie met den vasten en steenachtigen bodem dier kusten, ten koste van welken zij zich echter steeds verder en verder uitbreidt; de breede, donkerblaauwe waterbaan, wier zacht gekrulde en vaak spiegelgladde oppervlakte door de eeuwigdurende beweging van eb en vloed van alle onreine stoffen gezuiverd wordt en wier helderheid het oog veroorlooft tot in eene onmetelijke diepte neêr te blikken: — dit alles levert een tooneel op, hetwelk

eenen verhevenen, ja betooverenden indruk maakt. Deze indruk wordt nog verhoogd, wanneer de rijzende of ondergaande zon hare tintelende stralen in eene schuinsche rigting, langs de ruwe hellingen van de nabijgelegene hoogten nederschiet en sommige partijen in eenen laaijen vuurgloed hult; terwijl andere, in duisternis verholen, eene wisseling van licht en donker te weeg brengen, waarvan de uitwerking op het gevoel des beschouwers niet is te beschrijven, en tot welker voorstelling al de middelen der kunst ontoereikend zijn. Waarlijk, zulke tafereelen vermag alleen de natuur, en slechts de natuur dier wereld-oorden, op te leveren!

In de bedoelde straten, en ook langs het overige gedeelte der hooge kust, is het vaarwater, zoo ver het ons bekend is geworden, zuiver en zeer diep; zoodat aan boord van de Triton, bij het kruisen in die streken, op eene diepte van vijftig tot negentig vademen, schier nergens grond is gepeild, dikwerf zelfs niet eens daar, waar wij naauwelijks eene kabellengte van het land verwijderd waren. Verder om de Zuid daarentegen, waar de kust laag en vlak is, kan men haar, uithoofde der ondiepte, met een schip van middelmatige grootte niet dan met veel omzigtigheid en onder het aanhoudend gebruik van het dieplood, tot op twee of hoogstens tot op eene mijl afstands naderen. Op eenige weinige plaatsen slechts heeft de zeebodem eene sterkere helling. Eilandjes vindt men, langs dit zuidelijker gedeelte, zeer zeldzaam; daarentegen bespeurt men hier en daar zandbanken, die gedeeltelijk onder den waterspiegel verborgen liggen, gedeeltelijk er boven uitsteken. Zoo ook zijn doorgaans voor de monden der rivieren, even als drempels, min of meer uitgebreide banken van eenen harden zandgrond gelegen, die hare ondiepte, nu eens door eene hooge deining, doch bij laag water en eenigzins onstuimig weder, door eene hevige branding, verraden. Geheel in het zuidelijk gedeelte, op omtrent 6° 40′, waar het land zeer laag en moerassig is, wordt de oever door eene breede modderbank bezoomd, die niet alleen den ingang van Prinses Marianne-straat aan weêrskanten bepaalt, maar zich van daar verder zuidwaarts, tot om de Valsche Kaap, uitstrekt. Zij bestaat uit eenen zachten,

blaauw- en groenachtigen kleigrond. — Over het geheel vindt men, op eenigen afstand van den oever, langs de lage kust, meestal zachten, modderachtigen grond; zeldzamer loodt men hier harden bodem, die dan doorgaans uit een fijn zand bestaat, hetwelk somtijds met schilfers van schulpen vermengd is.

Onder de talrijke riviermonden, die men langs het strand ontwaart, zijn er eenige van eene aanzienlijke breedte. Het laat zich vooronderstellen, dat de oorsprong van sommige dezer stroomen zeer ver in de binnenlanden gezocht moet worden, aangezien in dit zuidelijker gedeelte van Nieuw-Guinea de waterscheiding op eenen grooten afstand van den westelijken zeeoever verwijderd ligt. De eenige door ons in die streken nader onderzochte rivier, de Oetanata, is bij de monding ongeveer $\frac{1}{5}$ mijl breed, terwijl hare diepte van 4, 5, 6, tot 7 vademen af- en toeneemt. Niet ver binnen haren wijden mond splitst zij zich in drie kleine armen: Toega, Wakia en Baai genaamd. Bij het zeestrand zijn hare boorden zandig en droog; maar een eind landwaarts in kronkelen de zoo even vermelde kleinere rivieren door een grootendeels moerassig land, bestaande uit eenen kleigrond, die met planten-aarde doormengd is.

Daar de ontdekking der Prinses Marianne-straat als eene voor de vollediger kennis van die wereldstreek belangrijke gebeurtenis mag worden aangemerkt, zal eene meer bijzondere en uitvoerige beschrijving van dezelve den beoefenaar der land- en zeevaartkunde ongetwijfeld welkom zijn. Ik zie mij daartoe te beter in staat gesteld, daar Zijne Excellentie de gewezen Minister van Koloniën, Graaf van den Bosch, mij wel het gebruik heeft willen vergunnen van het verslag, dat in der tijd door den Luitenant Langenberg Kool, nopens dien togt, aan het Indische Bestuur is overgelegd.

De korvet Triton en de schooner Iris waren, zoo ver bekend is, de eerste schepen, die de straat Prinses Marianne van het Noorden inzeilden, en wel tot op omtrent elf geographische mijlen. Aldaar geen zoet water vindende, wendden zij den steven en keerden langs denzelfden weg, welken zij ingekomen waren, weder terug. In navolging der door den Heer Kolff

geopperde meening, werd toen dit breede vaarwater, hetwelk in groote kronkelingen het lage, effene boschland doorsnijdt, voor eene zeer groote rivier gehouden, ofschoon er ook genoegzame redenen bestonden tot de vooronderstelling, dat het evenzeer eene doorloopende straat kon zijn, die een gedeelte der zuidkust van Nieuw-Guinea tot een afzonderlijk eiland maakte. Deze mogelijkheid en de gedachte, dat welligt die straat beoosten de klippige en gevaarlijke engte van Torres eenen uitgang zoude kunnen hebben, moest noodwendig de belangstelling opwekken van elk, die in de bevordering der aardrijkskunde en van den handel een warm en innig aandeel neemt. Het Indische Bestuur, dat sedert zijne herstelling onder den schepter van onzen hooggeëerbiedigden Koning, reeds zoo veel voor de natuurkundige wetenschappen heeft gedaan en geene gelegenheid laat voorbijgaan, welke slechts eenigermate tot de uitbreiding der kennis omtrent onze Overzeesche bezittingen zou kunnen bijdragen, heeft ook niet verzuimd het onderhavige vraagpunt weldra te doen oplossen, en hierdoor — moge ook de uitkomst niet in allen deele aan de gunstige verwachting hebben beantwoord — zich de dankbaarheid van elken beminnaar der aardrijkskunde in hooge mate verworven.

Aan den noordelijken ingang is de straat bijkans twee geographische mijlen breed; doch van daar wordt zij naar binnen langzamerhand naauwer, zoodat zij omstreeks het midden slechts ongeveer $\frac{1}{4}$, en iets meer zuidelijk zelfs maar nagenoeg $\frac{1}{8}$ van eene mijl breedte heeft; terwijl zij verder, naar hare zuidelijke opening, weder eenigermate verwijdt en wel tot de breedte van genoegzaam eene halve mijl. Hare diepte, naar den lagen waterstand berekend, is tusschen de 4 tot 10 en meer vademen; aan den zuidelijken uitgang alleen, vond de Heer Kool haar tot op bijkans 2 vademen verminderd, nemende zij binnen de straat gemeenlijk van de oevers naar het midden langzaam toe. De oevers zijn, langs de geheele uitgestrektheid van de doorvaart, laag en voor het grootste gedeelte moerassig; doch hier en daar vertoonen zich ook strooken lands, die een weinig boven het water uitsteken en eene drooge gesteldheid hebben. — Allerwegen ziet men hetzelfde gelijkvormige bosch, langs de kanten meestal

geen zwaar hout, maar meer binnenwaarts vele dikke boomen bevattende. Hier en daar wordt deze wildernis bezoomd door eene strook weeken kleigrond; gelijk men ook bijkans de geheele straat door zachten bodem aantreft, uitgezonderd alleen aan den zuidelijken mond, alwaar de grond hard is. Deze mond is waarschijnlijk dezelfde, welke op sommige kaarten den naam draagt van Bartholomeus-rivier. Bijna overal zijn de oevers der straat digt te naderen, en wel te veiliger, daar de diepte over het geheel vrij regelmatig af- en toeneemt en men slechts op eenige weinige plaatsen daarin een eenigzins aanmerkelijk verschil bespeurt. Geulen van kleine rivieren worden er, aan weêrszijden harer oevers, in menigte aangetroffen, van welke sommige, gedurende de eb, goed drinkwater opleveren; doch zoodra de vloed doorkomt, vallen zij aan de monden brak. Die, welke door den Heer Kool nader werden onderzocht, zijn zoo diep, dat eene geladene barkas er, met den laagsten waterstand, in en uit kan komen. De schooners Postillon en Sireen vulden hare vaten uit de noordelijkste der twee kreken, die niet ver ten Z. W. van het kleine eilandje, het eenige, dat in de straat gelegen is, op geringen afstand van elkander, hare uitwateringen hebben. Men kan te dien einde digt onder den wal ankeren. Dit vinden van zoetwater is voor de zeevaart allezins gewigtig: het zoude de korvet Triton in der tijd uit eene groote verlegenheid gered en ter bereiking van het doel harer reis van veel voordeel hebben kunnen zijn. Het is voornamelijk uit dit oogpunt beschouwd, en ook ter herstelling der haverij, welke een schip mogt hebben geleden, dat de ontdekking van deze straat voor de zeevaart van belang kan zijn; zij zal echter door hare ligging, de sterke stroomen, welke in haar loopen, de naauwte van het vaarwater en de onherbergzaamheid van de landstreek, haar nooit een algemeen en uitgebreid nut opleveren.

De grond van het vlakke land, dat de ruimte inneemt van den zuid-westelijksten uithoek van Nieuw-Guinea tot bij het kustgebergte, hetwelk gerekend kan worden op 135° 30′ beoosten den meridiaan van Greenwich te eindigen, bestaat uit eene blaauwachtig-graauwe kleiaarde, die, volgens de waarnemingen van den Heer Macklot, op sommige plaatsen met kwartsdeelen,

en op andere met kalkdeelen vermengd is. Dáár, waar het land gedurende den vloed niet overstroomd wordt, is deze kleigrond vast en met eene dunne korst plantenaarde bedekt; maar, waar hij dagelijks door het zeewater bespoeld wordt, is hij week en slijkachtig. Ook bemerkt men in het eerstbedoelde, droogere gedeelte, hetwelk zich van de bovenvermelde geographische lengte tot op die van omstreeks 138° 30′ oostwaarts uitstrekt, op vele plaatsen langs het strand eene strook wit zand met veel kwarts vermengd. De bergen, welke den meer noordelijken oever vormen, kenmerken zich, gelijk wij reeds vroeger met een enkel woord vermeldden, door hunne ruwe omtrekken, in welke hoekige, spitse klippen, met steile hellingen, diepe en naauwe kloven en spelonken, en kale rotswanden elkander afwisselen, terwijl zij voor het overige, allerwegen waar de gesteldheid minder ongunstig is tot de opeenhooping van losse stoffen, van eene min of meer dikke laag plantenaarde voorzien zijn. Volgens den Hoogleeraar von Leonhard, te Heidelberg, welke eenige steenbrokken uit onze verzameling bezigtigd heeft, bestaan die bergen uit eene Jurakalk-formatie en bevatten hunne hoogere deelen bepaaldelijk een zeer karakteristiek Jura-Dolomiet. Dit laatste vertoont op vele plaatsen naakte wanden, van eene glinsterende witte kleur. In het daar onder liggende, meer bruinachtig-graauwe en doffer kalkgesteente, zijn niet zelden fossile Conchyliën besloten, en op eene plaats vond de Heer Macklot ook een versteend wervelbeen, waarschijnlijk het overblijfsel van een groot hagedisachtig dier (Saurius). Meer binnen in het land moeten zich bergen bevinden, die uitgebreide lagen van klei bevatten, dewijl zoowel de rivierbeddingen aldaar, als de bodem der zee in de nabijheid der riviermondingen, meestal uit kleigrond bestaan. Verharde stukken dezer stoffe, uit de rivier Timbona, welke door de vallei, tusschen de bergen Lamantsjieri en Oriori stroomt, hebben, naar het gevoelen van den Hoogleeraar von Leonhard, groote overeenkomst met zekere lagen der Tegel-formatie, zoo als deze namelijk bij Weenen voorkomt. De kleine vlakten, welke men hier en daar in de kloven en binnen de bogten en baaijen langs den zeeoever aantreft, bestaan òf uit kwartszand, òf uit kalkzand, òf uit een zand

van vergruisde witte en roode koralen. Ten einde in deze geologische schets van de zuidwestkust van Nieuw-Guinea alles te vereenigen wat ons, gedurende onzen togt, omtrent het rijk der delfstoffen is bekend geworden, merken wij hier nog aan, dat wij bij de inboorlingen, aan de rivier Oetanata, groote rolstukken van een licht graauw zandsteen, dat veel naar graauwakke geleek, hebben aangetroffen, welke steenbrokken, volgens hun zeggen, uit de binnenlanden afkomstig waren. Zij gebruiken ze zoowel tot slijpsteenen, als tot ballast in hunne kano's. Voorts ruilden wij ook eenige knodsen van hen in, welker vooreind met eenen kunstmatig bewerkten steen, bestaande uit een klinkend hard en zeer fijn korrelig hoornsteen, van eene graauw-blaauwe kleur, voorzien was. Deze steenen hadden ten deele den gewonen bijlvorm, gelijk die op vele eilanden in de Zuidzee gevonden wordt; andere echter waren van eene hoekige, starvormige gedaante. — In de Prinses Marianne-straat werden hier en daar, langs de oevers, vulkanische slakken van eene poreuze en ligte hoedanigheid gevonden. Deze voorwerpen waren waarschijnlijk door den stroom van elders aangevoerd. Slechts op enkele plaatsen zagen wij eenig aangespoeld zand; doch daar, waar de oevers der straat zich boven de gewone vloedrijzing verheffen, en derhalve eene minder moerassige gesteldheid hebben, bekwamen wij stukken zodenijzersteen (Rasen-Eisenstein, Sumpferz), alsmede eenigen boon-erts (Bohnerz).

Aangaande den plantengroei van Nieuw-Guinea's westkust zij eerst in het algemeen gezegd, dat het land, waar wij het gezien hebben, allerwegen met bosschen en wildernissen als overdekt was. Inzonderheid vertoonen de vlakke streken een onafgebroken groen tapijt, hetwelk geene enkele onvruchtbare, kale plek schijnt te bevatten. Afwisselingen van dien aard wordt men eerst gewaar bij de hooge bergachtige kust, langs welker hellingen hoogstammige boomgroepen naast steile rostwanden prijken, en waar het ruwe klipgesteente, tusschen heesters, struiken en slingerplanten, alom met zijne naakte kanten te voorschijn treedt. Ten einde van de in deze streken heerschende vegetatie een algemeen denkbeeld te geven

maak ik gebruik van de waarnemingen, door wijlen mijnen reisgenoot Zippelius nopens dit onderwerp gedaan, en tevens van de inlichtingen, mij welwillend door den Hoogleeraar Blume uit 's Rijks Herbarium en de nagelatene botanische aanteekeningen van voorzegden ongelukkigen reiziger, medegedeeld. Volgens Zippelius bestaan de bosschen, langs de oevers der Prinses Marianne-straat, voornamelijk uit Rhizophorae, Bruguierae, Avicenniae, Petalomae, Sonneratiae, Heritierae, Aegicereae, Memecyleae en dergelijken. Op plaatsen, waar de grond een weinig hooger en minder moerassig is, vertoonen zich vijgen, Mimosae en vertegenwoordigers uit de geslachten Fagraea, Clerodendrum, Carissa, Aralia, Melanthesa en van andere Euphorbiaceae; terwijl men op eenige meer opene plekken, die hier en daar aan de kanten verspreid liggen en gedeeltelijk met Saccharum Koenigii begroeid zijn enkele waaijer-palmen [9]) en een aantal lage, kromstammige boomen van Paritium tiliaceum opmerkt. Uit de taaije bastvezelen van deze laatsten vervaardigen ook hier de inboorlingen, even als de eilanders van den grooten Stillen Oceaan en van den Indischen Archipel dunne koorden en allerlei banden, die, netjes te zamen gevlochten en dooreen gedraaid, tot versierselen en andere doeleinden verstrekken. — In de omstreken der rivier Oetanata ziet men langs het witte zandstrand, geheele bosschen van den knodsboom (Casuarina equisetifolia), en achter deze, door eenen eigenaardigen ranken groei en eene vaal groene kleur gekenschetste houtgroepen, ontwaart men op het deels drooge, deels moerassige terrein, niet weinig vijgen- en andere digt gebladerde boomsoorten uit de geslachten: Aegiceras, Xylocarpus, Salacia, Olax, Canthium, Scyphiphora enzv., terwijl tevens talrijke Parasieten, onder welke ook het zoo zonderlinge geslacht Hydnophytum in onderscheidene soorten, de opmerkzaamheid tot zich trekken. — De kustbergen in het noordelijkste, door ons bezochte gedeelte van Nieuw-Guinea, met name het eiland Aidoema en de hoogten, welke de bogt Oeroe Langoeroe omzoomen, brengen verschillende soorten van planten voort, welke insgelijks op de groote westelijke Sunda-eilanden aanwezig zijn. Deze bepalen zich, onder anderen, tot de geslachten Ruellia,

Strobilanthes, Melanthesa, Omalanthus, Rottlera, Adisca, Erytrochilus, Croton, Ficus, Artocarpus, Melastoma enzv. — Op den vlakken zuid-oostelijken voet van den berg Lamantsjieri, alwaar het nieuwe etablissement werd opgerigt, verhieven zich reusachtige stammen tot de hoogte van honderd en meer voeten: soorten uit de geslachten Anisoptera, Unona, Sideroxylon en Cerbera, besloegen onder dezen eene eerste plaats. Doch niet minder trotsch en indrukwekkend door hunne aanmerkelijke grootte waren de vele palmen, die ginds en her langs de afhellingen van het gebergte tusschen de rotsen oprezen: twee soorten van Areca [10]; een prachtige Sagus [11]; een op dezen zeer gelijkende palm [12], doch van eenen slankeren groei, ter hoogte van wel tachtig voeten; voorts eene Caryota en eenige, naauw met de geslachten Areca en Caryota verwante soorten [13], wier bladvorm veel overeenkomst heeft met dien van de laatstgenoemde, en waarvan het sap een brandend jeuken veroorzaakt; doch bovenal, eindelijk, eene bij uitnemendheid sierlijke soort [14], gekenmerkt door driemannige bloemen, en vruchten voortbrengende aan oranjeappelen gelijk. Tusschen dezen fraaisten aller vormen der tropische plantenwereld groeiden Pandani, Myristicae, Sterculiae, Artocarpi, Elaeocarpi, benevens menige soort van Ficus en Canarium, in wier toppen zich slingerende Calami, Alyxiae, Hippocrateae, Freycinetiae en Bignoniaceae [15], Loranthi, Orchideae en meer andere klimmende en parasiet-gewassen vertoonden. Minder menigvuldig dan op Java waren de varenkruiden; schaars vooral de zwammen, en ook de mossoorten schenen slechts in geringe hoeveelheid aanwezig te zijn. In het lage, moerassige gedeelte, aan den westkant van de monding der rivier Timbona, groeijen ook hier, even als op vele andere, aan overstrooming van zoutwater blootgestelde plaatsen, Rhizophorae en Sonneratiae; terwijl eindelijk de rotsige oevers langs de zee bewassen waren met Bikkia tetrandra en anderen kleine heesters, voornamelijk uit de geslachten Myrtus, Podocarpus, Jasminum, Antidesma, Leea, Psychotria, Procris, Urtica, Begonia, Callicarpa, Justicia, Baeobotrys, Capparis, Glochidium enzv.

Slaan wij thans een' blik op de dierenwereld van het land

onzer beschouwing. Zeer in het oog vallende is Nieuw-Guinea's armoede aan Zoogdieren. Niet meer dan zes soorten uit deze klasse zijn door ons waargenomen, die allen tot de familie der Marsupialia behooren. Drie van deze waren nog onbekend, en bestaan in een klein vleeschetend buideldier van het geslacht Phascogale [16], en twee Kengoeroe's, welke zich door de zoo belangrijke bijzonderheid, dat zij op boomen leven, van alle tot dus verre in de systema's beschrevene dieren der afdeeling, tot welke zij behooren, op eene karakteristieke wijze onderscheiden. Wij hebben om deze reden zoowel, als uithoofde van andere ligchaamskenmerken, daaruit eene nieuwe groep gevormd, onder den naam Dendrolagus [17]. De overige door ons verkregene soorten bestonden in den reeds door Valentyn vermelden *Pelandok* (Dorcopsis Brunii [18]); in een jong voorwerp van Petaurus sciureus, en in eenige individuën der Phalangista maculata. Deze laatste slechts namen wij op onderscheidene plaatsen waar, en wel in het vlakke land bij de rivier Oetanata en in de wouden van den berg Lamantsjieri. Al de overige zijn alleen uit de omstreken van laatstgenoemd gebergte. — Wel hebben wij op verschillende plaatsen der kust, inzonderheid langs de oevers der Prinses Marianne-straat, vaak sporen van wilde varkens opgemerkt, doch het lot was ons niet zoo gunstig, dat wij ooit een dezer dieren zelven te zien kregen. De tamme varkens, welke wij bij de bewoners der rivier Oetanata zagen, waren van het kleine Chinesche ras, en ontleenden hunnen oorsprong waarschijnlijk uit de Molukken of van de Aroe-eilanden, van waar zij, door inlandsche handelaren, derwaarts zullen zijn overgebragt. Voor het overige hebben de Heeren Quoy en Gaimard, op hunnen laatsten togt langs de oostkust van Nieuw-Guinea, bij de bogt Dorey, eenen nieuwen Perameles gevonden [19]), welke, met de bovenvermelde zoogdieren, den geheelen schat uitmaakt, ons van dit groote land, uit deze klasse, tot heden met zekerheid bekend. Het zal wel geene vermelding behoeven, dat wij bij deze optelling den Dugong en andere soorten van de familie der Cetacea, die zich nu en dan langs de kusten vertoonen, geheel buitensluiten.

Minder arm is Nieuw-Guinea aan Vogelen, en in dit opzigt

schijnt het zelfs met de mildst bedeelde Indische eilanden te kunnen wedijveren. De hoeveelheid, welke wij uit deze klasse, gedurende ons verblijf van slechts drie maanden langs de kust, van welken tijd wij nog nagenoeg de helft op zee doorbragten, verkregen, overtrof verre onze verwachting. Onze verzameling bestond, bij het einde der reis, uit 119 soorten, die tot 60 geslachten behoorden: eene verscheidenheid van geslachts-vormen het derde gedeelte bedragende van die, welke wij, gedurende een verblijf van twee en een half jaar in verschillende streken ter westkust van Sumatra, zijn magtig geworden. Ofschoon wij uit alle aangenomene orden der vogelen vertegenwoordigers op Nieuw-Guinea aantroffen, zoo waren toch uit de groote groep der muschachtigen (Passerini) de zoogenaamde insektenetende, uit die der klimvogels (Scansores) de papegaaijen, en van de hoenderachtigen (Gallinacei) de duiven over het geheel het talrijkst in soorten. Naast dezen kwamen ons eenige geslachten uit de familie der dikbekkigen (Conirostres), alsmede uit die der dunbekkigen (Tenuirostres), der ongelijkteenigen (Syndactyli), der draaiteenigen (Amphiboli) en der zwaluwachtigen (Hiantes), onder de landvogels het meest voor; terwijl wij uit de afdeeling der waterbewoners, zoowel eenige zwemvogels (Natatores), als inzonderheid onderscheidene steltloopers (Grallatores) waarnamen. — Het verdient allezins opmerking, dat wij volstrekt geene zoogenaamde pijltongige klimvogels te zien kregen, te meer, daar de groote westelijke Sunda-eilanden zoo bijzonder rijk aan spechten zijn.

Sommige der door ons verzamelde soorten merkten wij overal op, waar wij het land bezochten; andere daarentegen werden alleen in deze of gene streek gezien. Uit het getal der eerste willen wij hier slechts aanvoeren Psittacus galeritus, die zich overal in groote troepen vertoonde, en uit wiens slag- en staartvederen de wilde bewoners van eenige kustplaatsen allerlei versierselen vervaardigen tot tooijing van het haar en het onderlijf en tot krijgsdos voor hunne mutsen. Luid schreeuwend trekken deze sneeuwwitte vogelscharen over de bosschen heen, en wanneer zich zulk een troep tusschen het donkere loof van eenen grooten boom nederlaat, dan vertoont hij

zich, op eenigen afstand gezien, als rijk met schitterende witte bloesems beladen. Podargus papuensis ontmoetten wij in de vlakke, vochtige wouden bij de Prinses Marianne-straat en op sombere boschplaatsen van het eiland Aidoema. Hier en daar joegen wij hem meermalen onverwachts van den grond op, dewijl hij door zijne eigenaardige bonte en donkere kleur zeer moeijelijk te onderscheiden is van de met dorre boombladen bedekte aarde en ook van de met verschillende mossen begroeide rotsen. Eene diergelijke verre verspreiding namen wij waar ten opzigte van Tropidorhynchus novae-guineae Falco (Astur) novae-hollandiae, Haliaetus pondicerianus (leucosternus) en Hal. blagrus. Trouwens, de beide laatstgenoemden worden langs alle kusten der Indische eilanden aangetroffen. Even zoo zijn ook Halcyon collaris, Cuculus lucidus en Ocypterus leucorhynchus (papuensis, Tem.), gezworene vijanden der insekten, op Nieuw-Guinea en op Java aanwezig. Doch wel het allermeest verspreid leven de watervogels, van welke sommige, in den volsten zin des woords, wereldbewoners zijn. Soorten van dezen stempel, welke wij zoowel aan de kusten van Nieuw-Guinea als in vele andere streken van Indië hebben ontmoet, zijn onder anderen: Haematopus australasianus, Numenius phaeopus, Ardea scapularis, Totanus hypoleucus en Himantopus leucocephalus.

Daar de korvet Triton in de bogt Oeroe Langoeroe het langst ankerde, verkregen wij daardoor gelegenheid om in dat gedeelte van Nieuw-Guinea de meeste vogelen te kunnen verzamelen. Wij zullen er eerst eenige vermelden, die wij alleen dáár vonden, en vervolgens nog een paar uit de meer zuidelijke vlakke streken. Als die soorten, welke, hetzij door haren vorm, òf uithoofde harer fraaije kleuren, het meest de aandacht trekken, verdienen de volgende, uit het distrikt Lobo, in de eerste plaats te worden opgenoemd; als: Buceros ruficollis, Barita varia en chalybea, Gracula Dumontii, Kitta buccoides, Pitta Macklotii, Eupetes ajax en coerulescens, Muscicapa telescophthalmus en chrysomela, Lamprotornis cantor, Nectarinia aspasia en eximia, Pomatorhinus Isidorei, Cuculus leucolophus [20]), Centropus menbiki, Ceblepyris (Campephaga) melas en cinnamomea; Psittacus goliath, Geoffroyi, dorsalis, sinensis, Desmarestii,

grandis en scintillans, Epimachus filamentosus, Halcyon gaudichaudi, Dacela dea en syma (Syma torotoro), Ceyx pusilla en solitaris, Columba superba, perlata, nana, puella, viridis en pulchella, Lophyrus coronatus, Paradisea regia en papuensis. De laatstgenoemde vogel, hoezeer door ons in de vrije natuur alleen in deze bergachtige kuststreek waargenomen, schijnt intusschen ook in de vlakke bosschen bij de rivier Oetanata niet zeldzaam te zijn, naardien wij aldaar vaak inboorlingen zagen, die groote pluimen op het hoofd droegen van de lange goudkleurige vederen, waarmede de oude mannetjes dezer vogelsoort prijken. Ook vonden wij bij dezelfde inlanders vele buikgordels, armbanden en andere versierselen uit de haarachtige vederen van den Casuaris 21) vervaardigd; terwijl wij ook meermalen sporen van dezen grooten vogel aantroffen in het moerassige woud bij de Prinses Marianne-straat, en hem dikwerf bespeurden aan den voet van den berg Lamantsjieri en op andere effene boschplaatsen in dit noordelijke gedeelte. Zijn, naar het schijnt, zeer fijn gehoor, gepaard met eene groote omzigtigheid en ongemeene schuwheid, deden hem echter altijd, nog op aanzienlijke afstanden van ons verwijderd, de vlugt nemen, en wel met eene overhaasting en eene kracht, dat wij, alleen naar het daardoor te weeg gebragte geluid oordeelende, zijne sterke treden en geduchte sprongen aanvankelijk voor die van een groot zoogdier hielden. — Van de vogelen, die ons enkel bij de rivier Oetanata onder het oog kwamen, vermelden wij: Psittacus placentis en pygmaeus, Megapodius rufipes, eene nieuwe Hylocharis, voorts nog Glareola grallaria, Tringa pusilla en Oedicnemus magnirostris; terwijl eindelijk uit de reeks dergenen, die wij alleenlijk in de Prinses Marianne-straat waarnamen, vooral verdienen genoemd te worden: Columba Mülleri en humeralis. Eene groote, mij geheel vreemde eend werd, doordien zij met eenen kogel geschoten en deerlijk gehavend was, als geheel onbruikbaar en in de vaste hoop van weldra eene andere te zullen erlangen, ter zijde geworpen. Tot mijne groote spijt zijn wij echter in onze verwachting te leur gesteld, want wij hebben die soort later niet meer gezien. Zoowel in het bosch, langs de oevers der Prinses Marianne-straat, als in de omstreken van de monding der

rivier Oetanata, vonden wij dikwerf groote hoopen, uit aarde en dorre bladen bestaande, die, volgens de meening onzer Ambonsche begeleiders, de nesten waren van *Maleo's* (Megapodii). Sommige dier hoopen wekten door hunne aanzienlijke grootte — als nesten van hoenderachtige vogels beschouwd — onze verwondering. Een derzelve, door mij gemeten, had aan den voet eenen omvang van ruim acht meter, en zijne hoogte bedroeg derdehalven meter. De vorm was die van eenen stompen kegel. Men kon intusschen bij dezen, zoo min als bij anderen, die ik te zien kreeg, niet het minste spoor van opening ontdekken.

Uit de derde natuurlijke klasse der gewervelde dieren, die der Amphibiën, bestaat onze oogst van Nieuw-Guinea's westkust in 26 soorten, waarvan 15 tot de orde der hagedisachtigen, 5 tot die der slangen, 1 tot de schildpadachtigen en de overige 5 tot de familie der kikvorschachtigen behooren. Eenige weinige uitgezonderd, zijn alle nog onbekend of in den jongsten tijd, naar de door ons gevondene voorwerpen, beschreven geworden. De soorten der eerstgenoemde orde, die der hagedisachtigen, bepalen zich tot de geslachten: Gonyodactylus, Hemidactylus, Monitor, Calotes, Centroplites [22]), Scincus en Acontias; die der slangen, tot de geslachten: Boa, Tropidonotus, Dipsas, Dendrophis en Elaps; de schildpad is eene Chelonia, en de dieren, door ons uit de familie der kikvorschachtigen verkregen, behooren tot de geslachten: Hyla, Rana, Bombinator en Ceratophrys. Al deze amphibiën, van sommige welker wij slechts een of eenige weinige individuën, van andere daarentegen tot dertig en meer exemplaren hebben mogen erlangen, zijn uit de omstreken der bogt Oeroe Langoeroe afkomstig, met uitzondering van slechts eene soort, de Dendrophis picta, die ons bij de rivier Oetanata in handen viel. Deze laatste behoort tevens tot een der meest verspreide land-amphibiën van Indië, bevindende zich dezelve, volgens voorwerpen in het Leidsche Museum aanwezig, ook op Nieuw-Ierland, alsmede op Manilla, Borneo, Celebes, Java en zelfs in Bengalen. Naast haar mogen, als soorten, wier vaderland insgelijks zeer ruime grenzen bezit, in aanmerking genomen worden: Boa carinata en Hyla cyanea, die beiden ons ook op

Amboina zijn voorgekomen; terwijl de laatstgenoemde insgelijks Nieuw-Holland bewoont. Deze groote boomkikvorsch is buitendien merkwaardig door zijn diep en zwaar stemgeluid, hetwelk, op eenigen afstand gehoord, overeenkomst heeft met het schel krassende geschreeuw eener kraai. Onder de nieuwe soorten, welke wij uit de klasse der tweeslachtige dieren aantroffen, verdienen onder anderen nog vermelding een groot hagedisachtig dier en eene zoogenaamde horenpad. De laatstgemelde, Ceratophrys turpicula, is inzonderheid gekenmerkt door vier tot vijf zeer kleine huidaanhangsels, welke zich boven ieder oog verheffen; het eerste onderscheidt zich door eenen ongemeen slanken ligchaamsvorm, en valt vooral door zijne ranke ledematen en langen staart zeer in het oog; bij dit alles bezit het eene fraaije groene kleur, om welke reden ik het met den naam van Monitor prasinus bestempelde [23]). Niet onbelangrijk zijn eindelijk ook eenige Scinci, die gedeeltelijk met andere, door ons later op Timor en omliggende eilanden verzamelde dieren van dit geslacht, groote overeenkomst hebben; slechts in de kleur verschillen zij gemeenlijk eenigzins van elkander. Doch het grootste en uitgestrektste gebied van alle op Nieuw-Guinea waargenomen amphibiën, bewoont de zeeschildpad, Chelonia viridis, welke soort, gelijk men weet, bijkans alle deelen van het groote zoute element, binnen de keerkringen en de gematigde luchtstreken, ten verblijve heeft. De Papoea's in het distrikt Lobo, bragten ons van dit dier dikwerf groote levendige voorwerpen, die zij in ruiling tegen ijzerwaren, linnen enzv. aanboden. Deze soort moet in de stille bogten en straten langs de kust aldaar vrij menigvuldig wezen; doch, haar schild dun en daarom van geringe waarde zijnde, is zij veel minder aan vervolging blootgesteld dan de zoogenaamde karetschildpad, Chelonia imbricata, die, uithoofde harer kostbare schildbladen, met veel moeite en ijver door die strandbewoners wordt opgezocht. Voorts zagen wij ook eenige malen in de bogt Oeroe Langoeroe groote krokodillen zwemmen, die, naar alle waarschijnlijkheid, tot Crocodilus biporcatus behoorden. De Heer Kolff vermeldt in zijne *Reize door den zuidelijken Molukschen Archipel* enzv., dat hij op de modderbank, welke van Prinses Marianne-straat zuidwaarts om

de Valsche Kaap heen, het lage boschland bezoomt, eene talrijke menigte dezer dieren heeft gezien. In het zoölogisch gedeelte der *Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederl. Overzeesche Bezittingen*, hebben wij omtrent de geographische verspreiding der Indische krokodillen uitvoerige opgaven medegedeeld.

Wat nu de Visschen betreft, die wij op verschillende plaatsen langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea hebben waargenomen: deze behoorden voornamelijk tot de geslachten: Squalus, Pristis, Raja, Scomber, Sparus, Mugil, Polynemus, Clupea, Trichiurus, Triacanthus, Belone en eenige anderen. Het allermeest intusschen wordt Trichiurus haumela gevangen, welke soort ook in andere streken van den Indischen Archipel, en bepaaldelijk aan de noordkust van Java en de westkust van Sumatra, in ontzaggelijke hoeveelheid door de inlanders wordt gedroogd, en in dezen staat aan duizenden menschen tot voedsel verstrekt. De wateren binnen den mond der rivier Oetanata en vóór dien van de Walar Timbona, in de bogt Oeroe Langoeroe, waren bijzonder vischrijk, en verschaften menigmaal op den disch onzer beide schepen eenen zeer gezochten schotel. Wij vonden een aantal nieuwe soorten onder dezelve, van welke zich sommige door kleur en teekening, of door andere uitstekende bijzonderheden kenmerkten. In Prinses Marianne-straat zagen wij, bij laag water, de droog gevallen modderige kanten als bezaaid met Periophthalmus Schlosseri. Voorwerpen van twee duim tot nagenoeg een' voet lengte, kropen, sprongen of vertoonden zich, het lijf van voren eenigermate opgerigt, als in eene statige, schier zittende houding, de oogen als kleine horens of stijf overeindstaande ooren, boven den kop uitstekende, en met ernst en opmerkzaamheid in het rond ziende. Niets zoo zonderling en, men zou mogen zeggen, zoo kluchtig, als de onderscheidene vreemdsoortige standen, bewegingen en de opmerkenswaardige wijze van staroogen en gluren, dezer aldus in het slijk dartelende visschen. Op eenigen afstand waargenomen, ziet men hen gewoonlijk langzaam over den weeken grond heenschuiven; maar zoodra bemerken zij niet eenig gevaar, of zij houden terstond stil, steken den kop hoog en vrij in de

lucht, en, hen meer nabij komende, vlugten zij met sprongen en als huppelende, naar het water.

Wij eindigen deze mededeelingen omtrent de hoogere dierklassen, en werpen nog eenen vlugtigen blik op het groote rijk der ongewervelde dieren. Aan den Heer de Haan, Conservateur voor dat gedeelte des Museums, waartoe deze dieren behooren, heb ik eenige opgaven te danken betrekkelijk de voorwerpen uit die afdeeling, welke door ons zijn verzameld en overgezonden. Ik neem die opgaven tot grondslag der navolgende berigten, en vermeerder dezelve alleen met eenige aanmerkingen over de levenswijze van sommige soorten.

Uit de afdeeling der Weekdieren (Mollusca) verkregen wij — behalve eene menigte soorten, welke wij insgelijks aan de kusten der Oost-Indische eilanden vonden — Onychoteuthis Banksii, Phyllidia trilineata en pustulosa: twee nog onbeschrevene Doris-soorten; voorts Voluta cymbium, Perna isognomum, en onderscheidene, in de wetenschap nieuwe soorten van de geslachten: Cerithium, Tellina, Neritina, Cyclostoma en Helix. Onder de verkregene schaaldieren (Crustacea) verdienen inzonderheid vermelding: Cancer petraeus en perlatus, Camposcia retusa, benevens eenige nieuwe soorten van het geslacht Xantho. De meeste ontdekkingen maakten wij echter in de klasse der gekorvene dieren (Insecta), en wel voornamelijk in de orde der schildvleugeligen (Coleoptera). Wij vermelden hier slechts de volgende: Buprestis aurofoveata, mitsgaders eene nieuwe soort van dit geslacht, gekenmerkt door puntig toeloopende dekschilden en twee klaverbladvormige vlekken op de borst. Wijders een' Paederus met bonte sprieten; een' Anthribus met eenen witten band over de borst, welke, zich langs den binnenrand der dekschilden uitstrekkende, achter op deze eenen boog beschrijft; twee prachtige soorten van Geonemus, die zich door drie breede zwarte dwarsbanden op eenen groenen grond, van G. Geoffroyi onderscheiden; een' Hammaticherus van twee duimen lengte; verder den Cerambyx (Ichthyosoma) admirabilis: onderscheidene Tmesistern; de Lamia longicollis, en drie andere soorten uit de groep Batocera van den Heer Dejean, bij eene van welke een breede melkwitte band over het midden der

dekvleugels heenloopt; bij de andere soort ziet men ter zelfder plaatse, op de achterste helft, drie kleine ronde vlekken, terwijl de derde eenkleurig geel-bruine bovenvleugels heeft. Eindelijk voeren wij hier nog aan, eene fraaije Gnoma, met witte punten op de dekschilden. Uit de orde der regtvleugeligen (Orthoptera) bekwamen wij onder anderen een jong voorwerp van Phasma (Eurycanthus) horridum, als ook het volwassen wijfje van Phasma (Ectatosoma) tiaratum, hetwelk eene lengte heeft van zes duimen. Ook vingen wij verschillende soorten van sprinkhanen, onder welke twee ongeveer van de grootte der Locusta viridissima, met donkere dekschilden; eene derde (Acanthodis) met zwartgevlekte dekschilden en sterke, te zamen gedrukte dijen; voorts eene soort uit de groep Gymnocera van Serville, en eene andere uit die zijner Hyperomala. Behalve drie nieuwe soorten van Acheta (Brachytrupes) en van Gryllus (Acridium), kwamen wij ook in het bezit van eene Tetrix (Choriphyllum), bij welke de borst zich bladvormig naar boven verlengt en van onderen eene halve scheede vormt, waarin het achterlijf verscholen ligt. De orde der halfvleugeligen (Hemiptera) leverde, behalve een aantal minder uitstekende vormen, eene Fulgora (Issus) met eene stompe verhevenheid op de bovenvleugels, en eene andere Fulgora (Flata) met groene dekschilden, welke op het midden twee melkwitte vlekken met roode oogen vertoonen. Onder de verzamelde dieren, behoorende tot de orde der peesvleugeligen (Neuroptera), trekt voornamelijk de aandacht eene groote Aeschna, met eene lichtbruine vlek op het midden der boven- en ondervleugels geteekend. De door ons uit de orde der schubvleugeligen of kapellen (Lepidoptera) verkregen voorraad, was vooral niet onbelangrijk. Er bevinden zich onderscheidene soorten bij, welke ook door de laatste Fransche reizigers in de omstreken der bogt Dorey, aan de noordoostkust van Nieuw-Guinea, verzameld zijn geworden. Tot deze behooren onder anderen de Papilio ambrax en euchenor, de Idea d'Urvillei en de Cocytia d'Urvillei. Uit de reeks soorten, tot dusverre alleen van de zuid-westelijke kusten bekend, verdient inzonderheid nadere vermelding, eene nog onbeschrevene Ornithoptera, welke den naam van tithonus ontving. De pracht van dezen vlinder overtreft die van al de hem ver-

wante soorten [24]). Ten opzigte der vliesvleugeligen (Hymenoptera) merken wij hier alleen aan, dat, even als alle keerkringslanden, ook Nieuw-Guinea bijzonder bedeeld is met mieren. Onder de tallooze vormen, welke wij van deze gezellig levende diertjes, hier en elders, zoo op drooge als moerassige plaatsen, op klippen, onder boomwortelen en hoog in de toppen van het geboomte waarnamen, onderscheidde zich eene groote groene soort boven alle anderen, door de vinnigheid en het pijnverwekkende van haren beet. Wij vonden dit diertje het menigvuldigst bij de rivier Oetanata. Het had zijn verblijf op heesters en struiken, en was uit dien hoofde bijzonder lastig voor ons, jagers. Kwamen wij hen toevallig te na, dan zaten die venijnige diertjes ons dadelijk in menigte in het haar en tusschen de kleederen, en gaven, door hunne gevoelige aanvallen, blijken van groote drift en vurigen ijver. Waar zij zich op de huid vastzetteden, zwol deze tot eene klein hard knobbeltje, dat gedurende eenige uren geweldig jeukte en brandde; en wanneer het getal dier knobbeltjes eenigzins aanzienlijk was, bragten zij eene koortsachtige rilling te weeg. Eene andere kleine, zwartachtige mier trok de oplettendheid door hare groote, aan de takken der Mangle- en andere boomen hangende nesten, die ons vooral langs de oevers der Prinses Marianne-straat veelvuldig in het oog vielen. Niet zelden hingen die groote, donkerbruine klompen, wier zamenstel uit fijn gemaakte plantaardige stoffen en aarde bestond, slechts even boven het vloedmerk der stammen, zoodat zij, als ware het, tot peilschaal verstrekten van den hoogsten stand, welken het water aldaar gewoonlijk bereikt. Onder alle orden der insekten is echter ongetwijfeld die der tweevleugeligen (Diptera), in de heete gewesten der aarde, het talrijkst aan individuën. Wie toch kent niet de plaag, welke den reiziger op den Orenoko, den Amazonenstroom en andere groote en kleine rivieren in Zuid-Amerika, door de myriaden moskieten berokkend wordt? en niet minder dan daar, is welligt ook hare hoeveelheid in menige tropische landstreek van het oostelijke halfrond. Dit is onder anderen in eene hooge mate het geval in de lage zuidwestelijke deelen van Nieuw-Guinea. De moerassige wildernissen langs de boorden

der Prinses Marianne-straat worden door zulk eene verbazende menigte moskieten bewoond, dat het ons, in weerwil van al onzen jagtijver, dikwerf onmogelijk was, het verblijf met haar op dezelfde plaats lang te kunnen deelen. Stil te staan, al ware het ook slechts voor een oogenblik, daaraan was volstrekt niet te denken: want, onder een huivering wekkend gegons, hadden zich dadelijk duizenden dier kleine bloeddorstigen vereenigd en bedreigden alle ongedekte ligchaamsdeelen met eenen geweldigen aanval. Somwijlen waren de zwermen zoo dik, dat zelfs het aanhoudend zwaaijen en slaan met gebladerde takken en doeken niet toereikende was, om zich tegen deze kleine harpijen te verdedigen en te beveiligen. De somberheid en koelte dier bosschen strookt ten volle met hare natuur, en maakt het haar mogelijk om den ganschen dag in beweging te blijven. Buiten het bosch echter, langs de luchtige oevers en in de straat, bespeurt men haar alleen gedurende den tijd, dat de zon onder den horizont verscholen is. De meeste levendigheid toonen zij in den avondstond, wanneer nu en dan, bijaldien de wind van het land woei, geheele wolken dezer insekten op ons schip nedervielen, zich allerwegen in hetzelve verspreidden en de geheele bemanning tot foltering en gedurende den nacht tot rustverstoring strekten. De onderscheiding en naauwkeurige kennis der verschillende soorten van moskieten, levert nog een even uitgebreid veld van onderzoek op, als die der mieren, der bijen en van zoo menig ander, in huishoudelijk opzigt, belangrijk insektengeslacht. Ten slotte mogen wij uit het groote rijk der gekorvene dieren niet met stilzwijgen voorbijgaan, eenen Julus, die van alle bekende soorten afwijkt door zes rijen evenwijdige, puntige doornen, welke over de geheele lengte van het lijf loopen. Hij draagt den naam van Julus spinosus. — Wat eindelijk de Stekelhuiden (Echinodermata), de Zeenetels (Acalephae) en de Polypen (Polypi) betreft: omtrent deze zullen wij onze mededeelingen beperken, door uit de eerstgenoemde klasse aan te voeren een nieuw Phascolosoma, eenen insgelijks nog onbeschreven' Clypeaster, voorts Asterias nodosa, seposita en discoidea, benevens twee nieuwe Comatulae. Uit de tweede klasse kwamen ons inzonderheid onderscheidene zeekwal-

ken, van de geslachten Medusa en Aequorea voor; terwijl onze verzameling van koralen, behalve vele fraaije stukken van reeds bekende soorten, eene nieuwe Madrepora (Montipora Blainv.) bevat, welke groote bladvormige bekers maakt.

Aangaande het luchtgestel hebben wij, gedurende ons oponthoud van de maanden Mei tot September, de navolgende waarnemingen op Nieuw-Guinea's zuid-westkust gedaan. In het algemeen was het weder, gedurende dien tijd, meer winderig en regenachtig, dan stil en droog, vooral in de laatste maanden van ons verblijf. De lucht was veelal dik, mistig en daardoor onaangenaam vochtig. De bergen waren bijna altijd min of meer met wolken bedekt en slechts zeldzaam onbeneveld zigtbaar. Enkele fraaije dagen, met eene zuivere, heldere lucht, waren schier als uitzonderingen te beschouwen. Dit had dan ook ten gevolge, dat de temperatuur gedurende den dag meestal gematigd, en des nachts gemeenlijk koel, ja somtijds zelfs gevoelig koud was. De warmte werd slechts dan eenigermate drukkende en hinderlijk, wanneer een tijdlang volstrekt geene wolken het doorbreken der zonnestralen belemmerden. Bij de rivier Oetanata stond de honderddeelige thermometer, in het midden der maand Junij, des morgens, kort vóór zonne-opgang, op 25°, des middags op 29° tot 29°5, en tegen den avond, bij zonne-ondergang, op 26° tot 26°7. Uit dertig waarnemingen met denzelfden thermometer, gedurende Julij en Augustus, in de bogt Oeroe Langoeroe gedaan, bleek de gemiddelde stand aldaar te zijn: in de voormiddagsuren 27°4, in die van den namiddag 28°, en in de avondstonden, na het ondergaan der zon, 26°6; de hoogste en laagste standen van den thermometer werden aldaar waargenomen op den 14den Augustus, des middags ten 1 ure, alswanneer dezelve 31°2, en op den 3den Augustus, des middags ten 12 ure, toen hij 25° teekende. Tijdens ons verblijf in deze bogt, barstten er meermalen vervaarlijke onweders in den omtrek los, welke somtijds geweldige stroomen waters ontlastten en van zware donderslagen en bliksemstralen vergezeld gingen. Het weêrlichten behoorde over het geheel tot de gewone verschijnselen, die wij bijna iederen avond boven het land waarnamen, zoowel in dit noordelijk gedeelte, als in

de meer zuidelijke streken. Aardbevingen zouden, volgens het zeggen der inboorlingen, slechts zeer zelden op de door hen bewoonde strandplaatsen bespeurd worden, en dan nog nooit bijzonder sterk. Wij zelven hebben, gedurende onzen togt langs de kust, niets van dien aard ondervonden; slechts eenmaal, in het laatst van Augustus, meenden eenige matrozen der korvet, dat zij, in het bosch zijnde, twee ligte schokken van aardbeving gevoeld hadden; terwijl ook op den 1sten September, toen wij digt bij een klein eilandje, tusschen den ingang der Triton's baai ten anker lagen, des morgens omstreeks 4 ure, eene ongewone schudding in het schip bespeurd werd, zonder dat men binnen of buiten boord de aanleiding tot zulk eene beweging ontdekken konde. De Officieren schreven haar derhalve aan eene zeebeving toe.

Ten einde de heerschende winden en hunne veranderlijkheid gedurende de drie gemelde maanden, op eene meer bepaalde wijze te doen kennen, maak ik gebruik van een kort uittreksel, genomen uit het reisverhaal van eenen Officier der korvet, den Heer Modera [25]), wiens opgaven nopens dit onderwerp, als op de geregelde aanteekeningen van het scheepsjournaal steunende, zoo naauwkeurig als volledig mogen geacht worden. — Van den 20sten tot den 30sten Mei, zegt de Heer Modera, hadden wij bestendig mooi weder; met het eerste kwartier gewoonlijk stijve Z. O., O. Z. O. en Z. Z. O. winden, doch tegen de volle maan, meestal flaauwe en bramzeilskoelten, echter altijd uit het Z. O. en O. (Toen bevonden wij ons onder de lage kust, die wij niet voor den 25sten Junij verlieten). Na den 27sten Mei of na volle maan, was de wind zeer veranderlijk met ongestadige en flaauwe koelten, soms Z. W. en W., en bleef tot drie dagen na het laatste kwartier, of tot den 7den Junij, vast in het N. W. en Z. W. staan, terwijl er eene zware deining liep uit het Z., Z. Z. O. en Z. O. Wij hadden in dien tijd veel regen, voornamelijk des nachts. Van drie dagen na het laatste kwartier tot de nieuwe maan, of van den 7den Junij tot den 12den, hadden wij met flaauwe en bramzeilskoelten, des nachts uit het N. O. en N., over dag uit het Z. O. en O., dagelijks veel regen en nog immer deining van het Z. O. en Z. Tot den 20sten

Junij, toen het eerste kwartier inviel, bleef het nu mooi weder, met slechts éénen dag aanhoudenden regen. De wind was tusschen het N. O., O. en Z. O. veranderlijk, met flaauwe en bramzeilskoelten. Van den 20sten tot den 26sten Junij, of van het eerste kwartier tot daags voor volle maan, was het zeer regenachtig, met dikke lucht en guur weder, vergezeld van stijve N., N. N. O. en Z. O. winden, en zware deining uit het Z. O., Z. Z. O. en Z. Het was toen ook des nachts gevoelig koud. Het eerste kwartier en de grootste noorder declinatie der zon, die juist zoo kort op elkander invielen — den 20sten en 21sten Junij. —, kunnen welligt hiervan wel eenigzins oorzaak zijn geweest. Tot het volgende laatste kwartier of den 4den Julij, troffen wij dagelijks frissche, stijve en ongestadige koelten uit het O. N. O. tot Z. O., met, ofschoon bewolkte en buijige lucht, altijd goed weder, doch des avonds, na zonneondergang, wat regenachtig. Daar wij echter van den 29sten Junij tot den 3den Julij in de straat Saraweri Wourat, aan den noordkant van het eiland Aidoema, digt achter vrij hoog land ten anker lagen, zoo kan men op de rigtingen des winds van dien tijd niet veel staat maken. Hetzelfde valt ook aan te merken ten opzigte van ons overig verblijf op Nieuw-Guinea's zuid-westkust, vermits wij alstoen onafgebroken in de bogt Oeroe Langoeroe vertoefd hebben, waar wij van drie zijden vrij digt door bergen omgeven waren, terwijl van de vierde of zuidzijde eenige kleine eilanden ons ingelijks min of meer dekten; zoodat ook hier de winden verschillende wijzigingen moesten ondergaan, naarmate zij uit deze of gene streek kwamen. Van den 4den tot den 10den Julij, of van het laatste kwartier tot de nieuwe maan — gaat de Heer Modera voort — was het hier dagelijks mooi weêr, met flaauwe en bramzeilskoelten uit het O., Z. O. en Z. Doch van den 11den Julij tot den 7den Augustus, en dus van nieuwe tot drie dagen voor de volgende nieuwe maan, was de lucht meest alle dagen dik, nevelachtig, vochtig en guur, met flaauwe, soms bramzeilskoelten uit het O. en Z. O., die zeer dikwijls vergezeld gingen van koude valwinden uit het Z. W. en Z. Z. W. De berg Lamantsjieri en andere omliggende hoogten waren dan meest altijd zwaar en laag in wolken gehuld. —

Van den 8sten Augustus tot aan het eerste kwartier of den 18^{den} dier maand, bleef de wind steeds veranderlijk tusschen het O., Z. en Z. W., met flaauwe koelten, echter zonder valwinden en met goed weder. Van dien tijd af tot den 1sten September, op welken dag wij de kust van Nieuw-Guinea verlieten, waaide het voortdurend uit het Z. O., Z. en Z. W. tot W. Z. W., met flaauwe koelten; gedurende de eerste zeven dagen — van 18 tot 25 Augustus — regende het iederen avond, doch na dien tijd behielden wij mooi weder, hetwelk slechts somwijlen door ligte regenbuijen afgewisseld werd.

Indien nu uit al het hier vermelde omtrent de winden, een algemeen besluit mag worden opgemaakt, dan zoude het blijken, dat langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea, de Z. O. moeson met afnemende maan zuidelijker tot zelfs Z. W. en soms W. Z. W. loopt; doch met wassende maan daarentegen, zich meer naar het Noorden, tot N. O. en N. wendt. Neemt men voorts in aanmerking de menigvuldige en ten deele vrij sterke en lang aanhoudende regens, die wij gedurende de reis gehad hebben, dan schijnt zulks de getuigenis der inboorlingen allezins te bevestigen, dat ook langs dit gedeelte der kust van Nieuw-Guinea, even als in den Molukschen Archipel, de Z. O. moeson voor de zoogenaamde kwade of regen-moeson, de N. Westelijke daarentegen, voor de goede of drooge moeson moet gehouden worden. Deze weêrsgesteldheid staat dus in eene omgekeerde rede tot die, welke op de groote westelijke Sunda-eilanden heerschende is.

De waarnemingen, aan boord van de Triton omtrent eb en vloed en de stroomingen langs de kust en uit het land gedaan, hebben de volgende uitkomsten opgeleverd. In de straat Prinses Marianne werd een geregeld vallen en rijzen van het water opgemerkt, hetwelk slechts eenmaal in de vier-en-twintig uren plaats had, leverende dit gewoonlijk een verschil op van $1\frac{1}{4}$ tot $1\frac{3}{4}$ vadem. Uit eene reeks zorgvuldig gedane waarnemingen in de bogt Oeroe Langoeroe, liet zich het gevolg trekken: dat bij volle en nieuwe maan, aldaar des middags ten 1 ure 8 minuten hoog water, en des avonds ten 7 ure 21 minuten, laag water is. Het verval is alsdan twee meters. Dit is echter niet het

grootste verschil, hetwelk zich tusschen de rijzing en daling aldaar voordoet, hebbende zulks tijdens de kwartier-manen plaats, alswanneer het verval van water 2,24 bedraagt. Tweemaal in de vier-en-twintig uren is er eb en tweemaal vloed, bij welke verandering echter eenige onregelmatigheid bespeurd wordt, naardien soms de hooge stand een uur en meer, langer aanhoudt dan de lage, en omgekeerd. De waargenomene strooming langs de kust liep daar, waar zij niet door van het land vlietend rivierwater, of door bogten, banken en eilanden van hare gewone rigting werd gebragt, in dezelfde strekking als de op dien tijd heerschende wind, en dus om de Noord-west, met eene vaart van omtrent $\frac{3}{4}$ mijl. In de straat Prinses Marianne, waar de rigting des strooms van de kronkelingen der oevers afhangt, was zijne snelheid nog eens zoo sterk als op zee, en dienvolgens $1\frac{1}{2}$ mijl. In het verslag van den Luitenant Langenberg Kool, die in hetzelfde saizoen als wij, met Z. O. winden de straat van het Noorden inlaveerde, staat nopens de beweging van het water het volgende aangeteekend. In de noordelijke monding van den doortogt loopt de stroom tweemaal daags heen en weder, doch verder de engte in, slechts eenmaal, en dit laatste heeft de geheele straat door plaats. Het verval van water is 12 tot 16 voeten. Bij de eerstgenoemde opening was de snelheid 2 tot $2\frac{1}{2}$ mijl, doch meer binnenwaarts had dezelve eene vaart van $4\frac{1}{4}$ tot $4\frac{1}{2}$ mijl in de wacht of de vier uren. Toen zich de Luitenant Kolff met de brik Dourga, in het laatst van April 1826, in het gezigt van het land ten Zuiden van de Valsche Kaap bevond, bespeurde hij bij de, op dien tijd reeds fel doorwaaijende Z. O. moeson, eenen geregelden stroom van $1\frac{1}{2}$ mijl om de O. Z. O. en W. N. W. Er stond om dien tijd tegen het lage land eene zware deining uit het Zuiden, die in verbinding met den hevigen stroom en het ondiepe water nabij de kust, de vaart zeer moeijelijk en lastig maakte. De Heer Kolff zag geen kans om ergens langs den zuidkant van Prins Frederik Hendriks-eiland, met eene sloep aan wal te kunnen komen. Uitstroomingen van rivieren vonden wij langs de westkust op onderscheidene plaatsen vrij sterk, zoodat er soms op

aanzienlijke afstanden van het land eene sterke kaveling en scherp bepaalde kleurverandering in het water zigtbaar was. Hiertoe hebben intusschen waarschijnlijk niet weinig bijgedragen, de aanhoudend aflandige winden van het Zuid-oosten, gepaard met de veelvuldige regens, die de rivieren aanmerkelijk deden zwellen en hare stroomkrachten vermeerderen. Meermalen waanden wij ons in de nabijheid eener ondiepte te bevinden, wanneer er eensklaps eene aldus in het oog vallende verandering in het water werd waargenomen, doch de uit de sloepen gedane peilingen bewezen ons het tegendeel.

TWEEDE AFDEELING.

Statistieke en Ethnographische berigten: Distrikten, dorpen of gehuchten en woningen; inboorlingen der verschillende streken: hunne gestalte, kleur, versierselen, wapenen, gereedschappen enzv.; hunne beschaving, instellingen, zeden en gewoonten; handelsbetrekkingen met vreemdelingen, enzv.

In het door ons bezochte zuidelijkste gedeelte van Nieuw-Guinea's westkust, hebben wij, omtrent de verdeeling van het land en de gehuchten, welke zich in die streken mogen bevinden, volstrekt geene inlichtingen kunnen erlangen, naardien wij met de bewoners van Prinses Marianne-straat slechts zeer weinig omgang hadden, en onze derwaarts medegenomene Ceramsche tolken daarenboven, van de taal dier menschen niets hoegenaamd konden verstaan. Van daar noordwaarts zeilende, hebben wij wel op enkele plaatsen hutten langs het strand, en zelfs hier en daar eenige menschen in kano's, digt bij den oever gezien, doch de gesteldheid van het weder en ook der kust, was te ongunstig om te kunnen landen, terwijl het tevens den chef der expeditie aan genoegzamen onderzoekingslust ontbrak, om iedere gelegenheid te baat te nemen, die ons welligt het land en deszelfs bewoners van naderbij hadde kunnen doen kennen. Eerst op de zuiderbreedte van omtrent 4° 50′ naderden, tamelijk ver van den wal verwijderd, een aantal kano's met vele inboorlingen tot bij het schip, van welke sommige een weinig Ceramsch verstonden, terwijl ook hunne taal voor onze tolken niet geheel vreemd was. Zij gaven ons vele van hunne

pijlen en bogen, lansen en versierselen in ruil, waartegen zij van ons lappen wit linnen en bont katoen, doeken, koralen, spiegeltjes, Bossche-lemmer messen, blanke knoopen, ledige flesschen enzv. in de plaats kregen; zij deelden ons tevens eenige algemeene berigten mede nopens hun land, en wezen ons vervolgens eene rivier aan, die zij Oetanata noemden, waar wij versch water bekomen konden. De elf dagen, gedurende welke wij voor den mond dezer rivier, op 4° 32′ 20″ Z. br. en 136° 10′ 5″ O. l. v. Gr., ten anker lagen, ten einde ons van drinkwater en brandhout te voorzien, hebben wij ons zooveel mogelijk ten nutte gemaakt om nasporingen te doen, zoowel ten opzigte van het land en de voortbrengselen, als omtrent den maatschappelijken toestand der inboorlingen en wat verder tot hen betrekking had.

Een Papoea van groote en athletische gestalte en spierkracht, en van middelbare jaren, wiens ruw aanzien door de menigvuldige lidteekens van zijn naakt, ruig ligchaam nog vermeerderd werd, stelde zich als opperhoofd dier streek aan ons voor. Zijn naam was Abrauw. Hij had in vroegere jaren eens het eiland Ceram in de Molukken bezocht, en alstoen van de taal, welke door de strandbewoners aldaar gesproken wordt, een weinig aangeleerd, zoodat onze tolken zich, in hunne moedertaal, eenigzins met hem konden onderhouden. In zijn geboorteland scheen hij wijd en zijd wel bekend te zijn. Volgens hetgene wij van hem vernamen, is het kustland aldaar verdeeld in twee groote distrikten, waarvan het eene, Timakowa of Timoraka geheeten, zich van de rivier Oetanata vele dagreizens zuid-oostwaarts uitstrekt, terwijl het andere, Koiwai genaamd, zich van die rivier westwaarts uitbreidt tot voorbij den hoek van Karoefa, alwaar het aan het landschap Onin grenst. Als tot het eerstgemelde distrikt behoorende, noemde ons Abrauw de volgende dorpen en gehuchten: Bokamauw, Kapara, Perepia, Timapare, Iperoja, Mimika, Marja, Wasia, Poromamoe, Pamaika, Olerie, Djalai en Poeka. Uit het distrikt Koiwai: Oeta, Wakia, Wamoeka, Akara, Mapara, Kipia, Prougo, Peeuwka, Koeroea, Djerra, Teeuwkia, Djoeja, Iroea, Kagataroe, Oemerri, Karja, Auwtoe, Koeteha, Poetoeai, Napekoe, Poeroe, Oera-

moeka, Taimaka, Karamako, Ata, Paja, Kakai, Tarara, Waimeta en Oeïmetara. Of deze gehuchten doorgaans langs het strand, dan wel gedeeltelijk meer binnenlands liggen; hoe verre zij onderling van elkander verwijderd zijn, en tot welke hoogte van de kust zij zich uitstrekken, is ons niet duidelijk gebleken. Volgens de meening van den tolk Patti Barombang van Ceram, zouden zij omstreeks den hoek Boeroe eindigen. De verder westwaarts gelegene dorpen waren aan Abrauw niet bij naam bekend, waarom wij, ten einde deze korte statistieke opgaven zoo volledig mogelijk te maken, hier datgene zullen bijvoegen, wat wij later, tijdens ons verblijf in de baai Oeroe Langoeroe, dienaangaande te weten zijn gekomen.

Vooreerst dan moeten wij aanmerken, dat, volgens de daar ingewonnen berigten, die streek wel gerekend wordt tot het groote distrikt Koiwai te behooren, doch dat het kustland weder in onderscheidene kleine distrikten verdeeld is, waarvan men er ons vier aanduidde. Deze zijn: het distrikt Lokahia, waaronder Kajoe-mejrah behoort; het eiland Aidoema; het distrikt Lobo met Mowara, en het eiland Nametotte, onder hetwelk ook het eiland Sagil begrepen is. Ofschoon nu de bewoners van deze vier kleine landschappen onder afzonderlijke hoofden staan, behooren zij toch aan den Radja van Nametotte ondergeschikt te zijn. Men vindt in dezelve eene menigte verspreid liggende gehuchten, waarvan echter velen slechts uit eenige weinige armoedige woningen bestaan. De Heer van Delden heeft te dezen aanzien de volgende berigten van de inwoners dier streken ingewonnen. Lokahia, een eilandje, ruim twee mijlen van de kust verwijderd, bezit een dorp, hetwelk denzelfden naam draagt. Gehuchten op den vasten wal aldaar zijn: Barimbi, Kouwapi, Oemarauw, Olah, Boesama, Wairauw, Kairoeroe, Girimora, Kasarimpi, Boemarauw en Wisirauw. Op het eilandje Kajoe-mejrah bevinden zich de gehuchten: Ikaroes, Awasira, Alamawoea, Ekiminda, Laroei en Kajoe-mejrah. Op de vaste kust daaromstreeks zijn gelegen: Kelemala en Tweerauw. Op het eilandje Dramai bestond vroeger een dorpje van dien naam, hetwelk thans echter verlaten is; maar tegen over hetzelve, op den vasten wal, vindt men de gehuchten: Nabima,

Mora, Mangawi, Oeta, Warkawi, Inbina, Kemana, Sesei en Tarai. Op het eiland Aidoema telt men, behalve een gehucht van gelijken naam, nog: Simoeroet, Watawai, Waikala en Tabaroekan. Op den vasten wal: Warikarauw, Langoerauw, Lobo en Mowara. Op het eiland Sagil ligt een gehucht, Sanginauw geheeten. Op de kust aldaar vindt men: Boesirauw, Kotairauw en Wairinrauw. Op het eiland Nametotte is een dorp van denzelfden naam, en een ander, Eranarauw geheeten. Op Poeloe Adie of het Wezels-eiland, vindt men de volgende: Watokarbauw, Kiliwoeloe, Nigoear, Kisiwoeï, Mangawitoe en Boerbauw. Op de vaste kust, tusschen het zoo even genoemde eiland en dat van Nametotte, zijn voorts gelegen onderscheidene bewoonde plaatsen, waarvan de voornaamste zijn: Basoarauw, Mamai, Makombo, Arkassi, Siesie, Nangoaromie, Morana, Wangoema, Sjobarauw, Simorauw, Glang, Komborauw, Itsjonga, Nangoera, Orami, Barari, Serendowarat; Goeïsi, Soenga, Sara, Finaroe, Irina, Oendomo, Bassarauw, Nerita, Oernoesoe, Benonga en eenige anderen. Er zijn in dat gedeelte tevens twee groote baaijen, Bitsjaroe en Argoenie genaamd, welke laatste al de bogten der omstreek in schoonheid en uitgestrektheid verre zoude overtreffen.

Ten opzigte van den aanleg en de inrigting der woningen heerscht in de verschillende gedeelten langs de kust, groote verscheidenheid. In de door ons bezochte noordelijkste distrikten, waar de strandbewoners meest Mahomedanen zijn, of althans reeds vele Mahomedaansche gebruiken hebben aangenomen, zijn de huizen allen min of meer van Maleischen bouwtrant: vierhoekig, somwijlen plat op de aarde, doch vaker eenige voeten boven den grond, op stijlen rustende. Hoezeer meestal niet bijzonder groot en ruim, en met weinig kunst en netheid zamengesteld, bezitten zij nogtans, over het algemeen, eene tamelijke stevigheid en zijn zij wèl gesloten. Zij zijn gewoonlijk met Atap van verschillende palmbladen bedekt; slechts eenige weinige, kleine woningen, die wij hier en daar in het bosch aantroffen, hadden de daken van boomschors. Van sommigen bestaan de wanden uit planken of enkel uit stukken hout; bij anderen zijn deze uitwendig met boomschors bedekt

ofwel met atap omhangen. Niet zelden vindt men in zulk eene woning een, en somtijds zelfs een paar kleine venstergaten; meermalen echter ontvangen zij haar licht alleen door de niet zeer groote opening der deur. Gemeenlijk staat ieder huis min of meer vrij en, waar het terrein bergachtig is, het eene vaak iets hooger geplaatst dan het andere, en volgens de ligging van den grond, het eene soms met den ingang meer naar dezen, het andere meer naar genen kant gewend. Inwendig zijn zij ten deele hoog genoeg om er regtop in te kunnen staan, ofschoon ons ook enkelen zijn voorgekomen, die dit gemak misten. Veelal wordt een enkel huis door onderscheidene familiën, somtijds wel ten getale van tien of meerdere hoofden, bewoond. Dit is dan ook oorzaak, dat meestendeels, gelijk wij reeds boven aanmerkten, zich slechts eenige weinige huizen in eene groep bij elkander bevinden, dikwerf van drie tot zes, welke dan gezamentlijk een *moendoe* of dorp vormen. De grootere gehuchten bestaan zelden uit meer dan acht of tien huizen. Het tot hiertoe medegedeelde omtrent het zamenstel der dorpen heeft intusschen alleen betrekking tot de Papoeasche, die men langs de kust vindt, tusschen ongeveer 135° oosterlengte, of van den hoek Boeroe af, tot voorbij het Wezels-eiland, op 133° of welligt nog verder noord-westwaarts op. De bewoners der binnenlanden daarentegen, door de strandvolkeren van die streek Mairassis geheeten, bezitten waarschijnlijk, in overeenstemming met hunnen geringen graad van beschaving, veel slechtere woningen, waaromtrent wij echter weinig met zekerheid weten. Ik zelf heb slechts eenmaal, aan de oostelijke afhelling van den berg Lamantsjieri, midden in het bosch op eene eenigzins opene plek, eene door zoogenaamde Alfoeren of Mairassis bewoonde hut gezien. Ik geloof echter, dat deze meer voor een kortstondig en tijdelijk verblijf dezer ruwe natuurmenschen, dan wel voor eene hunner gewone huisvestingen te houden zijn. Deze hut bestond enkel uit een half dak, dat tot op den grond nederdaalde, terwijl zij aan de andere zijde geheel open was. Aan den ingang zelfs kon men onder het dak ter naauwernood regtop staan. Het was gedekt met boomschors en boombladen, welke voorwerpen op een ruw getimmerte van wild hout ruste-

den. Volgens het berigt ons door een Papoeaasch opperhoofd van het eiland Aidoema medegedeeld, bestaan de gehuchten der meer landwaarts wonende Mairassis uit lange huizen, die op palen rusten en van binnen in vele kleine vertrekjes zijn afgedeeld. Zulk een huis zoude dan steeds door onderscheidene, niet zelden uit 20 tot 30 personen bestaande gezinnen, bewoond zijn.

Verplaatsen wij ons thans een eind verder zuid-oostwaarts aan het strand, bij de rivier Oetanata, en beschouwen wij daar de woningen der nog weinig beschaafde inlanders. Aan de linkerzijde van deze rivier, juist bij haren mond, zijn op het witte zandstrand een aantal woningen gelegen, door de inboorlingen *Oeta* genaamd. Dit dorp bestaat hoofzakelijk uit een zeer laag, naar eene loods gelijkend gebouw, dat naar den kant der rivier vele openingen van ongelijke grootte tot ingangen heeft. Van buiten gezien scheen het ons aanvankelijk toe, als of er eene menigte kleine hutten naast elkander waren geplaatst, doch dezelve binnentredende, vertoonde het geheel eene doorloopende lange, vuile en morsige ruimte. Op de menigte brandende vuurtjes, welke niet weinig rook verspreidden, was men bezig groote krabben, visschen, half rijpe bananen, groote stukken van het meelachtige merg eens sagopalms en andere eetwaren meer, te braden of te roosten. Het scheen dat deze loods niet alleen aan een aanzienlijk getal menschen, maar ook aan varkens en honden tot gemeenschappelijk verblijf verstrekte. Geene matten of iets dergelijks bedekten den zandigen bodem van deze sombere schuur, waar oud en jong, mannen, vrouwen, kinderen en ook de genoemde huisdieren op den kalen grond, naar welgevallen, waren gezeten, uitgestrekt nederlagen, of wel in de onbelemmerdste vrijheid door elkander liepen. Het geheele gebouw was ten naastenbij 30 meters lang, 1,7 breed en omtrent 1,4 hoog. Het geraamte daarvan bestond uit dunne houtstengen en bamboes, doch van buiten waren het schuins afhellende dak en de wanden overtrokken met matten, uit aan elkander geregen palmbladen vervaardigd. Tegen het dak waren hier en daar stokken gelegd, waarschijnlijk met het doel om de ligte bladbedekking eenigzins tegen het op- en wegwaaijen te bevei-

Steendr. van E. Spanier 's Hage.

DORP AAN DEN MOND DER RIVIER OETANATA

ligen. Ieder gezin scheen eenen bijzonderen ingang in de woning te hebben, door welke openingen men niet anders dan zeer laag bukkende kon uit- en ingaan. Achter deze lange Papoeasche woning stonden, op eene kleine verhevenheid van den grond, een paar andere gewone langwerpig-vierkante huizen van Maleischen vorm, en hoezeer eenigzins vervallen, was het niettemin duidelijk zigtbaar, dat deze op eene betere wijze waren zamengesteld. Zij behoorden aan eenige Ceramsche kooplieden, welke veelal jaarlijks die streek bezoeken en er alsdan gewoonlijk eenigen tijd vertoeven. Er vertoonden zich overigens in de nabijheid van dit dorp weinig of geene vruchtboomen, zelfs niet eens kokospalmen, en de inboorlingen moeten derhalve de noten, die wij bij hen zagen, van elders uit de binnenlanden verkregen hebben. Op onze jagttogten hebben wij niet zelden kleine troepen dezer menschen op den weg ontmoet, zoowel ten Zuiden van het dorp, langs het strand, als op de rivier, die zij vaak met kano's op- en afvoeren. Eens kwamen wij eene boot met vier vrouwen tegen, welke uit visschen waren geweest. Zij hadden echter weinig gevangen, want al hetgeen zij ons lieten zien, bestond enkel in eenige groote krabben, die zij ons zeer duur wilden verhandelen, verlangende zij voor iedere krab een' zakdoek of ander stuk linnen. Doch, wat deze menschen zelve, hunne zeden, hun huishoudelijk leven enzv. betreft, daarover zullen wij later meer uitvoerige mededeelingen doen. Thans willen wij van het dorp Oeta alleen nog aanstippen, dat hetzelve weinig tegen den wind is gedekt, naardien de grond, waarop het ligt, eene tamelijk smal uitspringende tong vormt, die langs den zeekant slechts dun met Casuarina- en andere boomen begroeid is. Van deze zijn sommige, die meer vrij staan, dor, en dus slechte beschutters, terwijl de breede mond der rivier een wijd en open vlak voor wind en weder aanbiedt.

Van het Papoeasche gehucht, dat men op omtrent 6° 15′ Z. br. aan het strand ontwaart, en in welks nabijheid de onsterfelijke Cook, bij zijne eerste reis rondom de aarde, aanlandde, geeft de Heer Kolff, die in 1826 aldaar aan wal ging, eenige nadere berigten. Hij vond langs den zandigen oever onderschei-

dene hutten verspreid, die laag gebouwd, aan alle kanten open, en met palmbladen bedekt waren. Een eind verder binnenwaarts zag hij nog een aantal grootere woningen. Het land scheen hem over het geheel, hoe woest het zich ook anders voordeed, in die streek vrij sterk bevolkt te zijn: doch ondanks alle aangewende moeite, mogt het hem niet gelukken met de inboorlingen in aanraking te komen. Ofschoon in talrijke hoopen vereenigd, toonden zij zich nogtans zeer vreesachtig, zoodat zij telkens de vlugt namen, wanneer men hen te water of te land wilde naderen [26]). Wij zelven hebben het voormelde gehucht slechts op een' afstand van ongeveer drie mijlen gezien; het bestond uit eenige lage, zich als bloote daken voordoende woningen, die van 25 tot 30 voeten lang schenen te zijn. Wij zagen soortgelijke huizen wel op eene mijl van elkander.

In de Prinses Marianne-straat hebben wij langs de oevers geene gehuchten, noch zelfs bewoonde hutten gevonden. De eenige sporen van menschelijke verblijven, aldaar waargenomen, waren de geraamten van eenige oude verlatene hutten, die hier en daar in het bosch op drooge plekken gronds verspreid lagen. Deze overblijfselen bestonden meerendeels uit vier, als schragen schuins tegen elkander in den grond geplaatste stokken, waarop van boven een andere dwarsstok rustte. Bij de meesten was geene verdere bedekking aanwezig; twee echter hadden aan de eene, naar het water gekeerde zijde, een tralieachtig dakgeraamte, uit dunne, regthoekig over elkander liggende stokken en boomtakken vervaardigd, op welke nog eenige stukken boomschors, als overschotten eener vroegere bedekking, gelegen waren. Deze schors scheen van eene acacia-soort, die aldaar vrij menigvuldig is, afkomstig te zijn. Het dak daalde tot op den grond af; maar aan de andere zijden dezer hutten was geen spoor van beschutting zigtbaar. De hoogte van het geheel was doorgaans minder dan gewone manslengte, en bedroeg ongeveer slechts drie tot vier voet. De breedte en lengte was in dezelfde evenredigheid bekrompen, zoodat zij in der daad meer naar groote hondehokken, dan wel naar menschelijke woningen geleken. Aan het hout, dat er voor gebruikt was, was geen kenteeken van eenig scherp werktuig te bespeuren, zijnde het

blijkbaar alleen afgebroken. — Strekten nu deze eenvoudige en ruw zamengestelde hutten eenmaal tot vaste woningen aan geheele familiën, of werden zij misschien door eene hier langs trekkende, zwervende horde, alleen tot tijdelijke rustplaats en nachtverblijf opgeslagen? Bij eenige er van vonden wij overblijfselen van schulpen, krabben, schillen van kokosnoten en verbrande stukken hout, die gedeeltelijk de sporen droegen van daar nog niet zeer lang gelegen te hebben. Niet ver ten Westen van daar, aan den noordkant van voornoemde straat, ontmoeten wij een' hoop inboorlingen; doch het valsche en arglistige gedrag, dat zij al dadelijk bij die eerste ontmoeting verrieden, maakte eene nadere kennismaking met hen en met hunne levenswijze niet raadzaam. Zij moeten niet ver van de plaats, waar wij hen zagen, hunne woonsteden hebben gehad, vermits zij weinige uren, na ons schieten aan den oever, eensklaps uit het bosch te voorschijn kwamen. Dikwerf staken zij de armen landwaarts uit, ons door gebaren en teekenen te kennen gevende, dat zij in die rigting woonden en wij hen derwaarts zouden vergezellen. Onder eene menigte mannen bevonden zich ook vrouwen en kinderen, doch zij verschenen met hunne kano's niet in de straat. Den volgenden dag alleen vertoonde zich een enkel klein bootje, digt onder den wal, in hetwelk zich twee menschen bevonden, die staande roeiden. Het verdween echter weldra tusschen het geboomte van eene kleine rivier. Leven deze wilde kinderen der natuur welligt altijd zwervende, slechts eenen korten tijd, nu eens hier, dan weder elders vertoevende? Zeker is het, dat van al de inboorlingen, die wij op Nieuw-Guinea gezien hebben, deze het minst beschaafd waren en in hunne manieren de meeste dierlijke woestheid aan den dag legden. Waarschijnlijk waren wij de eerste Europeanen, en de Triton en Iris de eerste schepen, die zij ooit te zien kregen. De navolgende omstandige beschrijving der ontmoeting met deze inboorlingen, is getrokken uit de dagboeken, door sommige mijner reisgenooten gehouden, wier aanteekeningen ik met de mijnen tot een geheel heb gemaakt. In de hoofdzaak komt zij genoegzaam overeen met hetgeen men in het reisverhaal van den Heer Modera nopens dit onder-

werp vermeld vindt; doch daar ieder reiziger zijne bijzondere wijze van zien heeft, zullen ook de waarnemingen, opvattingen en mededeelingen steeds onderling van elkander verschillen, en iedere kleine bijdrage tot de nadere kennis dier wilde menschen, welke wij toch verpligt zijn onze natuurgenooten te noemen, belangrijk te achten zijn.

De beide schepen kwamen in den achtermiddag van den 21sten Mei 1828, binnen de monding der voornoemde straat, en wierpen op omtrent $\frac{1}{3}$ mijl afstands van haren noorder wal, op 7° 28′ Z. br. en 138° 58′ O. l., niet ver van de opening eener kreek, door den Heer Kolff als eene zoetwater kreek opgegeven, op 8 vademen diepte, het anker. Reeds dienzelfden middag, als ook den volgenden morgen, voeren er sloepen naar het land, om deszelfs gesteldheid en voortbrengselen te onderzoeken. Ik was derwaarts medegegaan, en schoot daar verschillende soorten van vogels, inzonderheid witte kakketoeën (Psittacus galeritus), die onder een luidruchtig geschreeuw, in groote zwermen boven het bosch rondvlogen. Na eenige uren toevens keerden wij naar boord terug, met het berigt, dat het land te laag en te moerassig was om ergens met schik eenen voet aan wal te kunnen zetten, en dat de voormelde kreek gedurende den ebtijd te weinig zoetwater bevatte en tevens te ondiep bij haren ingang was, dan dat men aldaar de ledige vaten naar wensch zoude kunnen vullen. Er werd om die reden besloten, tegen den middag, met den opkomenden vloed, de straat verder in te zeilen. Toen men op dat tijdstip juist aan het opwinden van het anker bezig was, traden eensklaps zeven menschen van eene zeer donkere kleur, voor het bosch, digt bij den mond der kreek, te voorschijn. Hun getal nam weldra tot achttien toe. Begeerig deze inboorlingen van naderbij te zien en, zoo mogelijk, eenige berigten nopens het land van hen in te winnen, gaf de Kommandant bevel, het ligten van het anker vooreerst te staken, en zond hij eene wel bemande sloep, onder de leiding van eenen Officier, naar wal, aan welke expeditie nog door onderscheidene andere Heeren deel genomen werd.

Kort nadat wij het boord verlaten hadden, hoorden wij de

maakte boschbewoners reeds geweldig schreeuwen, en zagen wij hen hunne speren en bogen boven het hoofd zwaaijen. Hoe meer wij hen naderden, des te luidruchtiger werd het gejoel en des te meer poogden zij, door den modder wadende, ook ons naderbij te komen. Onze tolk kon intusschen geen enkel woord van hunne taal verstaan, en hetgeen hij hun half in eenen Ceramschen, half in eenen Papoeaschen tongval, volgens hem, meer noordelijk aan de kust van dit eiland in zwang zijnde, toeriep, schenen ook zij volstrekt niet te begrijpen. De klanken: *kaka*, *kaka*, *kaka*, — *djewa*, *djewa* — *njieuba*, *njieuba* enzv., welke zij meermalen achter elkander herhaalden, waren het duidelijkst uit hun geroep te onderscheiden. Zoo veel wij uit de gebaren, die zij daarbij maakten, konden afleiden, noodigden zij ons uit, bij hen aan land te komen. Onze Ceramsche tolk gesticuleerde en scheeuwde even hard als zij, daarbij tevens, nu en dan, met zijne handen eenig water opscheppende, met hetwelk hij de kruin van zijn hoofd bevochtigde, ten teeken van de goede gezindheid, die wij hun toedroegen. Een paar der naastbij zijnde inboorlingen maakten onverwijld hunne hoofden insgelijks nat. De tolk poogde hun door velerlei teekens begrijpelijk te maken, dat zij digter bij de sloep moesten komen en dat ook hij hen alsdan nader zoude te gemoet treden. Toen men tot op eenen afstand van ongeveer 25 schreden van den wal verwijderd was, en eenige hunner een weinig digter bij kwamen, sprong de tolk uit de sloep in zee en ging hen te gemoet, hun te gelijk door teekens te kennen gevende, dat zij zich van hunne wapenen zouden ontdoen; waaraan zij terstond gevolg gaven, door ze in den modder te steken. Zoodra de tolk en de voorsten elkander nabij gekomen waren — hetgeen van weêrszijden tamelijk schoorvoetende en met groote omzigtigheid geschiedde — reikte hij hun eenige stukken wit linnen toe, waar zij zeer mede verblijd schenen. Hierna volgde wederkeerige vredes- en vriendschapsbetuigingen, daarin bestaande, dat de inboorlingen onder een vreeselijk geschreeuw den tolk omhelsden en hem al dansende en springende landwaarts poogden te trekken. Middelerwijl kwam de sloep langzaam nader, hetwelk de inboorlingen eenig-

zins wantrouwend maakte en hen weder een weinig terug deed deinzen. Om hun alle vrees te ontnemen, sprong nu ook de Luitenant Hugenholtz te water, liep naar hen toe en knoopte op dezelfde koddige wijze als de tolk, met een paar der moedigsten, die zich ten minste het digtst bij de sloep gewaagd hadden, kennis aan. Hun gespring en getier scheen geen einde te zullen nemen. Vooral rees hunne blijdschap ten top, toen zij op nieuw onderscheidene geschenken, bestaande in doeken, spiegeltjes, glaskoralen enzv. van de onzen ontvingen. Zij gaven zich alle moeite om, zoowel den Heer Hugenholtz als den tolk tot het aan wal stappen te bewegen, hetgeen echter door dezen niet raadzaam werd geacht, trachtende zij daarentegen, lang te vergeefs, door het vertoonen van geschenken, de inboorlingen naar de sloep te lokken. De Heer Hugenholtz en de tolk keerden ten laatste weder naar de boot terug, dewijl zij met het rijzende water al digter bij den wal geraakten. Aldus kwamen wij allengs nader bij eenige der inboorlingen, die tot boven de knieën in het water stonden. Deze waagden het eindelijk om geschenken uit de boot aan te nemen, hetwelk weldra meer anderen aanmoedigde om insgelijks bij ons te komen, zoodat wij in weinige oogenblikken van een twaalftal omringd waren. Eenige hunner hadden moeds genoeg om zelfs in de sloep te klimmen. Wij begiftigden hen met allerlei snuisterijen; een der Heeren zelfs ontdeed zich van zijn witte vest, een ander van zijn' halsdoek, en een derde sneed de blinkende knoopen van zijnen rok en deelde die onder hen rond. Zij namen alles met begeerlijkheid aan, doch het linnengoed scheen hun vooral te bevallen; de spiegeltjes braken zij, uit onkunde en onhandigheid, dikwerf dadelijk in stukken. Voor de ontvangene voorwerpen gaven zij ons eenige lansen, bogen en pijlen, alsmede onderscheidene versierselen uit hunne ooren, haren of wel van hunnen hals. Sommigen boden ons eenige krabben aan, die zij in gevlochten zakken op den rug droegen. Zij namen ons, onze kleederen, wapenen, en vooral ook onze sloep, met veel nieuwsgierigheid op, en hadden het daarover op den duur zeer druk onder elkander. Nu en dan staarden zij, met een gelaat vol verbazing, naar de schepen, wier grootte

en vorm hen zeer scheen te verwonderen. Tusschenbeide schreeuwden zij zoo luid mogelijk naar het bosch, hetwelk door onderscheidene grove en fijne stemmen van daar beantwoord werd. Eindelijk verschenen er ook twee vrouwen op den oever, van welke de eene reeds eenigzins bejaard, de andere nog jong scheen te wezen. Toen riepen zij herhaaldelijk: *bibi*, *bibi*, onder onkiesche gebaren met de handen, naar de vrouwen wijzende. — Zij legden in het algemeen eene woeste blijgeestigheid aan den dag en werden van lieverlede zeer vertrouwelijk. Desniettegenstaande en hoe dringend wij hun ook trachtten te beduiden, dat zij met ons naar de korvet moesten gaan, schenen zij daar volstrekt geen lust toe te hebben: zij wezen tot antwoord op hunne halzen, die zij vreesden, dat hun zouden worden afgesneden, wanneer zij zulks waagden. Dit was dan ook oorzaak dat zij bij de minste beweging, die met de sloep gemaakt werd, deze oogenblikkelijk verlieten en te water gingen. In weêrwil van deze wantrouwende vrees, boezemden zij ons een gunstig denkbeeld van hunne inborst in, en ware het strand beter geweest, zoodat wij, zonder tot over de kniën door den modder te moeten waden, hadden kunnen landen, dan zouden wij ons gewis hebben laten bewegen, om hen naar hunne woningen te vergezellen. Thans echter besloten wij, zulks tot den volgenden ochtend uit te stellen, en alsdan, van meerdere geschenken voorzien, dan wij nu bij ons hadden, de nabij gelegene rivier op te varen, alwaar zij ons te kennen gaven, dat wij hunne woningen vinden zouden.

Na ongeveer drie uren met dit zoo echt wild volk doorgebragt en deszelfs gedrag met verwondering gadegeslagen te hebben, moesten wij deze onze nieuwe vrienden, die door de inmiddels hoog gerezene zee, meest allen tot de borst, en sommigen zelfs tot den hals, in het water stonden, tot den volgenden morgen verlaten. Er werd bevel gegeven om de sloep, die zij langzamerhand al digter en digter naar den wal en met het voorste gedeelte in den modder hadden gesleept, achter uit te brengen; doch zij hielden haar vast. Toen evenwel de matrozen haar met kracht afstieten, spande een, op ongeveer tien passen van ons verwijderde Papoea zijnen boog en schoot

plotseling een' pijl op ons af, die den Heer Boers, welke op de plecht der sloep zat, in het linker dijbeen trof. Op datzelfde oogenblik werden wij van verschillende kanten door eene menigte pijlen begroet, welke den Heer Hugenholtz en eenen matroos verwondden. Tot ons leedwezen bleef ons toen niets anders over, dan eenige geweren op hen te lossen, ten einde ons voor verdere vijandelijkheden van hunnen kant te behoeden. Bij het eerste schot reeds vlogen zij volmaakt als wilde dieren door elkander, en kropen, zich zooveel mogelijk onder het water verbergende, in gebukte houding naar het strand. Of er bij die gelegenheid eenigen gekwetst zijn geworden, is ons onbekend gebleven, doch gedood werd er geen. Sommigen hadden in den eersten schrik hunne wapenen weggeworpen, anderen hen, bij de overhaaste vlugt, in den modder laten steken. Wij maakten ons van deze meester, alvorens naar boord terug te keeren. De gewonden in de sloep klaagden, dat zij eene brandende pijn gevoelden; doch daar de pijlen, die wij de inboorlingen hadden zien gebruiken, niet vergiftigd schenen te zijn, meenden wij ons, omtrent verdere noodlottige gevolgen gerust te kunnen stellen; hetwelk ook door de uitkomst bewaarheid werd.

De gestalte dezer wilde natuurmenschen was over het algemeen van eene middelmatige grootte, goed gespierd en van een forsch aanzien. Hunne bewegingen waren bijzonder vlug en levendig. Behalve eenige weinige versierselen, die zij aan het lijf droegen, waren zij geheel naakt. De kleur hunner huid was donker bruin, eenigzins naar het blaauwachtig zwart hellende, doch bij den eenen wel iets lichter dan bij den anderen. Zij droegen geene sporen van getatoeëerd te zijn, maar hadden het ligchaam en vooral het aangezigt, op verschillende wijzen, hetzij met zwarte of met roode, naar houtskool en kleiaarde gelijkende kleuren, dik besmeerd, hetwelk hun overigens nog al goedaardig voorkomen ten eenemale afzigtelijk maakte. Daarenboven hadden sommigen nog eene walgelijke huidziekte. Hun oog was fraai bruin; eenigen hadden eenen tamelijk breeden, anderen eenen meer vooruitstekenden neus; hunne lippen waren vrij dik, en de tanden van eenigen wit, van anderen vuil bruin. Zij hadden kort, zwart, wollig haar, hetwelk schier door elk

op eene andere wijze werd gedragen en versierd. Van eenigen was het zeer kort, van anderen langer en in tallooze dunne vlechtjes van omtrent eene vingerlengte verdeeld, welke hen als het haar van een' poedelhond om het hoofd slingerden; nog anderen hadden er geelachtige biezen omheen gevlochten, welke in grooten getale, doch meestal bij paren, als ineengedraaide koorden, ter lengte van ruim één' voet, langs den nek afhingen. Sommigen weder hadden het haar, boven op de kruin van het hoofd, in eenen wrong te zamen geknoopt; terwijl eindelijk enkelen het in eenen, van achteren afhangenden staart droegen. De meeste hadden eenen vrij zwaren baard van kort, kroes, gitzwart haar; ook prijkten sommigen met gedeeltelijk met okergele aarde besmeerde knevels. Hunne halzen waren met zaamgevlochtene touwen omwonden, aan welke òf enkele stukjes hout, òf witte vruchtzaden, òf ook wel eene menigte dunne koorden van ongeveer een half voet lengte en van voren met kleine, afhangende stukjes hout voorzien, bevestigd waren. Wij zagen er onderscheidenen, die groote ringen van rotting in de ooren droegen: van een' hunner, die drie zulke ringen in één oor had, ruilde de Heer van Raalten er éénen voor zijnen halsdoek. Bij de meesten was de eene oorlel uitgescheurd, welke alsdan zeer onbevallig in twee lappen langs den schouder hing. Om den boven-arm hadden sommigen gevlochtene banden van drie tot vier duim breedte, welke, naar het mij toescheen, uit rotting vervaardigd waren; de meesten droegen voorts aan den beneden-arm een' uit dunne takjes gemaakten koker, welke nagenoeg van de hand tot aan den elleboog reikte. Volgens het gevoelen van den tolk dient deze gevlochte armkoker als schild tot het afweren van pijlen. Om het midden van het lijf droeg elk eenen gordel van omtrent drie vingers breedte, naar het ons voorkwam, uit de bastvezels van eenen Hibiscus of eene andere Malvacea gevlochten. Van achteren, waar de gordel zaamgebonden was, hingen de vezels, gelijk franjes, ter lengte van meer dan één' voet, naar beneden. Onder dezen gordel verborgen zij op eene behendige wijze een gedeelte van het mannelijk geslachtslid, leggende zij hetzelve opwaarts tegen den buik, de voorhuid, welke bij de meesten zeer lang was uitgerekt, onder den gordel stoppende. Een

bejaard man, de eenige van dien leeftijd onder den troep aanwezig, had het schaamdeel met eene schelp bedekt, welke door middel van een dun touw om de lenden was vast gemaakt; terwijl anderen, even boven den buikgordel, nagenoeg ter hoogte van den navel, eenen horen droegen. De twee vrouwen, die zich op een' afstand van omtrent dertig schreden aan ons vertoonden, hadden een waarlijk afkeerwekkend aanzien. Ook zij waren geheel naakt, behalve dat een klein, driekant schortje, dat òf uit gevlochten biezen, òf uit boombast bestond, hare schamelheid bedekte. Haar ligchaamsbouw was klein en schraal; zij hadden kort, kroes haar en, bedrogen wij ons niet, dan waren ook bij haar, even als bij de mannen, borst en aangezigt met een donkerkleurig smeersel bedekt.

De wapenen dezer Papoea's bestonden in lange werpspiesen en pijl en boog. Knodsen hebben wij bij hen niet opgemerkt. De lansen waren geheel van bamboes, òf van voren met eene scherpe punt van hard palmhout, ofwel van eenen nagel van den Casuaris voorzien. Sommige lansen en werpspiesen hadden tevens weêrhaken, veelal met boomhars of eenig ander lijmachtig mengsel, waaronder ook bindwerk, aan den stok der lans vastgemaakt. De bogen bestonden uit een stuk gespleten bamboes, en de pees uit gespleten rotting. De uit rietstengels vervaardigde pijlen hadden van voren eene lange, palmhouten, in het riet gestoken en met bastvezelen daaraan vastgebonden punt. Toen de inboorlingen den uitval op ons deden, merkten wij op, dat zij, om te schieten, den boog boven hun hoofd spannen, hem alsdan langzaam naar beneden laten zakken, vervolgens mikken, en daarna den pijl afschieten [27]). Een der inboorlingen, die in onze sloep geklommen was, had in den gevlochten zak, die op zijnen rug hing, eene kleine bijl, of ten minste een werktuig, dat naar eene bijl geleek: een rond stuk hout van omtrent anderhalven voet lengte, aan de eene zijde voorzien met een zeer stomp stukje ijzer van één' duim in het vierkant, was het hoogst ellendig gereedschap, waaraan de man toch zooveel waarde hechtte, dat hij het zeer ongaarne uit de handen gaf, en in geen geval verruilen wilde. De zakken, die velen van hen op den rug droegen, waren eenigzins lang-

werpig en plat van vorm, en hadden ongeveer anderhalven voet wijdte. Aan de beide bovenste hoeken was een touw geknoopt, waaraan de zak hing, die met het hoofd gedragen werd. Sommigen hadden daarin eenige groote krabben, anderen eene hoeveelheid mosselen. Die dieren maken waarschijnlijk een voornaaam deel hunner voeding uit [28]).

Tot vier ure in den namiddag vernamen wij niets meer van de inboorlingen. Toen echter meenden wij, beoosten de kleine kreek, eenige beweging in het hooge geboomte te bespeuren, en kort daarop ontdekten wij werkelijk verscheidene menschen, die in de toppen der boomen rondklauterden en nu eens hier, dan weder daar, tusschen de openingen van het loof en de takken kwamen uitkijken. Het was juist hoog water en, zoo ver men zien kon, stond het geheele bosch in den vloed. Door nieuwsgierigheid geprikkeld en tevens verlangende te weten, welken indruk de geweerschoten dien morgen op de inboorlingen hadden te weeg gebragt, begaven zich de Heeren Macklot, van Delden, van Oort en ik, tegen het vallen van den avond, met eene sloep derwaarts. Den wal naderende, merkten wij op, dat het geboomte vol zat van inboorlingen. Zij maakten een vreeselijk misbaar, sprongen, wenkten, knikten en gaven ons door honderd andere bewegingen en gebaren te kennen, dat wij toch aan land zouden komen. Onze Ceramsche tolk hield niet op, hun op zijne beurt, zoo luid en zoo goed hij kon, toe te roepen, dat wij hen bij ons verwachtten, hun tevens witte lappen linnen, snoeren koralen en andere soortgelijke geschenken vertoonende. Eenigen van hen klauterden af en verschenen met groene takken in de hand, voor het bosch, waar zij gedeeltelijk tot onder de armen, en enkelen zelfs tot aan den hals, in het water stonden. Het wenken en zwaaijen met de takken, en hun sterk, blaffend geroep: *kaka*, *kaka*, — *djewa*, *djewa*, — *njieubà*, *njieuba* enzv., nam geen einde. Allen schreeuwden uit verschillende toonen even geweldig door elkander, en de bewegingen van den eenen waren al wilder en woester dan die van den anderen. Hunne bont geschilderde gezigten en verwilderde haren waren ons duidelijk zigtbaar. Daar intusschen de ondiepte van het water, digter bij den kant, ons belettede hun naderbij te

komen, moesten wij ons vergenoegen met hen op eenen kleinen afstand gade te slaan. Toen wij, na omtrent een half uur toevens, westwaarts langs het bosch, naar den mond der kreek roeiden, volgden ons de inboorlingen derwaarts, even als groote apen, met hun naakt, donkerkleurig ligchaam, vol behendigheid door de kruinen der boomen en over de uitstekende wortelen der mangle-stammen heen klauterende. De invallende nacht noopte ons eindelijk, tegen wil en dank, tot den terugtogt naar boord.

Den volgende ochtend, bij het aanbreken van den dag, zagen wij meer dan vijftig menschen, die deels in groepen vereenigd, stil aan den oever stonden, deels daarlangs heen en weder liepen. De meesten schenen gewapend. Nu en dan hieven zij een luid geschreeuw aan. Langzamerhand kwamen er ook eene menigte vrouwen en kinderen te voorschijn, van welke sommigen groene takken in de handen hielden. Toen de eerste stuurman der korvet, omstreeks het middaguur, met eene sloep digt onder den wal roeide, om van de zigtbare hoeken der straat eenige peilingen te nemen, toonden zich de inboorlingen zeer verheugd. Een aantal vrouwen, welke al dansende en schel zingende op hem toeliepen, schenen de bootsgezellen door allerlei teekenen van vriendschap tot eene landing uit te lokken, waaraan de stuurman natuurlijk geen gevolg gaf. Gaarne hadden wij ons eens in de nabijheid van dien wilden hoop begeven, doch daar de Kommandant voornemens was met den opkomenden vloed het anker te ligten en de straat verder in te zeilen, moesten wij van dit genoegen afzien. Na de ankerplaats verlaten te hebben, verloren wij de inboorlingen spoedig uit het oog en kregen ook in die streek geene anderen meer te zien. Alleen bespeurden wij later, hier en daar, nog eenige vervallen hutten, waarvan wij reeds vroeger gewaagden. Ook vonden wij eenmaal, en wel aan de zuidzijde der straat, op Prins Frederik Hendriks-eiland, eene half vermolmde kano van ongeveer 8 meters lengte, 0,7 breedte en 0,6 diepte, uit eenen boomstam gehouwen.

Langer dan wij, vertoefde de Luitenant Langenberg Kool in deze straat. Hetgeen hij in zijn verslag nopens de door hem

geziene inlanders heeft opgeteekend, komt mij belangrijk genoeg voor, om er hier een kort uittreksel van in te lasschen. Het bevat wenken, welke voor den toekomstigen bezoeker dier streken van nut kunnen zijn.

Gedurende de drie dagen, welke de Heer Kool met de twee vaartuigen, nabij den zuidelijken hoek van den noorder ingang der straat, voor anker lag, werden geene inboorlingen door hem waargenomen; maar wel zag men, hier en daar uit het bosch, wolken van rook opgaan. Op den 1sten Mei zeilden de beiden schepen de straat in en ankerden, tegen den avond, een goed eind van de opening verwijderd, nabij eenen hoek, onder den noordelijken wal. Den volgenden ochtend brak het ankertouw van de schooner Sireen, en de sterke stroom dien bodem, bij het lage water, een weinig vastzettende, zoo verliep de dag met het vlot maken van dat vaartuig en het opvisschen van het anker. Terwijl men met dezen arbeid onledig was, verschenen eensklaps vier inboorlingen aan den digt bijzijnden hoek, doch zoodra beproefde men niet hen met eene sloep te naderen, of zij namen ijlings de vlugt in het bosch. Kort daarna werden bij den overwal twee kano's gezien, in welke zich van 25 tot 30 inboorlingen bevonden. De Luitenant Kool begaf zich met den Luitenant Banse, goed gewapend en van eenige geschenken voorzien, derwaarts; dan naarmate zij met de sloep naderden, deinsden de inboorlingen achteruit, gingen vervolgens aan land en stelden zich, den boog gespannen en den pijl gereed, in eene uitdagende houding. De Heer Kool deed eenige messen en met tabak gevulde kommen op den oever neêrzetten, welke voorwerpen, zoodra men zich eenigzins van den kant verwijderd had, dadelijk door de inboorlingen werden weggehaald. Zij hieven daarbij een geweldig geschreeuw aan. Men beproefde alstoen andermaal, hen te naderen, maar zij weken terstond weder terug, en welke moeite zich ook de Officieren gaven om met hen in nadere aanraking te komen, zij konden daarin niet slagen. Wat de zaak nog moeijelijker maakte, was, dat hun Ceramsche tolk van de taal dezer wilde boschmenschen niet het minste konde verstaan. In den achtermiddag kwam eene kano met negen inboorlingen zeer nabij de Postillon. De Kom-

mandant liet hun doeken en andere geschenken zien, ten einde hen aan boord te lokken. Toen het echter bleek, dat zij door geen middel daartoe waren over te halen, zond hij eene sloep op hen af; doch zoodra zij dit bemerkten, roeiden zij met spoed naar den wal toe. Op den morgen van den 3den Mei kwamen omtrent 25 kano's, elk met zes tot tien inboorlingen bemand, van gene zijde der straat, en rigtten haren koers naar de barkas en de sloep, die juist bezig waren het terug gevondene anker te ligten en aan welke onverwijld eene gewapende sloep tot beveiliging werd toegezonden, vermits men de doorgaans van pijl en boog voorziene inboorlingen, niet veel vertrouwde. Zij deden zich buitendien al zeer woest voor, door de bonte beschildering van hun aangezigt en lijf met roode, gele, en ook wel zwarte kleuren, en door de lange oorlellen, welke bij sommigen tot op de schouders afhingen en met allerlei versierselen, als: schelpen, hout envz., en enkelen zelfs met tanden van dieren, doorstoken waren. Men deelde eenige geschenken onder hen uit, waarvoor zij kokosnoten terug gaven. Ofschoon zij geene vijandelijkheden pleegden, werd evenwel, voorzigtigheidshalve, van tijd tot tijd een los schot gedaan, ten einde hun eenigen schrik aan te jagen en daardoor, zoo mogelijk, van onbehoorlijke handelingen terug te houden. Zij gaven zich veel moeite om de bemanning der sloep aan wal te lokken, doch toonden zelven geen lust om de schepen te bezoeken. Toen het anker geligt was en door de sloepen naar boord werd gebragt, roeiden zij gezamentlijk naar den oever, alwaar zij zich vereenigden. De bevelhebbers der beide vaartuigen zich eens onder den hoop willende begeven, ten einde te zien of zij ook misschien eenige berigten nopens het land zouden kunnen inwinnen, roeiden met twee gewapende booten derwaarts. Zoodra zij den wal eenigzins nabij waren gekomen, liepen hun een aantal inboorlingen te gemoet, grepen de sloepen aan en poogden die verder naar den oever op te trekken, hetgeen men echter trachtte te beletten en door teekens te verbieden. Op datzelfde oogenblik veroorloofde zich een inboorling de sabel van den Luitenant Bause uit de scheede te halen, terwijl een ander de kolf van een geweer vasthield. Deze vrijpostigheden wekten het mistrouwen

op der Officieren en deden hen bedacht zijn, om in tijds maatregelen van tegenweer te nemen. Men greep de vuurwapenen en legde die op de inboorlingen aan, hetwelk ten gevolge had, dat dezen de sloep en alle voorwerpen onmiddellijk los lieten en zich onder een ontzettend getier, met overijling verwijderden. De Officieren keerden insgelijks naar hunne vaartuigen terug. Na des middags onder zeil te zijn gegaan, staken al de kano's weder naar de andere zijde over, en volgden alstoen de schepen langs den wal. Weldra voegden zich nog anderen bij haar, zoodat deze inboorlingen allengskens wel een getal van 500 zullen bedragen hebben. Zij maakten allerlei gebaren, terwijl zich nu en dan eene kano van de overigen afzonderde en de schepen digter nabij kwam, als om te spionneren. Uit dien hoofde, en om de groote menigte inboorlingen, die zich thans vereenigd hadden, gebood de voorzigtigheid, eenige stukken geschut met schroot te laden, ten einde bij eenen mogelijken aanval gedurende den nacht, denzelven krachtdadig te kunnen afslaan. Zij waagden zulks echter niet, en zelfs waren, den volgenden morgen, alle inboorlingen verdwenen. De beide schepen kregen daarna geene meer te zien, en bespeurden ook, gedurende de geheele overige vaart, tot aan de zuidelijke opening der straat, geene rookwolken meer boven het bosch. Alleen zag men hier en daar nog eenige vervallen hutten, even ellendig als de menschen, wien zij tot woning hadden gediend. Vrouwen of kinderen waren door de Officieren niet gezien geworden.

Het navolgende betreft de inboorlingen, door ons met de Triton, in de omstreken der rivier Oetanata ontmoet, en met welke wij, meer dan eene week lang, eene volkomen vriendschappelijke verkeering hebben gehad. Dit volk scheen ons, bij eene oppervlakkige vergelijking, toe, in grootte en sterkte van ligchaam, een weinig beneden het wilde menschenras der Prinses Marianne-straat te staan. Men vergete echter niet, dat wij, deze laatsten alleen in gering getal en op eenigen afstand gezien hebbende, in ons gevoelen dienaangaande ligtelijk door den schijn kunnen zijn bedrogen.

De bewoners van het dorp Oeta en hunne stamgenooten van andere nabij liggende gehuchten, zijn over het algemeen van

eene middelmatige gestalte. Een der grootste mannen, door ons aldaar gezien, was 1,75 meter lang; van deze lengte of daaromstreeks waren er echter niet veel. De meesten schenen het midden te houden tusschen de 16 en 17 palmen; doch er waren ook aanmerkelijk kleinere, die niet veel langer dan 13 of 14 palmen (décimètres) waren. De vrouwen waren van eene geëvenredigde middelbare grootte of daar beneden. Deze menschen zijn van eenen regelmatigen en krachtigen ligchaamsbouw. Wij bespeurden slechts weinige misvormingen onder hen, bestaande in krom gegroeide voeten, kromming van de ruggegraat en breuken. Dikke, vleezige ligchamen zijn ons evenmin als zeer magere, voorgekomen. Deze laatste vindt men alleen onder de oudere lieden, die in de warme luchtstreken over het algemeen zeer ontvleeschd zijn. Forsch gespierde mannen merkten wij alleen onder die van middelbaren leeftijd op; de jongelingen hadden meestal, even als de meer bejaarden, dunne ledematen en dikke gewrichten. De kinderen vooral, trokken door hunne bijzonder schrale armen en beenen en door hunne dikke buiken, de oplettendheid tot zich. De stem der mannen is meestal krachtig en forsch, hetwelk ongetwijfeld door hunne gewoonte om elkaar steeds hard toe te spreken, wordt te weeg gebragt. Die der vrouwen is over het algemeen scherp en onaangenaam krijschend. Het hoofd dezer Papoea's [29]) heeft eenen eenigzins smallen, aan de zijden zamengedrukten vorm. Het aangezigt is veelal langwerpig rond; de jukbeenderen staan slechts matig vooruit; de neus is van gewone grootte, maar vrij breed en plat, hetgeen gedeeltelijk ontstaat uit de gewoonte, om van jongs af aan versierselen in deszelfs vleugels te dragen, waardoor deze min of meer worden uitgezet. Even zoo verkrijgen ook sommige neuzen eenen langeren en meer gebogen vorm, door de zwaarte der voorwerpen, die er gedurig van onderen worden aangehangen. De neusgaten zijn ruim en openen zich, naarmate het onderdeel van den neus min of meer buiten zijne natuurlijke ontwikkeling is geraakt, eenigzins zijwaarts. Hun mond is wijd en niet zelden met wel gevormde tanden bezet, die echter meestentijds, wat de voorsten betreft, in beide kaken spits, driehoekig zijn afgeslepen. De lippen zijn gemeenlijk vrij

dik. Aller oogen zijn donker, van matige grootte, open en helder: de meesten hebben eene bruine, slechts weinigen eene zwartachtige iris. Hun voorhoofd is tamelijk hoog, heeft veelal eene zachte ronding en geene bijzonder merkbare voorhoofdsknobbels (Tubera frontalia); daarentegen puilen de wenkbraauwbogen niet zelden vrij sterk uit. — De gelaatstrekken zelve zijn onderling zeer verschillend. De doorboorde neusvleugels en het dikwerf van onderen als een haak opengespleten middelschot van den neus, maken het aangezigt dezer menschen wanstaltig en leelijk, hetwelk nog vermeerderd wordt door de vaak ongelijk gegroeide, zwarte, kroeze baard en knevelharen en somwijlen ook nog door allerlei donkere vlekken en likteekens, welk een en ander zoo vele verschillende wijzigingen in de gelaatstrekken te weeg brengt, dat deze moeijelijk te karakteriseren vallen. Hunne physionomiën drukten over het algemeen eene valsche, listige en wraakzuchtige geaardheid uit, hoezeer er zich ook enkelen onder hen bevonden, op wier open en meer verstandig gelaat, de teekens hunner goedaardige inborst te lezen waren. De vrouwen, die wij bij de rivier Oetanata ontmoet hebben, waren meestal zeer leelijk; weinigen slechts kwamen ons eenigzins dragelijk voor, en dezen waren nog jonge meisjes. De meesten hadden insgelijks de neusvleugels doorboord en droegen, even als de mannen, houten pennetjes of vederen in dezelve. Hare hoofden schenen ons toe aan de zijden minder zamengedrukt te zijn, dan die der mannen, maar meer rondheid te hebben; terwijl de neus veelal tamelijk breed en plat, de mond aanmerkelijk groot, en de lippen meerendeels vrij dik waren. De borsten dier vrouwen, welke verscheidene kinderen gehad hadden, waren min of meer hangende, hetwelk inzonderheid bij de oudere vrouwen het geval was; bij de jonge meisjes daarentegen waren zij gemeenlijk vast en rond vooruitstaande. De buitengewoon uitstekende, dikke, vleezige achterdeelen der vrouwen van middelbaren en jongeren leeftijd, moesten noodwendig de algemeene opmerkzaamheid tot zich trekken.

Dikwerf zagen wij vrouwen in kano's op zee varen, en nu en dan kwamen er ook eenigen bij de schepen. Die van eenigzins gevorderde jaren, toonden zich gemeenlijk niet zeer verlegen;

de jonge meisjes daarentegen waren doorgaans zeer schroomvallig. De eersten legden tevens veel handelsgeest aan den dag, en bleven in dat opzigt bij de mannen niet ten achteren. Hare manieren verrieden alsdan eenen hebzuchtigen en onstuimigen aard. Met een ijselijk schel geschreeuw boden zij hare vruchten ofwel groote stukken sago te koop aan, welke artikelen door diegenen, welke er het gunstigst uitzagen, natuurlijk ook het duurst verkocht werden. Op zekeren ochtend, dat ik mij aan boord van de schooner Iris bevond, ontmoette ik daar twee vrouwen, aan eene van welke het ochtendkleed eener Europesche vrouw werd aangedaan. Het was een nog jong meisje, dat alstoen geen slecht figuur maakte, daar zij van een teeder maaksel en een zacht, goedaardig voorkomen was. Toen het aldus opgesmukte meisje met hare gezellin en eenige Papoeasche mannen kort daarna weder vertrok, roeide zij even als de overigen met eene vaardigheid, die bewees, dat het ongewone hulsel haar geenszins belemmerde. Ook aan boord van de Triton werden onderscheidene malen inlandsche vrouwen met katoenen kabaaijen opgesierd, waardoor zij een geheel ander aanzien verkregen, en de zwarte, naakte beenen en het donkerkleurige gezigt alsdan tegen het heldere en zindelijke lijfgewaad niet weinig afstaken. Van eenigen groeide het zwarte, wollige haar, verwilderd om het hoofd; anderen hadden het met blijkbare zorg in vlechten geknoopt. Van deze laatste manier maken ook de mannen aldaar veel werk, en zij schijnt ons toe, aan de zuid-westelijke Papoea's in het bijzonder eigen te zijn. Zij vlechten hun niet lang, fijn, kroes haar veelal in 6 tot 9 afzonderlijke reeksen, die, van de kruin, langs de zijden en over het achterhoofd afloopende, digt tegen het hoofd aanliggen. Wanneer het regelmatig en behoorlijk is opgebonden, is deze wijze van het haar te dragen niet onbevallig, gelijkende hetzelve eenigzins naar een gevlochten kapje. Zij bezigen daarbij de eene of andere vetachtige zelfstandigheid, ten einde het de gewenschte gladheid te geven. Sommige mannen echter droegen het haar in zijnen natuurlijken groei, alswanneer het kort gekroesd tegen het hoofd aansluit; ofwel, als eene verwilderde pruik, los uit elkander gehaald, waartoe zij van eene soort van ruwen kam,

bestaande uit een smal stukje bamboes met 4 of 5 lange tanden, gebruik maken. Het haar, dat van nature zwart is, verkrijgt, daar deze menschen bijna altoos blootshoofds loopen, door de werking van licht en zon, van lieverlede min of meer rosachtige punten. Volwassene personen schijnen zelden of nooit hetzelve op eene kunstmatige wijze lichtkleurig te maken, gelijk wij aldaar kinderen opmerkten, wier roodachtig haar blijkbaar met de eene of andere fijne stof aldus geverwd was.

De huidkleur van deze menschen is zwart-bruin; bij eenigen iets lichter met eenen tint van geelachtig bruin of graauw, bij anderen donkerder met eenen blaauwachtigen gloed. Zij gaan naakt, maar behangen hun ligchaam met velerlei versierselen, hetgeen hun dikwerf een zeer wild en woest aanzien geeft. De gewoonte van het aangezigt en de borst met roode, zwart- of geelachtige kleiaarde te besmeren, door ons bij de bewoners der straat Prinses Marianne algemeen waargenomen, is hier veel minder in zwang; althans in tijden van rust en vrede. Slechts eenige weinige mannen der horde, in den omtrek der rivier Oetanata, hadden alleen het gelaat zwart, doch geenszins rood of lichtkleurig beschilderd. Daarentegen kwamen er ons enkelen voor, die de borst en de armen met kalk besmeerd hadden. Velen hadden allerlei likteekens op het lijf, inzonderheid op den bovenarm, de schouders en de borst. De smaak, om het ligchaam kunstmatig met verhoogde striemen te voorzien, is, gelijk men weet, bij het zwarte menschenras der Zuidzeelanden vrij algemeen in zwang. Men heeft denzelven insgelijks in eenen minder of meerderen graad bij de inboorlingen van Madagaskar en bij sommige negerstammen in de binnenlanden van Afrika opgemerkt. Bij de voormelde Papoea's bestonden deze likteekens uit donkerkleurige, regtlijnige of hoekige figuren. Naar men ons zeide, waren zij met eene glimmende houtskool in het vel gebrand, na het vel met een' scherpen steen of een stuk schelp gekorven en opengescheurd te hebben. — Sommige mannen hadden schier het geheele lijf met gitzwart, kort en kroes haar, ruig begroeid, hetwelk, hoe dierlijk ook, echter minder afkeer inboezemde, dan de afzigtelijke huidziekten, waarmede velen besmet waren. Eenigen hadden het ligchaam

vol van kwaadaardige zweren; bij anderen was de huid geheel gespikkeld en geschilferd. Deze soort van huidziekte wordt misschien te weeg gebragt of vermeerderd door het menigvuldig baden in zeewater. Bij de gloeijende zonnehitte, die het naakte ligchaam schielijk opdroogt, worden de zoutdeeltjes op hetzelve gekristalliseerd, de poren door dezelve gedeeltelijk verstopt en de huid ruw gemaakt; ter verzachting waarvan zij alsdan allerlei vetachtige, dikwerf zeer garstige zelfstandigheden aanwenden. Deze omstandigheid, gepaard met hunne onreinheid — want zij zijn niets minder dan zindelijk — het gestadig zitten in den rook, hunne morsige spijsbereiding, de hoedanigheid hunner spijzen zelve, voor een groot gedeelte uit visch en andere niet altijd even versche waterdieren bestaande: dit een en ander mag wel grootelijks oorzaak zijn van de hoogst onaangename lucht, welke wij steeds bij alle Papoea's, in meer of mindere mate bespeurd hebben.

Het verdient opmerking, dat de Papoeasche vrouwen in die streek zich doorgaans veel minder met bonte vederen en diergelijke sieraden optooijen, dan de mannen. Van de wijze, waarop zij het hoofdhaar dragen, is reeds vroeger gesproken. Niet allen echter hebben hetzelve behoorlijk gehavend, en het allerminst die van ouderen leeftijd, bij welke het soms zeer verwilderd om het hoofd groeit, en geheel met zand, droogen modder en andere vuiligheden doormengd is. Bij onze eerste komst aan den wal, zagen wij eenige vrouwen, die van het hoofd tot de voeten met allerhande, zoo donkere als lichte tinten beschilderd waren, en zich daardoor niets minder dan bekoorlijk hadden gemaakt. Zij hadden kleine houten pennetjes in den neus steken, en droegen dikwerf verschillende, uit aanééngeregen vruchtzaden vervaardigde snoeren om den hals, gevlochten rottingbanden om het lijf, en uit horens of van vlechtwerk vervaardigde ringen om armen en beenen. Tot bedekking harer schaamte bezigden zij, òf eenen wijdmondigen horen (veelal Voluta diadema), òf eenen breeden reep zacht bereiden boombast, ook wel een vierkant lapje mat, gevlochten uit de bastvezels eener Malvacea (Hibiscus), misschien soms ook uit die van de eene of andere Urticea, terwijl zij zich tot dat einde ook wel

eens alleen van een klein stukje plat gespleten bamboes bedienden. Deze voorwerpen binden zij met een dun touw om de lenden vast. Somwijlen hangen zij nog een schortje van casuarisvederen of paardenhaar daar overheen; welk laatste zij van de Ceramsche handelaren ontvangen en zeer hoog achten.

Veel meer verscheidenheid heerscht er in den dos der mannen. Deze hebben verschillende soorten van mutsen, velerlei armbanden en buikgordels, halssnoeren en allerlei hooge, bonte pluimen als hoofdtooisel. De mutsen bestaan uit kleine, platronde of puntige kapjes, of zij bepalen zich alleen tot een tamelijk hoog voorstuk, bij wijze van helm. Sommige zijn van gespleten rotting of van dun koord, uit de bovengenoemde plantvezelen gevlochten; andere, uit de stukken eener dierhuid, voornamelijk van den kengoeroe of casuaris vervaardigd, en vaak met kakketoe-vederen, met de fijne halmen van een geel-rood gras enzv. opgesierd. Eene even groote verscheidenheid bestaat ook in den overigen opschik. Sommige inboorlingen dragen zware snoeren van 50 en meer snijtanden van wilde en tamme varkens, of van de twee benedenste voortanden van onderscheidene vruchten- en grasetende buideldieren (Phalangista, Dorcopois), tot een getal van 120 stuks en daarboven, om den hals; anderen hebben halsbanden van aanééngeregen witte, bruine en roode vruchtzaden (Coix lachryma, Calamus, Adenanthera rosea, Zip.,) enzv., van geel riet en stukjes rotting somwijlen afgewisseld, of door kleine krokodiltanden enzv.; terwijl eindelijk eenigen zelfs menschenkiezen en menschennagels voor zulk eene versiering aanwenden. Hunne armbanden zijn van verschillende breedte, en meerendeels uit gespleten rotting, zeldzaam uit bamboes of dunne vijgen- en lianenranken gevlochten. Nu eens zijn deze ruwe armbanden verfraaid met bossen lichtkleurig gras, ter lengte van 2 tot 3 palmen, dan weder met de zwarte, haarachtige vederen van den casuaris; of zij zijn van buiten met een lapje katoen overtrokken en met het mondgedeelte van kleine, witte horens (Buccinum Thersites), bezet. De Oetabewoners dragen tevens armringen, uit de twee groote, onderste slagtanden van wilde varkens, of uit den mondrand en de windingen van groote horens (Trochus, Turbo) geslepen; of

eindelijk ook versieren zij hunne armen met kortgeknipte casuarisvederen. Zij steken voorts, niet alleen enkel in de neusvleugels of dwars door den neus, dunne houten pennen en witte of roode papegaaivederen, maar hangen ook dikwerf van onderen aan het middelschot, verschillend gevormde, platte stukken van schelpen en andere voorwerpen. In de rigting dier pennen heerscht veel verscheidenheid, en daar zij telkens door dikkere worden vervangen, verkrijgt de neus, door de toenemende vergrooting der gaatjes, van lieverlede een monsterachtig aanzien. Aan de baardharen onder de kin, binden zij soms lange snoeren vruchtpitten, die met kleine bundels kengoeroe-haren of papegaaivederen, bij wijze van kwastjes, eindigen. Soortgelijke zaadsnoeren hangen zij ook gaarne in de oorlellen, alhoewel hun smaak daaromtrent, zoo in vorm als zamenstel, zeer verschillend is. De pluimen, die zij op het bloote hoofd dragen, bestaan òf uit groote slag- en staartpennen van witte kakketoes (Psittacus galeritus), òf uit de lange zijvederen van paradijsvogels (Paradisea papuensis), òf ook uit de karmozijnroode lijf- en groene vleugelvederen van den fraaijen, pijlstaartigen parkiet met blaauwen rug (Psittacus dorsalis). De korte veêrtjes, inzonderheid de roodkleurige van deze beide laatste vogelsoorten, worden gemeenlijk aan dunne rottingstokjes van 2 tot 3 palmen lengte, door middel van fijne bastvezelen vastgebonden. De versierselen, welke om het midden van het lijf worden gedragen, bestaan uit verschillende sjerpen en gordels, deels vervaardigd uit de lange, zwarte, haarachtige vederen van den casuaris, deels uit witte of groene papegaaivederen, ofwel zij zijn van een steviger en duurzamer zamenstel, bestaande uit een' vast gevlochten band van 1 tot 5 en meer vingers breedte. Deze banden zijn meest uit dun bastvezeltouw van Paritium tiliaceum vervaardigd, en vervolgens met stofkalk ingewreven, waardoor zij eene witachtige kleur erlangen. Zij zijn gewoonlijk uitwendig digt bezet met de voorste helft of het mondgedeelte van kleine, witte horens (Buccinum Thersites), of met de langwerpige, witachtig blaauwe zaden van Coix lachryma, terwijl daarenboven dikwerf nog een aantal snoeren van laatstgemelde pitten, ter lengte van 1 tot 1½ palm, als kwastjes van dezelve neêrhangen. De

banden hebben gewoonlijk aan den eenen kant eene lis, en worden van achteren zamengebonden, waar alsdan de overschietende koordeinden als lange franjes heen en weêr slingeren. Somtijds zijn de banden geheel gesloten, vooral wanneer zij slechts een paar vingers breedte hebben, en enkel uit fijn gespleten rotting vervaardigd zijn. Het bedekken der geslachtsdeelen schijnt bij deze menschen meer eene voorzorg tegen insekten en diergelijke gevaren te zijn, dan wel een gevoel van schaamte, naardien niet alleen eene menigte mannen die deelen geheel ontbloot laten, maar de meesten, gelijk wij ondervonden, de tot dekking gebezigde voorwerpen, bij de minste aanleiding om die te kunnen verhanselen, zonder aarzelen afnamen en ze ter ruiling aanboden. De meesten verdienden ook ter naauwernood den naam, dien wij hen geven. Zij bestonden vaak enkel uit kleine kokertjes van bamboes, of van het bovenste halsvormig gedeelte der kalabasvrucht, welke, ter lengte van 0,12 tot 0,15 meter, alleen het teellid, somtijds slechts het voorste gedeelte, en dikwerf niet anders dan de min of meer uitgerekte voorhuid konden omvatten. De kokertjes van bamboes waren gemeenlijk aan den buitenkant met allerlei gesnedene en ingegriffelde figuren versierd. Sommige mannen bedekten hunne geslachtsdeelen met eene strook lenig geslagen boombast, die om de lenden gebonden en tusschen de beenen doorgehaald, van achteren was vastgeknoopt; ofwel met kleine schortjes, nu eens uit een stuk behaarde kengoeroe- of gevederde casuarishuid, dan weder uit soortgelijke lapjes mat of uit breedmondige horens, gelijk de vrouwen droegen, te zamengesteld. — Niet zelden zagen wij voorts, bij de rivier Oetanata, inlanders, die een klein, plat zakje, uit Hibiscus-touw gevlochten, voor de borst hadden hangen, hetwelk zij met eenen band van gelijk maaksel om den hals droegen. De zakjes waren nagenoeg vierhoekig en hadden 1½ tot 2 palmen middellijn. Meerendeels vertoonden zij van buiten 5 tot 6 breede, dwarsloopende strepen, die vrij regelmatig en netjes, met fijne, geelkleurige rottingdraden doorwerkt waren. De zakjes schenen bestemd te zijn ter bewaring van allerlei eetwaren, voornamelijk van vruchten, die zich langs den weg opdoen. Wij zagen er soms krabben,

kreeften of mosselen, half rijpe bananen, of ook wel eene kleine partij tabak in; dit laatste was van de Cerammers, die nu en dan deze streek bezoeken, afkomstig. Behalve deze kleine zakken merkten wij nog eene grootere soort op, die, van een veel grover zamenstel zijnde, meer tot reis- en veldmanden schenen te dienen. Deze waren gewoonlijk uit dun gespleten rotting gevlochten en hadden veelal eene lengte van 5 tot 6, bij eene breedte van $2\frac{1}{2}$ tot 3 palmen. Zij werden door middel van twee koorden over de beide schouders, of met een strookje boombast over het voorhoofd gedragen. Wij zagen deze echter meer bij vrouwen dan bij mannen; ongetwijfeld een gevolg der slavernij, waaraan bij deze onbeschaafde volken de vrouwen onderworpen zijn, welke, zoo binnen als buiten 's huis, den meesten arbeid moeten verrigten. Wij hebben op onze jagttogten langs het strand, meermalen vrouwen ontmoet, die onder zwaar gevulde zakken gebukt gingen, terwijl eenige mannen naast of voor haar uitliepen, wier geheele last in een' boog en een' bos pijlen, benevens eenige houten spiesen of eene knods bestond. In de kano's tusschen de mannen in staande, zagen wij haar vaak, even als deze, met lange pagaaijen roeijen, en wel met eene vaardigheid, die duidelijk bewees, dat zij daaraan gewoon waren. Kort na ons ankeren bij de rivier Oetanata, verzamelden zich langzamerhand al meer inboorlingen, zoodat hun getal, tegen het einde van ons verblijf, wel 160, zoo niet meer, zal bedragen hebben. Velen begonnen, terstond na hunne aankomst, hutten te bouwen, welke meerendeels tegen de reeds bestaande lange woning aan geplaatst werden. Dit werk werd hoofdzakelijk door de vrouwen en meisjes verrigt, terwijl de mannen, bijna den ganschen dag, traag en lui, in groepen aan den oever zaten of lagen, en hoogstens nu en dan langs den zee- en rivierkant, schelpen, krabben, visschen en andere eetwaren zochten, of door nieuwsgierigheid uitgelokt, met hunne lange kano's zich naar onze schepen begaven. Hun grootste genoegen scheen in den handel te bestaan, waaraan zij door allerlei nietige en onbeduidende voorwerpen, zoowel eetwaren als wapenen en versierselen, voldoening trachtten te geven. De menigte knodsen en spiesen, en vooral bogen en pijlen, die zij

aan boord bragten, en tegen allerhande, even weinig beteekenende dingen, verruilden, was in der daad verbazend. Op lijnwaden en meer nog op hakmessen, pijlen en andere ijzeren snijwerktuigen waren zij bijzonder gesteld; ook ledige flesschen en kruiken hadden zij gaarne; doch in spiegeltjes, koralen, koperen ringen, en over het geheel in die zaken, welke meer tot genoegen dan tot nut verstrekken, stelden zij minder belang. Gedurende de eerste dagen van ons oponthoud, bevonden zich van 's morgens vroeg tot met het vallen van den avond, onafgebroken een aantal kano's in de nabijheid der korvet, met menschen, die al wat zij bezaten, onder een oorverdoovend geschreeuw, ter ruiling aanboden. Zij verdrongen en stieten elkander uit de praauwen in zee, waar zij echter, goede zwemmers zijnde, even spoedig weêr uitkwamen, en snaterden daarbij soms zoo hard en driftig onder elkander, alsof zij in hevigen twist en gekijf waren. Bij deze gelegenheid toonden zij veel levendigheid van geest; oplettendheid op elkanders handelingen, en ook op hetgeen hun door de schepelingen werd aangeboden; grooten ijver om de zaken hunner gading spoedig magtig te worden, opdat zij niet in handen van mededingers mogten vallen, en dit alles met eene vlugheid van bewegingen en levendigheid van gebaren, welke hun eene oorspronkelijkheid gaven en van eene zelfstandigheid getuigden, zeer uiteenloopende met hetgeen men anders bij den nog zoo geheel onbeschaafden mensch, in den heeten aardgordel, gewoon is aan te treffen. Hoe geheel anders vertoonden zich deze hartstogtelijke manieren, dan het ingetogen en bedaarde karakter der indische eilanders; en welk hemelsbreed onderscheid bieden zij niet aan, met de koudbloedige stompheid der Zuid-Amerikaansche wilden! — Door het gestadige verkeer werden die ongebondene natuurkinderen welras zoo gewoon aan ons, dat zij reeds na weinig dagen geene verwondering meer deden blijken, wanneer wij bij hen aan land kwamen; en bij ons aan boord liepen zij met zulk eene gerustheid onder het scheepsvolk rond, als waren zij jaren lang met hetzelve bekend geweest. Geen hunner droeg op het laatst meer wapenen, en het denkbeeld, dat wij ons bij hen zouden nederzetten, scheen hun allen streelend en aangenaam

te zijn. En waarlijk, deze goede verstandhouding en de verdraagzame gezindheid, die wij bij deze menschen aantroffen, deden het ook ons spijten, dat de gesteldheid der kust aldaar, het aanleggen van een etablissement volstrekt ondoenlijk maakte. Het grootste bezwaar daartegen bestond in het lage, en daardoor aan overstrooming blootliggende terrein, alsmede in de ondiepe zandbank, die als een drempel voor den mond der rivier lag en op welke, bij eenen eenigzins harden wind, eene ontzettende branding liep, terwijl het geheel regtloopendende strand volstrekt geen schuilhoek, tegen welken wind ook, den schepeling als ankerplaats aanbood.

Of de bewoners van het dorp Oeta, of hunne zich elders in den omtrek ophoudende stamgenooten, al dan niet tuinen en velden bezitten en geregeld bebouwen, is ons onbekend gebleven. Noch rijst, noch turksch koren, twee der voornaamste voedingsartikelen van de Indische eilanders, hebben wij bij hen bespeurd. De voortbrengselen uit het plantenrijk, welke wij in hunne woningen en kano's zagen, bepaalden zich tot kokoksnoten, bananen, papaja's (Carica papaya), pompoenen, jamswortelen (Dioscorea alata), Tacca pinnatifida, suikerriet, Spaansche peper en eene soort van wilde limoenen. Hun voornaamste voedsel scheen te bestaan in het meelachtige merg van eenen sagopalm, waarvan groote stukken, van 5 tot 6 palmen lengte, bij $1\frac{1}{2}$ tot 2 palmen dikte, op het vuur gebraden worden; voorts in visschen, krabben (hoofdzakelijk Portunus serratus Forsk.), oesters en andere schelpdieren. Varkens bezitten zij in veel te gering getal, dan dat zij derzelver vleesch dikwerf zouden kunnen nuttigen. Zij zijn ook dermate aan deze dieren gehecht, dat zij dezelve bij zich in de hutten nemen en hen uit hunne handen voeden. Het gelukte ons niet, dit armzalige en bijkans als amphibiën levende strandvolk te bewegen om ons een groot varken te verkoopen; de Heer Bastiaanse echter ruilde eens, met veel moeite, voor onderscheidene stukken linnen, zulk een klein voorwerp van hen in; dan, toen hij hetzelve naar de sloep deed brengen, om het mede te nemen, begonnen de menschen, aan welke het behoord had, luid te weenen en door eene treffende droefheid, hun berouw, wegens den gedreven

handel, aan den dag te leggen. — Dat intusschen een zoo weinig beschaafd volk, als de Papoea's der zuid-westelijke stranden van Nieuw-Guinea, zeer vele wilde voortbrengselen, zoowel uit het dieren- als uit het plantenrijk, tot voedsel zal gebruiken, valt niet te betwijfelen. Wilde varkens, kengoeroe's en andere buideldieren (Phalangistae, Petauri); vruchtenetende vledermuizen (Pteropi); welligt alle soorten van vogelen, die onder hun bereik vallen; schildpadden benevens derzelver eijeren; waarschijnlijk ook groote hagedisachtige dieren (Monitores), en zeer zeker eene menigte wilde vruchten en wortelen, zullen ongetwijfeld daartoe behooren. Het opsporen van voedsel maakt dan ook hunne grootste en bijna uitsluitende bezigheid uit. Ruilhandel met de Cerammers schijnen zij alleen te drijven in massoyschors, welke zij echter gewoonlijk eerst tegen de komst dier handelaren in de bergen gaan opzoeken. Wij hebben bij hen noch notenmuskaat, noch karetbladen, noch gedroogde paradijsvogels aangetroffen; zelfs bezaten zij geenen enkelen papegaai of anderen levendigen vogel. Zij waren in den volsten zin des woords, een hoogst armoedig volk. Al hetgeen zij ons ter ruiling konden aanbieden, zonder aan hunne eigene behoeften, zoo voor het oogenblik als in de toekomst, te kort te doen, bepaalde zich tot hunne versierselen benevens een gedeelte hunner wapenen, en tot eene geringe hoeveelheid van de bovengemelde vruchten, welke laatste zij meerendeels half rijp van elders aanbragten. De zware stukken sago, die zij ons aanboden, wisten wij niet te gebruiken, en de weinige krabben en visschen, door hen soms aan boord gebragt, waren vaak bedorven of door eene reeds ondergane bereiding in kolenvuur en heete asch, voor ons onsmakelijk geworden.

Tot de bereiding hunner spijzen hadden zij alleenlijk vuur noodig. Wij zagen bij hen noch potten, noch pannen, noch iets, dat naar een keukengereedschap geleek. In hunne hutten zoowel als ook dikwerf in hunne kano's, hadden zij enkel eenige steenen bij elkander liggen of een' houten bak met zand gevuld, waarop een vuurtje brandde of eenige gloeijende kolen lagen. Deze eenvoudige haarden maakten hun voornaamste of liever geheel huisraad uit. De gevangen visschen, krabben enzv.

werden, soms nog spartelende, op het vuur geworpen, of met eene scherpe pen door het lijf, als aan een braadspit, op hetzelve een weinig geroosterd en vervolgens met handen en tanden van elkander getrokken en verorberd. Hunne kookkunst vorderde noch reiniging, noch toebereiding: want zelfs het onschatbare zout was bij hen niet te vinden. Deze bekrompene en schier dierlijke voedingswijze kenschetst genoegzaam het ruwe bestaan dezer menschen. Hunne hutten bevatteden niets, hetgene tot gemak of veraangenaming des levens zoude kunnen dienen; alleen hebben wij, in plaats van de gebruikelijke mat, bij weinigen eenige aan elkander geregen boombladen opgemerkt, om hun tot hoofdkussen te dienen. Oud en jong, mannen, vrouwen en kinderen, allen lagen of zaten door elkander op den grond, en strekten hunne naakte leden op den mullen zandbodem uit. Elk deed hetgeen hem behaagde. Hier lagen er eenigen te slapen; ginds stookten anderen hunne vuurtjes en braadden er hunne spijzen op gaar; elders zat er een de zijne te verslinden of tabak te rooken: zonder dat de een zich om den anderen bekommerde. De menigte vuurtjes, die aanhoudend, zoowel des nachts als bij dag, gestookt werden, maakten het in de woning zoo warm, zoo rookerig en benaauwd, dat het ons niet mogelijk was, langen tijd binnen dezelve te verwijlen. De eetlust van den Papoea is groot, en bepaalt zich niet slechts tot den dag, maar ook tot alle uren van den nacht. Zoodra hij ontwaakt en honger gevoelt, staat hij op, maakt zich op het naast hem brandende vuurtje eenig voedsel gereed, nuttigt dit in stilte, en legt zich daarna even stilzwijgend wederom ter ruste; want, gelijk het grootste genoegen van elk onbeschaafd volk in eten, drinken, slapen en nietsdoen bestaat, zoo ook bij den Papoea. Hij kent geene behoeften, dan die, van zijn leven te onderhouden; en de bevrediging van zijnen onverzadelijken eetlust, bekleedt daarin de voornaamste plaats. Boven, dwars onder het dak der hutten, waren lange stokken doorgestoken, waarop zij, behalve hunne wapentuigen, eenigen voorraad sago, schelpvisschen, krabben, bananen enzv. bewaarden, ten einde alles dadelijk bij de hand te hebben.

Geheel overeenkomstig met hunne schier dierlijke levens-

wijze, is ook, van de geboorte af aan, hunne opkweeking. Op zekeren tijd aan wal gegaan zijnde, trok een zeer klein kind, hetwelk naauwelijks eene maand scheen oud te zijn en voor eene woning aan de brandende zon lag blootgesteld, onze aandacht. Eene vrouw, waarschijnlijk de moeder, zat naast hetzelve. Deze haalde, bij onze aannadering, het wichtje naar zich toe, bestrooide het geheel en al, de ooren en oogen zelfs niet uitgezonderd, met het heete zand, dat zij van den grond bij elkander raapte, en verborg het vervolgens onder eenige groote, groene boombladeren. Er waren over het geheel vrij veel kinderen: die, welke nog niet konden loopen, werden meestal door de moeders op den rug gedragen, door middel eener zachte strook bereiden boombast, welke over de schouders was vastgebonden. — Vreemd en zeer eigenaardig is het, dat, wanneer wij gedurende den dag een tijdlang onder de inboorlingen aan land hadden verkeerd, en wij tegen den avond naar boord teruggingen, de vrouwen alsdan luid begonnen te schreijen. Volgens onzen tolk is dit hare vaste gewoonte, om de droefheid te kennen te geven, die zij gevoelen over het scheiden van hen, met wie zij kennis hebben gemaakt.

De huisdieren, welke wij bij dit behoeftige kustvolk aantroffen, bepaalden zich enkel tot een gering getal varkens en eenige dood magere honden van kleine gestalte, met staande ooren en van eene roodachtig gele kleur. Zij schenen van het gewone hondenras der Indische eilanden niet te verschillen, maar waren, blijkbaar door het sobere voedsel, dat hun ten deel viel, zeer leelijk. Behalve deze weinige honden en varkens, bestond de voornaamste bezitting dier menschen in een aantal lange kano's en in eene groote menigte wapenen. De eersten waren doorgaans uit een enkel stuk boomstam vervaardigd. Zij hadden eene verschillende lengte; eene der kleinste omtrent 9, en de grootste, die wij zagen, bijna 17 meters. Deze kano's liggen zeer laag op het water en hebben, ondanks hare opmerkelijke smalte in vergelijking tot hare lengte, geene vleugels of iets dergelijks, ter bewaring van het evenwigt, aan de zijden. Hare breedte van boven houdt meestal het midden tusschen 7 tot 10 palmen, en de diepte van 6 tot 8 palmen. Zij hebben

tamelijk lange, platte punten, die vrij boven het water uitsteken. Langs de kanten en vooral aan de einden, zijn zij meerendeels niet onaardig besneden, en sommige hebben tevens met kalk gewitten hoeken. De Papoea's maken met deze kano's soms vrij verre togten langs de kust, en wij hebben hen meer dan eens, bij eenen frisschen wind en sterken golfslag, op aanzienlijke afstanden van het land, en meermalen zelfs door eene zeer onstuimige branding, met dezelve zien heenroeijen. Bij hunne groote bedrevenheid in het zwemmen, moet zulks evenwel minder bevreemding wekken; want het is hun over het algemeen tamelijk onverschillig of zij al eens met de boot omslaan: gebeurt dit, dan zwemt het geheele gezelschap om de drijvende kano rond; draait zij weder om, dan hoozen zij het water er met de handen uit, en bestijgen haar op nieuw. Vaak zelfs springen zij uit eigen beweging in zee, zoo als wij bij onze eerste ontmoeting dikwijls opmerkten, hetwelk, volgens het gevoelen van onze tolken, voor een bewijs van vriendschappelijke gezindheid gelden moest. Zij doken dan even onder, en wisten met veel behendigheid weder in hunne vaartuigen te klimmen. Zij roeijen altijd staande, en bedienen zich uit dien hoofde van zeer lang besteelde pagaaijen, waaraan zich van onderen een langwerpig ovaal, dun blad bevindt, aan den eenen kant een weinig bol, aan den anderen flaauw uitgehoold. De bolle zijde is gewoonlijk met allerhande snijwerk verfraaid. Ook de steel is veelal, ter lengte van eenige spannen, aan het beneden- en bovengedeelte, niet onaardig besneden. De geheele lengte van zulk een' pagaai beloop ruim 3 meters, waarvan het blad ongeveer 5 palmen beslaat en, in het midden gemeten, gemeenlijk ten naastebij 2 palmen breed is. Meestal zijn, zoowel de pagaaijen als de kano's, uit eene zeer ligte houtsoort vervaardigd. De laatsten worden voor het grootste gedeelte uitgebrand en vervolgens met met kleine Indische bijlen (*baljoen's*), hakmessen (*parang's*) en andere, tot kappen of snijden ingerigte ijzeren werktuigen, welke de Cerammers derwaarts brengen, van binnen en buiten glad gemaakt Ook zoude men zich wel van scherpe, bijtelvormige, in eenen houten steel vastgezetten steenen, tot de verrigting van dien arbeid bedienen. Des avonds trekken de

inwoners van het dorp Oeta hunne booten op het drooge zandstrand, en eerst wanneer zij in zee steken of een togtje op de rivier willen doen, brengen zij ze te water. Naarmate eene kano groot was, zagen wij 3 of 4 en somtijds tot 20 menschen toe, er in; meestentijds echter 6, 8 tot 10, welke steeds op gelijken afstand, in ééne reeks achter elkander stonden. Niet minder verwonderlijk dan de zekerheid, met welke zij, bij het sterkste schommelen, het evenwigt weten te bewaren, is de verbazende snelheid, waarmede zij met deze smalle vaartuigen het water kunnen doorklieven.

Het vangen van visch geschiedt, deels door, gedurende den vloed, kleine kreken met rijs en boomtakken af te dammen, om zoo doende den visch bij het vallende water op het drooge terug te houden; deels gebruiken zij daartoe eene soort van schepnetten, welke hun aan het strand en langs de oevers der rivier, in de oploopende golven of stille bogten, van dienst zijn; of zij drijven die vangst op eene meer kunstmatige wijze, met behulp van pijl en boog, waarbij zij eene groote bedrevenheid aan den dag leggen, door hun schot zoodanig te rigten, dat het, in weerwil van het verschil in de gezigtswaarneming door de straalbuiging, met juistheid onder het water zijn doel treft. Ditzelfde laat zich ook toepassen op het steken en harpoenen, waartoe zij bamboezen spiesen en lange houten elgers bezigen met onderscheidene scherpe punten, die vorksgewijze naast elkander zijn geplaatst.

De eigenlijke wapenen dezer Papoea's bestaan, gelijk wij reeds vroeger hebben aangemerkt, in pijl en boog, in lansen en knodsen. Er heerscht daarin eene groote verscheidenheid van maaksel en bestanddeelen. Zelfs die, welke met reeds bekende vormen uit andere deelen van Nieuw-Guinea of van andere nabijgelegene eilanden min of meer overeenkomen, zullen toch, als voorwerpen van vergelijking, niet overbodig zijn. Het was ons doel, om in dezen arbeid al datgene, wat wij in het land aldaar zelven gezien en onderzocht hebben, zoo naauwkeurig mogelijk zamen te vatten, ten einde aldus eene eerste, meer volledige beschrijving te leveren van eene landstreek, omtrent welke, zelfs in de nieuwste en beste geographische werken, nog zulk eene groote duisternis heerschende is.

De stof, waaruit deze wapenen gemaakt zijn, bepaalt zich tot vier hoofdsoorten, namelijk: ten eerste, casuarinahout, dat voornamelijk tot het vervaardigen der knodsen dient; ten tweede, een zeker hard, grofdradig en zwaar palmhout, hetwelk in hoedanigheid met dat van den nibongpalm vrij veel overeenkomst heeft en insgelijks tot het vervaardigen van knodsen gebezigd wordt, maar ook inzonderheid voor lansen, bogen en voor de scherpe punten der pijlen; ten derde, riet (waarschijnlijk van eene soort van Saccharum), van hetwelk de pijlstokken zijn gemaakt; ten vierde vindt men er ook bogen en lansen, geheel uit bamboes bestaande, en vaak hebben sommige pijlen en palmhouten lansstokken spitse punten van deze reusvormige grassoort. De knodsen verschillen onderling aanmerkelijk in lengte, dikte en gedaante. Eene der langste, door ons gezien, had 1 meter, 7 palmen, terwijl de kleinste niet veel meer dan 1 meter bereikte; de meeste waren 13 tot 15 palmen lang. Haar handvatsel of steel is doorgaans min of meer rond; maar van boven zijn sommige plat, andere driehoekig, vierkant, bolrond of ovaal, en op allerlei wijze ingekorven en gesneden. Niet zelden vertoonen zij ruwe afbeeldingen van menschelijke aangezigten met dierlijke ligchamen; eenige zijn met houten, bijlvormige uitsteeksels, ofwel met steenen van eene langwerpig bijtelvormige of hoekig starvormige gedaante voorzien; intusschen altijd plomp en ruw bewerkt, zoodat zij, wat gladheid, regelmatigheid en sierlijkheid betreft, met de fraaije strijdknodsen van de Nieuw-Zeelanders niet in vergelijking kunnen komen. Zij zijn echter in alle deelen steviger en sterker dan deze, en daardoor beter geschikt tot het woeste gebruik harer bestemming. De lansen hebben eene lengte van 2 tot 3 meters. Die van palmhout zijn gewoonlijk aan het beneden- en boveneind met snijwerk versierd: het laatste gedeelte — dat nu eens plat lancetvormig, dan weder nagenoeg vierkant of met twee punten, als eene kleine gaffel eindigt — is meestal getand en met weêrhaken gewapend; het benedeneinde daarentegen meer spadelvormig, met gladde of golvende kanten. Eenige zijn aan het bovengedeelte eenvoudig spiesvormig, of ook wel met een 6 tot 8 duim lang stukje been voorzien, hetwelk puntig geslepen en veelal uit

eene varkenspijp genomen is. Bij andere bestaat de punt uit een stuk droog bamboes, hetwelk afgespitst en met gespleten rotting aan den palmhouten stok vastgebonden is; terwijl eindelijk de eenvoudigste van allen geheel uit bamboes gemaakt zijn. De bogen zijn deels van bamboes, deels van palmhout, ter lengte van 1½ tot 2 meters. De pees is steeds van gespleten rotting. Sommige palmhouten bogen zijn met snijwerk versierd. De pijlen hebben gemeenlijk eene lengte van 13 tot 15 palmen; onder vele honderden, die wij te zien kregen, waren slechts weinige een paar palmen langer. Van allen bestond de stok uit het bovenvermelde riet, dat de dikte van een gewoon, zoogenaamd rottingstokje, of ten naastebij die van eenen pink had. Het zwakste gedeelte is naar onderen gekeerd. Bovenaan steekt eene palmhouten pen, ter lengte van 4 of 5 palmen, en van zeer verschillenden vorm, nu eens volkomen rond en glad, doch meermalen naar de spits toe hoekig en op onderscheidene wijzen getand. De Oeta-Papoea's schijnen aan het vervaardigen hunner pijlen veel moeite te besteden, en hunnen kunstzin vooral door eene groote verscheidenheid van snijwerk aan den dag te willen leggen. Sommige pijlpunten nogtans bestaan alleen uit een glad stukje bamboes. De rietstokken zijn niet zelden met zigezagen en geslingerde lijnen versierd. Aan het boveneinde, waar zich de pen bevindt, is het riet, ter lengte van één' of ook wel van meerdere duimen, met fijne rottingdraden of bastvezels omwikkeld, welk windsel gemeenlijk gekalkt of met boomhars bestreken is; het gebeurt slechts zelden, dat de pennen, zonder eenige vasthechting, in het riet worden gestoken. De pijlen dragen geen kenteeken van vergiftiging; sommige zijn, alleen tot sieraad, aan de punten met eene roodachtige verwstof bestreken, die aan de eene of andere aardsoort schijnt ontleend te zijn. Het niet vergiftigen der pijlen, door ons algemeen langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea opgemerkt, leidt tot de vooronderstelling, dat aan de bewoners van dat land geene zelfstandigheid bekend moet zijn, waardoor zij op die wijze hunne wapenen voor den vijand gevaarlijker kunnen maken. In het landschap Lobo alleen maakten de Papoea's melding van een' boom, *Koenter gauwa* genaamd, dien zij voorgaven, zoo sterk

vergiftig te zijn, dat het minste, wat men er van at, oogenblikkelijk den dood ten gevolge zoude hebben.

Van alle pijlen, die ik bij de verschillende volksstammen, in onderscheidene streken van Indië gezien heb, zijn deze Papoeasche de grootste, doch, naar het mij voorkomt, de minst gevaarlijke in eenen strijd. Zij zijn, in verhouding tot, en als een gevolg van hunne aanmerkelijke lengte, veel te ligt en ook te plomp van vorm, dan dat zij met die verbazende snelheid het luchtruim zouden kunnen doorklieven, waardoor de kleinere soorten, en voornamelijk die van China, de algemeene bewondering tot zich trekken. De minste luchtstroom oefent eenigen invloed uit op de vaart des pijls, en verandert min of meer zijne rigting. Zacht sissende schiet hij voort; echter zoo, dat het oog hem gemakkelijk kan volgen. Men hing eens aan boord van de Triton eene ledige wijnflesch onder de groote ra, en noodigde eenige inboorlingen uit, met pijl en boog daarnaar te schieten. Zij beproefden zulks en schoten wel dikwerf digt langs de flesch heen, maar geen hunner kon haar treffen. Ten einde hun nu een bewijs te geven van de meerdere voortreffelijkheid onzer wapenen boven de hunnen, legden wij met een jagtgeweer op de flesch aan, en werd zij, zoo als ook vervolgens nog eenige anderen, met het eerste schot verbrijzeld. De Papoea's toonden zich daarover ten uiterste verbaasd. In eene horizontale rigting zullen zij intusschen met meer handigheid en op grootere afstanden met den pijl kunnen treffen.

Nog moet ik gewag maken van de zonderlinge gewoonte, die men bij de inboorlingen ter zuid-westkust van Nieuw-Guinea waarneemt, van namelijk, uit eenen bamboezen koker, ongeveer ter lengte van eenen mans arm, een fijn stof in de lucht te werpen, dat, op eenigen afstand gezien, het voorkomen heeft van eene rookwolk. Cook reeds maakt van dit werktuig melding; doch, naardien hij hetzelve niet van nabij genoeg zag, kon hij zich, omtrent deszelfs eigenlijk zamenstel en werking geen juist denkbeeld vormen. Hij vergeleek den daaruit voortkomenden damp met dien van een snaphaanschot, zonder dat echter daarbij een slag gehoord werd. Gelijk, na hem, Kapitein Hunter, ten gevolge van hetgeen hem van eenige Nieuw-Hollandsche volk-

stammen was bekend geworden, vooronderstelde, is het niet anders dan een poederachtige stof, uit een fijn zand, fijn gemaakten droogen kalk en asch bestaande, welk mengsel, door het schudden en zwaaijen van den bamboezen koker, wordt uitgeworpen en zich in de verte als een rook vertoont. Wij hebben dit gebruik bij de strandvolkeren, tusschen den 136[sten] en 137[sten] lengte-graad v. Gr. opgemerkt, en Kapitein Cook, zoowel als de Heer Kolff, nam het nog anderhalven graad verder oostwaarts waar. Bij de inboorlingen der straat Prinses-Marianne is het ons echter, evenmin als bij de Papoea's in het distrikt Lobo en ommestreken, ooit voorgekomen. Volgens de meening onzer tolken zoude het werpen van het stof voornamelijk met het doel geschieden, om zich onderling op eenigen afstand te doen verkennen. Hieruit laat zich dan ook het best de omstandigheid verklaren, dat men het hen evenzeer ziet verrigten, wanneer zij eenen vreemdeling vriendschappelijk te gemoet gaan, als wanneer zij zich openlijk vijandig toonen of met wantrouwen vlugten. Volgens het gevoelen van den tolk Patti Barombang, zoude daarbij de overeenkomst bestaan, dat eene zijwaartsche slingering van het stof eene vredelievende gezindheid, doch het regt opwaarts werpen van hetzelve, eene uitdaging of tegenstandbieding moet aanduiden. Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat dit toestel misschien ook wel als eene soort van wapentuig kan gebezigd worden, en dienen moet om er hunnen vijand een pijnverwekkend poeder mede in de oogen te werpen.

Van muzijkinstrumenten hebben wij bij de inwoners van het dorp Oeta alleen eene soort van trom aangetroffen, die, ruw bewerkt, uit een nagenoeg trechtervormig uitgehoold stuk hout bestaat, ter lengte van 5 palmen, zijnde de bovenste opening, waarover het vel van eene groote hagedis (Monitor) is gespannen, 0,14 wijd, en die van onderen, welke niet bekleed is, 0,09. Aan den buitenkant, nabij het beneden of opene gedeelte, is deze trom met eenig snijwerk voorzien, maar voor het overige glad en plomp van gedaante. Gelijk alle Oostersche volken, schijnt ook het negerachtige ras van Nieuw-Guinea veel van muzijk en zang te houden. Vijf Papoea's, uit het zuidelijk

gedeelte van het distrikt Koiwai, die een paar dagen aan boord der korvet vertoefden om ons den mond der rivier Oetanata te wijzen, begonnen op eenen avond, door den eersten Officier daartoe aangezocht, te zingen. Zij zetteden zich tot dat einde in eenen kring op het dek neder. Een hunner zong, op eene neuriënde wijze, voor, waarop de anderen van tijd tot tijd gezamentlijk, met een vrij treurig luidend gebrom invielen, hetwelk telkens, na het prevelend solo-neuriën, op dezelfde wijze herhaald werd. Bij het eindigen van ieder couplet slaakten zij allen eenen sterken gil, die, hoe weinig muzijkaal ook voor het gehoor, altijd het voordeel opleverde, dat hij het eentoonige refrein onverwachts afwisselde.

De taal dezer inboorlingen, hoezeer meer verscheidenheid van toon bezittende en minder blaffend zijnde, dan die van de inboorlingen in de Prinses Marianne-straat, is nogtans ver van welluidend genoemd te kunnen worden. De uitdrukkingen zijn over het algemeen hard, dikwijls schel, en gaan vaak van keelklanken vergezeld. Aan het slot dezer verhandeling zullen wij een aantal woorden, zoowel uit de taal dezer menschen, als uit eenige andere tongvallen, welke op de zuid-westkust gesproken worden, ontleend, tot gemakkelijker overzigt en betere onderlinge vergelijking, nevens elkander opgeven. — Omtrent godsdienstige begrippen, wetten of welke maatschappelijke instellingen ook, hebben wij bij dien wilden volksstam òf in het geheel geene, òf geene genoegzaam juiste en de vermelding waardige inlichtingen kunnen erlangen. Slechts dit kunnen wij mededeelen, dat iedere man zooveel vrouwen mag nemen, als hij verkiest, of hem het toeval verschaft. Het bekrachtigen eener belofte, bij wijze van eenen eed, geschiedt bij hen door een weinig bloed, uit de kleine wond, die zij zich door een' prik in den arm of eenig ander ligchaamsdeel toebrengen, met een weinig zoutwater te vermengen en vervolgens te verzwelgen. Voor het overige is het ons toegeschenen, dat er weinig of geen verschil van rang onder hen bestaat, maar dat zij allerwaarschijnlijkst allen evenveel regten hebben, of liever, dat geen hunner eenig noemenswaardig voorregt boven den ander' geniet. Dat zij zich in kleine maatschappijen ver-

eenigen, is niet slechts voor hunne persoonlijke veiligheid noodzakelijk, maar tevens een natuurlijk gevolg van den trek tot gezelligheid, die den mensch kenschetst. Dat evenwel deze min of meer talrijke horden eene zekere soort van bestuur zouden kennen, is niet te vooronderstellen. Vermoedelijk bepaalt zich hunne onderlinge betrekking enkel tot eenige algemeene regelen en verpligtingen, die zij jegens elkander te vervullen hebben, en waardoor hunne vereeniging wordt in stand gehouden. Een elk schijnt voor het overige alleen voor zichzelven en de zijnen te zorgen, en in zijn doen en laten, mits zulks anderen niet benadeelt, eene onbeperkte vrijheid te genieten. Die inboorlingen althans, welke zich als hoofden aan ons voorstelden, waren noch in levenswijze, noch door eenig teeken hoegenaamd, onder hunne overige stamgenooten gekenmerkt. Abrauw, een der voornaamsten onder hen, liep even naakt als alle andere dorpelingen van Oeta, en in zijn slaapvertrek zag het er niet beter uit, dan in iedere andere hut. Volgens zijn zeggen grondde zich zijn opperhoofdschap op eene erkenning als zoodanig door de Cerammers; dan, hoeveel hij er zich ook op liet voorstaan, zijn wij er toch niet achter kunnen komen, waarin eigenlijk de voorregten van zijnen rang gelegen waren. Zoo zeide hij, onder anderen, bij onze eerste ontmoeting, dat wij steeds gerust aan wal konden gaan, zonder te vreezen te hebben, dat ons ooit iemand het geringste leed zoude doen, daar hij den zoodanigen dadelijk zoude laten doodslaan; en toch, in weêrwil dezer taal als van eenen magthebbende, zagen wij dikwerf den grooten Abrauw, met eenen pagaai in de hand, even hard zijne kano voortstuwen, als ieder ander zijner zoogenaamde onderhoorigen; of wij vonden hem, bij een vuurtje op zijne hurken gezeten, onledig met zich zijn' eigen' mondkost te bereiden. Ditzelfde had ook plaats met twee zoogenaamde mindere hoofden, Makaai en Abrauw Mimiti geheeten, hetgeen ons tot het besluit bragt, dat het denkbeeld van hoog gezag bij dit volk zeer gering moet wezen. Intusschen moeten wij tot deszelfs eer getuigen, dat wij niet de minste vijandelijkheden van hetzelve ondervonden hebben, zoodat wij, hiernaar redenerende, hen als menschen van eene vreedzame en goede inborst mogen aanmerken. Daar

echter ons verblijf onder hen slechts van korten duur was, is er geene gelegenheid geweest, om den jegens hen gunstig opgevatten dunk genoegzaam gestaafd te zien. Wie herinnert zich niet het gebeurde met den ongelukkigen Marion, door de Nieuw-Zeelanders zoo verraderlijk vermoord, na maanden lang met hen op het vriendschappelijkst verkeerd te hebben? en zoo menig ander noodlottig geval, dezen en genen zeereiziger overgekomen? De ondervinding heeft, helaas, maar al te zeer bewezen, hoe weinig de wilde natuurmensch te vertrouwen is.

Op eenen eenigzins hoogeren trap van beschaving dan de tot hiertoe beschouwde inlanders, staan de Papoeasche volken, langs de stranden onder de bergachtige kust, op omtrent 4 graden Zuiderbreedte en van daar noordwaarts op, aangetroffen. Sedert langen tijd reeds hebben de bewoners van Groot-Ceram, Ceram-lawut, Gissèr, Keffing, Goram en andere eilanden van de Ambonsche groep, op die streken ijverig handel gedreven, en zijn, nu en dan, Mohammedaansche priesters aldaar aangekomen, die de inboorlingen tot het omhelzen van het Islamismus hebben overgehaald. Door dit een en ander zijn de zeden dezer menschen op verschillende wijzen veranderd, en hunne natuurlijke geaardheid deels verbeterd, deels echter, door het aanleeren van allerlei slinksche treken, min of meer verslimmerd. Alvorens tot eene nadere beschouwing dezer strandvolken over te gaan, merken wij aan, dat de bergachtige binnenlanden dier streken door eenen anderen menschenstam bewoond worden, die, zoowel in uiterlijk aanzien, als vooral ook door hunne zeden, zich op eene zeer in het oog vallende wijze van de eersten onderscheidt. Deze bergbewoners, gewoonlijk Alfoeren geheeten, zijn bij de kustbewoners van het door ons bedoelde gedeelte onder den naam van Maïrassis bekend, terwijl de kustbewoners zelve zich ter onderscheiding Orang Papoea [30]) noemen. Kortheidshalve zullen wij, in het vervolg van dit geschrift, die beide benamingen tot eene bepaalde aanduiding van de twee gezegde volken gebruiken.

De Papoea's of het strandvolk, waarvan wij thans handelen, kennen het vaste land van Nieuw-Guinea onder de benaming van *Oekar Lena*, dat is: het groote land. Zij matigen zich het

regt van handel langs het door hen bewoond wordende kustgedeelte aan, en beschouwen de Mairassis als aan hen ondergeschikt te zijn. Meer bedreven dan dezen en van betere wapenen voorzien, valt het hun niet moeijelijk, deze overweldigde meerderheid staande te houden, en zich het handels-monopolie van de voortbrengselen des lands toe te eigenen. Het zal tot de duidelijkheid onzer mededeelingen bijdragen, wanneer wij van elk dezer beide volkstammen afzonderlijk datgene vermelden, wat ons daarvan is bekend geworden.

De Papoea's uit het distrikt Lobo en omliggende eilanden, zijn over het algemeen minder sterk en welgemaakt, dan de inboorlingen uit den omtrek der rivier Oetanata. In grootte blijven zij eenigzins beneden het middelmatige en, hoezeer men ook onder hen enkele vrij rijzige gestalten ziet, zijn de meesten toch kleiner en tengerder, dan hunne gemelde naburen [31]). Zwakken en gebrekkigen zijn hier niet zeldzaam; doch vooral ontmoet men onder hen vele lijders aan afschuwelijke huidziekten. Hunne kleur is overigens dezelfde als die van hunne zuidelijke landgenooten, en ook hun haar is slechts eenige duimen lang, roetachtig zwart en kroes; zij geven zich echter volstrekt geene moeite om het op te schikken, maar laten het in natuurlijken staat wild om het hoofd groeijen. Bij sommige vrouwen evenwel, voornamelijk bij die, welke van het gebergte afkomstig zijn, vindt men ten deze eene uitzondering, naardien zij het haar, op de wijze der zuidelijke bewoners van het landschap Koiwai, kunstmatig in reeksen vlechten. Noch vrouwen, noch mannen doorboren den neus, weshalve hunne gelaatstrekken meerdere regelmatigheid behouden. Hunne aangezigten ondergaan geene versiering, noch worden hunne ligchamen met bonte kleuren besmeerd. Bijna allen hebben eenen grooten mond en tamelijk dikke lippen; bij sommigen zijn de tanden wit; bij anderen, door het aanhoudend kaauwen van sirie, zwart; doch geen hunner heeft ze spits geslepen. Hun baard is zelden sterk; welligt dat hij van sommigen, volgens Maleisch gebruik, nu en dan wordt uitgetrokken. Zij gaan allen min of meer gekleed, en hebben ten minste altijd het onderlijf bedekt. Sommige mannen dragen doeken om het hoofd, katoenen kabaja's,

korte broeken ofwel sarongs; anderen daarentegen, die minder rijk aan kleedingstukken zijn, hebben alleen eene strook wit of bont linnen, of een' reep zacht bereiden boombast om de lenden geslagen en tusschen de beenen door van achteren vastgebonden. Eenige dragen banden van gevlochten rotting om de armen, en krom gebogene, gouden en zilveren stiftjes, ter lengte van ongeveer 0,05, in de ooren. Zoodanige metalen versierselen merkte men ook op bij de vrouwen, welke zich bovendien gaarne met halssnoeren van gekleurde glaskoralen opschikken. Zij dragen doorgaans eenen sarong, welken zij soms onder, soms boven den boezem vastbinden, en die meestal van eene grove, blaauwe of andere donkerkleurige stof is. Onder de jonge meisjes vindt men somwijlen niet onbevallige gezigtjes; de eenigzins bejaarde vrouwen zijn daarentegen, voor het grootste gedeelte, afschuwelijk leelijk.

Van het karakter dezer menschen laat zich moeijelijk iets bepaalds zeggen. Sommige mannen waren nieuwsgierig en toonden eene zekere bevattelijkheid te bezitten; anderen legden, omtrent al hetgeen hun niet aanging, meerdere onverschilligheid aan den dag. De gelaatstrekken van sommigen duidden blijkbaar goedaardigheid en welmeenendheid aan; terwijl die van anderen den duidelijken stempel droegen van wantrouwen, hartstogt en wraakzucht. Een bewijs van oploopendheid leverde ons, onder anderen, eens een Papoea, die, eene levende zeeschilpad aan boord van de Triton te koop aanbiedende, toen men hem iets minder daarvoor wilde geven, dan hij verlangde, zoodanig in toorn ontstak, dat hij het spartelende dier, zonder zich een oogenblik te bedenken, uit zijne praauw in zee wierp, en dit met eenen blik en gemompel van boosheid deed vergezeld gaan, waaruit duidelijk was op te maken, dat hij liever in het geheel niets wilde hebben, dan ons de schildpad voor het gebodene af te staan. Hebzucht scheen bij hen een algemeene karaktertrek te zijn. De opperhoofden zoowel als de vrije onderdanen en de slaven, geen uitgezonderd, namen allen gaarne geschenken aan, en met de goederen, die zij ons bragten, werden zij hoe langer hoe duurder; zij verdeelden op 't laatst alle dingen zooveel mogelijk in kleine partijen, en schroomden

niet, om voor elk kleine gedeelte even zooveel te vragen, als zij vroeger wel eens voor het geheel bekomen hadden. Bij dit alles gaven zij vaak blijken van wantrouwen, en lieten zich niet gemakkelijk bewegen, om iets zonder dadelijke betaling af te geven. Aanvankelijk wilden zij niet anders dan ruilhandel drijven, daar zij evenmin als de Oeta-bewoners geld kenden, en er dus ook geene waarde aan hechtten; nadat wij echter korten tijd met hen verkeerd hadden, begonnen zij onze munten zeer wel van metalen knoopen te onderscheiden en haar allengskens aangenamer te vinden, ofschoon zij aan goederen steeds de voorkeur gaven. Katoen, tabak en ijzeren gereedschappen hadden zij het liefst, hoezeer de laatsten, voor zooveel de hakmessen, pijlen, dolken en harpoenen betreft, reeds door hen zelven gesmeed worden, hebbende zij dit van de Cerammers geleerd, die de voornoemde artikelen van het staafijzer, dat zij opzettelijk tot dat einde medebrengen, dikwerf aldaar vervaardigen. Men vindt dien ten gevolge, bij de Papoea's van Lobo, hier en daar eene soort van kleine smidse, waarin houtskolen worden gebezigd, die zij uit dikke blokken hard hout in groeven bereiden. In andere handwerken schijnen zij geheel onbedreven te zijn, het naaijen hunner kleederen daarvan zelfs niet uitgezonderd, nemende zij daartoe gaarne de hulp der vreemde handelaren te baat, van welke zij echter bij voorkeur reeds gemaakte kleedingstukken inruilen. — Van hunne woningen en dorpen hebben wij reeds vroeger melding gemaakt. Het genoegzaam zwervende leven, dat de Papoea's leiden, verdeelt hen in ontelbare kleine maatschappijen, die slechts dan tot aanzienlijke volkshoopen vereenigd worden, wanneer er iets buitengewoons in hunne landstreek voorvalt. In bijkans alle bogten en inhammen, die door de steile, klippige kust heenbreken, en in wier binnenste meerendeels kleine landstrooken, uit wit zand bestaande, aangetroffen worden, vindt men enkele huizen of groepsgewijze verspreide gehuchten, die zich, gemeenlijk door eenige kokospalmen, reeds in de verte aankondigen. In de nabijheid dier woningen liggen ook hunne kleine plantsoenen, uit tuintjes bestaande, in welke zij bataten (Convolvulus batatas), bananen, suikerriet, jamswortelen, pompoenen, spaansche peper

(Capsicum), sirie (Piper betle), mais, komkommers, katjang (Dolichos), kleine limoenen en eenige andere nuttige gewassen aankweeken. Deze kweekerij bindt hen nog eenigzins aan vaste oorden en maakt hen, uit dringende noodzakelijkheid, tot landbouwers, ofschoon zij van natuur meer neiging hebben tot het visschersleven, aan hetwelk zij zich dan ook, na den oogsttijd, gewoonlijk gedurende het overige gedeelte des jaars geheel toewijden. Hunne praauwen dienen hun alsdan tot woningen; want al hunne beweegbare have voeren zij met zich mede. Bij dag varen zij daarmede langs het strand en in de eenzame baaijen rond, terwijl zij zich des nachts zorgeloos onder hare lage daken van bladeren ter ruste nedervlijen, dienende hun een kleine, van eenen steen voorziene houten haak, tot een veilig anker. Zij vangen zooveel visch als zij tot eigen gebruik behoeven, en verzamelen voor den handel met de Cerammers karetschilden, of steken, tot datzelfde einde, tripang (Holothuria), *Kembi* geheeten, dien zij, naarmate der soorten, op verschillende wijze in zout water koken en vervolgens boven het vuur of in de zon droogen; ook houden zij zich wel eens bezig met het duiken naar paarlen (bij hen *Wainetoe* genaamd). Deze handelsartikelen vermeerderen zij nog met notenmuskaat [32]) (*Pala*), met onderscheidene schors- [33]) en houtsoorten [33*]), die wegens hare geneeskrachtige eigenschappen befaamd zijn; voorts met opgezettene paradijsvogels (*Sianga*), levende kakketoes, kroonduiven enzv., en met verschillende soorten van zeehorens; al hetwelk zij deels zelven gaan opzoeken of van de Mairassis tegen allerlei onbeduidende voorwerpen inruilen. Gewoonlijk echter worden die goederen eerst bij de aannadering der westmoeson met ijver bijeengezameld, wanneer de Ceramsche vaartuigen derwaarts komen, om tot het doorbreken van de zuid-oost-moeson op de kust te verwijlen, wanneer zij, voor den wind af, weder huiswaarts keeren. De goederen, welke deze Moluksche handelaren voornamelijk aanbrengen, bestaan in lijnwaden en bontkleurige katoenen, sarong's, hoofddoeken, staafijzer, bijlen, zwaarden, hakmessen en andere ijzeren werktuigen; voorts ijzeren pannen, aarden potten, kommen, borden en kopjes, gambier-koekjes (uit het sap van Nauclea gambir

bereid), tabak, glaskoralen, gong's en koperdraad; somwijlen ook in kleine *Lila's* (grof geschut, niet wijd naar evenredigheid van zijne lengte) en geweren; vooral buskruid en kogels; verder garen, naalden en velerlei andere kleinigheden, voor huiselijk gebruik of tot tooijing van het ligchaam gebezigd wordende.

De vaartuigen der Papoea's bestaan in kleine en groote zeilpraauwen met hutten er op, en in kleine kano's zonder hutten, doch, even als de eerstgemelden, van zijdelings uitstekende wieken of vleugels voorzien. De kleine kano's, blootelijk uit een' boomstam gehouwen, worden door de Papoea's zelve vervaardigd. Zij kunnen slechts twee of drie, ten hoogste vier hurkende menschen bevatten, en zijn ook enkel geschikt om korte overtogtjes van de eene plaats naar de andere te doen, er mede op de vischvangst uit te gaan enzv. De zeilpraauwen daarentegen, die meerendeels door de Cerammers worden aangebragt, welke hen gemeenlijk op de Key-eilanden aankoopen, worden, naar gelang harer grootte, tot huisvesting van geheele, talrijke gezinnen aangewend. Met deze reizen de Papoea's rond, en maken van de daarop staande kleine palmbladen-hut maanden lang hun dagelijksch verblijf. De praauwen hebben eene kiel, bestaande uit een trogsgewijze uitgehoold stuk boomstam, op hetwelk alsdan, naarmate van de grootte der vaartuigen, twee, drie en somtijds meer smalle, dunne planken, in eene schuinsche rigting getimmerd zijn. Het geheel is alleen door middel van houten pennen in elkander gewerkt, en de voegen zijn met boomhars digtgestreken. Sommige groote praauwen voeren twee masten; de meeste echter slechts één' met een hoog, vierkant zeil, dat òf uit matten, òf uit zaamgeregen palmbladen bestaat. Vóór in het vaartuig bevindt zich een houten bak met aarde of zand gevuld en tot vuurhaard bestemd, op welken zij in roode aarden potten hunne spijzen koken. Enkele praauwen voerden kleine Hollandsche vlaggetjes, anderen hadden in derzelver plaats, aan eenen regtstaanden stok, lappen van verbleekt en vuil berookt katoen gebonden, waarvan de oorspronkelijke kleur niet meer te bekennen was. Behalve het reeds genoemde huisraad, hebben wij in de praauwen en huizen der Papoea's

nog opgemerkt onderscheidene soorten van mandjes en platte doosjes, uit palmbladen gevlochten. De eersten dienen tot berging van kleederen en gereedschappen; de laatsten tot het bewaren van tabak, sirie, geneesmiddelen en andere, door het bijgeloof als behoedmiddelen tegen ziekte en ongeluk geprezene voorwerpen. De wapenen dezer strandvolken bestaan in pijl en boog [34]), in lansen, eenige handgeweren en kleine metalen stukken geschut. De vuurwapenen bekomen zij van de Cerammers; zij gebruiken die, volgens hun zeggen, hoofdzakelijk tot het bestrijden der roovers, die nu en dan hunne kusten komen bestoken. Hunne lansen zijn van bamboes of hard hout en, even als hunne pijlen en bogen, in het algemeen zeer gelijkvormig met die der zuidelijke bewoners. De pijlen zijn ondertusschen niet zelden gepunt met een stuk scherp geslepen been van een' kengoeroe, casuaris of van eenig ander gedierte, somwijlen ook met eene sterke en zeer spitse vischgraat. Wij zagen hier ook onderscheidene soorten van harpoenen en elgers met talrijke, deels gladde, deels getande punten. Deze dienen tot het steken van visch, dat meestal des nachts geschiedt, wanneer de inlanders er met fakkels op uitgaan, even als zulks in het najaar langs den Rijn en de daarin uitstroomende rivieren ten opzigte der zalmvisscherij plaats heeft. Er zijn visschen, inzonderheid uit de afdeelingen der Malacopterygii abdominales en der Percoïdei, die gaarne op het licht afkomen en zich daardoor laten verlokken. Dikwijls, midden in den nacht en uren achtereen, is ons oog geboeid geworden door de talrijke, langs het strand op het water drijvende vuurtjes, die zich, nu eens in groepen vereenigd, dan weder verstrooid en gescheiden vertoonden, elkander voorbijtrokken, zich in verschillende rigtingen bewogen, ver van elkander afdwaalden en zich vervolgens langzamerhand weder verzamelden. Men kan kan zich naauwelijks een treffender schouwspel denken, dan deze rustige bedrijvigheid en het gezigt dier tallooze zwervende flikkerlichten, bij de doodsche stilte van een' stik donkeren nacht, in zulk een wild en bergachtig land. Op andere tijden van het jaar, wanneer het harpoenen en steken van visch gedurende den nacht met minder goeden uitslag kan beoefend

worden, visschen de Papoea's bij den dag met hengels en werpnetten; terwijl zij ook somwijlen gedeelten van naauwe bogten, kreken of kleine rivieren afdammen en sappen van vergiftige planten daarin uitstorten, waardoor de visch zoodanig bedwelmd wordt, dat hij, na eenig springen en spartelen, boven komt drijven en met de hand kan gegrepen worden. Huisdieren hebben wij bij deze Papoea's volstrekt niet ontwaard, zelfs niet eens den anders zoo onafscheidelijken begeleider van den mensch, den getrouwen hond. Het houden van varkens verbiedt hun de godsdienst, die zij werkelijk of slechts in naam belijden: want ofschoon de leer van Mohammed sedert lang bij hen is ingevoerd, hebben zij echter slechts een zeer gebrekkig en verward begrip van haar en allerminst van haren eigenlijken geest. Zij bezitten geene tempels, bidden welligt nooit, en schijnen ook op kerkelijke plegtigheden of godsdienstige gebruiken, als het vasten, het offeren voor de dooden en dergelijken, weinig acht te slaan; immers hebben wij nergens een' priester ontmoet om hen tot het uitoefenen van zoodanige vrome instellingen, door vermaning en lessen ofwel door eigen voorbeeld te kunnen opwekken. Het weinige, dat zij nog van hunne godsdienst weten, is met allerlei versierselen en fetichisch bijgeloof, het erfdeel hunner voorvaderen, doorweven. Zoo mogen zij in deze of gene rivier niet baden, in sommige bosschen geen hout hakken, en zoo meer; want eene overtreding dier verbodswetten zoude door zware ziekten gestraft worden. Bij het ondernemen van gewigtige zaken brengen zij wel eens eene soort van offer, onder anderen daarin bestaande, dat zij op zekere tijden een' lap wit linnen aan stukken snijden, dien in de opene lucht voor zich uitleggen, er vervolgens eenig eten, drinken en sommige goederen bijzetten, en daarna, onder het opheffen der handen ten hemel, voorspoed over hunne ondernemingen en gezondheid en zegen over hunnen persoon afsmeeken. Behalve dat zij de formulieren van den Mohammedaanschen eed kennen, hebben zij nog eene andere wijze van beëediging, die zij veelal bij gelegenheid van verzoeningen wegens vroegere oneenigheid gebruiken. Zij nemen alsdan eenige wapenen, inzonderheid zwaarden, leggen die op den grond neder, en zweren met

opgehevene handen en het aangezigt hemelwaarts gekeerd, dat al hetgeen zij zeggen, waarheid is, en dat zij beloven, daaraan getrouw te zullen voldoen, of dat zij anders door die wapenen mogen worden vervolgd en vernietigd. — Zij onthouden zich van het gebruik van varkensvleesch en van dat der schildpadden, en begraven hunne dooden op Mohammedaansche wijze, met dat aanmerkelijke onderscheid echter, dat zij de beenderen, na verloop van een *Ngaraksa* of jaar, wederom opdelven en ze alsdan naar zekere rotsholten brengen. Zij rigten bij die gelegenheid, op hunne ruwe wijze, een gastmaal aan, verzoeken alle vrienden en verwanten daarop, en vermaken zich met gongspel en dans, en met eten en drinken. Mannen en vrouwen zijn in hunne beste kleederen gedost en met bloemen en gevederte opgeschikt. Na aldus acht dagen lang in vrolijkheid te hebben doorgebragt, voeren zij de beenderen, in een mandje gepakt, naar de bepaalde plaats in het bosch over. De kosten van het gegeven feest worden gedragen door de gezamentlijke inwoners van het gehucht, waar de overledene geleefd heeft [35]). Volgens het onderzoek van den Heer van Delden, aan wien ik ook eenige van de bovenvermelde mededeelingen verschuldigd ben, wordt de nalatenschap van het overleden hoofd eener familie inzonderheid verdeeld onder de kinderen van het mannelijke geslacht. Gewoonlijk bekomen er ook de dochters een gering gedeelte van, hoewel zij, naar aangenomen regt, eigenlijk geene aanspraak op de erfenis maken kunnen. De vrouw blijft altoos in het bezit der goederen tot aan haren dood toe. In geval er geene mannelijke afstammelingen aanwezig zijn, komen de zoons van den broeder of broeders des overledenen als erfgenamen aan de beurt, welke alsdan slechts een gedeelte der nalatenschap aan hunne nichten, dochters des overledenen, zoo die er zijn, afstaan. Indien er echter ook geene broederszonen bestaan, vervalt alles aan de vrouwelijke linie en andere leden der familie, welke laatsten de nalatenschap zoo lang onder hunne bewaring houden, tot de meisjes van den overledenen uitgehuwelijkt of volwassen zijn. Dit regt van erfopvolging is aldus ingesteld, opdat de goederen niet gemakkelijk in vreemde handen zouden kunnen overgaan.

De Papoea's houden veel van feesten en nemen gaarne elke gelegenheid te baat, om dezelve aan te rigten. Meermalen in het jaar brengen zij onderscheidene dagen achter elkander door in gezelschappelijke vrolijkheid, waarbij, onder het aanhoudend bespelen van de Tifa en den Gong [36]), genoegelijk wordt gegeten en gedronken, gedanst en geschoten. — De taal, welke dit strandvolk bezit, verschilt evenzeer van den tongval der bewoners van Oeta en van dien der Mairassis, als van dien der inboorlingen uit het landschap Onin of Woni. De korte, achter deze verhandeling geplaatste woordenlijst, toont zulks aan. De eerstgemelden spreken echter ook meest allen Ceramsch, om welke reden het ons nuttig is voorgekomen, ook uit die taal een aantal woorden daarnevens te voegen, ten einde den wederkeerigen invloed van de eene op de andere eenigzins te doen zien. Wij hebben enkele Papoea's te Lobo ontmoet, welke met terugkeerende handelaren naar de Aroe-eilanden en naar Ceram reizen hadden gedaan. Een hunner, die vroeger eenmaal op Amboina geweest was, sprak vrij goed Maleisch en onderscheidde zich buitendien door beschaafdere manieren en ook door meerdere sluwheid. — De tijdrekening der Papoea's is ontleend van de moesons en van de beweging der aarde en der maan. Het verloop van een geheel jaar, of van het begin der eene moeson tot aan het einde der andere, noemen zij *Ngaraksa*. Eene moeson het *Ngarakwida*. Het tijdperk van eene maand, gerekend naar het wassen en afnemen der maan tot aan het nieuw opkomen van eene andere, draagt den naam van *Oeransa*. Voor de oostmoeson rekenen zij gewoonlijk zes Oeransa's, voor de west-moeson vijf, terwijl zij voor den tijd der kentering nog eene maand tellen, die *Meti besar* (groote ebbe) genoemd wordt, omdat alsdan de zee het stilst en het verval van het water het sterkst is. De dagen (*Mommat*) worden naar licht en donker berekend, en tot aanduiding der verschillende tijdperken van den dag nemen zij den stand der zon te baat. Meti besar rekenen zij het te zijn, wanneer het blad van den ijzerhoutboom is afgevallen en er weder nieuwe blaadjes beginnen uit te botten, hetwelk ten naastebij in October plaats vindt. Alsdan maken zij een algemeen begin met de

tripang- en karetschildpaddenvangst, en met het duiken naar paarlen. Het laatste geschiedt gemeenlijk in eene diepte van twee tot vijf vademen water en, naar de Papoea's verhaalden, op onderscheidene plaatsen langs de kust. De meeste paarlen zouden ingezameld worden bij de eilanden Lokahia, Poeloe Adie en Nametotte; voorts omstreeks den hoek Karoefa en in de groote baaijen Bitsjaroe en Argoenie.

Gedurende ons verblijf van twee maanden in de baai Oeroe Langoeroe, kwamen er vaak Papoea's bij ons aan boord, welke zich hoofden van deze of gene streek noemden. Eenigen hunner voerden den titel van Radja, anderen dien van Orang kaja of van Orang toewah enzv., terwijl eindelijk enkelen zich Majoor en Kapitein noemden. De voornaamsten onder hen waren de Radja's van Nametotte en van Lokahia, de hoofden van Kajoe mejrah, Aidoema, Lobo en Mowara, en die van Wezels-eiland of Poeloe Adie. Volgens hun zeggen waren zij gedeeltelijk door Cerammers, namens den Sultan van Tidore, en gedeeltelijk bij verkiezing onder elkander tot die rangen verheven. Welke magt zij echter bezaten en welke verpligtingen het onder hun gezag staande volk jegens hen te vervullen had, konden wij niet te weten krijgen. Voor zooveel wij uit het gedrag, dat hunne onderhoorigen jegens hen aan den dag legden, konden opmaken, scheen het ons toe, dat het aanzien, waarin zij stonden, juist niet zeer hoog was. Men betoonde wel eenige gehoorzaamheid voor hunne bevelen, doch bewijzen van eigenlijken eerbied bespeurden wij nooit. Omtrent de erfelijkheid van eenige der hooge rangen onder hen, werd ons het volgende bekend. Bij overlijden van een' Radja, volgt hem zijn jongste volwassen broeder in die waardigheid op. Sterft ook deze, dan vervalt het regt van opvolging aan den zoon van eenen ouderen broeder, en eerst wanneer ook deze ten grave is gedaald, kan de oudste zoon van den eerstgestorven Radja uit die familie, aanspraak op het gezag maken. De opvolging blijft in allen gevalle in denzelfden stam, zoolang er van het mannelijke oir nog één afstammeling aanwezig is. Naar dezen regel behoort ook de plaatsvervulling der mindere hoofden te geschieden, hetwelk echter niet altijd het geval is, daar het roer des gezags

dikwerf door omkooping aan niet geregtigden wordt in handen gespeeld. De Orang kaja te Lobo, Loetoe genaamd, het hoofd van zes gehuchten der Mairassis, op de bergen om de baai Oeroe Langoeroe gelegen, ontvangt jaarlijks, bij de komst der Cerammers, van voormelde bergbewoners, veertig bossen Massoy-schors, benevens eenige vogelen en eene kleine hoeveelheid tabak. Gelijkerwijze genieten ook de andere hoofden, op zekere tijden, van de onder hen staande Mairassis eenige schatting. De Radja van Nametotte, aan wien van oudsher het oppergezag toekomt over de geheele kust, van den hoek Karoefa af tot bij het eiland Lokahia toe, ontvangt telken jare eene bepaalde belasting, zoowel van de bevolking als van de hoofden, die in den omtrek op de eilanden en de kust aldaar, hunne woonplaats hebben. — Vaste maatschappelijke instellingen, die den naam van wetten zouden kunnen verdienen, schijnen de Papoea's niet te bezitten. De huwelijken worden op Mohammedaansche wijs gesloten, en dienvolgens kan ieder man, overeenkomstig zijne middelen van bestaan, onderscheidene vrouwen nemen. De bruidschat wordt geregeld naar het vermogen der personen. Gewoonlijk bestaat dezelve in gouden en zilveren oorhangers, slaven, lijnwaden, gongs, vuurwapenen en dergelijken. — Misdaden, van welken aard dezelve ook mogen zijn, moord en doodslag niet uitgezonderd, worden alleenlijk met boeten gestraft. Bijaldien de schuldige niet in staat is, de hem opgelegde boete dadelijk te voldoen, wordt hem al ligt tot op zekeren tijd uitstel verleend; doch na verloop van dien nog altijd in gebreke blijvende, zoude alsdan hij, die eenen doodslag heeft begaan, somwijlen zelf om het leven worden gebragt. De betaalde boeten komen gedeeltelijk aan de beleedigde partij, en vervallen anderdeels aan de hoofden, welke de straf hebben opgelegd. Terwijl de zuidelijke bewoners, bij de rivier Oetanata, hunne krijgsgevangenen meestal dadelijk dooden, laten daarentegen de Papoea's, gelijk zij ons verzekerden, de overwonnenen steeds in het leven, om hen tot slaven te maken. Vrede bewerkstelligen zij door elkander wederkeerig eene hoeveelheid tabak te gemoet te zenden. Deze gezanten gaan, zoodra zij bij elkaâr zijn gekomen, te zamen zitten rooken en, volgens

hunne staatsbegrippen, aan het onderhandelen over het vredesverdrag.

Niet zelden worden de kustdistrikten, van welke wij spreken, door roovers verontrust. De bewoners van het meer noordelijk gelegen landschap Onin en van het kleine eiland Karas, maken zich inzonderheid aan geweldige strooperijen schuldig. Deze gaan somtijds met vloten uit van vijftig tot meer dan honderd kano's en praauwen, waarvan elk met tien tot veertig en soms met meerdere koppen bemand is. Zij overvallen de gehuchten, plunderen al hetgeen onder hun bereik valt, voeren de menschen, die zij levend kunnen magtig worden, als slaven mede, vermoorden degenen, die hun hevigen tegenstand bieden, en verbranden vervolgens hunne huizen en dorpen. Gemeenlijk hebben deze gewelddadigheden plaats in den tijd der Meti besar, alswanneer de zwervende bewoners dier streken, allerwegen in kleine hoopen verdeeld, zich met de vischvangst onledig houden en de zee het stilste is. Zelden echter strekken zich die rooftogten verder zuid-oostwaarts uit dan tot op de hoogte van Lokahia, dewijl bij de zuidelijker wonende Koiwaijers niet alleen slechts weinig voor die vrijbuiters te halen valt, maar zij aldaar ook bovendien meer tegenstand zouden ondervinden. Het is ons niet bekend geworden, dat zich de bewoners van Oeta en ommestreken aan soortgelijke rooverijen ooit hebben schuldig gemaakt.

Vaste marktplaatsen werden nergens langs de door ons bezochte kust aangetroffen. De vreemde handelaren trekken van de eene baai naar de andere, en van gehucht naar gehucht, om de goederen hunner gading op te zoeken en in te ruilen. Het dorp Oeta is het uiterste punt om den Oost, werwaarts zich eenigen van hen begeven; de meesten gaan niet verder dan tot Lokahia. Het is voor de geschiedenis van den kleinen kusthandel met Nieuw-Guinea niet onbelangrijk te weten, dat er onder de Moluksche volken zekere overeenkomsten bestaan, ten gevolge waarvan aan deze of gene eilanders het regt wordt toegekend, om in zekere streken van het land der Papoea's uitsluitend te mogen handel drijven. Dit voorregt ontstaat meestal uit het toevallige eener eerste landing van eene Mo-

luksche praaaw aan het eene of andere gedeelte van het strand. Eenmaal aldus een nieuw punt tot het drijven van handel ontdekt hebbende, beschouwen zij hetzelve in dat opzigt zóódanig als hun bijzonder eigendom, dat zij elken anderen kleinhandelaar van daar trachten te weren, zich bij eene toevallige ontmoeting zelfs het regt toekennende, om den zoodanigen te mogen beboeten, door een gedeelte zijner goederen verbeurd te verklaren. Dit aangematigde regt bepaalt zich gewoonlijk binnen de grenzen der groote distrikten, waarin het land verdeeld is. Wij hebben reeds vroeger gezegd, dat het zuidelijke gedeelte der westkust van Nieuw-Guinea een distrikt bevat, door de inboorlingen Timakowa of Timoraka geheeten, hetwelk zich van de straat Prinses-Marianne, of welligt van de Valsche Kaap af aan, uitstrekt tot op omtrent vijf graden zuiderbreedte. Van daar noord-westelijk tot nabij den hoek (*Tandjong)* Karoefa, heeft men vervolgens het distrikt Koiwai; terwijl het verder noordwaarts gelegene kustland, tot aan den uitersten noord-westhoek van het eiland, verdeeld is in de distrikten Onin en Nottan. Aan den noordkant van Nieuw-Guinea eindelijk, ligt het distrikt Asmalas, dat zich tevens nog een goed eind langs het noord-oostelijke gedeelte uitbreidt; gelijk sommige Papoea's willen, tot bij het eiland Jobie toe. Het eerstgemelde distrikt, of dat van Timakowa, wordt door geene Moluksche handelaren bezocht, naardien de aldaar wonende menschen te woest van aard zijn, en ook het land, voor zooverre bekend is, weinig artikelen van eenige waarde oplevert. De vier andere distrikten daarentegen, zijn zoogenaamde *Sosolat's*, een woord, dat in de Ceramsche taal een' doortogt en ook een aandeel (*bahagiean*) in iets beteekent. In dezen laatsten zin gebruiken zij hetzelve tot aanduiding eener landstreek, op welke, met uitsluiting van alle naburen, slechts door hen mag handel gedreven worden. Aldus vormt het distrikt Koiwai den Sosolat van het volk van Gisser; het distrikt Onin, dien van Ceram-lawut; het distrikt Nottan, dien van Keffing en Goram; terwijl het distrikt Asmalas den Sosolat uitmaakt van den Sultan van Tidore. De laatstgemelde vorst, hoezeer zich dus, naar het schijnt, thans alleen vergenoegende met dit noordelijke gedeelte, als datgene,

hetwelk aan zijne onderdanen de geschiktste gelegenheid tot den handel aanbiedt, heeft desniettemin wettige aanspraak op de geheele kust, krachtens de opperheerschappij, welke hij, in vorige jaren, over Nieuw-Guinea en onderhoorige eilanden uitoefende.

De handel langs de westkust van Nieuw-Guinea wordt nooit door middel van geld, maar alleen bij ruiling gedreven. Er bestaan zekere verhoudingen in de waarde der artikelen, die hoofdzakelijk in aanmerking komen. Ellen, maten en gewigten zijn den Papoea's ten eenemale vreemd. Wanneer zij met de Cerammers handelen, leggen zij hunne waren bij hoopjes op den grond neder; dezen leggen alsdan daar zooveel tegen, als zij meenen te kunnen geven en, het onderling met elkander eens geworden zijnde, strijkt ieder het aldus ingeruilde naar zich toe. Het bedrag van de waarde der goederen, welke jaarlijks van die streken worden uitgevoerd, laat zich moeijelijk bepalen. Naar het berigt, ons door de Papoea's dienaangaande gegeven, zouden er in het distrikt Koiwai gemeenlijk 25 tot 30 praauwen elk jaar aankomen, waarvan sommige 8 tot 10 Kojan's [37]) laden. Behalve den reeds genoemden handel, drijven zij ook dikwerf dien in slaven, gewoonlijk uit overwonnen vijanden en andere gewelddadig weggevoerde menschen, voornamelijk bergbewoners, bestaande. De Cerammers brengen dezelve meest naar de Ambonsche eilanden en doen hen aldaar heimelijk, bij wijze van uitlossing, aan andere inlanders over, voor den prijs van 50, 80 tot 100 gulden, naarmate van kunne, ouderdom enzv., per hoofd. De levende en opgezette vogelen, en de onderscheidene welriekende houtsoorten, die zij inruilen, zetten zij veelal op Banda en Amboina van de hand; doch het overige gedeelte der lading brengen zij naar Bali over, alwaar zij die goederen aan verschillende handelaren, welke dat eiland vaak bezoeken, en voornamelijk Chinezen, Makassaren, Boeginezen, inlanders van de oost- en westkust van Borneo, van het oostelijk en noordelijk gedeelte van Sumatra, van Billiton en uit meer andere streken van den Archipel zijn, eensdeels in ruil tegen koopwaren en anderdeels voor gereed geld afgeven. Op Bali zelf koopen zij, behalve rijst, vooral vuurwapenen en

buskruid in, waarmede zij den voordeeligsten handel op Nieuw-Guinea kunnen drijven en welke goederen zij zich nergens zoo goedkoop kunnen aanschaffen, zullende een geweer gewoonlijk slechts vijf spaansche piasters, en een halve pikol of vijftig chinesche kati's buskruid, niet meer dan vijftien piasters kosten.

Hiermede heb ik de Papoea's, hunne zeden en gebruiken, maatschappelijken toestand en betrekkingen met vreemdelingen, voor zoo verre geschetst, als onze onderzoekingen ons dezelve hebben doen kennen. Ik wend mij thans tot de bergbewoners of Mairassis, om ook omtrent dezen nog het een en ander mede te deelen.

De weinige Mairassis, welke wij te Lobo gezien hebben, hadden, bij eene middelmatige grootte, een gezond lichaamsgestel en, naar dezen oordeelende, moeten zij een krachtiger volk uitmaken, dan de strandbewonende Papoea's van die streek. Allen hadden welgespierde leden, vrij regelmatige gelaatstrekken, eene donker bruine huid, geen bijzonder lang, zwart haar, dat zonder bewerking, in zijnen natuurlijken groei, wild om het hoofd hing, terwijl eenigen van hen tevens zware baarden droegen. Behalve de strook boombast, die, vast om het midden gebonden en tusschen de beenen doorgehaald, hunne schaamdeelen bedekte, gingen zij geheel naakt. Sommigen droegen snoeren van gedraaide bastvezelen om den hals, en ringen van gevlochten rotting om de armen en beenen. Hunne aangezigten hadden noch versierselen, noch de sporen van die gehad te hebben. Eenigen hadden een klein zakje aan een touw over den eenen schouder op zijde hangen. In hetzelve bewaarden zij eenige drooge tabaksbladen, een paar bananen, levende krabben en mosselen. Zij vertoonden zich steeds gewapend met een' bos lange pijlen, met een' boog en somtijds ook met eenige werpspiesen, welke wapenen zij gemeenlijk in de handen droegen. Met deze wapenen maken zij jagt op wilde varkens, kengoeroe's, casuarissen en andere viervoetige dieren en vogelen. Zij gebruiken daarbij ook kleine honden, die wij echter niet te zien hebben gekregen. De gevangene dieren strekken hun gedeeltelijk tot voedsel, gedeeltelijk tot ruilhandel met de Papoea's. Paradijsvogels vangen zij meestal met eene sterk klevende hars, waar-

mede zij de bladen en kleine takken besmeren van zekere boomen, wier rijpe vrucht eene aanlokkelijke spijs is voor deze vogels [38]). De vangst der kroonduiven (Megapelia) geschiedt door middel van strikken, die zij in het bosch op den grond zetten [39]); doch de papagaaijen halen zij uit gaten en holen van boomen, waar zich dezelve des avonds in verschuilen. Een bijzondere tak van bezigheid voor de Mairassis is het inzamelen van de massoy-schors. Zij zoeken den boom in de bosschen van het gebergte op, hakken denzelven nabij den grond om, en schillen van den stam en de grootere takken de schors af [40]). Somtijds zou men massoy-boomen vinden, wier omtrek beneden aan den stam van één' tot anderhalven vaam beslaat. — Omtrent de godsdienstige denkbeelden, zeden, gebruiken enzv. der Mairassis, heeft men slechts weinige, onvolledige berigten kunnen inwinnen. Wij zijn dezelve hoofdzakelijk aan den Heer van Delden verschuldigd, op wiens gezag zij hier worden medegedeeld.

De Mairassis brengen somwijlen offers aan de zon, daarin bestaande, dat zij eenige spijzen in de hoogte heffen, dezelve dit hemelligchaam aanbieden en, na een weinig in stilte te hebben gepreveld, ze vervolgens wegwerpen, zonder er iets van te gebruiken. — Eenen eed leggen zij af onder aanroeping van de zon en den berg Lamantsjieri, waaruit zich laat afleiden, dat zij aan magtige geesten gelooven, die in deze beide, zoozeer onderscheidene ligchamen hunnen zetel hebben. Hunne bezwering is, dat zij door dezelve vernietigd mogen worden, bijaldien zij onwaarheid spreken of aan hunne gelofte ongetrouw mogten worden. Huwelijken worden bij hen op de volgende wijze gesloten. Een jongeling, genegenheid voor een meisje gevoelende, gaat naar hetzelve toe en geeft haar zijnen wensch te kennen. Wordt zijne bekentenis gunstig opgenomen, dan maken zij afspraak om op zekeren tijd heimelijk met elkaar te vlugten. Vooraf echter zet zich de jongeling aan het werk, om een stukje grond te bebouwen, hetwelk gewoonlijk in de nabijheid van den tuin der ouders zijner geliefde gelegen is. Dit gereed zijnde, begeven zich de beide jonge lieden met de eerste goede gelegenheid op de vlugt naar het bosch, zooveel

voedsel met zich nemende, als noodig is om eenige dagen van te kunnen leven. Zoodra wordt intusschen het meisje niet door hare ouders vermist, of deze maken groot misbaar, vooral wanneer zij ontdekken, dat ook hun jonge buurman uit zijnen nieuw aangelegden tuin verdwenen is. Dadelijk geven zij van dit voorval kennis aan hunne nabestaanden, alsook aan die van den jonkman, en komen met de ouders van dezen laatsten overeen, om de beide vlugtelingen onverwijld in het woud te gaan opzoeken. Het duurt dan ook zelden lang of zij worden ontdekt, en wel altijd door de familie van den jongeling, als zijnde deze reeds vooraf van de geheele zaak onderrigt geweest. Nu wordt van de ontdekking aan de ouders van het meisje kennis gegeven, hetwelk tusschen beide familiën eene overeenkomst ten gevolge heeft, waarbij de verbindtenis en de bruidschat geregeld worden. Deze onderhandeling afgeloopen zijnde, wordt de schuilplaats van de jonge lieden aangewezen, die zich alsdan, in het bijzijn hunner ouders en bloedverwanten, ten teeken hunner echtvereeniging, wederkeerig eene kleine wond aan het voorhoofd toebrengen, zoodanig, dat er bloed zigtbaar wordt, en op dezelfde wijze verwonden daarna, over en weder, elkander alle leden van de beide familiën. Ieder man kan voor het overige zoo veel vrouwen nemen als hij verkiest. Bij sterfgevallen hebben de volgende gebruiken plaats. Iemand onder de Mairassis overleden zijnde, blijft het lijk den eersten dag binnen de woning liggen. Middelerwijl verzamelen zich alle buren en heffen een droef gehuil en gejammer aan. Vervolgens wordt er eene stellaadje, uit twee schragen ter hoogte van 4 tot 5 voet bestaande, en van boven met een dik en sterk stuk boomschors voorzien, in gereedheid gebragt, waar het lijk, na alvorens gewasschen en, hetzij in linnen, geslagen schors, gevlochten boombast of eenige andere stof gewikkeld te zijn, op wordt nedergelegd en met Pandanus-bladen overdekt. Na dit alles legt men onder het lijk een zacht vuur aan, hetwelk gedurende 25 tot 30 dagen zonder ophouden gestookt wordt, zoodat zich op deze wijze alle vochten uit het ligchaam ontlasten en door de onderlaag van boomschors, welke tot dat einde van drie gaatjes is voorzien, in het vuur nederdruipen.

Wanneer het lijk aldus genoegzaam is uitgedroogd, rigt de familie van den overledene, onder medewerking der overige bewoners van het gehucht, een gastmaal aan, bij welke gelegenheid het lijk van de stelling wordt afgenomen en onder het dak van eene daartoe opgerigte hut, hoog boven den grond op eene vliering geplaatst. Het verzamelde gezelschap vermaakt zich met muzijk, zang en dans, en met eten en drinken. Allen zijn rijkelijk met velerlei bloemen, boombladeren en vogelvederen uitgedost. Het feest duurt gewoonlijk zeven dagen, na verloop van welken tijd het lijk weder van de vliering afgenomen, vervolgens door de vergaderde menigte naar het bosch gebragt, aldaar in eene spelonk of rotshol nedergelegd en onder boombladeren verborgen wordt.

DERDE AFDEELING.

Bezitneming der kust door het Nederlandsche Gouvernement, benevens eenige algemeene denkbeelden omtrent de redenen, welke, onder anderen, daartoe aanleiding hebben gegeven.

Bij eenen terugblik op hetgeen wij in den loop onzer verhandeling omtrent het karakter en de onbeschaafdheid der inboorlingen van Nieuw-Guinea vermeld hebben, zoo op grond van eigene waarnemingen, als ten gevolge der ondervindingen van andere reizigers, kan het der aandacht niet zijn ontgaan, dat de bewoners van dit groote eiland, gedeeltelijk eenen zeer wilden en woesten, en in het algemeen eenen voorbeeldeloos valschen, roof- en oorlogzuchtigen aard hebben. Om dit door bewijzen te staven, hebben wij in het, als inleiding dienende historisch overzigt, opzettelijk een aantal moorddadige aanrandingen, door hen op Europesche zeevarenden ten uitvoer gelegd, met korte woorden aangestipt. De trouweloosheid hunner inborst zoude ongetwijfeld nog uit menig voorval kunnen blijken, indien ons de gebeurtenissen, die nu en dan tusschen hen zelven zulke bloedige tooneelen ten gevolge hebben, of die van tijd tot tijd de Moluksche kleinhandelaren treffen, welke hunne kusten bezoeken, met meer naauwkeurigheid bekend waren. Dit een en ander heeft dan ook waarschijnlijk niet weinig bijgedragen tot de vermindering der bevolking, inzonderheid van sommige stranddistrikten.

Zooveel wij hebben kunnen opmerken, is de westkust van Nieuw-Guinea, van de Valsche Kaap af tot op $3\frac{1}{2}$ graad zuider-

breedte, over het geheel slechts schaars bevolkt. Naar de verzekering der Ceramsche tolken, die ons vergezelden, zouden de stranden meer noordwaarts, in de distrikten Onin en Nottan, sterker bewoond zijn. De bewoners van die beide landschappen hebben ook van oudsher den meesten handel gedreven, zoo in voortbrengselen van den grond als vooral in slaven, die zij meerendeels op de nu en dan naar de zuidelijke streken ondernomene strooptogten konden meester worden. De Papoea's van Lobo waren reeds dikwerf door hen verontrust en beroofd geworden en, naar hunne verzekering, zijn er wijd en zijd in den omtrek nergens zulke gevaarlijke menschen, als in het distrikt Woni of Onin. Vooral zouden de gehuchten Roemakai, Djamban, Nesero, Bantoeni en Brauw, wier bewoners algemeen voor menscheneters gehouden worden, in dat opzigt berucht zijn [41]). Om deze reden zoude het dan ook geen handelaar wagen, die gehuchten ooit aan te doen, daar men dezelve niet dan met levensgevaar kan genaken. Dàn, mogen deze opgaven, die ons door de tolken en door onderscheidene Papoea's als uit éénen mond zijn gedaan, ook al eenigzins overdreven zijn, zeker is het, dat de Cerammers overal, waar zij dit eiland langs de westkust aandoen, steeds zeer op hunne hoede zijn, en zich nimmer geheel zorgeloos en gerust op de goede trouw der Papoea's verlaten. Dit mogten zij vooral niet vóór onze komst in die streken, daar er alstoen een volstrekt gemis was aan een beschermend gezag voor personen en eigendommen. Om derhalve langzamerhand zooveel mogelijk hierin te voorzien, behaagde het Zijne Majesteit den Koning te bevelen, dat de westelijke kust van Nieuw-Guinea nader opgenomen, aldaar een Nederlandsch etablissement gevestigd en de geheele kust, plegtig in Hoogstdeszelfs naam, zoude in bezit worden genomen. Dit Koninklijk besluit had de boven bedoelde expeditie van de schepen Triton en Iris ten gevolge, en het was bij die gelegenheid, en wel op den 24sten Augustus 1828, den heugelijken verjaardag van onzen hoogst geëerbiedigden Koning, dat op Nieuw-Guinea voor het eerst de Nederlandsche vlag werd geplant, en zulks onder plegtige afkondiging der volgende

PROCLAMATIE.

„Alzoo door Z. M. den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg enzv. enzv. enzv., bij Ministeriële aanschrijving is bevolen, bezit te nemen van de kust van Nieuw-Guinea, van den 141sten graad oostelijke lengte van Greenwich op de zuidkust, en van daar west- en noordwaarts op tot de Kaap de Goede Hoop, op de noordkust gelegen.

„Zoo is het, dat ik, Arnoldus Johannes van Delden, als daartoe door den Gouverneur der Moluksche eilanden, krachtens resolutie van Zijne Excellentie den Luitenant-Gouverneur-Generaal over Nederlandsch Indië, in Rade d. d. 31 December 1827, Litt. U, geautoriseerd, hier in het openbaar en in het bijwezen van de Commandanten van Zr. Ms. korvet Triton, de brik Siewa en de schoener Iris, en de Heeren Officieren van gemelde bodems, den Commandant en Officieren van het Detachement militairen, de Heeren Ambtenaren, uitmakende de Commissie van Natuurkundig onderzoek, benevens de equipagiën en manschappen van Zr. Ms. vaartuigen en het Detachement voornoemd, verklaar, in naam en vanwege Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg enzv. enzv. enzv., bij deze plegtig bezit te nemen van dat gedeelte van Nieuw-Guinea en de landen daar binnen liggende, aanvang nemende van den 141sten graad lengte oostelijk van Greenwich op de zuidkust, en van daar west-, noord-west- en noordwaarts op tot de Kaap de Goede Hoop, op de noordkust gelegen, behoudens evenwel de regten, welke de Sultan van Tidore op de distrikten van Mansary, Karongdefer, Ambarssura en Amberpon zoude mogen hebben.

„En opdat van deze bezitneming te allen tijde zal kunnen blijken, zal door mij van deze plegtigheid worden opgemaakt Proces-Verbaal, om te dienen daar en waar zulks mogt behooren.

„Aldus gedaan op heden den vier-en-twintigsten Augustus achttien-honderd-acht-en-twintig."

„De Commissaris tot het in bezit nemen van
„de westkust van Nieuw-Guinea,
„VAN DELDEN."

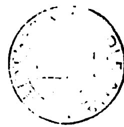
De plaats, waar het nieuw gebouwde fort Du Bus stond, ontving den naam van Merkus-Oord, ter eere van den toenmaligen Gouverneur der Moluksche eilanden; terwijl tevens bepaald werd, dat de baai Oeroe Langoeroe en de daar naastliggende straat Saraweri Wourat, welke het eiland Aidoema van den vasten wal afscheidt, tot herinnering aan de schepen, welke aldaar het eerst hebben gekruist, voortaan den naam zouden dragen van Triton's baai en Iris-straat.

De Triton's baai bestaat uit een ruim bekken, hetwelk omtrent twee geogr. mijlen diep en ééne mijl breed is; geheel naar binnen wordt het iets naauwer. Op den achtergrond van deze ten Oosten en Westen door rotsige en steile hoogten bezoomde kom, verheft zich de berg Lamantsjieri, waarvan de zuidoostelijke voet in eene zacht glooijende vlakte uitloopt, welke den noord-westelijken oever der baai vormt. Dit is de eenige geregelde vlakte, door ons in die streek gevonden, waarom dan ook daar, aan den kant der zee, de sterkte geplaatst werd. Haar bodem bestaat uit kalkgrond, die een weinig met kwartszand en kleiaarde is vermengd, eene lichte kleur heeft en van boven bedekt is met eene laag plantenaarde, gemengd met kalkgrond, ter dikte van omtrent één' voet. Er werd tot acht voeten diep in den grond gegraven, zonder dat men op rotsen stiet. Daar, waar de sterkte ligt, bestaat de oever uit eene strook wit zand, waarin men, bij het delven van een' kuil, reeds op eene diepte van anderhalven tot twee voeten, goed drinkwater vond. Niet ver oostelijk van daar ontlast zich eene rivier in de baai, Walar Timbona genaamd. Deze komt uit eene diepe kloof, tusschen de bergen Lamantsjieri en Oriori gelegen. Bij haren mond zijn de oevers laag en moerassig. Dit lagere strandgedeelte is van eene groote, ondiepe bank van zachten kleigrond omgeven, hier en daar met kalkzand vermengd. Deze bank neemt meer dan de helft van de binnenbaai in, en laat alleen aan den westkant derzelve een smal, maar zuiver en diep vaarwater voor schepen open. Midden in de wijde bogt liggen onderscheidene kleine eilandjes en klippen boven water, en meer naar buiten, voor den ingang der baai, vindt men insgelijks eenige kleine eilandjes en boven het water

Steendr. van E. Spanier 's Hage.

GEZIGT OP DEN BERG LAMANTIÉRI

uitstekende klippen. De laatsten zijn, even als die binnen de baai en in de Iris-straat, van eenen koraalbodem, die bij de helderheid van het water de schoonste kleuren vertoont. De diepte der baai, van den ingang af, langs den westkant der eilandjes tot aan den hoek Koemoera toe, bedraagt tusschen de 60 en 30 vademen; terwijl zij van het laatstgenoemde punt, langs den Z. W. wal tot op ongeveer $\frac{3}{4}$ kabellengte van den oever, vóór het fort, langzaam afneemt van 30 tot 5 vademen.

Daar de geheele vlakte op den achtergrond der baai met een zwaar bosch van reusachtige stammen bedekt was, kostte het niet weinig moeite eene opene ruimte van zekere uitgestrektheid te bekomen. Er werd gedurende zeven weken door de equipagie der korvet Triton en het detachement militairen, bestemd voor de bezetting van dezen nieuwen post, met groote krachtsinspanning aan het omhakken der boomen, het wegslepen en verbranden van het hout, en het bouwen der sterkte gearbeid. Vele manschappen werden weldra ziek en het ging de Officieren en ook ons niet beter. Koude en heete koortsen, dyssenteriën en hardnekkige rheumatische aandoeningen heerschten het meest. Met de Febres intermittentes was doorgaans eene min of meer sterke, zuchtige geneigdheid verbonden, die bij de lijders weldra dik gezwollene beenen en andere ongemakken ten gevolge had; de meeste manschappen stierven echter aan rotkoortsen, die dikwerf in weinige dagen eene ongemeene hevigheid en kwaadaardigheid erlangden. Hoe weinig verblijdend deze omstandigheid ook was, zoo schreven wij dezelve toch meer aan schadelijke uitwasemingen van den pas onblooten grond, aan het gebrek van goed, versch voedsel en aan het onafgebroken zwaar werken toe, dan aan het luchtgestel van het land zelf. Wij hoopten, dat, de grond eenmaal behoorlijk uitgedroogd en van alle onreinheden gezuiverd zijnde, het verblijf aldaar, bij een geregeld leven en een goed voedsel, even gezond zoude zijn als aan de stranden in de Molukken. Deze hoop echter heeft zich, helaas, niet bevestigd: het oord bleef in eenen hoogen graad ongezond. Ten gevolge der voortdurende ongunstige berigten dienaangaande, verleende Zijne

Majesteit, in 1835, aan het Indische Bestuur magtiging om het Nederlandsche etablissement naar een geschikter en gezonder punt te verplaatsen, en terwijl de in de Molukken gestationeerde oorlogsvaartuigen zich met het opsporen van zoodanig geschikt punt, en ook met het doen van wetenschappelijke onderzoekingen onledig hielden, achtte men het noodig, de door ziekte afgematte bezetting het fort Du Bus voorloopig te doen ontruimen.

REIS

IN HET ZUIDELIJK GEDEELTE

VAN

BORNEO,

GEDAAN IN HET JAAR 1836.

LIJST

VAN

EENIGE WOORDEN UIT DE VERSCHILLENDE TALEN TER ZUID-WESTKUST VAN NIEUW-GUINEA GESPROKEN WORDENDE.

	Der inboorlingen bij de rivier Oetanata.	Der Papoea's van Lobo en nabu-rige distrikten.	Der Mairassis bij Lobo.	Der bewoners van het landschap Onin of Woni.	Ceramsch.
De zon. . . .	Djauw. . . .	Orah.	Ongoeroe. .	Rera.	Olara.
De maan. . .	Oeran. . . .	Foeran. . .	Foeran. . . .	Poenono. .	Woelana.
De sterren. .	. . . .	Koma koma.	Waniwani. .	Apatin nofa-rere.	Witoeïna.
De aarde. . .	Tiri.	Ena.	Gengena. . .	Gai.	Tana.
Het water. . .	Warari. . . .	Walar. . . .	Wata. . . .	Weari. . . .	Aar.
Eene rivier. .	Warari na-petike.	Walar nabe-tik.	. . . .	Weraboean.	Aarsenoe.
De regen. . .	Koma. . . .	Komah. . . .	Jamo. . . .	Oenano. . .	Oerana.
De wind. . . .	Lowri. . . .	Lowie. . . .	Woreei. . .	Giriko. . . .	Angin.
Het vuur. . .	Oeta.	Lawi.	Iworo. . . .	Api.	Afi.
De ochtend. .	Kameti. . .	Sinenere. . .	. . . .	Sirarar. . . .	Olar anrani.
De middag. .	Kameti aroa.	Oertoto. . .	. . . .	Rera faroear.	Olar katoto.
De avond. . .	Djauw aroa.	Oerwawa. .	. . . .	Rera samana	Olar galiea.
De nacht. . .	Tapo.	. . . .	. . . .	Gogam go-gam.	Garan.
Het licht. . . .	. . . .	Niriawa. . .	. . . .	Maram. . . .	Masir.
De duisternis.	. . . .	Momat. . . .	. . . .	Gamopan. .	Garagaran.
Een berg. . . .	Pamogo. . .	Foekar. . . .	Tiernawera.	Terio. . . .	Oekara.
Een boom. . .	Pah.	Kajoe akar.	Njoenabara.	. . . .	Kaire.
Een mensch. .	Marowana. .	Teima, Orang.	Iöhanouw. .	. . . .	Manoesia.
Een man. . . .	Marowana. .	Marowana. .	Fatakowa. .	Marara. . .	Orana.
Een vrouw. . .	Koeranie. .	Mawina. . .	Eweei. . . .	Matapais. .	Wawine.

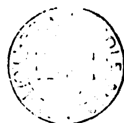
	Der inboorlingen bij de rivier Oetanata.	Der Papoea's van Lobo en nabu-rige distrikten.	Der Mairassis bij Lobo.	Der bewoners van het landschap Onin of Woni.	Ceramsch.
Een kind. . .	Moetoekie. .	Tamanetto.	Janijani. . .	Saboban. . .	Anak.
Een slaaf. . .	Manoké. . .	Mooi.	. . . .	Arobi. . . .	Mooi.
Het hoofd. . .	Oepauw. . .	Monongo, . Oemoen.	Nangoewoe.	Onimpatin. .	Itoenini.
Het haar. . . .	Oeïri.	Monongfoe-roe.	Nangoekatoe.	Ampoewa. .	Oekar.
De oogen. . .	Mameh. . .	Matalongo. .	Namboetoe.	Matapatin. .	Matanini.
De ooren. . .	Iänie.	Tringango. .	Newirana. .	Tanigan. . .	Talinganini.
De neus. . . .	Birimboe. .	Sikaiongo. .	Nambi. . . .	Wirin. . . .	Isowanini.
De mond. .	Irie.	Oriëngo. . .	Naros . . .	Soeman. . .	Iloanini.
~~De tanden~~. . .	Titi.	Rdewotongo.	Sika.	Nifan. . . .	Nisikoanini.
De tong. . . .	Maré.	Kariongo. .	Nenegoen. .	. . . .	Kealonini.
De wangen. .	Awamoe. . .	Wafiwiriongo.	Namorkawa.	. . . .	Tafar.
De hals. . . .	Ema.	Garang. . .	Nimgara. . .	. . . .	Toltolanini
De buik. . . .	Iwouw. . . .	Kanbonago.	Newoeroe. .	Pitoean. . .	Itoanini.
De rug.	Oerimi. . . .	Roesokongo.	Newoeroe nembai.	. . . .	Kotano.
De armen. . .	Too.	Nimango. .	. . . .	. . . .	Imara.
~~De handen~~. .	~~Mareh~~. . .	~~Nimangöoeta~~.	Okorwita. .	. . . .	Imanini.
De vingers. . .	. . . .	Nimangosoro.	Amooi. . .	. . . .	Rangrang.
De nagels. . .	Dja.	Bombo.			
De billen. . .	Atopoe. . .	. . . .	Nasnawera.	. . . .	Losaka.
De beenen. . .	Imirie. . . .	Karingo. . .	Okora. . . .	. . . .	Keani.
Het dijbeen. . .	Ai.	Willanima. .	. . . .	. . . .	Faar.
De knien. . .	Iripoe. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Keani woekoe
De kuiten. . .	. . . .	Larawetoe. .	Okorwai. . .	. . . .	Keani bossal.
De voeten. . .	Mouw. . . .	. . . .	. . . .	Nimin {Kaki / Tangan}	Keani roewor.
Groot. . . .	Napetiké. . .	Nabetik. . .	Naweerkai.	Aboeani. . .	Bobak.
Lang.	Marawas. .	Marawas. . .	Ganagana. .	Manawaso.	Malas.
Ver weg. . . .	Marawat. . .	Oo, Nauw., Nanga. . .	. . . .	Bairi.	Raun.
Kort.	Memeti. . .	Tomba. . .	Kandiöra. .	Fisio.	Toektoek.
Klein.	(Memeti.)	Netoe. . . .	Wonso wonso.	Koikoito. .	Ototaktoekoe.
Rood.	Napeteharo.	Wambar. . .	. . . .	. . . .	Meramera.
Wit.	Topokoe. .	Rakaraka. .	. . . .	Sabok. . . .	Mafoeti.
Zwart.	Ikoko. . . .	Moitan. . .	. . . .	Kamoeso. .	Metan.
Mooi.	Nata.	Nagewi. . .	Kanioeria. .	Sajoi. . . .	Baban.
Goed.	Temonie. .	. . . .	. . . .	Manifia. . .	Baik.
IJzer.	Poeroetie. .	Woeroesesi, Moemoemoer	Woersasi. .	. . . .	Moemoemoira
Hout.	Kai.	Kai.	Iwoe.	Kajoe. . . .	Kai.
Eensagoboom.	Amati. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Kela.

	Der inboorlingen bij de rivier Oetanata.	Der Papoea's van Lobo en naburige distrikten.	Der Mairassis bij Lobo.	Der bewoners van het landschap Onin of Woni.	Ceramsch.
Sagomeel. . .	Kinanie. . .	Kakana. . .	Mowasé. . .	Inano. . . .	Baire.
Bamboes. . .	Boniti. . . .	Karawattoe.	. . . .	. . . .	Oeloera.
Bindrotting. .	Kema. . . .	Koewah. . .	. . . .	. . . .	Orara.
Gras.	Matere. . . .	Roeroet. . .	. . . .	. . . .	Imaka.
Roode peper.	Maresen. . .	. . . .	. . . .	Sapoean. . .	Maresen.
Massoi-schors	Triga. . . .	Masooi. . .	Masooi. . .	Misooi. . . .	Aikorara.
Een pompoen.	Apoeni. . .	Ambon. . .	. . . .	Sambiki. . .	Laboena.
Eene kokosnoot.	Oeteri. . . .	Nioe.	Owah. . . .	Roeroh. . .	Nieöera.
Eene muskaatnoot.	Oeteke. . . .	Pala.	Balla.	. . . .	Pala.
Tabak.	Kapaki. . .	Tambako. .	Tabako. . . .	Tabako. . .	Tabako.
Suikerriet. . .	Mone. . . .	Towoe. . . .	Meei.	Tepio. . . .	Tonura.
Pisang.	Kauw. . . .	Foedi. . . .	Weki. . . .	Foegi. . . .	Foedira.
Een varken. .	Oeh.	Booi.	Bemba. . . .	Papio. . . .	Booi.
Een hond. . .	Woerie. . .	Kawoena .	Antsing. . .	. . . .	Kafoenar.
Een visch. . .	Erika . . .	Dondé. . . .	Koeratoe. .	Sairi.	Ikana.
Eene krab. . .	Pia.	Karakka. . .	. . . .	Araof. . . .	Karakara.
Eene schildpad.	Piako. . . .	Sarab. . . .	. . . .	Fenoe. . . .	Fenoera.
Een schildpadden-ei.	Piagoe. . . .	. . . .	. . . .	Fenoe patin.	Fenoe tellora.
Een huis. . . .	Kami.	Sarin.	Watara. . .	Roemasó. .	Roema.
Eene zeilpraauw.	Piari.	Bieri.	Era.	Raioboeam.	Anga.
Zeilen.	Kopoti. . . .	Siroeroet. . .	Wasoso. . .	Afairo. . . .	Sobal.
Eene kano. .	Koe.	. . . .	. . . .	Raikoikoi. .	Angtian.
Een pagaai. .	Poo.	. . . .	. . . .	. . . .	Wosara.
Een boog. . .	Awoeré. . .	Kewoh. . . .	Kewoea. . .	. . . .	Oesoera.
Een pijl. . . .	Tihareh. . .	Larakai. . .	Jorongo. . .	Poesir. . . .	Wanoenoeka.
Schieten. . . .	Ihege. . . .	Bakareroe. .	Tewei. . . .	. . . .	Tafanak.
Een piek. . . .	Kareh. . . .	. . . .	. . . .	Baitoe. . . .	Golagolar.
Eene werpspies.	Oki.	. . . .	. . . .	Tibori, Wasar	
Een mes. . . .	Pagati. . . .	Toeri. . . .	. . . .	Toeni. . . .	Toerika.
Een hakmes. .	Tai.	Benda. . . .	. . . .	Sagafisi. . .	Pedara.
Scherp.	Nakewi. . .	Mangan. . .	. . . .	Magani. . .	Matare.
Een armband.	Toetoeroe. .	Rimbia. . .	. . . .	Jano.	Ritoera.
Koralen. . . .	Kamori. . .	Remar. . . .	. . . .	. . . .	Solata.
Eene trom. . .	Momoka.				
Iets bewaren.	Namatorani.	Mataro. . . .	. . . .	Afona. . . .	Daroe.
Koopen. . . .	Pairi.	Tamangoeri.	Mangoeriomo	Atona. . . .	

	Der inboorlingen bij de rivier Oetanata.	Der Papoea's van Lobo en naburige distrikten.	Der Mairassis bij Lobo.	Der bewoners van het landschap Onin of Woni.	Ceramsch.
Verkoopen.	....	Koesembera.	Fierkeei.	Papena.	
Stelen.	Tomo.	....	Jono.	....	Fakalioes.
Bang zijn.	Napopari.	Koemetato.	....	Mataito.	Tome takot.
Zitten.	Aipa.	Tamatoren.	....	....	Tamatoran.
Liggen.	Aikai.	Koekeimanse.	Tewiawoe.	....	Loesloessora.
Staan.	Ikonago.	Tamariri.	Itirie.	....	Tamariri.
Gaan.	Djaga.	Oetangi.	Osoh.	Tabana.	Tagi.
Loopen.	Ikomorie.	Tafararoe.	Soerah.	Opitin, Apoera.	Tafalaro.
Spreken.	Iwari.	Iwar.	....	Asoerat, Siroerat, Fouwerwai.	Sabie.
Zingen.		Tawa olala.	....	Kamea.	
Hoesten.	Oetai.	Wanroe.	Sajei.	....	Tauwo.
Lagchen.	Okoe.	Marifi.	Ongara.	....	Tamlif.
Huilen.	Makeh.	Tetangies.	Teta.	....	Tatangies.
Fluiten.	Wareh.	Fangoes.	Fonga.	....	Tafagoes.
Slaan.	Katari.	Misingie.	Korkorria.	....	Seboekat.
Slapen.	Ete.	Kokenaf.	Tetewi.	Marawa.	Takifit.
Opstaan.	Etc pokari.	....	....	Mariri.	
Honger hebben.	Pitiri.	Bitiri.	Omkatoe.	Abelaroe.	Matawiti.
Dorst hebben.	Arematigati.	Garang naowoes.	Namgoenoe.	Gainamara.	Komongalanako.
Eten.	Namoeka.	Koeko.	Mewa.	Amoeananoe.	Takafanga.
Drinken.		Makienoe.	Nimgara.	Ninoen.	Tinoe.
Bedanken.	Oo.	....	....	Asioboh.	Kosobakaun.
Ik.	Area.	Lakoe.	Omona.	Joi.	Kito.
Gij.	....	Kauw.	Keme.	Ono.	Kaun.
Ja.	Aroa.	Oro.	Oro.	Joh.	Nai.
Neen.	Pakana.	Maratei.	Indanamba.	Matio.	Naitei, Tei.
Ziek.	Matigati.	Nawitik.	Wita.	Isin bojara.	Morsingat.
De dood.	Namata.	Namata.	Jaweta.	Mate.	Tamata.

GETALLEN.

	Der inboorlingen bij rivier Oetanata.	Der Papoea's van Lobo en naburige distrikten.	Der Mairassis bij Lobo.	Der bewoners van het landschap Onin of Woni.	Ceramsch.
1.	NB. Bij de Oetabewoners zijn ons geene bijzondere uitdrukkingen voor de onderscheidene getallen bekend geworden. Wanneer zij een zeker getal wilden aanwijzen, deden zij zulks met de vingers, en bij het optellen herhaalden zij, na elken bijgevoegden vinger, telkens het woord *Awari*.	Samosi. . .	Tangauw. .	Sa.	Sa.
2.		Roeëti. . . .	Amooi. . . .	Noewa. . . .	Roti.
3.		Touwroe. .	Karia. . . .	Teni.	Tolo.
4.		Faat.	Aai.	Faat.	Faat.
5.		Rimi.	Iworo. . . .	Nima.	Lim.
6.		Rim-samosi.	Iworamooi.	Nem.	Onam.
7.		Rim-roeëti.	Iworkaria. .	Tarassá. . .	Fitoe.
8.		Rim-touwroe.	Iworaai. . .	Taranoewa.	Aloe.
9.		Rim-faat. . .	Neeiwora. .	Sapoeti . . .	Sia.
10.		Woetsja. . .	Werowamooi	Poesoea. . .	Oetsja.
11.		Woetsja-resin-kasamosi.	Ne-tangauw.	Poesoea-resisa.	Oetsja-resikasai.
12. (enzv.) . .	. . . .	Woetsja-resin-karoeëti (enzv.).	Ne-amooi (enzv.).	Poesoea-resinoewa (enzv.).	Oetsja-resika-roti (enzv).
20.	. . . .	Sekoemat-foeëti.	Jauw-nat-makia.	Poeti-noewa.	Oetroe.
25.	. . . .	Sekoemat-roeëti-resin-rim.	. . . .	Poeti-noewa-resinima.	Oetroe-resika-lim.
30.	. . . .	Sekoemat-touwroe.	. . . .	Poeti-teni. .	Oetolo.
50.	. . . .	Sekoomat-rim	. . . .	Poeti-nima.	Oetoe-lim.
100.	. . . .	Raatsja. . .	. . . .	Ratja. . . .	Raatsja.
1000.	. . . .	Reboensa. .	. . . .	Repisa. . . .	Reöensa.

uitstekende klippen. De laatsten zijn, even als die binnen de baai en in de Iris-straat, van eenen koraalbodem, die bij de helderheid van het water de schoonste kleuren vertoont. De diepte der baai, van den ingang af, langs den westkant der eilandjes tot aan den hoek Koemoera toe, bedraagt tusschen de 60 en 30 vademen; terwijl zij van het laatstgenoemde punt, langs den Z. W. wal tot op ongeveer $\frac{3}{4}$ kabellengte van den oever, vóór het fort, langzaam afneemt van 30 tot 5 vademen.

Daar de geheele vlakte op den achtergrond der baai met een zwaar bosch van reusachtige stammen bedekt was, kostte het niet weinig moeite eene opene ruimte van zekere uitgestrektheid te bekomen. Er werd gedurende zeven weken door de equipagie der korvet Triton en het detachement militairen, bestemd voor de bezetting van dezen nieuwen post, met groote krachtsinspanning aan het omhakken der boomen, het wegslepen en verbranden van het hout, en het bouwen der sterkte gearbeid. Vele manschappen werden weldra ziek en het ging de Officieren en ook ons niet beter. Koude en heete koortsen, dyssenteriën en hardnekkige rheumatische aandoeningen heerschten het meest. Met de Febres intermittentes was doorgaans eene min of meer sterke, zuchtige geneigdheid verbonden, die bij de lijders weldra dik gezwollene beenen en andere ongemakken ten gevolge had; de meeste manschappen stierven echter aan rotkoortsen, die dikwerf in weinige dagen eene ongemeene hevigheid en kwaadaardigheid erlangden. Hoe weinig verblijdend deze omstandigheid ook was, zoo schreven wij dezelve toch meer aan schadelijke uitwasemingen van den pas onblooten grond, aan het gebrek van goed, versch voedsel en aan het onafgebroken zwaar werken toe, dan aan het luchtgestel van het land zelf. Wij hoopten, dat, de grond eenmaal behoorlijk uitgedroogd en van alle onreinheden gezuiverd zijnde, het verblijf aldaar, bij een geregeld leven en een goed voedsel, even gezond zoude zijn als aan de stranden in de Molukken. Deze hoop echter heeft zich, helaas, niet bevestigd: het oord bleef in eenen hoogen graad ongezond. Ten gevolge der voortdurende ongunstige berigten dienaangaande, verleende Zijne

het *Herbarium Amboinense*, Vol. I. p. 85, onder den naam van Bissula, beschrevenen palm.

[10]) Areca macrocalyx et punicea; onder deze namen door den Hoogleeraar Blume, in zijne *Rumphia*, Tab. 101, 121, 160, afgebeeld.

[11]) Sagus filaris, l. c. Tab. 128.

[12]) Kentia procera, l. c. Tab. 106.

[13]) Ptychosperma Rumphii, angustifolia et appendiculata, l. c. Tab. 83, 84, 156.

[14]) Aurasiaca excelsa, l. c. Tab. 122.

[15]) Uit deze familie ontdekten wij eene ongemeen fraaije soort, met heerlijk roode bloemen; zij is afgebeeld in de *Rumphia*, Tab. 190, onder den naam Dendrophila trifoliata.

[16]) Phascogale melas, nob. Zie de *Verhandelingen over de Natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen.* Zoölogie. Mammalia, p. 149, Pl. 25.

[17]) Door ons in de aangehaalde *Verhandelingen*, p. 129 en volgg., Pl. 19 en 20, uitvoerig beschreven en naar het leven afgebeeld onder de namen Dendrolagus ursinus en Dendrolagus inustus.

[18]) *Verhandelingen*, p. 129, Pl. 21.

[19]) *Voyage de l' Astrolabe.* Zoologie, Pl. 16..

[20]) Deze nog onbeschreven koekkoek is een weinig grooter dan onze gewone Europesche. Hij is bijna eenkleurig zwart, althans het oude mannetje, bij hetwelk de bovendeelen van het ligchaam eenen zwartachtig-groenen tint vertoonen, terwijl de buik meer naar het roet-zwarte trekt. Midden over de kruin, van den wortel des beks tot aan het achterhoofd, loopt eene breede, zuiver witte, overlangsche streep, en ook de onder-dekvederen van den staart, alsmede de punten van de staartvederen zelve, hebben eenen smallen witten zoom. --

[21]) Volgens de uitspraak der westelijke Papoea's, *Kasoewari.*

[22]) Deze merkwaardige pantser-hagedis, welke op sombere en stille plaatsen in de hooge bosschen leeft, werd door mij in 1830, onder den geslachtsnaam Centroplites, aan s' Rijks Museum te Leiden toegezonden, en ook in de *Bijdragen tot de natuurkundige wetenschappen.* D, 5. p. 176 aangeduid, terwijl zij in het negen jaren later uitgekomene, vijfde deel der *Erpétologie* van de *Suites à Buffon*, naar een voorwerp, door mij verzameld, onder den veranderden naam van Tribolanotus beschreven staat.

[23]) Van dezen nieuwen monitor is door ons eene, naar het leven vervaardigde, afbeelding en beschrijving medegedeeld in de *Verhandelingen*, Zoölogie, Reptilia, p. 42, Pl. 5, terwijl wij ten opzigte van Ceratophryx turpicula verwijzen tot Schlegel's *Abbildungen neuer oder unvollständig bekannter Amphibien*, *p.* 30, *Pl.* 10 *fig.* 4.

[24]) Op de bovenvleugels loopen, over een zwart veld, twee boogvormige, geelachtig groene banden, terwijl de ondervleugels goudgeel gevlekt zijn, op een grasgroen middelvlak, hetwelk met fluweelzwart omboord is.

[25]) *Verhaal van eene reize naar en langs de zuid-westkust van Nieuw-Guinea*, 1830.

[26]) *Reize door den zuidelijken Mol. Arch.* enzv. p. 351.

[27]) De langste lans, die bij de plaats gehad hebbende schermutseling in onze handen viel, is ruim 2,5 meters lang, de grootste boog omtrent 2 meters, en de pijlen houden het midden tusschen 14 tot 15 palmen. Over het algemeen is het zamenstel en maaksel dezer wapenen vrij kunstmatig, stevig en niet zonder smaak, hetgeen te meer verwonderen moet, wanneer men het oog vestigt op den eenvoudigen en ruwen natuurstaat, waarin deze, van het overige gedeelte des menschelijken geslachts afgezonderde schepselen verkeeren. De afgelegen hoek van den aardbol, hun tot woonoord aangewezen, wordt door geene vreemdelingen bezocht, die hun ijzeren gereedschappen kunnen verschaffen en onderrigting geven in de kunst van het volmaken dier voorwerpen, van wier deugdelijkheid hun levensbehoud gedeeltelijk afhangt, en toch vervaardigden zij, met hunne bekrompene middelen, zulke gladde en wel bewerkte wapenen.

[28]) Naar de woeste en dierlijke geaardheid, door deze inboorlingen aan den dag gelegd, oordeelende, gevoelen wij ons allezins geneigd, hen voor anthropophagen te houden: eene vooronderstelling, die ons, bij hun karig en rampzalig levensbestaan, vooral daarom minder gewaagd toeschijnt, dewijl ons het zwarte menschenras der Zuidzeelanden, in het algemeen, als een volk van kannibalen bekend is. Behalve de bewijzen van zulk eene barbaarschheid, door Labillardière en andere geloofwaardige vroegere reizigers van de Nieuw-Caledoniërs medegedeeld, bezitten wij uit den lateren tijd een verhaal van den Engelschen scheepskapitein Dillon, omtrent de bewoners der Fidjie-eilanden, hetwelk in afgrijselijkheid alle denkbeeld te boven gaat.

[29]) Ofschoon dit volk zijnen woonzetel bezuiden den grenspaal heeft van het eigenlijk zoogenaamde land der Papoea's, volgens de van oudsher bewaard gebleven aardrijkskundige verdeeling, meen ik nogtans dezen algemeen bekenden naam insgelijks op hetzelve te mogen toepassen, en zulks op grond der overeenstemming, welke het physische gestel en het geheele voorkomen dezer zuidelijde bewoners van Nieuw-Guinea, vergeleken met die hunner noordelijke, aan gindsche zijde der landengte, langs de kusten zich bevindende landgenooten, opleveren. Te vergeefs heb ik onder deze ver van elkander verwijderde stammen, naar die kenmerkende bijzonderheden in physionomie, haargroei enzv. gezocht, welke hunne scheiding in bijzondere rassen zouden kunnen regtvaardigen, en die, naar mijn inzien, bij eene streng wetenschappelijke behandeling noodwendig daartoe vereischt worden.

[30]) Het woord *orang (mensch)* hebben zij uit het Maleisch overgenomen; *papoeah* beteekent in dezelfde taal: *gekruld*, *kroesharig*. Hiernaar zoude de gemelde volksnaam zijnen oorsprong ontleenen van den eigenaardigen haargroei dezer negerachtige volken. Sommige schrijvers geven echter daarvan eene andere verklaring en afleiding op. Argensola, wiens *Conquista de las islas Molluccas* in 1609 is uitgekomen, zegt, dat de kroesharige bewoners van de eilanden ten Oosten der Molukken, „wegens hunne kleur Papoea's werden genoemd, welk woord, in hunne taal, *zwart* beteekende". Lesson en andere latere reizigers willen dien naam afleiden van *poea-poea*, dat *donker-*

bruin zoude beteekenen. Die naam komt voor het overige reeds in het reisverslag van G. de Meneses voor. Deze, door hevige stroomen met buitengewone snelheid oostwaarts gedreven, kwam eindelijk, in het laatst van 1526 of begin van 1527, met zijn vaartuig aan een land, welks bewoners even zwart waren, als de inboorlingen van Zuid-Afrika. Wanneer men vroeg — zegt hij — hoe dit volk genoemd werd, antwoordde men „Papuas." Zie Diego de Couto, *Decada* 4, boek 3, *Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van N. I*, II bl. 351.

Verscheidene aardrijkskundigen spreken voorts van *Orang Badjoe's* of *Biadjoe's*, die men, hier en daar, aan de kusten van Nieuw-Guinea zoude vinden. Deze opgaven berusten op eene dwaling. De *Orang Badjoe's* of juister *Badjo's*, ook wel, in verschillende streken van den Archipel, *Orang Wadjoe's* en *Badjo-laoet* geheeten, zijn een rondzwervend visschersvolk, hetwelk zijn bestaan grootendeels op zee vindt. Hoezeer in bijkans alle streken der Indische wateren, doch meer bijzonder, in die der oostelijke deelen van den Archipel, te weten van Celebes en Timor af aan tot aan de noordkust van Nieuw-Guinea, wel bekend zijnde, zoo is dit toch op vele plaatsen alleen ten gevolge hunner zwervende levenswijs, die hen, bij afwisseling, nu aan deze, dan aan gene kust voert, zonder dat zij zich echter ergens langer ophouden, dan tot het opzoeken der benoodigdheden ter bevrediging hunner behoeften vereischt wordt. Deze benoodigdheden bestaan, behalve in visch tot eigen gebruik, hoofdzakelijk in schildpadden en tripang, voor welke artikelen zij zich vreemde goederen tot kleeding, gereedschappen enzv. aanschaffen. Zij behooren op de zuidkust van Celebes te huis; diegenen, welke niet in Gouvernements-landen gezeten zijn, beschouwen zich als onderdanen van Goa of Boni. Dat zij alzoo tot den Malajo-polynesischen menschenstam behooren, behoef ik naauwelijks te zeggen.

[11]) Het trage en gemakkelijke leven, dat deze noordelijke strandbewoners van Nieuw-Guinea's westkust leiden, draagt zeker niet weinig toe bij tot verzwakking van hun physiek gestel; terwijl hunne meer zuidelijke landgenooten, in overeenstemming met derzelver woestere zeden, hunne krachten veel meer inspannen en oefenen, en dientengevolge ook een' veel sterkeren ligchaamsbouw bezitten.

Een door Raffles naar England medegenomen jonge Papoea, ongeveer 10 jaren oud, die als slaaf naar Bali kwam en waarschijnlijk uit de noordelijke of noordwestelijke kuststreken van Nieuw-Guinea afkomstig was, werd door den beroemden physioloog Everard Home zoölogisch onderzocht en aldus beschreven: „The Papuan differs from the african negro in the following par„ticulars. His skin is of lighter colour, the woolly hair *grows in small tufts* „*and each hair has a spiral twist.* The forehead rises higher, and the hind „head is not so much cut off. The nose projects more from the face. The upper „lip is longer and more prominent. The lower lip projects forward from the „lower jaw to such an extent, that the chin forms no part of the face, the „lower part of which is formed by the mouth. The buttocks are so much lower „than in the negro, as to form a striking mark of distinction, but the calf of the „leg is as high as in the negro." Raffles, *History of Java*, v. 2, app. p. 235.

[22]) De eigenlijke Myristica moschata schijnt niet op Nieuw-Guinea voor te komen. Daarentegen is die soort, welker vruchtkern meer langwerpig is, en die in de kruidkundige stelsels onder den naam van M. dactyloides begrepen wordt, geenszins zeldzaam in de bergachtige streken.

[23]) Onder dezen komen het meest in aanmerking: 1) de *Massoi*-schors, welke gewonnen wordt van eenen tot de familie der Laurineae behoorenden boom, die nog niet wetenschappelijk genoeg onderzocht is om met zekerheid onder eenen geslachts-naam te kunnen worden opgegeven. 2) De *Koelitlawang*, zijnde de schors van Cinnamomum xanthoneurum, door den Hoogleeraar Blume, in zijne *Rumphia*, Tab. 13, fig. 1, afgebeeld. 3) De *Poelasari*, eene soort van Alyxia, welke, wat den geur van hare schors betreft, naauw verwant schijnt te zijn aan de Alyxia stellata van Java.

[23*]) Voornamelijk met den wortel van een' zwaren, hoogstammigen boom, zeer veel gelijkende op de *Rasamala* (Liquidambar Altingiana.)

[24]) Allezins opmerkelijk is het verschil tusschen de wapenen en vaartuigen der Nieuw-Guineërs en die der Nieuw-Hollanders. Bij de eersten hebben wij overal pijl en boog, en houten kano's aangetroffen; de laatsten daarentegen gebruiken, in plaats van bogen, zoogenaamde werpstokken tot het wegslingeren hunner gevaarlijke hasagaaijen; zij bedienen zich voorts veelal van uit boomschors vervaardigde bootjes: verscheidenheden, die zich tot op geringen afstand van elkander, in de straat Torres voordoen.

[25]) Op zekeren tijd, dat ik tusschen de ruwe klippen en het houtgewas, langs de oostelijke helling van het kleine strandgebergte, dat den westkant der baai Oeroe Langoeroe vormt, heenklauterde, vond ik, omtrent vijf schreden binnen den ingang van een groot en diep hol der kalkrotsen, eene menigte menschenbeenderen onordentlijk door elkander op den grond liggen. Onder dezelve bevonden zich verschillende, zoo groote als kleine schedels, die echter meerendeels gebroken waren. Drie slechts van volwassene menschen waren nog in hun geheel, doch genoegzaam zonder tanden. Deze benevens de voorhelft van een' kinderschedel, heimelijk in mijne weitasch door mij medegenomen, bevinden zich thans in het Leidsche Museum. Tot mijn leedwezen ben ik niet in staat om met juistheid te kunnen opgeven, of deze grafspelonk aan de Papoea's, dan wel aan de Mairassis toebehoorde: want het zoude onvoorzigtig zijn geweest, de inboorlingen dienaangaande te ondervragen. De Hoogleeraar Sandifort, aan wien ik deze schedels ter bezigtiging aanbood, heeft de goedheid gehad, mij het volgende over dezelve mede te deelen.

Twee der schedels komen onderling geheel overeen. Beide zijn van reeds bejaarde lieden, aangezien de tanden en kiezen, benevens derzelver kassen, gedeeltelijk geheel, gedeeltelijk in zoo verre ontbreken, dat alleen de uiteinden der wortels in dezelve kunnen bevat geweest zijn. Beide bestaan uit zware en dikke beenderen. De zijdelingsche gedaante van het hersenhol is langwerpig ovaal; het voorhoofd is middelmatig gewelfd, niet zeer breed; het achterhoofd eenigzins uitstekend. De zijwanden zijn plat, met uitpuilende wandbeenknobbels en eenigzins ronde slaapbeenderen. De holligheid voor de kleine hersenen is zeer breed, doch weinig uitpuilend. De slaapkuilen zijn

vrij diep, aangezien de jukbogen, buitenwaarts gebogen, vrij sterk uitpuilen. Het aangezigt is breed; de voorhoofdsboezems zijn groot en uitpuilende. De oogkassen zijn vierhoekig, langwerpig in de dwarse lijn; derzelver wanden zijn dik. De jukbeenderen zijn uitstekend, echter minder dan de jukbogen der slaapbeenderen; terwijl derzelver bovenste uitsteekselen meer platgedrukt zijn. In de opperkaaksbeenderen zijn de wangkuilen vrij sterk, en de uitsteekselen, tot het ontvangen der jukbeenderen, breed, doch niet swaar; terwijl de breedte der bovenkaak niet zeer groot is. De neusbeenderen zijn kort, eenigzins uitgehoold, en maken bij derzelver vereeniging eenen opstaanden scherpen hoek. Het neusgat is breed, en de onderrand meer als het ware uitgesleten, dan scherp. Het verhemelte schijnt, zooveel men nog, na het verlies der tanden en tandkassen kan oordeelen, zeer gewelfd, langwerpig en breed geweest te zijn. De indrukselen der spieren, zoo van de slaapspieren als die van het achterhoofdsbeen, zijn niet sterk. — In beide koppen ontbreken de inwendige neusbeenderen en de onderkaak.

Het derde doodshoofd, waarbij de onderkaak aanwezig is, heeft, van voren gezien, eene zeer langwerpige gedaante. Hetzelve is insgelijks van een' mensch van gevorderden leeftijd, aangezien de kassen der snijtanden in de boven- en onderkaak geheel natuurlijk vernietigd zijn, terwijl die der hoektanden en beide voorste kiezen reeds in omvang zoo zijn verminderd, dat dezelve niets dan de uiteinden der wortels hebben kunnen bevatten. De achterste overgeblevene kiezen zijn groot en in hare oppervlakten zeer afgesleten en als gepolijst. Het voorhoofdsbeen is zeer smal, middelmatig gewelfd, in de ronde kruin overgaande. Het achterhoofd is eenigzins plat, zoodat het geheele hersenhol eene eironde gedaante heeft. De beide wanden zijn zeer plat, schoon de slaapbeenderen eenigzins rondachtig zijn. De voorhoofdsboezems zijn sterk uitpuilend; de oogkassen zijn langwerpig smal. De breedte der opperkaak is gering, met diepe wangkuilen en dunne, doch uitstekende ondersteunsels voor de jukbeenderen. Deze beenderen, in hunne bovenste gedeelten ter zijde der oogkassen platgedrukt, zijn benedenwaarts sterk uitpuilende. De neus is smal; de neusbeenderen zijn uitgehoold; de neusopening is langwerpig; deszelfs onderste rand scherp. Het gehemelte is waarschijnlijk zeer gewelfd geweest, tijdens de aanwezigheid der snijtanden. De indrukselen der spieren zijn geenszins sterk. De onderkaak is in de kin uitstekend, haar onderrand dik, terwijl de zijdelingsche gedeelten plat zijn, en weinige indrukselen der kaauwspieren vertoonen.

Indien men de beide eerstgenoemde schedels vergelijkt, komen dezelve volkomen in allen deele overeen, en vertoonen iets eigenaardigs, niet alleen in het beloop van het hersenhol, maar bijzonder ook in hunne oogkassen, juk- en opperkaaksbeenderen, alsmede in de gedaante van den neus en deszelfs opening. Ofschoon het derde doodshoofd, wegens deszelfs bijzondere smalheid, noodwendig eene andere gedaante heeft, zoo vindt men echter bij deszelfs beschouwing zonder onderkaak, nog veel overeenkomst met de voorgaande, bijzonder ten aanzien van de sterk uitpuilende voorhoofdsboezems, de randen der oogkassen, de gedaante der juk- en opperkaaksbeenderen.

Vergelijkt men deze hoofden met die van Papoea's van de noord-oostkust van Nieuw-Guinea, alsdan is het verschil in vorm der schedels alleropmerkelijkst. Bij de laatstgemelden is de hersenschedel ter zijde zeer rond, het voorhoofd breed, opgaande en, even als het achterhoofd, plat. De wandbeensknobbels zijn zeer uitpuilend; de voorhoofdsboezems niet groot; de oogkassen bijna cirkelvormig; de opperkaak breed; de jukbeenderen minder uitpuilende dan het hersenhol, er zijn bijna geene wangkuilen; de neus is smal, deszelfs opening langwerpig. Het geheele aangezigt is plat. — Het schijnt, dat ook bij deze natie het hersenhol dikwijls scheef gevonden wordt; zulks heeft plaats in den schedel van een' Papoea uit het Kabinet van wijlen Prof. S. J. Brugmans (*a*), alwaar de linkerachterzijde van het hersenhol meerder ontwikkeld is dan de regterzijde. In een' anderen schedel uit diezelfde Verzameling, geheel in gedaante overeenkomende met die van den Papoea, geteekend *Aethiops Asiae* (*b*), vinde ik dergelijke scheefheid, door mindere ontwikkeling aan de linkerzijde. Gelijke scheefheid is ook waargenomen door de Heeren Quoy en Gaimard (*c*).

Vergelijkt men daarentegen de boven beschreven doodshoofden van de westkust van Nieuw-Guinea met een doodshoofd uit de voornoemde Verzameling van wijlen Prof. Brugmans (*d*), door den beroemden J. Banks medegebragt van de noord-oostkust van Nieuw-Holland (Nieuw-Zuid-Wallis), dan vindt men tusschen dezen veel meer overeenkomst. Bij dit laatste is ook het voorhoofd smal, opgaande; eene langwerpige, eironde gedaante van het hersenhol; de wanden zijn platachtig, met ronde slaapbeenderen; de voorhoofdsboezems uitpuilend; dezelfde gedaante der oogkassen, juk- en opperkaaksbeenderen; terwijl tevens de neus en deszelfs opening, schoon minder breed, eenige overeenkomst hebben.

Bij een' anderen schedel, insgelijks door J. Banks uit Nieuw-Zuid-Wallis (veelligt van een' bewoner der meer zuidelijke streken) medegebragt, is daarentegen geene de minste overeenkomst met voormelde schedels van Nieuw-Guinea; in de aangezigtsbeenderen vooral bestaat het grootst mogelijke verschil.

(*a*) Museum Anat. Acad. Lugd. Bat. Vol. 3, descriptum a G. Sandifort. L. B. 1827. Sup. Brugmansianae N°. 598. G. Sandifort, Tabulae craniorum diversarum nationum. Lugd. Bat. 1838. fol. Fasc. 11.

(*b*) Aldaar N. 579.

(*c*) Observ. sur la constitution physique des Papous. Annales des Sciences Naturelles; Tom 7 Paris 1826. 8°. alwaar de afbeeldingen overeenkomen met den schedel uit de Verzameling van wijlen Prof. Brugmans.

(*d*) A. w. N°. 602.

VOORNAAMSTE AFMETINGEN DER GENOEMDE SCHEDELS.

	NIEUW-GUINEA.				NIEUW-HOLL.
	WESTKUST. (Landschap Lobo.)			NOORD-OOSTKUST.	NIEUW-ZUID WALLIS.
	N° 1	N°. 2.	N°. 3.		
Lengte van den schedel, of afstand tusschen den wortel van den neus en het meest uitstekend gedeelte van het achterhoofdsbeen.	0,187	0,179	0,175	0,171	0,171
Lengte der kromming boven op den schedel, van den wortel van den neus tot den achterrand van het groote achterhoofdsgat.	0,372	0,365	0,365	0,363	0,350
Hoogte des schedels, of afstand tusschen den voorrand van het groote gat en de kruin.	0,134	0,129	0,134	0,145	0,130
Breedte tusschen de wandbeensknobbels.	0,127	0,125	0,114	0,146	0,115
Breedte van het voorhoofdsbeen, achter de jukuitwassen.	0,093	0,095	0,089	0,092	0,093
Lengte van het groote achterhoofdsgat.	0,033	0,034	0,034	0,035	0,034
Breedte van hetzelve.	0,031	0,030	0,027	0,029	0,025
Hoogte der oogkassen.	0,034	0,035	0,037	0,035	0,033
Breedte derzelven.	0,038	0,040	0,040	0,038	0,040
Breedte of afstand tusschen de oogkassen.	0,026	0,025	0,022	0,021	0,022
Grootste afstand der jukbogen. . .	0,138	0,144	0,127	0,134	0,127
Breedte der opperkaak	0,061*)	0,060*)	0,064	0,069	0,067
Breedte van het gehemelte tusschen de achterste kiezen.	0,042	0,041	0,040	0,043	0,038
Breedte van het verhemelte tusschen de slagtanden.	0,027	0,031	0,029	0,034	0,026
Lengte van het verhemelte.	0,053	0,057	0,049	0,051	0,057
Diepte van hetzelve bij de achterste kiezen.	0,011	0,015	0,014	0,014	0,015

**) De juiste breedte der opperkaak is in deze schedels moeijelijk te bepalen, doordien de tandkassen, wegens hooge jaren, geheel ontbreken.

*) Het gebruik dezer beide speeltuigen is hun door de Moluksche handelaren geleerd. De *Tifa* is eene soort van kleine trom, bestaande uit een' ronden, van hout vervaardigden koker, waarvan alleen de *ééne* opening met

een stuk onbereid, doch van het haar onbloot dierenvel, bespannen is. De kleine Tifa's worden alleen met de vingers, de grootere echter met een' korten knuppel, bij wijze van een' trommelstok, bespeeld. Op den *Gong*, een zwaar metalen bekken, van boven met een' dikken, ronden bol voorzien, wordt insgelijks met eenen dikken knuppel in de maat geslagen: dit is, in het algemeen, het geliefkoosde speeltuig der Indische eilanders.

[17]) De *Kojan* is eene maat, die door de inlandsche kooplieden voornamelijk wordt aangewend bij het waarderen van scheepsladingen. Dezelve is echter niet alleen in de onderscheidene streken van Indië, maar tevens veelal op eene en dezelfde plaats, naar gelang der verschillende artikelen, een zeer veranderlijk gewigt. Op Batavia bevat een kojan rijst 27 pikol's of 3375 oude ponden, op Palembang daarentegen 48 pikol's of 6000 ponden, doch op Amboina slechts 3000 ponden. De kojan katjang wordt op Java berekend tegen 28 pikol's; de kojan zout bevat op Soerabaja 40 maten van een' pikol of 125 ponden, dus 5000 ponden, terwijl op Banda een kojan zout 40 maten van 75 ponden ieder, en bijgevolg 3000 ponden inhoudt.

[18]) Bij 14 individuën van Paradisea papuensis, door ons in de omstreken der baai Oeroe Langoeroe geschoten, vond ik in de magen meerendeels vruchten en zaden van wilde vijgen en andere boomen uit de familiën der Meliaceae, Menispermeae, Sarmentaceae en Araliaceae; eens eene kleine muskaatnoot en, nu en dan, eenige overblijfselen van Diptera. Soortgelijke voorwerpen vond ik ook in de magen van Paradisea regia, van welken ongemeen fraaijen vogel ons in diezelfde boschstreek 7 individuën in handen vielen. Een oud mannetje had de maag voornamelijk met de vruchten eener Pavetta en eener soort van Cissampelos gevuld.

[19]) De kroonduif (*Titir* bij de Papoea's in het landschap Lobo) stemt, ten opzigte harer leefwijze, het meest overeen met den wilden paauw van Java (Pavo spicifer). Gemeenlijk vindt men haar in kleine troepen van 2 tot 7 stuks, die gedurende den dag gezellig met elkander op den grond rondloopen, doch zoodra haar eén mensch of eenig gevaarlijk dier nadert, onder een sterk gedruisch opvliegen en zich, meestal niet zeer ver van die plaats, op het hoogere geboomte nederzetten. Alhoewel schuw van aard, zijn zij alsdan, even als de paauwen, niet moeijelijk te bekruipen; het allerbest echter geschiedt zulks in den vroegen morgen of met schemeravond, dewijl zij den nacht steeds op het geboomte doorbrengen In hare kroppen en magen vond ik doorgaans verschillende steenvruchten; in de magen ook gewoonlijk eenig zand en kleine steentjes, en somwijlen eenige overblijfselen van Orthoptera en van verschillende kleine Helices. Op den 29sten Augustus 1828 vond ik in het hooge bosch, aan den voet van den berg Lamantsjieri, een nest van eene kroonduif, met *één* reeds eenigzins aangezet ei. Dit nest stond op eenen boom van 40 tot 50 voet hoogte, tusschen de dunne loten van een' der laagste takken. In vorm en zamenstel kwam het met de nesten onzer wilde duiven overeen, zijnde het uit dorre, dunne takjes vervaardigd, die onregelmatig over elkander gelegd en met eenige boombladen doormengd waren. Van boven had het ongeveer vier palmen middellijn, en in het geheel slechts zeer weinig holte. Het ei, geheel wit en ten naastebij de grootte van een

gewoon hoender-ei hebbende, doch eenigzins meer langwerpig en aan beide einden nagenoeg even stomp, had eene lengte van 0,06, en het midden eenen omtrek van 0,133 meter.

[40]) Gewoonlijk snijden zij dezelve in stukken van twee en een' halven voet lengte, bij drie tot vier duimen breedte, en binden die in bossen van 25 tot 30 zoodanige stukken te zamen. De dikste schors is het meest geacht.

[41]) Met deze getuigenis stemt overeen hetgeen de Heer W. Marsden, op het gezag van eenige ongelukkige matrozen vermeldt, die gedurende bijna twee jaren onder de strandbewoners dier streken leefden; zijnde dezelve in 1783, bij gelegenheid van eenen verraderlijken en moorddadigen aanval, gepleegd door de Papoea's op het sloepsvolk van het schip Northumberland, dat toen in eene baai aan de noord-westkust van Nieuw-Guinea, op 2° 26' Z. breedte, ten anker lag, gewelddadig gegrepen en gevangen gehouden. De plaats hunner gevangenschap, door den Heer Marsden Braou gespeld, is waarschijnlijk eenerlei met het laatste van de vijf door ons boven genoemde gehuchten. Volgens hun berigt is het land aldaar ongemeen sterk bevolkt; en ditzelfde beweert ook Kapitein H. Wilson van de noord-oostzijde des eilands, alwaar hij, insgelijks in 1783, met het paketschip Antelope, van de Oost-Indische Compagnie, den wal naderde. (*Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Brittain and Ireland*, Vol. III. Part. I. pag. 125.)

BANDJERMASIN.

I.

HET VOORMALIGE RIJK EN DE TEGENWOORDIGE HOOFDPLAATS VAN DIEN NAAM.

Het Rijk van Bandjermasin [1]) was in het begin der zeventiende eeuw, toen de Hollanders hunne eerste handelskantoren in den Indischen Archipel begonnen te vestigen, de aanzienlijkste staat in het zuidelijke gedeelte van Borneo en van het geheele eiland. Een paar eeuwen vroeger, volgens de overlevering tegen het einde der veertiende eeuw, hadden zich een aantal inboorlingen van Java en Madura aldaar nedergezet, en de Javaansche vorsten van Modjopahit, die kolonisten steeds als hunne onderdanen beschouwende, hielden hen onder toezigt en deden de verschuldigde schatting bij hen innen door eenen zaakgelastigde, gewoonlijk van vorstelijken bloede. Ten tijde der groote staatkundige omwenteling op Java, in het jaar 1478, toen de Mohammedaansche krijgsmagt de rijksstad Modjopahit innam, het regerende vorstenhuis verjoeg, en aan het Hindoeïsmus den laatsten, beslissenden slag toebragt, was het bestuur over de Javaansche volkplanting te Bandjermasin, met welke zich allengs ook een aantal Maleijers, Boeginezen en andere inboorlingen der omliggende eilanden hadden vermengd, toevertrouwd aan eenen eerzuchtigen prins, die, zoodra hij van de

gebeurtenissen in zijn moederland kennis erlangde, zich onder den naam van Pangéran Soerja Nata, tot onafhankelijk Regent verklaarde, en aldus de grondlegger werd van eene nieuwe dynastie en van een nieuw zelfstandig rijk. Hij werd door zijn' jongsten zoon, Raden Gangga Wangsa, en deze door deszelfs eenige dochter, Poetri Kala Wandé, in de regering opgevolgd. Na haar heerschten achtereenvolgend nog drie Hindoe-vorsten, onder de titels van Raden, Maharadja en Pangeran, over het rijk van Bandjermasin, alswanneer de leer van den Koran ook daar ingang vond en het Hindoeïsmus verdrong. Dit had plaats tijdens de regering van den zevenden vorst, die, onder den naam van Soelthan Soerja Angsa, de reeks der Mohammedaansche heerschers opende, van welke de Panembahan Adam, die in 1825 den troon beklom, de twaalfde is. Rekent men nu, gelijk gewoonlijk in Europa geschiedt en welke berekening, gelijk de geschiedenis bewijst, ook op de Mohammedaansche vorsten van Java mag toegepast worden, twintig jaren door elkander voor den regeringsduur van ieder' der twaalf laatste Sultans van Bandjermasin, dan voeren ons die regeringen twee-honderd-en-veertig jaren terug, en dus tot in het begin der zeventiende eeuw onzer jaartelling. Voegt men nu, denzelfden maatstaf volgende, de zes voorafgaande Hindoe-regeringen, welke een tijdvak van honderd-en-twintig jaren omvatten en den aanvang der zelfstandigheid van dien staat op het jaar 1480 bepalen zouden, daar bij, dan stemt de uitkomst volmaakt overeen met de overlevering der inlanders, die, gelijk wij boven hebben gezien, de regering van Bandjermasin kort na de verwoesting der rijksstad Modjopahit op Java, en wel omstreeks het jaar 1478, laten aanvangen.

Deze bijzonderheden en gevolgtrekkingen steunen op een, ons door een' prins van dit gedeelte van Borneo ter hand gesteld „Geslachts-register der Vorsten van Bandjermasin.” Volgens deze authentieke bron zoude dus de leer van den Koran aldaar eerst omstreeks het jaar 1600 zijn omhelsd geworden door de Javaansche en Maduresche afstammelingen, en bijgevolg genoegzaam tenzelfden tijde, dat deze godsdienst te Goa, op Celebes, hare algemeene verspreiding erlangde, welke in 1605

plaats vond en voornamelijk bewerkt werd door eenige Maleische priesters van Sumatra en het nabijliggende schiereiland. Vóór dit tijdperk beleden ook de Makassaren, even als de bewoners van Bandjermasin, hetzelfde Hindoeïsmus, vroeger de heerschende eeredienst op Java en, naar het schijnt, ook in sommige streken van Sumatra, waar zij echter vermoedelijk het allereerst door toedoen der Arabische zendelingen gefnuikt werd; terwijl zij thans alleen nog op het eiland Bali, en als een laatst, misvormd overblijfsel van hetgene zij eertijds was, bij een gering aantal bergbewoners van de residentiën Pasoeroean en Bantam op Java, wordt aangetroffen.

Of de Portugezen, gedurende de eerste eeuw hunner vestiging en magtsontwikkeling in die gewesten, met den Hindoestaat van Bandjermasin eenige handelsbetrekking aangeknoopt of dien zelfs ooit bezocht hebben, blijkt uit hunne geschiedboeken niet. Op de kaarten van Ramusio, welke uit het midden der zestiende eeuw dagteekenen, zoekt men te vergeefs naar den naam van dat rijk. Men vindt dezen eerst in de geschriften onzer latere vaderlandsche schrijvers vermeld. De voordeelen, welke de handel in diamanten, stofgoud en peper opleverde, noopten reeds in den beginne den Raad der Oost-Indische Compagnie te Bantam, zijn oog vooral ook op Borneo te vestigen en, in weêrwil van het gevaarlijke der onderneming, Commissarissen derwaarts te zenden tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen met de inlandsche vorsten. Met dit doel vertrok, vanwege het tweede opperhoofd der Hollandsche Factorij te Bantam, J. W. Verschoor, op den 14den Februarij 1606, zekere Gillis Michielszoon, op eene (Chinesche?) jonk naar Bandjermasin, die echter kort na zijne komst aldaar verraderlijk overvallen en met al degenen, welke hem vergezelden, vermoord werd. Deze ongelukkige uitkomst schrikte evenwel de dienaren der Compagnie niet af, om hunne pogingen te hernieuwen. Tegen het einde van 1608 stevende de koopman Samuel Blommart met een Hollandsch vaartuig naar Borneo, in last hebbende om ergens op dit eiland eene vaste factorij te stichten, en voorts met onderscheidene vorsten aldaar, onder welke die van Bandjermasin uitdrukkelijk werd aangewezen,

verbonden te sluiten [2]). Of dien ten gevolge met dezen laatsten werkelijk zoodanig verbond is tot stand gekomen, vind ik nergens aangeteekend. De geschiedkundige bronnen, uit die vroegste tijden, zijn tamelijk droog en houden daarna, gedurende langer dan eene halve eeuw, geheel op te vloeijen. Indien de opgave in een bekend algemeen werk [3]), juist is, betaalde de Oost-Indische Compagnie, volgens een verdrag van 1660, vijf-ten honderd aan inkomende regten voor alle goederen, welke door haar te Bandjermasin werden ingevoerd. Een vast handelskantoor schijnt zij echter in de zeventiende eeuw te Bandjermasin nooit bezeten, maar zich toenmaals alleen bepaald te hebben tot het jaarlijks uitzenden van één of meer schepen, om de gewenschte voortbrengselen van daar af te halen, in ruil tegen Europesche goederen, welke zij tot dat einde medegaf. Valentyn [4]) teekent onder anderen aan, dat de onzen in 1664 Martapoera — zijnde de woonplaats des Sultans en liggende op den afstand van omtrent zes uren gaans beoosten de hoofdplaats Bandjermasin — bezocht hebben, „om het goud en de peper, daar vallende, in te handelen.” In 1669 werden echter deze vriendschappelijke betrekkingen, uithoofde van den trouweloozen en verradelijken aard der bewoners, door de Compagnie ten eenemale afgebroken.

Welke betrekkingen omtrent dien tijd tusschen het rijk van Bandjermasin en andere Europesche of Aziatische natiën mogen bestaan hebben, vinden wij niet naauwkeurig vermeld. De Javaansche kronijken deelen ons mede, dat in 1565 der Jav. jaartelling (= 1643 na Chr. geb.), een gezantschap van Bandjermasin aan het hof van Sultan Agoeng van Mataram verscheen, en dezen zoo eerzuchtigen als magtigen vorst hulde betoonde [5]). Het laat zich vermoeden, dat vóór en na dien tijd ook dikwerf Arabische, Maleische en Boeginesche handelaren en dweepzieke priesters dier natiën Bandjermasin zullen hebben bezocht. Of de zoo handellievende Chinezen zulks insgelijks deden, is ons onbekend. Hunne Encyclopaediën bewaren ten deze een volstrekt stilzwijgen, en spreken alleen van de noordelijke en noordoostelijke streken van Borneo, onder de namen P'ho nî, Wen laî en P'hô lô, welke hun eertijds schatpligtig waren [6]). Het schijnt

nogtans, dat de haven van Bandjermasin nu en dan door eene Chinesche jonk is bezocht geworden, en dat, vermoedelijk door middel van deze vaartuigen, ook de Portugezen te Macao voortdurend eenige betrekking met genoemd Rijk onderhielen. Een Siciliaansche Theatijner-monnik, Antonio Vintimiglia genaamd, geeft dienaangaande, in eenen brief, omtrent het jaar 1690 aan Portugals koning geschreven, en door den ondernemenden en waarheidlievenden Napolitaan Gemelli-Carreri, in het verhaal zijner reis om de aarde [7]), medegedeeld, eenige ophelderingen. De kooplieden van Macao, aldus luidt de zakelijke inhoud van dit berigt, dreven sedert lang handel met Bandjermasin op Borneo, toen de vorst van dat gedeelte des eilands aan den gezagvoerder van een schip te kennen gaf, dat hij gaarne een Portugeesch handelskantoor in zijnen staat wenschte opgerigt te zien, waartoe hij gunstig zoude medewerken; terwijl hij tevens beloofde, in het belang des Christendoms, eene kerk te zullen laten bouwen. De Gouverneur van Macao, hiervan verwittigd, bragt zulks ter kennis van Don Rodrigo de Acosta, onderkoning van Indië, welke overwijld de noodige bevelen gaf tot het aanleggen van zoodanig gewenscht kantoor op Borneo. Aan een' rijk' koopman van Macao, J. Peinheiro, die zich juist te Goa bevond, werd de uitvoering daarvan opgedragen, terwijl Pater Vintimiglia, geestelijke in genoemde stad, zich gewillig aanbood, de belangen van de Christelijke Godsdienst bij deze zending te behartigen. De Portugesche afgevaardigden kwamen werkelijk, den 2den Februarij 1688, te Bandjermasin aan. Kort geleden had daar, op eenige vaartuigen dier natie, en ook der Siamezen, eene vreeselijke slagting plaats gehad, ten gevolge van een listig gesmeed plan, waardoor den Mohammedaanschen inboorlingen eene gewenschte gelegenheid gegeven was tot roof en plundering. De tijding hiervan was geenszins geschikt om de Portugezen tot de volvoering van hun voornemen aan te moedigen. Zij bepaalden zich dan ook alleen tot het inwinnen van narigten aangaande het land, zijne voortbrengselen en den toestand der inboorlingen, trachtten eene lading peper te bekomen, en vertrokken weder naar Macao. De vrome Pater Vintimiglia had evenwel,

gedurende zijn kortstondig verblijf te Bandjermasin, de heidensche Beadjoe-Dajakkers, met welke hij in aanraking gekomen was, tamelijk wel voor zijne zaak gewonnen en daarom ernstig besloten, zijne overige dagen aan de zedelijke verbetering dezer weinig beschaafde, maar onbedorven natuurmenschen toe te wijden. Hij keerde met dit doel, in het daarop volgende jaar, naar die streken van Borneo terug; doch de Beadjoe's alstoen met de Mohammedanen in oorlog vindende, deed hij de hoofdplaats dezer laatsten, Bandjermasin, in het geheel niet aan, maar voer regtstreeks de groote rivier op, naar de dorpen der Beadjoe's, zette zich onder dezen neder en verkondigde hen het Evangelium. Zijn blakende ijver echter om spoedig vele belijders voor het heilige geloof te winnen, voerde hem misschien wel wat te ver, daar reeds in de eerste zes maanden van zijn verblijf niet minder dan achttienhonderd Beadjoe's door hem gedoopt werden. In de opgetogenheid over het wel slagen zijner pogingen, had hij aan den koning van Portugal verzocht, dat hem eenige Christen-Zendelingen uit Europa mogten worden toegevoegd; doch reeds in 1691 ontving men te Goa het berigt, dat zijne ijverige werkzaamheden door den dood waren afgebroken. — De Beadjoe's — dus schreef de vrome Pater, onder andere bijzonderheden, in zijnen brief — beschouwen zich niet als onderdanen van eenen Mohammedaanschen vorst, maar worden door hunne eigene opperhoofden bestuurd; diegenen echter, welke nabij de grenzen van Bandjermasin wonen, betalen aan dat rijk eenige schatting. Onder de verschillende havens, welke Borneo bezit, is die van Bandjermasin de eenige, werwaarts de Portugezen van Macao hunne schepen zenden. Zij ligt aan eene groote zoetwater rivier, welker mond drie mijlen breed en veertien vademen diep is.

Gemelli-Carreri, aan wien wij de mededeeling dezer bijzonderheden te danken hebben, voegt, op grond van hetgeen hij, vermoedelijk te Macao, Goa of elders in Indië, van de Portugezen vernomen heeft, tot meerdere volledigheid van het verhaal over Borneo, nog daarbij: dat ten tijde, toen Pater Vintimiglia ijverig onder de Beadjoe's het Evangelium trachtte te verspreiden, de Portugezen hun lang gekoesterd verlangen,

om een vast kantoor te Bandjermasin te bezitten, verwezenlijkt zagen en er inderdaad een hadden aangelegd; doch dat dien post weldra een noodlottig einde was te beurt gevallen. Op zekeren tijd lagen vier Portugesche schepen te gelijk aldaar ter reede en werden door eene groote menigte inlanders, onder voorwendsel van handel te willen drijven, bezocht. Men had hen, zonder eenig kwaad vermoeden te koesteren, aan boord laten komen, toen de bemanning, door de valsche en roofzuchtige Mohammedanen eensklaps overvallen, voor het grootste gedeelte vermoord en drie der schepen buit gemaakt werden, terwijl het vierde, met eenige weinigen, welke, na eenen fellen strijd, aan de handen der verraders ontsnapt en daar aan boord gevlugt waren, nog gelukkig buiten de rivier geraakte en te Macao terugkeerde, zonder dat evenwel de menschen of goederen van het Portugesche kantoor te Bandjermasin hadden kunnen worden gered en medegenomen. Deze treurige gebeurtenis deed van toen af de Portugesche natie vóor altoos van den handel op Borneo afzien. — Vijf-en-dertig jaren te voren, vervolgt Gemelli-Carreri, waren de Hollanders in dezelfde haven niet beter behandeld geworden. Hun zaakgelastigde werd door de inlanders met een, uit een roer geblazen, vergiftigd pijltje verraderlijk gedood. Zijn opvolger, de bestraffing des sluipmoordenaars eischende, ontving van den vorst ten antwoord, dat de euveldader naar een verwijderd oord, bij zijne bloedverwanten, de vlugt genomen had, doch dat men hem gaarne aan de Hollanders zoude uitleveren, indien zij bijstand wilden verleenen om hem gevangen te nemen. Deze lieten zich door die geveinsde opregtheid verschalken en, door wraakzucht gedreven, liepen zij in den valstrik, die hun aller verdref berokkende. Twee Hollandsche schepen, die destijds in de rivier lagen, vermogten alleen door eene snelle verwijdering aan het gevaar te ontsnappen.

Het baart bevreemding, dat Valentyn van zulk eene gedenkwaardige, noodlottige gebeurtenis ter naauwernood gewag maakt. Omtrent de Portugezen zegt hij alleen, dat ten tijde, toen dit volk op Bandjermasin handel dreef, er nu en dan aldaar priesters gekomen waren, welke vele heidensche inboorlingen

tot de Roomsche Godsdienst bekeerden. Zulke bekeerde Dajakkers vond men vooral veel langs eene rivier, die Valentyn Caljong Cajamp (veelligt Kali Kahajan of de zoogenaamde groote Dajak) noemt, „vermits de Portugezen van Macao, vóór het jaar 1690, aldaar eenen priester hebben achtergelaten, welke drie- of vierduizend inlanders gedoopt heeft; maar die Pater werd eenige jaren later, bij gelegenheid van een oproer, op last des vorsten van Banjermasing, mede omhals gebragt. Naderhand is er geen Portugesche priester meer gekomen, ten gevolge waarvan die bedroefde Christenschaar, op eene beklagenswaardige wijze verspreid geraakte en weder zoodanig tot de vroegere onwetendheid verviel, dat weldrá de laatste vonk der Christelijke leer bij hare leden was uitgedoofd, en zij daarvan geen ander bewijs hebben overgehouden, dan een kruisje, hetwelk door hen om den hals wordt gedragen" [8]). — Wat den door Gemelli-Carreri vermelden moordaanslag op de Hollanders betreft, daaromtrent bewaart Valentyn een volstrekt stilzwijgen. Het zoude mogelijk kunnen zijn, dat dit verhaal op eene vergissing of verwisseling met oudere gebeurtenissen van dien aard berustte. In allen gevalle laat zich de opgave, dat dit bloedbad vijf-en-dertig jaren vóór 1690 zoude hebben plaats gehad, moeijelijk overeenbrengen met de vroeger aangevoerde geschiedkundige aanteekening, volgens welke de betrekkingen der Hollanders met Bandjermasin tot aan het jaar 1669 hebben voortgeduurd, en toen eerst werden afgebroken.

Omstreeks tien jaren na de verdrijving der Portugezen, beproefden de Engelschen het, zich te Bandjermasin te vestigen, en wel op uitnoodiging van den Sultan. Het juiste tijdstip hunner nederzetting is eenigzins onzeker, naardien het volgens Valentyn in 1702, doch volgens eene andere bron in 1701 zoude hebben plaats gehad [9]). Zij hadden aan den kant der rivier eene schans aangelegd, van aarden wallen en houten palissaden omgeven, en, ter versterking der bezetting, een aantal Boeginezen van Celebes in hunne dienst genomen. Dit gaf den koning van Boni aanleiding, zich bij den Hollandschen Gouverneur te Makassar te beklagen over de pogingen, welke de

Engelschen te Bandjermasin in het werk stelden, om zijne onderdanen te verleiden, daar zij er reeds meer dan driehonderd tot hunne dienst hadden overgehaald. Het getal der Engelschen te Bandjermasin beliep, van den beginne af, niet boven de veertig hoofden, van welke er echter spoedig verscheidene door scheurbuik en andere ziekten werden aangetast en weggerukt. De Mohammedaansche bevolking, aanmatigend, hebzuchtig en roofgierig, gelijk zij altijd was, smeedde weldra ook tegen de Engelschen eenen aanslag; doch dezen, tijdig daarvan onderrigt, wachtten dien niet af, maar vielen zelven den vijand moedig op het lijf. In weêrwil hunner geringe magt, uit niet meer dan een tiental weerbare Engelschen en omtrent veertig Boeginezen bestaande, maakten zij zich meester van Bandjermasin en van nog eenige andere voorname dorpen, onder welke Valentyn zelfs Kajoetangi en Martapoera opnoemt; zij namen vele goederen in beslag en behielden vervolgens de hoofdplaats Bandjermasin voor zich, of bragten haar ten minste onder hun onmiddellijk bestuur. De overige dorpen gaven zij aan den Panembahan of Sultan terug, die aan de Engelschen daarentegen drieduizend rijksdaalders uitbetaalde voor oorlogskosten en schadevergoeding. De herstelde vrede was intusschen van geen langen duur, maar werd weldra ten nadeele der Engelschen op nieuw verbroken. Die botsing welke in 1707 plaats vond, was van dat gevolg, dat de Engelschen, na zware verliezen geleden te hebben, het land geheel en al moesten vaarwel zeggen.

Bandjermasin zag zich nu wederom van den Europeschen handel, waaraan het reeds behoefte had gekregen, verstoken, en enkel tot dien met China, Siam en andere naburige staten beperkt. Ten einde hierin verandering te brengen, zond de vorst, in 1712, twee afgezanten aan de Hollandsche regering te Batavia, en liet haar uitnoodigen, de afgebrokene handelsbetrekkingen met zijn rijk te willen hervatten. De regering, den wispelturigen en trouweloozen aard dier eilanders bij ondervinding kennende, gaf niet dan aarzelend aan dit verzoek gehoor, doch vaardigde ten laatste twee harer dienaren derwaarts af, ten einde met den Sultan in onderhandeling te treden. De uitslag

beantwoordde ondertusschen niet aan de verwachting; zoodat de beide gevolmagtigden, zonder eenige schikking te hebben kunnen treffen, naar Batavia terugkeerden. De Sultan liet echter niet af met nu en dan andermaal aanzoek te doen, ten gevolge waarvan eindelijk in 1726 de vaart der Hollanders naar Bandjermasin hervat, en in 1733 een nieuw verdrag tot stand kwam, krachtens hetwelk zich de Oost-Indische Compagnie verbond, den vorst tegen al zijne vijanden te zullen beschermen, terwijl aan haar vrijheid van handel werd verleend, met uitsluiting van alle andere natiën, uitgezonderd de Chinesche, aan welke het geoorloofd zoude zijn, daar jaarlijks, door middel eener enkele jonk, eene lading peper te komen afhalen. „Doch deze uitzondering gaf aanleiding," zegt van Kampen [10], „dat er eene menigte vaartuigen regtstreeks uit China naar Banjermassin voeren: een handel reeds oudtijds, doch thans meer dan immer in zwang; terwijl het schip, dat de Hollandsche Compagnie sedert 1726 jaarlijks derwaarts zond, onder allerlei voorwendsels, zoo als misgewas, verval van plantaadjes enzv., zonder genoegzame lading werd teruggezonden. Dit deed den Gouverneur-Generaal besluiten om dien handel met China te beletten en een smaldeel van drie schepen en twee barken, onder den Eerste-Luitenant Ackervelt, te gelasten, de Chinezen, die Banjer mogten willen bezoeken, van daar af- en naar Batavia, Cheribon en Samarang te wijzen, en de haven van Banjer te blokkeren, niet alleen voor de Chinezen, maar ook voor alle andere natiën, uitgenomen de Hollanders." Evenzeer als de bepalingen van genoemd verdrag telkens door den Sultan van Bandjermasin en zijne onderdanen verkracht en door allerlei gezochte uitvlugten en verschooningen ontdoken werden, vond zulks ook ten opzigte van die overeenkomsten plaats, welke later, in 1746 en 1756, tusschen beide partijen tot stand kwamen [11]). Deze gesteldheid van zaken onderging echter eene aanmerkelijke verandering na de omwenteling, welke in de laatste helft der achttiende eeuw te Bandjermasin plaats had, en waarmede, in de geschiedenis van dit Rijk, een nieuw en belangrijk tijdvak begint.

Omtrent het jaar 1780 kwam het beheer over dien staat, gedurende de minderjarigheid van den wettigen troonopvolger,

onder de voogdijschap van diens neef, Pangéran Nata genaamd, een' ondernemend' prins, die na eenige jaren enkel als voogd geregeerd te hebben, zich het opperste gezag toeeigende en, onder den titel van Panembahan Batoe, den rijkszetel innam. Dit gaf tot ernstige binnenlandsche onlusten en het plegen van velerlei wreedheden aanleiding. De Mohammedaansche heerschers van Bandjermasin hadden de grenzen van hun gebied allengskens dermate uitgebreid, dat hun gezag zich westwaarts tot Kotaringin, van welk landschap tegenwoordig de rivier en baai van Koemai de oostelijke grens vormen, en aan de zuidoostkust van Borneo noordwaarts tot voorbij het landschap Koeti uitstrekte. Pasir was in het begin der achttiende eeuw door den zevenden Sultan beoorloogd, overwonnen en dienvolgens schatpligtig geworden aan dien vorst en aan zijne opvolgers. De bevolking dier landstreek, voor een groot gedeelte uit Boeginezen en hunne afstammelingen bestaande, en wegens hare zucht tot zeerooverij en het stroopen langs de kusten berucht, nam de wederregtelijke bezitneming van den troon tot voorwendsel om zich met te meer stoutheid aan menschen- en goederenroof te kunnen overgeven. Onder den schijn van den verdrongen, wettigen troonopvolger in zijne regten te willen herstellen, bragt het volk van Pasir, met eene bende slecht gespuis van Koeti, Poeloe Laoet en andere naburige kustlanden, den troonverweldiger Panembahan Batoe zoodanig in het naauw, dat hij geene andere redding vond, dan bij de Hollandsche Oost-Indische Compagnie, die hij om bijstand smeekte. Zij snelde hem dan ook ter hulp: eensdeels, ten einde zoo spoedig mogelijk aan de verwoestingen en wreedheden van den krijg een einde te maken; anderdeels met het vooruitzigt, om na de herstelde rust, voor zich-zelve meerdere voordeelen uit dat land te kunnen trekken. De Panembahan Batoe, vreezende anders alles te zullen verliezen, bewilligde gereedelijk in iedere voorwaarde, onder welke men goedvond hem hulp te verleenen, en men was er wel op bedacht, hem die door het afstaan van land te doen betalen. Er werd dus eene genoegzame magt naar Bandjermasin gezonden om den opstandelingen vrees aan te jagen, den vreemden vijand te verdrijven en den Sultan in

zijn gezag te bevestigen. Deze, doordrongen van dankbaarheid voor de hem bewezene groote diensten, sloot daarop, in den jare 1787, een verdrag met de Oost-Indische Compagnie, waarbij hij geheel zijn rijk, in volle souvereiniteit, aan haar afstond, en het alleen als erfelijk leen weder aanvaardde; behalve die landstreken, welker bezit den Sultan hoegenaamd geen voordeel aanbragt, maar hem, bij gebrek aan magt en zedelijken invloed, niet dan zorg en onrust berokkende. Daarom schonk hij den Hollanders gaarne de verwijderde, binnenlandsche twee derde gedeelten van de Soengi Doeson, alsmede al de lage en door Dajakkers bewoonde landen bewesten deze rivier, tot bij Kota-ringin toe; voorts Poeloe Laoet, Tanah Pasir, welk distrikt den Sultan toch reeds alle gehoorzaamheid ontzegd en zich het meest vijandig tegen hem getoond had, benevens nog eenige andere kuststreken aan den oostkant van het eiland [12]). Van dien tijd dagteekent bijgevolg het landbezit en de eigenlijke vestiging der Nederlanders in de zuidelijke gedeelten van Borneo. De Panembahan Batoe, met welken zij het verbond ten deze sloten, was de grootvader van den tijdens onze aanwezigheid regerenden Panembahan Adam, wiens vader de in 1825 overledene Panembahan Soléman was.

De Nederlanders hadden gedurende twee-en-twintig jaren, of van 1787 tot 1809, voortdurend eene kleine militaire bezetting, een civiel opperhoofd en eenige andere Europesche ambtenaren te Bandjermasin gehad, zonder dat, gedurende dat tijdvak, eenige vermeldingswaardige staatkundige gebeurtenis aldaar is voorgevallen. In de maand Mei 1809 echter, werd Bandjermasin door hen verlaten, aangezien de Maarschalk Daendels dit etablissement, even als meer andere, buiten Java gelegene, als een' lastpost beschouwde. — Toen in 1811 achtereenvolgens al de Indische eilanden onder Britsche heerschappij geraakten, wendde de Sultan van Bandjermasin zich tot deze nieuwe heeren, met het verzoek om handelsbetrekkingen aan te knoopen, en hem, in zijnen benarden staat, hulp te willen verleenen. Een grillig Engelschman, Hare genaamd, die noch onder vreemde wetten, noch onder vreemde vlag, van welke natie ook, verkoos te leven, maar zijn eigen wetgever

wilde zijn en zijne eigene vlag wilde voeren, deze zonderling vestigde zich, in 1812, tot groot genoegen van den Sultan en onder goedkeuring van den Engelschen Luitenant-Gouverneur op Java, met een aantal, tot dat einde door hem aangeworven, Javaansche huisgezinnen, in de zuid-oostelijke streken van Borneo. Hij ontving van den Sultan eene uitgestrektheid lands ten geschenke, verdeelde dit akkersgewijze onder de zijnen, bouwde er eene kleine sterkte, deed zijne onderhoorigen, op Europesche wijze, in den wapenhandel oefenen en bekleedde zich met een volstrekt onafhankelijk en eigendunkelijk gezag over de door hem gestichte, jeugdige volkplanting. Zoodra echter de overzeesche koloniën, na de herstelling van den algemeenen vrede, aan Nederland terug werden gegeven, was zijn rijk uit en zijn gezag geëindigd. Het oude contract, in 1787 tusschen de voormalige Oost-Indische Compagnie en den Sultan van Bandjermasin gesloten, werd door eenen derwaarts afgevaardigden Commissaris, in 1817, vernieuwd en, door verschillende noodzakelijke bepalingen, welke uit de veranderde regeringsbeginselen voortvloeiden, eenigzins gewijzigd. Hetzelfde had later, nadat men met de behoeften des lands en de wenschen van den Sultan beter bekend was geworden, nog eenige malen plaats. Bij die overeenkomsten werd de geheele zuid-oostelijke landtong, de zoogenaamde Laoet-landen (*Tanah-laoet* d. i. aan zee gelegen land), insgelijks in vollen eigendom aan Nederland afgestaan; zoodat, volgens het verdrag met den Panembahan Adam, in 1826 gesloten, thans nog slechts die landstreek aan den vorst toekomt en onder diens bestuur staat, welke men aanduidt door de woorden: „Gebied van den Sultan,” of „Sultanslanden.”

Na het gegeven beknopt overzigt van de staatkundige ontwikkeling, den bloei en het verval van het Rijk van Bandjermasin, gaan wij thans over tot de beschrijving der hoofdplaats van dien naam, zoo als wij haar in het jaar 1836 bevonden hebben.

Er bestaat naauwelijks een Europeesch etablissement in geheel Oost-Indië, van hetwelk de plaatselijke ligging op alle land- en zeekaarten, tot in den jongsten tijd, zoo weinig naauw-

keurig is opgegeven, als van Bandjermasin [13]). Op de meeste kaarten vindt men deze hoofdplaats ruim zes geographische mijlen binnen den mond der rivier Bandjer, op omtrent 2° 55′ Z. breedte aangeteekend; terwijl zij, volgens onze kaart, op 3° 20′ Z. breedte, en slechts ongeveer vier geographische mijlen (linia recta) landwaarts in, gelegen is. Hare geographische lengte wordt vrij algemeen tusschen 114° 37′ en 114° 40′ beoosten den meridiaan van Greenwich gesteld.

Omstreeks drie geographische mijlen binnen de mondopening der groote Bandjer-rivier of Soengi Barito, gelijk zij door de inlanders van het lagere gedeelte veelal genoemd wordt, ontlast zich in hare linker zijde de zoogenaamde kleine Banjer-rivier of Soengi Tatas, die, uit de hoogere oostelijke streken der Sultans-landen afkomende, van de langs hare oevers liggende dorpen verschillende namen ontleent en ongeveer ééne geographische mijl vóór dat zij de Baritto bereikt, met dezen stroom nog door een' arm of ondiep kanaal, Antassan Kween genaamd, verbonden is. Het is door deze gaffelvormige verdeeling, dat een stuk land in den vorm van eenen langwerpigen driehoek, van alle zijden door water bespoeld, tot een eiland gevormd wordt, dat den naam draagt van Poeloe Tatas [14]). In den oostelijken binnenhoek van dit eilandje, dáár, waar de vereeniging plaats vindt tusschen de Antassan Kween en de Soengi Tatas of S. Martapoera, gelijk deze rivier hooger op genoemd wordt, ligt de hoofdplaats Bandjer of Bandjermasin. Het onbeduidende fort, de woning van den militairen Commandant en die der burgerlijke ambtenaren, het hospitaal, de gouvernements-pakhuizen en het tolhuis, bevinden zich alle op het eiland Tatas, langs den regter oever der rivier van dien naam; terwijl daar tegenover, op haren linker oever, de Chinesche wijk, eene woning van den regerenden Sultan en eene van zijnen oudsten broeder, den Pangéran Mangkoe Boemi of Rijksbestuurder, benevens die van een aantal geringere inlanders gelegen zijn. De Antassan Kween vormt de grensscheiding tusschen het gebied van het Gouvernement en dat des Sultans, wordende de bewoners ter oostzijde van dit natuurlijke kanaal, als onderdanen van dien vorst beschouwd, terwijl de gehuchten ter

westzijde van hetzelve, alsmede die langs de beide boorden der rivier Tatas, van Bandjermasin af benedenwaarts, tot aan hare uitwatering in de Barito, bij de Schans van Tuyll, op Nederlandsch grondgebied staan.

Bandjermasin is zeer arm aan landwegen. Het bezit er slechts een' enkelen, langs den westelijken of regter-oever der Soengi Tatas, van het gouvernements-tolhuis of den zoogenaamden „Boom," tot aan de woning van den Resident loopende; hij is door kunst opgehoogd en kan ten allen tijde droogvoets begaan worden. Buiten dezen vindt men op Poeloe Tatas nog eenige, minder tegen overstrooming beveiligde paden. Een van hen, de militaire weg genaamd, leidt van achter het fort, langs een kanaal, Antassan Besar geheeten, dwars door het eiland, tot aan den oeverkant der Barito, omstreeks ter hoogte van Poeloe Kambang, hetwelk in laatstgenoemde rivier ligt. Hier stond voorheen de sterkte Prins Frederik, die thans ingetrokken en zelfs geslecht is. Men vindt te dier plaatse en in de nabijheid, niet ver van de westelijke uitmonding der Antassan Kween, nog enkele fondamenten, steenen en stukken van dakpannen, als overblijfselen van de daar gestaan hebbende gebouwen en, volgens het zeggen der inboorlingen, zal men soortgelijke overblijfselen ook aan de noordzijde van gemeld kanaal, op geringen afstand van het tolhuis des Sultans, aantreffen. Of welligt die bouwvallen dagteekenen van het verblijf der Portugezen in het laatst der zeventiende-, of wel van de vestiging der Engelschen in het begin der achttiende eeuw, hebben wij niet kunnen opsporen.

Bandjermasin levert voor hem, die nooit eene stad of dorp als op het water drijvende, gezien heeft, een zeer vreemd schouwspel op. Het land is aan weêrszijden der rivier zoo laag, dat het dagelijks, bij het rijzen van den zeevloed, overstroomd wordt. Dit is de reden, dat alle langs den wal staande woningen, twee of drie voeten boven den moerassigen grond, op palen rusten, en meestal terzelfder hoogte, door middel van smalle houten gangen, bij wijze van bruggen, met elkander onderling of wel alleen met den oever in verbinding staan. Niet weinige huizen echter, vooral van de Chinesche handelaren, staan op

rakit's of houtvlotten in de rivier: eene woonwijze, die zoowel het gemeenschappelijk verkeer begunstigt, als zindelijk, koel en gezond is. De vlotten bestaan uit zware boomstammen of balken, welke met bamboesriet en bindrotting aan elkander verbonden, en door gevlochten rottingtouw, hetzij aan den oever, hetzij aan eenige sterke heipalen bevestigd zijn. Zij rijzen en dalen met den stand van het water, en staan veelal door kleine drijvende bruggen met een' der wallen in gemeenschap. Somwijlen ook liggen zij geheel vrij, en men gaat en komt alsdan met kleine inlandsche roeischuitjes, gewoonlijk praauwen of praauwtjes genoemd (van het Maleische woord *prahoe*, dat een vaartuig in het algemeen beteekent). De meeste handelsartikelen vindt men op de rakit's uitgestald; andere koopwaren, inzonderheid mondbehoéften, worden in praauwtjes aangeboden. Deze ligte bootjes, uit dunne planken van ijzerhout of uit eenen enkelen uitgehoolden boomstam bestaande, worden gewoonlijk slechts door *één'*, zelden door twee of meer personen, dikwerf vrouwen, met eene korte pagaai of roeispaan voortgestuwd, en men ziet ze onophoudelijk, inzonderheid op de marktdagen, langs de rivier heen en weder zweven. Sommigen dienen alleen tot het overzetten van menschen; anderen zijn als vlottende kramen, met lijnwaden, sitsen en andere kleedingstoffen, raauwe of reeds toebereide eetwaren, rijst, bataten, groenten en vruchten, hoenders, eijeren, visch of vleesch en dergelijken overvloediglijk beladen. Met één woord, de geheele oppervlakte der rivier strekt tot algemeene marktplaats; zij is schier het middelpunt van alle menschelijk verkeer, daar er geene andere gemeenschap te land bestaat, dan de weinige voetpaden op het eilandje Tatas.

Het zal wel overbodig zijn aan te merken, dat men te Bandjermasin noch rijtuigen, noch paarden vindt; de eenige nuttige huisdieren aldaar, zijn hoofdzakelijk varkens, geiten, honden, ganzen, eenden en hoenders. Nu en dan evenwel worden door de Chinesche slagters ook buffels en runderen gedood, die echter van elders, uit de meer hooge en grasrijke Laoet- en Sultans-landen afkomstig zijn en tot dat doel worden aangevoerd. De naaste omstreken van Bandjermasin en de kustlanden ten

westen van daar, zijn te laag, te zeer aan overstrooming van zeewater blootgesteld en door de houtbosschen of het harde riet, waarmede zij bedekt zijn, te arm aan voedzaam gras, dan dat groote herkaauwende dieren aldaar zouden kunnen worden aangefokt.

De huizen der inlanders en der Chinezen, zoo op den wal, als op de houtvlotten in de rivier, bestaan gewooonlijk uit een geraamte van heele of tot sparren gespletene stammen van den nibongpalm [15]) en uit latten van bamboesriet. De wanden zijn bekleed met *kadjang* [16]) van den nipapalm, en het dak is met *atap* [17]) van denzelfden palm gedekt. De talrijke palen, waarop de huizen aan den wal doorgaans rusten, bestaan uit heele stukken van den nibongstam, vermits het hoornachtig harde buitenhout van dezen palm, gelijk reeds Rumphius aanmerkt, eene der beste en duurzaamste van alle houtsoorten is. — De gouvernements-gebouwen te Bandjermasin zijn daarentegen van steenen, planken of bamboes, en bezitten gedeeltelijk pannendaken of dezulke, die uit dakleivormige plankjes (sirappen) van ijzerhout zijn zamengesteld. Het zoogenaamde fort, ten naastenbij in het midden tusschen het tol- en het residentiehuis gelegen, is omgeven van eene hooge palissadéring van nibongstammen, die in 1825 werd opgerigt, toen de muitelingen van de Pekoempaï (het middelgedeelte der rivier Doeson), de hoofdplaats met eenen aanval bedreigden. Vroeger bestond er eene, met ijzerhouten palen omheinde versterking, binnen welke, behalve de gebouwen voor het garnizoen, ook de pakhuizen en de woningen van de civiele ambtenaren der Compagnie gelegen waren. Naardien men de ongezondheid binnen die afgeslotene ruimte hoofdzakelijk aan de ijzerhouten palissadéring toeschreef, werd zij later weggenomen. De tegenwoordige verschansing, onder den naam van „fort Tatas" bekend, bevat alleen het kantoor van den Resident, benevens de gouvernements-kas, eene officierswoning, de kazerne en het kruidmagazijn. Deze gebouwen zijn grootendeels uit granietsteen opgetrokken, naar men ons zeide, van het eiland Bangka afkomstig. Een Kapitein, met een drietal Luitenants onder zijne bevelen, heeft het commando over de geringe krijgsmagt

te Bandjermasin en van de drie andere sterkten (te Marabahan, Taboeniau en der Schans van Tuyll) in de zuidelijke gedeelten van Borneo.

De bevolking van Bandjermasin, met inbegrip van die langs de Antassan Kween en elders op het eilandje Tatas, wordt tegenwoordig geschat op ongeveer vijftienhonderd Chinezen en hunne afstammelingen, en omtrent vierduizend inlanders, zoo Mohammedanen als heidensche Dajakkers. Vele van hen en vooral van de Chinezen, leven van den handel, dien zij eensdeels met de bevolking der Sultanslanden en met die der Doeson en der zoogenaamde kleine Dajak (Soengi Beadjoe of Poeloe-petak), anderdeels met de van elders te Bandjermasin aankomende padoewakan's, jonken en schepen onderhouden. Sommige bewoners leggen zich eeniglijk op den in- en verkoop van levensmiddelen toe; anderen varen met hunne roeischuitjes personen de rivier op en af; wederom anderen zijn duikers en zoeken op den bodem der rivier naar voorwerpen van waarde, die aan de menigte van rondvarenden ligtelijk ontvallen of bij het kantelen van een bootje vaak in de diepte wegzinken; terwijl de overigen in hun onderhoud pogen te voorzien door de vischvangst, door het telen van rijst, vruchten en groenten, door het fokken van varkens, eenden of hoenders, door het kappen van nibongboomen, het snijden van bindrotting en nipa-bladen, het verzamelen van boomharsen (*damar*) en van verschillende reuk- of verfstof bevattende houten (*kajoe garoe* of Lignum aloës, *kajoe sintok*, *kajoe sapang* enzv.) het zoeken naar stofgoud, het vlechten van matten, mandjes en hoeden, en dergelijken meer. In een land, door de natuur met zoo velerlei nuttige en kostbare voortbrengselen bedeeld, behoeft het den mensch in geenen deele aan een ruim bestaan te ontbreken, indien hij slechts de moeite wil nemen, de talrijke hulpbronnen, die het daartoe bezit, op te sporen en, haar gevonden hebbende, daaruit te putten. De even schrandere als nijvere Chinezen weten er zeer wel partij van te trekken; en die hunner, welke over een matig kapitaal kunnen beschikken en dit in den handel steken, worden meestal in korten tijd vermogende lieden. Men heeft ons verzekerd, dat de handelaren dier natie hunnen

geldschieters gaarne eene rente van twintig tot vijf-en-twintig ten honderd betalen. Het is niet te berekenen, tot welke hoogte het vertier zoude kunnen worden opgevoerd, en welke onnoemelijke voordeelen aan Nederland zouden toevloeijen, indien de zoo vruchtbare binnenlanden van het zuidelijk gedeelte van Borneo meer bevolkt waren, of wanneer het ooit mogt gebeuren, dat zich eene genoegzame menigte Europesche kolonisten daar vestigde en aan den grond de schatten ontwoekerde, welke hij van nature reeds zoo overvloediglijk bezit en door eene gepaste bewerking in staat is op te leveren.

De voornaamste artikelen, welke te Bandjermasin worden uitgevoerd, bestaan in: stofgoud, diamanten, eetbare vogelnesten bijenwas, bindrotting, rotting- en andere matten, kadjang, witte en bruine damar, drakenbloed, zwarte peper, aloë- en andere houtsoorten tot wierook, geneesmiddelen of verfstoffen dienende; verschillende droogerijen, gedroogden visch en hertevleesch, alsmede in horens en pooten van herten en meer andere, minder geachte voorwerpen. Ingevoerd worden voornalijk: lijnwaden en sitsen, gambir, Chineesch aardewerk, tabak, zout, koperdraad en allerlei kramerijen van metaal, glas en porselein. De in- en uitgaande regten, bij het tolkantoor te Bandjermasin, bedragen gemiddeld *f* 30,000 's jaars.

Tijdens onze aankomst te Bandjermasin, in de eerste dagen van Augustus 1836, dus in de drooge of oost-moeson, was het klimaat gedurende den dag zeer warm en droog, en des nachts vrij koel. In den vroegen ochtend zagen wij ons meestal in een' dikken, onaangenaam vochtigen nevel gehuld, die eerst tegen acht of negen ure des voormiddags optrok. De honderddeelige thermometer teekende met zonsopgang gewoonlijk 20° — 20°5, omstreeks een uur later 21°5, tegen den middag 30°5, omtrent twee ure na den middag, zijnde het heetste tijdstip van den geheelen dag, 32°, somtijds eenige tienden minder, somtijds ook wel iets meer, en met het vallen van den avond, tegen zes ure, gemiddeld 28°5—29°. — Met volle maan liep de stroom, door den vloed der zee te weeg gebragt, van één uur na middernacht tot ruim één uur na den middag op-, het overige gedeelte van het etmaal afwaarts. De invloed van het

watergetijde, die zich tot ver boven Bandjermasin uitstrekt, vertoont doorgaans slechts eenmaal in de vier-en-twintig uren eenen geregelden op- en afloop; doch, volgens het zeggen der inlanders, neemt men somwijlen nog zoogenaamde doode getijen waar, die gedurende weinig uren alleen eenig wassen en dalen van het water der rivier veroorzaken. — Wij zijn, door middel van het rijzende water, met de schooner Anadyomene, bij helderen maneschijn, in drie uren tijds, van de Schans van Tuyll, aan den mond der Soengi Tatas, tot tegenover het fort van Bandjermasin deze rivier opgevaren.

De groote rivier van Banjer, en ook de kleine (S. Tatas), aan wier boorden de hoofdplaats ligt, bezitten genoegzame diepte om voor groote schepen bevaarbaar te zijn. Dit is echter geenszins het geval met de modderbank, welke dwars voor den mond der groote rivier is gelegen, en waarop bij laag water slechts één vadem, en bij hoogen stand niet veel meer dan twee vademen water staan. Eenigzins groote schepen blijven er soms weken lang op vastzitten en kunnen niet, dan na veel arbeids, met behulp van werpankers en dreggen, langzaam door den weeken slijkgrond der bank heengeraken. Aan weêrszijden van deze moeijelijke plaats is de zee nog ondieper en de grond gedeeltelijk zandig en hard. De groote Banjer-rivier is aan haren mond ten naastenbij ééne en drievierde zeemijl (60=1 graad) of omtrent 3240 meters breed, maar wordt naar binnen toe veel naauwer. Hare oevers zijn in dit benedenste gedeelte zeer laag, moerassig, en digt begroeid met nipa-palmen, Crinum, Sonneratiae en struiken. Bij het opvaren zagen wij vele kleine roeischuiten langs de kanten, op sommige waarvan lage hutjes van kadjang stonden, welke dikwerf maanden lang aan kleine gezinnen ter woon verstrekken. De inlanders houden zich daar meest bezig met het snijden van nipa-bladen en het visschen. Buitendien valt er weinig van eenige waarde in deze waterrijke en ontoegankelijke wildernissen te halen. — De neusaap (Semnopithecus nasicus) is er een der gemeenste zoogdieren, op welken echter alleen de heidensche Dajakkers, ten wille van zijn vleesch, doch nooit de Mohammedaansche inlanders jagt maken. Het water der rivier is voor het overige niet slechts

rijk aan smakelijken visch; maar vooral ook aan gevaarlijke krokodillen van het gewone tweelijstige en het stompkoppige ras (Crocodilus biporcatus en raninus). Uit de klasse der visschen zijn ons te Bandjermasin dikwerf onderscheidene soorten van het geslacht Ophiocephalus te koop aangeboden, waarvan jaarlijks honderd-duizendtallen versch genuttigd, doch meer nog gedroogd en naar elders uitgevoerd worden; voorts Toxotes jaculator, welke gebraden, zacht, sappig en uitmuntend van smaak is; de minder als spijs geachte, doch door de bijzonderheid, dat hij lage boomen beklimt, eene zekere vermaardheid erlangd hebbende Anabas scandens, en meer andere zoet- en zoutwatervisschen. Ook van eene waterslang, Acrochordus javanicus, welke de inlanders bij het visschen in de rivier Tatas magtig waren geworden, zijn ons verscheidene voorwerpen levend aangebragt. Bij een groot voorwerp, ter lengte van omstreeks zes voet, nam ik des middags te vier ure, nadat het reeds van des ochtends tien ure af, in krachtigen wijngeest had gelegen, nog eene sterke beweging der buikspieren en eene grootere prikkelbaarheid waar, dan mij ooit in die mate bij eenige andere slangensoort was voorgekomen.

Wij besluiten dit hoofdstuk van ons reisverhaal met de aanmerking, dat de veelal in groepen vereenigd staande inlandsche huizen langs de boorden der rivier Tatas, beneden Bandjermasin, alsmede die langs de Antassan Kween, als zoo vele afzonderlijke gehuchten, met verschillende namen door de inboorlingen bestempeld worden. In de nabijheid der hoofdplaats vindt men voorts, aan den regter oever der Soengi Tatas, eene plek gronds, die kunstig opgehoogd en onder den naam van *Benting lama*, d. i. oude schans, bekend is. Aldaar stond voorheen eenig geschut van den Sultan, dat ter verdediging van een' ijzeren ketting strekte, welke op die hoogte over de rivier was uitgespannen. Dit en eenige andere gedeelten opgehoogden grond te Bandjermasin, alsook eene plek aan de regter zijde der uitmonding van de rivier Tatas, waarop de Schans van Tuyll staat, zijn de eenige verhevenheden, die niet dagelijks aan de overstrooming van het zoute vloedwater zijn blootgesteld. De Schans van Tuyll, welke den mond der rivier Tatas en de vaart

op de groote rivier Barito, doch deze slechts gebrekkig, beschermt, bezit aarden wallen van eenige stukken geschut voorzien, terwijl een Europeesch onderofficier daar gewoonlijk bevel voert.

II.

REIS VAN BANDJERMASIN NAAR HET BINNENLAND, LANGS DE SOENGI DOESON EN OVER DEZE RIVIER TERUG NAAR DE SOENGI BEADJOE.

De groote rivier van Bandjermasin draagt in onderscheidene gedeelten van haren loop verschillende namen. In het benedengedeelte, van hare uitwatering in zee tot aan de Kampong Pekoempai of het fort Marabahan, geven haar de inlanders gewoonlijk de namen Soengi Bandjer of Soengi Barito; boven het fort Marabahan tot omstreeks de Dano Babai, wordt zij Soengi Pekoempai [18]) genoemd; terwijl zij boven de Dano Babai, tot nabij de Soengi Tohop, meer bepaaldelijk den naam van Soengi Doeson [19]) draagt, en eindelijk boven laatstgemeld punt, waar zij eene meer westelijke hoofdrigting aanneemt, onder dien van Soengi Moeroeng bekend is. De naam van Doeson wordt echter bij de bewoners van Bandjermasin en omstreken het meest gehoord, en door de Europesche ambtenaren gewoonlijk op de geheele rivier toegepast, welke gewoonte dan ook door ons zal worden opgevolgd.

Gelijk men op onze algemeene kaart vindt aangeduid, ontspringt deze aanzienlijke rivier uit het gebergte benoorden de evenachtslijn. „Zij ontstaat uit de vereeniging van twee armen — schrijft Dr. Schwaner [20]) — die aan de noordelijke grens van haar stroomgebied, op de beide voornaamste bergen der waterscheiding, den Batang Lissong en Batoe Ajan of Batoe Andan, ontspringen. Op eerstgenoemden heeft de Soengi Belatong, de westelijke arm, op c. c. 1° 6′ N. br. en 114° O. l. zijnen oorsprong; op laatstgenoemden, slechts weinige mijlen oostelijker, de Soengi Moeroeng. Beide vereenigen zich, na bijkans één' geographischen graad zuidwaarts gestroomd te zijn, op ongeveer

0° 16′ N. br. en 113° 58′ O. l., om onder den gemeenschappelijken naam van Soengi Moeroeng haren loop weldra in eene oostelijke rigting te vervolgen." De wildheid en ontoegankelijkheid van dien bovenloop der Doeson-rivier is oorzaak dat men daarvan nog weinig kennis bezit. Haar middenloop mag men rekenen te beginnen, waar de Soengi Djoloi zich met de Soengi Moeroeng vereenigt, en hare hoedanigheid van bergstroom, te gelijk met de hooger aanwezige watervallen, is verloren gegaan: dus bij den Riam Boenoet, op omtrent 0°16′ N. breedte en 114° lengte beoosten Greenwich; van waar zij zich vervolgens tot bij de laatste oeverhoogte der Soengi Doeson, of den Goenong Rantau, op ongeveer 0°47′ Z. breedte uitstrekt; nemende zij in de benedenste helft van dien loop weder eene zuidelijke hoofdrigting aan, welke zij ook in haren benedenloop, door het lage en vlakke land bijbehoudt. Haar geheele middenloop, zonder de kronkelingen mede te rekenen, zal derhalve ongeveer dertig geographische mijlen (linia recta) bedragen. In het laatste derde gedeelte van deze lengte, splitst zich de rivier in twee armen, onder den naam van Kwala [21]) Andjaman bekend. Deze naam komt bepaaldelijk den noorder mond van den westelijken, kleineren riviertak toe, welke tak Soengi Beadjoe of Soengi Poeloe-petak, en door de Europeanen meer algemeen Dajak-kitjil of kleine Dajak, genoemd wordt. De Soengi Beadjoe, na eenen zuid-westelijken loop van ongeveer acht geographische mijlen, vliet met de uit het noorden komende Soengi Kapoeas te zamen, en beide wateren stroomen alsdan, onder den naam van Soengi Moeroeng, ruim vijf geographische mijlen bewesten de groote Banjer-rivier, vereenigd in zee. Kleinere waterstraten, gelijk de Soengi Makatip en Soengi Mandangai, verbinden daarenboven, eenige mijlen hooger, de Doeson met de Soengi Kapoeas en de Soengi Beadjoe, terwijl een natuurlijk kanaal, Antassan Besar, de Soengi Moeroeng met het benedengedeelte der Soengi Kahajan of groote Dajak (Dajak-besar) vereenigt. Door deze vertakking van verschillende rivierarmen en kanalen ontstaat een vrij uitgestrekt deltaland, hetwelk dagelijks bij hoog getij overstroomd wordt, en buitendien door de groote, uit de binnenlanden afgevoerde watermassa, gedurende de west-

moeson, onophoudelijk, doch langzaam, aan verandering onderhevig is.

De mond der rivier Banjer of Doeson is aanmerkelijk wijder dan de monden der westelijk van haar gelegene Soengi Moeroeng (kleine Dajak) en Soengi Kahaján (groote Dajak), welke ongeveer een derde van eene geographische mijl breed mogen zijn. Deze drie groote rivieren stroomen door het deltaland, over vrij diepe beddingen, van 3 of 4, tot 7 of 8 vademen wisselend; maar op geringen afstand buiten hare monden, zijn alle drie, door min of meer opgehoogde en breede modderbanken in de zee, voor groote schepen ongenaakbaar: een natuurlijk gevolg van de groote hoeveelheid fijne aarddeeltjes, welke door de, van tijd tot tijd hoog gezwollen en alsdan ver buiten hare oevers tredende rivieren, uit de binnenlanden worden afgevoerd en, door de terugwerkende kracht van den vloed der zee, nabij hare mondingen opgehouden, aldaar als een bruin, taai slijk bezinken. Wij hebben het gewone peil op de bank voor den mond der Banjer-rivier, bij laag en hoog water, bereids opgegeven, en daarbij met een enkel woord de moeijelijkheden aangestipt, waarmede de schepen, wier diepgang meer dan twaalf of veertien voet bedraagt, dikwerf te worstelen hebben. Gelukkig echter is de zee in die wijde bogt, vooral gedurende de oostmoeson, meestal zeer kalm.

Ongeveer anderhalve geographische mijl binnen den mond der groote Banjer-rivier liggen, midden in den stroom, vier kleine en lage eilandjes, van welke het grootste den naam van Poeloe Kaget [22]) draagt. Poeloe Kaget is het noordelijkste der vier. Eene geogr. mijl verder vindt men een ander, soortgelijk, van lieverlede door aanspoeling van aard- en plantachtige zelfstandigheden ontstaan en reeds geheel bewassen rivier-eilandje, Poeloe Tambang [23]) genaamd; en tegenover dit, aan den linker of oostelijken oever der groote rivier, vereenigt zich met deze, de aan de westzijde van het Ratoesgebergte ontspringende en langs de hoofdplaatsen Martapoera en Bandjermasin heenstroomende Soengi Tatas of de zoogenaamde kleine Banjer-rivier.

De Soengi Doeson ontvangt verreweg haar' meesten toevoer uit de oostelijke streken. Aan den westkant storten zich wel

eene menigte kleine rivieren en kreken in haar; doch aan de oostzijde wordt zij niet alleen door het water van zeer vele kleine, maar ook van vier of vijf vrij groote rivieren gevoed, van welke de Soengi Nagara, die hooger den naam van Soengi Babirik aanneemt, de aanzienlijkste is. Na deze, verdienen de Soengi Tewei, de Soengi Ajo, Karau en Patai, benevens de bovengenoemde Soengi Tatas of Soengi Martapoera, gelijk ze bij het dorp van laatstgemelden naam heet, vermeld te worden. De Soengi Nagara heeft hare breede mondopening tegenover het fort Marabahan (Moewara Bahan). Bij dit fort neemt men dagelijks een even geregeld op- en afloopen van het water, door vloed- en rivierstroomingen, waar, als bij de hoofdplaats Bandjermasin, in de Soengi Tatas. In de Soengi Doeson strekt zich de vloedwerking, gedurende de oost-moeson, ongeveer 25 geogr. mijlen (linea recta) landwaarts, dat is tot bij of een weinig boven de Kampong Makatip, uit; doch ten tijde van het hooge water, in de west-moeson, wordt de oplooping van den vloed naauwelijks tot bij de Kampong Kwala-patai waargenomen. Boven deze dorpen, tot bij de eerste berghoogte, den Goenong Rantau, vindt men aan weêrszijden der Soengi Doeson een aantal meren, onder welke de Dano Babai het grootste en fraaiste is. Soortgelijke meren worden ook langs de beide oeverkanten, in de hoogere streken van den benedenloop der Soengi Kapoeas en Soengi Kahajan aangetroffen. Deze meren (*Dano's*), wier gedaante, ofschoon meestal zeer langwerpig, toch even onregelmatig is, als hunne grootte en diepte verschillend, en wier lengte-as meestal parallel met de naaste rivierbedding loopt, mogen hun aanwezen gedeeltelijk aan eene inzakking van den grond te danken hebben, doch zijn vele klaarblijkelijk ook gevormd door eene langzame uitholing en wegspoeling van denzelven, ten tijde der hooge waterstanden en de daarmede gepaard gaande uitgestrekte overstroomingen van geheel het omliggende land. In dat waterrijke tijdperk ontstaan niet zelden nieuwe *Antassan's* [24]) of natuurlijke kanalen, gevolgen der pogingen van den vloed om zich bij de groote kronkelingen der rivier, nieuwe en meer regtloopende beddingen te formeren; terwijl op andere plaatsen wederom oude Antas-

san's geheel of gedeeltelijk verslijkt worden. Indien zoodanige verslijking of verstopping in het lagere gedeelte van een kanaal plaats vindt, dan ontstaat al ligt, door het gestadig hooger instroomende water, van lieverlede eene verwijding, die ten leste, bij toenemende grootte, de gedaante van een meir erlangt. Hieruit is, ten opzigte der vermoedelijke vorming, af te leiden, dat de Antassan's in een naauw verband staan met de langwerpig komvormige meren. Wanneer men deze en andere verschijnselen: als het ontstaan van kleine eilandjes in de lagere gedeelten dezer Borneosche stroomen; de gestadige ophooging en uitzetting van het deltaland, door den aanvoer van fijne aarddeeltjes uit de binnenlanden, en dergelijken meer, in aanmerking neemt, en men daarbij het oog vestigt op den uitgestrekten loop dier stroomen, inzonderheid van de Doeson, door eene landstreek, die slechts weinige ellen boven het zeevlak verheven is, dan laat het zich gemakkelijk denken, dat in de beneden-helft, bepaaldelijk door het moerassige deltaland, het water dezer rivieren slechts eene geringe stroomkracht en snelheid moet bezitten, vooral bij den lagen stand, gedurende de drooge moeson. — Na deze korte, algemeene potamographische beschouwing, gaan wij tot ons reisverhaal langs de Doeson over

Wij verlieten den 20sten Augustus 1836 Bandjermasin. Elk onzer — Dr. P. W. Korthals, Dr. L. Horner en Schrijver dezes — had een afzonderlijk vaartuig ter zijner beschikking, van die soort, waarmede de Mohammedaansche inlanders en de Chinezen daar gewoonlijk den handel met de binnenlanden drijven. Deze vaartuigen, in het Maleisch *Prahoe pandjang sambong* [25]) geheeten, zijn 30—40 voet lang, aan den vóór- en achtersteven scherp en van eene, min of meer hoog, stijgende punt voorzien; zij hebben eene kleine, scherpe kiel, door een klein bootje gevormd, waarop ter weêrszijden smalle ijzerhouten planken, door middel van houten pennen aan elkaar gehecht, eenige voeten hoog zijn opgetimmerd. Deze praauwen worden door een acht- of tiental, in de voorste helft gezeten roeijers, met lange riemen voortgestuwd, terwijl de stuurman aan het achtereinde zooveel hooger is geplaatst, dat hij over het kadjang-dak des vaartuigs kan heenzien. In de achterhelft der

praauw bevindt zich een klein afgeschoten vertrekje, ten verblijve des eigenaars en tevens tot berging der voornaamste goederen: want het vaartuig strekt hem en de geheele bemanning, dag en nacht, gedurende de reis ter woning. Behalve zulk eene praauw, ter grootte van bijna twee *kojan's*, had elk onzer nog een' *Djoekoeng* bij zich, zijnde eene kleine boot of kano, van een uitgehoold stuk boomstam eener ligte houtsoort vervaardigd. Zulk een Djoekoeng was voor ons van hetzelfde nut, als de sloep voor het schip: zij maakten het verkeer met het overland gemakkelijker en werden tevens gebruikt om eenige onzer Javaansche bedienden, jagers, insektenvangers en plantenzoekers, steeds digt langs de rivierzoomen te voeren, ten einde te verzamelen, wat zich van belang aan hen opdeed. Wij hadden er menig nieuw of zeldzaam voorwerp aan te danken, hetwelk ons anders ligtelijk zoude ontgaan zijn.

Aldus uitgerust en met twee-en-veertig koppen aan boord, waaronder vele Dajakkers, ondernamen wij, in den vroegen morgen van den gemelden dag, de reis naar de binnenlanden, langs de rivier Doeson. Wij vertrokken met hoog getij van Bandjermasin. de eenige mogelijkheid om de Antassan Kween te kunnen dóórkomen, daar dit ondiep en eng kanaal gedurende de eb te weinig water bevat voor groote praauwen, gelijk de onze waren. Aan de beide uiteinden van dien doortogt staat ter weêrszijden schier huis aan huis; doch het middelgedeelte daarentegen is weinig bewoond. Aan de oostzijde ziet men de graven der drie eerste Mohammedaansche Sultans van Bandjermasin; terwijl de acht latere regenten van dit Rijk, bij het dorp Karang-intan, aan den regter oever der rivier van dien naam, hunne laatste rustplaats erlangden. De vorstelijke graven in de Antassan Kween worden bij de Mohammedaansche bevolking hoog in eere gehouden, en vaak ontvangen zij hare offeranden. Aan het noordereinde van dit kanaal ligt een tolhuis van den Sultan, waar van sommige voortbrengselen, uit het gebied van dien vorst, en meerendeels uit de rivier van Nagara, afkomstig, zeker vast uitgaand regt moet betaald worden, wanneer zoodanige goederen naar Bandjermasin ter markt worden gebragt. Wij hebben reeds vroeger vermeld, dat de grensschei-

ding tusschen de gouvernementslanden en die van den Sultan, door de Antassan Kween gevormd wordt en van daar, verder opwaarts, tot bij de Soengi Paminggir, door den linker oever der Soengi Barito of Doeson. Langs deze grenslijn, die eene lengte van ongeveer zestien geographische mijlen beslaat, behooren de oostelijke streken tot het rijk van den Sultan, de westelijke tot de Nederlandsche bezittingen.

Niet ver benoorden den uitgang van de Antassan Kween ligt, in de groote Banjer-rivier, het lage eilandje Kambang [26]); en van daar opwaarts, ontmoet men achtervolgens, telkenmale op den afstand van ongeveer *één* uur roeijens, nog drie soortgelijke langwerpige eilandjes: Poeloe Halalak, Poeloe Soengiloempa of Poeloe Serapat en Poeloe Andjer geheeten. Het eerste dezer drie, dat zijnen naam aan eene zijrivier ontleent, welke oostelijk tegenover hem in de Doeson uitstroomt, bevat eenige rijstvelden en een klein getal armoedige woningen. Bij den mond der Soengi Halalak ligt het vrij aanzienlijk dorp van dien naam. Ter hoogte van schier een' dag opvarens, verdeelt zich deze zijrivier in twee armen, van welke de een, in noordoostelijke rigting, een moerassige streek doorsnijdt en bij hoogen waterstand, met kano's, tot in de nabijheid van Margasari, aan de Nagara-rivier, te bevaren zoude zijn, terwijl men langs den anderen arm, oostwaarts, tot op een' dag reizens van Martaraman kan komen. — Boven Poeloe Halalak begint het lage land, aan weêrskanten der Soengi Doeson, een weliger, met struiken en boomen begroeid aanzien te verkrijgen, en deze wildernissen worden niet zelden afgewisseld door opene plekken gronds, welke oude of nieuwe *ladang's* [27]) aanduiden. Dikwerf bespeurt men, al opvarende, de mondopeningen van kleine rivieren en spruiten, langs wier boorden gewoonlijk eenige inlandsche woningen verspreid staan. Het eilandje Serapat of Poeloe Soengi-loempa, aldus geheeten naar eene kleine rivier, welke niet ver van daar, aan den westkant, in de Doeson valt, zoude, volgens het zeggen van een' bejaarden en schranderen Bandjerees, mij door den Heer Resident tot Mandoor (opziener) over de roeijers mijner praauw medegegeven, eerst sedert het begin dezer eeuw dagteekenen; de man verzekerde mij, dat

hij zich de aanvankelijke vorming nog zeer goed wist te herinneren. Thans is dit eilandje reeds vrij digt van wild hout voorzien, vooral met eene in het oog loopende ranke en dun gekroonde boomsoort, *kajoe rampai* genaamd. Behalve een aantal gewone kapellen, eenige kleine insekten-etende vogels en twee troepen graauwe *Loetong's* (Semnopithecus pruinosus) waren tot op die hoogte nog geene dieren door ons waargenomen; doch daarentegen hebben wij des te meer menschen gezien, die in kleine ijzerhouten schuitjes de Doeson op- en afvoeren. Dit verkeer te water is vooral tusschen Bandjermasin en de Kampong Pekoempai zeer levendig; boven dit dorp echter, tot aan de Kwala Andjaman, neemt het reeds aanmerkelijk af, en boven den zoo even genoemden riviermond nog veel meer. Tegen 5 ure na den middag, bereikten wij de Kampong Bambangin, waar wij voor dien dag onzen togt besloten te staken. Wij bonden nu, en ook in het vervolg altijd, wanneer wij in de nabijheid eener bewoonde plaats nachtverblijf kozen, onze praauwen met touw van rottingriet aan stilliggende houtvlotten vast, hoedanige daar steeds digt aan den oever, hetzij met woonhuizen, hetzij slechts met badtenten er op, worden aangetroffen. Een gedeelte der, meest vrij armoedige huizen, waaruit het gemelde dorp bestaat, rust op dusdanige houtvlotten of rakit's. De overigen staan langs den linker oever der Doeson doorgaans, even als te Bandjermasin, eenige voeten boven den grond, op talrijke kleine palen. Het dorpshoofd, een bejaard en, naar het scheen, goedaardig en godvruchtig man, deed zich, kort na onze aankomst, met den eenigzins zeldzamen, half Maleischen en half Arabischen, naam van Toewau Sarip [28]) bij ons aanmelden. De kleeding en geheel het uitwendig voorkomen dezer dorpelingen schenen het denkbeeld van behoeftigheid, dat het aanzien hunner slechte woningen aanvankelijk bij ons had opgewekt, te logenstraffen. Zij leven, gelijk de bewoners der naburige plaatsen, voornamelijk van den landbouw en de vischvangst, en sommigen ook van den handel.

Den volgenden ochtend, klokslag 6 ure, verlieten wij de Kampong Bambangin en voeren dien dag de Doeson op tot

bij de Kampong Pekoempai of Marabahan, gelijk dit aanzienlijke dorp door de Europeanen, naar het daarbij gelegen Nederlandsche fortje, veelal genoemd wordt. De oevers der Doeson bleven laag, doch de physiognomie van den plantengroei veranderde eenigzins, naarmate wij verder togen. De nipapalm en de rank getakte rampai-boomen werden allengs geheel vervangen door slingerende Calami, kromstammige Paritium-, Garcinia- en andere houtsoorten. Van tijd tot tijd zagen wij in de boomkroonen van die schier ontoegankelijke wildernissen een' troep neusapen [29]) zich vermeijen, of wel eenen slapenden krokodil op eene kale plek van den oever liggen. De gehuchten, welke wij voorbijvoeren, bestonden doorgaans uit slechts weinige huizen, gedeeltelijk op vlottende rakit's gebouwd. In de nabijheid dier gehuchten was men gewoonlijk zeker, eenige met bananen en verschillende moeskruiden beplante tuinen en boschvelden voor de rijstteelt aan te treffen. Andere ladang's lagen meer verwijderd en eenzaam, en de eigenaren hadden daar een zeer eenvoudig verblijf. De bewoners dezer streken, in de wandeling onder den algemeenen naam van *Orang Pekoempai* of Pekoempaijers bekend, zijn Mohammedanen, die, van oudsher aan dat gedeelte van de groote rivier gevestigd zijnde, daaraan hunnen naam ontleend hebben. Hunne taal verschilt, naar men zegt, evenzeer van die der Beadjoe-Dajakkers als van die der Bandjerezen, doch in andere opzigten stemmen zij met deze overeen. Vele van hen spreken intusschen de taal hunner naburen, met welke zij in gedurig verkeer zijn en zelfs zich niet zelden vermengen. Waarschijnlijk waren de Pekoempaijers oorspronkelijk Dajakkers van dien stam, waarvan nog heden een gedeelte, in de voorvaderlijke onwetendheid voortsleurende, als fetischdienaars, de hoogere gedeelten der Doeson bewoont. Vandaar ook, dat van alle volksstammen, in de zuidelijke landstreken van Borneo, de Pekoempaijers zich het meest in kleine maatschappijen of enkele, afzonderlijk levende familiën verdeeld en wijd en zijd verspreid hebben. Hunne getalsterkte is uit dien hoofde niet wel te gissen, daar zij niet alleen van Bandjermasin af, langs de geheele Doeson, tot bij het dorp Lontontoer, aan de uitmonding der Soengi Tewei, alsmede in de kleine Dajak of

Soengi Beadjoe, op rakit's wonende, gevonden worden, maar ter weêrszijden van den benedenloop der Doeson, ook aan de boorden van schier elk zijriviertje en aan elke afgelegene zoetwaterspruit. Op zoodanige afgezonderde plaatsen brengen zij vrij van alle verpligting jegens hunne hoofden en van deze vergeten, in stille onafhankelijkheid door, en leven daar van hetgeen hun de aarde en het water, ter vergoeding van een weinig arbeid en inspanning, mildelijk aanbieden.

Het aanzienlijkste dorp der Orang Pekoempai is tegenwoordig de Kampong van dien naam, liggende aan den regteroever der Doeson, schuins tegenover den mond der Soengi Nagara of Soengi Moewara-Bahan, zoo als deze breede zijstroom genoemd wordt. Dit dorp, dat eene aanmerkelijke lengte beslaat en ruim 2500 inwoners telt, dagteekent eerst van het jaar 1825. In het voorafgaande jaar, namelijk, was het dorpshoofd, Bakal 30) Kendet, van de Kampong Palokan, ongeveer één uur boven den mond en op den linker oever der Nagara-rivier, dus op des Sultans grondgebied gelegen, tegen dien vorst opgestaan, aan wien hij de verschuldigde schatting niet meer wilde betalen. De Sultan, hoe ook door deze weigering beleedigd en vertoornd, was onmagtig om dit weêrspannige opperhoofd tot zijn' pligt te brengen, en verzocht daartoe de hulp der Nederlandsche regering. Zij werd hem door den Resident verleend. Eene afdeeling Gouvernements-troepen, met een aantal gewapende inlanders versterkt, trok, onder aanvoering van een' Kapitein en een' Luitenant, naar het middelerwijl door opgeworpene aarden wallen en paalwerk verschanste dorp Palokan, hetwelk door haar, te water en te land, werd aangetast, vermeesterd en verwoest. Een gedeelte der ontvlugte bevolking vereenigde zich later onder een ander opperhoofd, en deze Bakal stichtte alstoen, aan de overzijde der Doeson, een nieuw dorp, hetwelk van lieverlede is toegenomen, en thans, ter eene zijde met Bandjermasin. en ter andere met de hoogere streken der Nagara-rivier en van de Doeson, een' zeer levendigen handel drijft. Aan het boveneinde van dit dorp, door de bewoners eenvoudig Kampong Pekoempai (het dorp der Pekoempaijers) genoemd, werd vervolgens eene Nederlandsche sterkte opgerigt, in de

wandeling „fort Marabahan„ [31]) geheeten. Deze sterkte vormt een' regelmatigen vierhoek, is van eene gracht omgeven, en als den sleutel te beschouwen van de vaart langs de Doesonen der Nagara-rivier. Tijdens onze reis bestond de bemanning van dit fortje in een' tweeden Luitenant, twee Europesche korporaals en in vier-en-twintig Javaansche soldaten. De hoekbastions waren met vier lange achtponders gewapend. Niet ver van de sterkte woonde een Gouvernements Posthouder, belast met de civiele zaken, en vooral met het innen der hoofdgelden en der transito-regten, welke van de, uit en naar de binnenlanden van het Nederlandsche gebied, doorgevoerd wordende koopgoederen geheven worden. Gemiddeld beloopen die heffingen omtrent *f* 2000 's maands. In het jaar 1834 bedroegen zij *f* 25901.72 cts., welke som hoofdzakelijk uit de navolgende inkomsten verkregen werd, als: 1.) Hoofdgelden van alle volwassene, mannelijke inlanders; 2.) Regten van stofgoud, ijzer, bindrotting, pagaaijen, damar, vogelnestjes, was, kleedjes, katoen, zout, welriekende houten, matten, houten schotels, kano's, rijst, drakenbloed, garen en touw van de plant *rami* [32]) sirih-doozen en wat dies meer zij.

Aan den overkant van het fort Marabahan ontwaart men den meer dan honderd meters wijden mond der Soengi Nagara, of ook wel Soengi Margasari genaamd. Deze, ver uit het N. N. O. komende en in de hoogere streken vrij sterk bevolkte rivier, is door ons niet bezocht, doch door den Overste von Henrici omstreeks vijf-en-twintig geographische mijlen opgevaren. Wij zullen de voornaamste bijzonderheden, uit het door hem gehouden dagboek, hier mededeelen.

Wanneer men de Soengi Nagara, met eene roeischuit, ruim één uur is opgevaren — teekent gemelde officier aan — ziet men, ter regter zijde, niet ver van elkander, twee uitwateringen, die zich, eenigzins meer landwaarts af, in ééne bedding tot eene kleine rivier vereenigen, door de inboorlingen Soengi Palokan of Palaukan genoemd. Tusschen die twee kleine rivierarmen lag voorheen het aanzienlijke dorp van denzelfden naam, dat in 1824, tegen den Sultan van Bandjermasin in opstand kwam, doch, in het daarop volgende jaar, met behulp der

Nederlandsche wapenen, hernomen en geheel vernield werd. De plaats, waar het eenmaal stond, is thans met gras en struiken begroeid. De oevers der Soengi Nagara zijn voor het overige, even als die der Doeson op gelijke geographische breedte, laag en vlak, vertoonen hier en daar opene plekken van oude en ook enkele van nieuwe ladang's, achter welke zich vrij hooge bosschen verheffen, terwijl deze op andere plaatsen de boorden der rivier bezoomen. De eerste noemenswaardige Kampong is Margasari [33]), gelegen aan beide de oevers, omtrent de uitwatering eener kleine zijrivier, Soengi Maroempieau genaamd. Dit dorp bestaat uit een honderd-en-twintigtal huizen, en heeft eene bevolking van 600 of 700 zielen. De meeste woningen zijn van een ellendig aanzien, doordien het volk, gelijk overal, waar het willekeurig gezag van een Oostersch' heerscher, de eenige wet is, gedurig aan allerlei kwellingen en geweldenarijen is blootgesteld, welke ten gevolge hebben, dat het geheel verarmt, tot volstrekte onverschilligheid, en ten laatste tot die mate van ontevredenheid overslaat, dat het metter woon opbreekt en naar elders verhuist. De Kampong Margasari behoort in eigendom aan den Pangeran Mangkoe Boemi, oudsten broeder van den tegenwoordigen Sultan Adam, heffende die prins niet alleen belasting van de bewoners, maar ook tolgelden van de koopwaren, welke langs de, tegenover zijne woning in de Nagara-rivier uitstroomende Soengi Maroempieau, op- en afgevoerd worden. Het hoofdgeld bedraagt, gelijk schier overal binnen het gebied van den Sultan, *f* 5 zilvergeld voor elk' volwassen inlander, en *f* 2.25 voor een' jongen. Buitendien heeft de vorst regt op een gedeelte van den rijstoogst en op eenige andere voortbrengselen, terwijl daarenboven de lagere hoofden zich nog alle mogelijke knevelarijen en afpersingen op het onwetende volk veroorloven. — De reeds genoemde kleine zijrivier Maroempieau, welke aan den oostkant in de Soengi Nagara uitstroomt, een half uur opvarende, komt men aan een gehucht van denzelfden naam; twee uren van daar ligt een ander gehucht, Babongan genaamd, en niet ver hooger verdeelt zich de rivier in twee armen, die zich op een' afstand van omtrent twee uren weder vereenigen;

digt bij deze vereeniging ligt de Kampong Gadong. Van dit dorp loopt een landweg över de gehuchten Prigi, Tamberangan, Moening, Benowa en Soengkai naar Martaraman, welken weg men in derdehalven dag te voet kan afleggen.

Er bestaat bij de inlanders eene overlevering, dat, langen tijd geleden, in de omstreek van Margasari een aantal Hindoes (*Orang Kling*) zoude hebben gewoond, en dat van die vreemdelingen de zware gouden ringen en de, op onderscheidene wijze geslepene edelgesteenten afkomstig zijn, welke daar in de aarde gevonden worden. De gesteenten bestaan in: carniolen, saffieren, amethisten, chrysoberylen, topazen en meer andere soorten. Sommigen zijn plat en vertoonen op het eene vlak onduidelijk ingegrifte figuren; andere zijn peervorming en aan het afgespitste gedeelte met een rond gaatje doorboord, waaruit men zoude opmaken, dat zij eenmaal, als versierselen of amuletten, hangende gedragen waren. De overste von Henrici teekent in zijn dagboek aan, dat door hem ook een aldaar gevonden topaas, gevat in een' gouden ring, met schrijfkarakters is gezien; jammer echter, dat hij er niet heeft bijgevoegd, tot welken taalstam die karakters behoorden, of ten minste van welke gedaante die teekens ten naastenbij waren. De tot nu toe gevondene ringen waren meestal van onderen gebroken. Hun goud is van verschillend gehalte. Zij zijn doorgaans massief, derhalve vrij zwaar, en klaarblijkelijk in eenen vorm gegoten. Wij hebben in de *Verhandelingen* twee zoodanige, door ons medegebragte ringen, in natuurlijke grootte doen afbeelden. De eene vertoont, naar het schijnt, het half verheven beeld eener cicade, van de buikzijde gezien, met geopende vleugels en eene soort van kroon op den kop; de figuur van den anderen ring is een bloemtakje met knoppen, in het midden met een lintje vastgestrikt en van eenige versieringen omgeven, zoodat het geheel eenigermate de bourbonsche lelie herinnert. Toen de Heer von Henrici Margasari bezocht, vroeg hij den inboorlingen naar de plaats, waar zulke voorwerpen gevonden waren, en vernemende, dat die niet zeer verwijderd was, besloot hij dat belangwekkende oord persoonlijk in oogenschouw te nemen. Zijn berigt dienaangaande luidt hoofdzakelijk aldus:

„Door het opperhoofd en eenige andere inwoners van Margasari vergezeld, voeren wij, nagenoeg aan het boveneinde van dit dorp, naar den linker oever der Nagara-rivier, waar wij bij eene, gedurende den ebtijd droog vallende kreek, aan land gingen. Na een' tijd lang te zijn voortgegaan over een' moerassigen, met hoog gras bedekten bodem, welke op vele plaatsen, bij het zoeken naar voorwerpen van waarde, door de inlanders was uitgedolven, bereikten wij het oord, Batoe-babi [34]) genaamd. Hier zag ik, tusschen het gras en de struiken, een blok zandsteen, van eene onbepaalde gedaante, doch eenigzins naar een verminkt overblijfsel van een' liggenden stier zweemende, gelijk zoodanige stierenbeelden (de Nandi van Siwa) hier en daar op Java gevonden worden. Van hier geleidde men mij naar eene andere, niet ver verwijderde plaats, Tanah-tinggi (hoogland) of ook Goenong (berg) genoemd, alwaar zich uit den vlakken moerasgrond een heuvel verheft, omtrent welken ik niet heb kunnen te weten komen, of hij natuurlijk of kunstmatig opgeworpen zij, bevindende zich digt in zijne nabijheid een groot vierkant gat, van ongeveer dertig meters middellijn en eene aanzienlijke diepte in het midden, waarin vijf dikke ijzerhouten palen, van ongelijke lengte, overeind staan, doch wier toppen naauwelijks tot aan den rand uitsteken. De inlanders willen doen gelooven, dat op die plaats voorheen een dorp van de Orang Kling (inboorlingen van Coromandel) zoude gestaan hebben. Ik ontwaarde daar echter geen speur van metselwerk; doch, tot mijne niet geringe bevreemding, trof ik op eene derde plaats, Tjandi [35]) geheeten, zoodanige overblijfselen aan, waar ook door de inlanders de meeste kostbaarheden, van edele gesteenten, gouden voorwerpen, glaskralen en diergelijken gevonden zijn. De grond is daar met puin van gemetselde muren overdekt. Volgens de volksverhalen zoude er op die plek een koepelvormig gebouw [36]) gestaan hebben, en de legende wil, dat onder hetzelve verscheidene aarden potten vol goud verborgen zijn geworden. Ten einde dezen schat te vinden, hebben de inlanders den grond reeds ijverig omgewoeld, zoodat alle fondamenten zijn opgegraven en er kuilen gevonden worden van zes of acht meters wijdte en twee of drie

meters diepte. Vele der gebakkene steenen zijn nog vrij goed en vast, doch missen de fraaije roode kleur van die van sommige oude tempels op Java. Eenige dier steenen, door mij gemeten, waren 0,315 meters lang, 0,157 breed en 0,052 dik. Tusschen het puin en het struikgewas ontdekte ik ten laatste ook eene korte zuil, van een graauw basaltachtig gesteente, waarvan ik eene afteekening vervaardigde. [37]) Nog zag ik, niet ver van daar, vele verbrijzelde stukken van eene soortgelijke steenen kolom. Eenige mijner inlandsche begeleiders hadden middelerwijl, gebruik makende van een plat houten bord, hetwelk daar voorhanden en waarschijnlijk vroeger reeds meermalen tot dat einde gebezigd was, uit de leemachtige aarde, onderscheidene gekleurde, langwerpige glaskralen uitgewasschen.”

Uit deze, aan de aanteekeningen van den Overste von Henrici ontleende omstandigheden, en inzonderheid uit het aanwezige metselwerk van gebakkene steenen en de kunstmatig behouwene zuilen, blijkt ten duidelijkste, dat op de gemelde plaats menschen hebben gewoond, die op eenen veel hoogeren trap van beschaving stonden, dan de hedendaagsche heidensche en mohammedaansche bevolking van geheel het zuidelijk Borneo. Of nu echter de aldaar bestaan hebbende maatschappij alleen of grootendeels uit vreemde Hindoes, regtstreeks afkomstig van de kust van Coromandel, was zamengesteld; dan wel, of veeleer dat oord de hoofdzetel was van de laatste Hindoesche inlanders, nadat de leer van den Koran reeds in de lagere landstreken te Bandjermasin was ingevoerd en algemeen verspreid, daarvan geeft ons de geschiedenis geene nadere konde. De legende noemt zekeren Lembong Mangkoerat, een' rijken en schranderen man, die zich te Amoentai zoude hebben gevestigd, als stichter eener meer geregelde maatschappelijke vereeniging in die ongastvrije landstreken. Onder zijn bestuur verscheen eensklaps — zoo luidt het wonderverhaal — uit het witte schuim eener rivier, eene geheimzinnige schoone maagd, die met zinspeling op haren oorsprong, Poetri Djoendjong Boehi werd genoemd. Voor deze, uit het schuim verrezen prinses, werd alstoen tot echtgenoot een prins gekozen uit het Javaansche vorstenhuis Madjapahit, die onder den naam van Pangeran Soerja

Nata het nieuwe rijk regeerde en de stamvader werd van de latere heerschers van Bandjermasin. — Wij hervatten het verhaal van den togt des oversten, de Nagara-rivier verder opwaarts, hoezeer zijne aanteekeningen te dien opzigte in hooge mate gebrekkig en zeer onvolledig zijn.

Het eerste aanzienlijke dorp boven Margasari is Nagara [38]), aan beide oevers dezer rivier, op omstreeks 2° 30′ Z. breedte gelegen, en door zijne ijzersmederijen vermaard. Het heeft eenige duizenden inwoners, van welke zich een zeventig- of tachtigtal nagenoeg uitsluitend met het vervaardigen van onderscheidene wapensoorten bezig houden. Zij maken buksen, pistolen, soldaten- en jagtgeweren, gedamasceerde sabels, degens, inlandsche zwaarden en krissen, in één woord, alle soorten van handwapenen. Zij arbeiden onderling min of meer fabriekmatig, en een hunner, een priester, Hadji Mohammad Saleh genaamd, bestuurt in zeker opzigt de gezamentlijke werkzaamheden [39]). De prijzen der wapenen, die deels van inlandsch, deels van Europeesch ijzer en staal vervaardigd worden, zijn allezins billijk. De Sultan heft een tiende van de waarde op de uitgevoerd wordende wapenen. Ten einde een denkbeeld te geven van de zonderlinge administratie der inlanders, teekenen wij hier aan, hoedanig, onder anderen, het hoofdgeld der bevolking van het dorp Nagara, onder verschillende leden der vorstelijke familie, verdeeld wordt. Njai Komala [40]), de invloedrijkste vrouw van den Sultan, trekt het van duizend mannelijke inwoners; de Sultan zelf slechts van tachtig; zijn oudste broeder, de Pangaran Mangkoe Boemi, van niet meer dan dertig; voorts eene Ratoe of prinses, insgelijks van dertig, en eindelijk nog een prins, Pangeran Ismaïl geheeten, wederom van vijftig hoofden; zoodat dienvolgens aldaar 1190 personen schatpligtig zijn. Volgens een' ander' berigtgever [41]) zouden er ondertusschen te Nagara 2000 mannen hoofdgeld betalen, en die plaats 900 huizen bevatten, die niet, gelijk te Bandjermasin en elders, gedeeltelijk op vlotten zijn gebouwd, maar allen op hooge palen langs de moerassige oevers der rivier. Het omliggende land is er, over eene groote uitgestrektheid, laag, in vele oorden overstroomd en uit dien hoofde ongeschikt voor den landbouw.

Bij het dorp Nagara stort zich in de rivier van dezen naam eene andere rivier, welker bronnen in de oostelijke bergketen te vinden zijn. De Heer von Henrici vernomen hebbende, dat in de hoogere streken van dezen zijstroom, vooral in de nabijheid der Kampong's Pagat en Lebong-amas, twee soorten van ertsen zouden voorkomen, bij de inlanders onder de namen *batoe brani* [42]) en *mas oerong* [43]) bekend, wekte dit zijne belangstelling op en ondernam hij, met eenige kano's, den togt derwaarts. Aanvankelijk vertoonden zich de oevers, even als die der Nagara-rivier, vlak, en was het land, aan weêrskanten, dikwerf vol moerassen (*rawah's*); weldra echter werd de stroom driftiger en bewoog zich in ontzettend vele kronkelingen. De oevers bleven meestal door pekoempai-gras bezoomd, waaruit zwermen van moskieten te voorschijn kwamen. In den namiddag ontwaarde men in het oosten een uitgestrekt gebergte, vermoedelijk eene voortzetting van het Ratoes- of Honderd-gebergte der Laoet-landen. Bij de Kampong Pamangki, waar de Djoeragan [44]) dadelijk de blanke vreemdelingen kwam begroeten en hun eenige kokosnooten aanbieden, besloot de Overste nachtverblijf te houden. Den anderen ochtend vervolgde hij de vaart. De oevers der rivier werden thans hooger, zich van 8 tot 10 voet boven het water (het was Augustus) verheffende, terwijl de afwisseling van vruchtboomen, velden en dorpen vaak een bekoorlijk gezigt opleverde. De reizigers voeren achtereenvolgend een achttal dorpen en gehuchten voorbij; doch, hoe verder zij kwamen, des te minder toonden de inwoners met de plaats, waar de metaalsoorten moeten gevonden worden, bekend te zijn, tot zij ten laatste, bij de bogt Rantau Boedjor, verklaarden, dat die, ja, weleens door de bewoners der oostelijke bergen bij hen waren aangebragt, doch van welk oord of gehucht, dat wist niemand. De Heer von Henrici, het voortzetten der reis als nutteloos beschouwende, zakte den volgenden ochtend de rivier weder af. Boven Rantau Boedjor, het verste punt, dat hij bereikte, treft men, volgens de opgave der inlanders, langs de boorden der Soengi Lebong-amas, nog een tiental, meer of minder groote gehuchten aan. — Als een avontuur op deze riviervaart teekent de Overste aan, in den nacht voor zijn

vertrek van Rantau Boedjor, op eene merkwaardige wijze van eenige kleinigheden uit zijne kano beroofd te zijn geworden door een' dief, die zoo afgerigt te water ging, dat zijne bewegingen niet hoorbaar waren.

De rivier van Nagara heeft tot ver boven het dorp van dezen naam eene vrij diepe bedding. Zoowel aan de oost- als aan de westzijde neemt zij onderscheidene spruiten in zich op, van welke sommige ten westen met uitgestrekte moerassige vlakten in verbinding zijn, die bij sterke regens, in de westmoeson, vaak tot groote meren aanzwellen. Deze plassen, ten getale van drie, doch onderling met elkander verbonden, zijn bekend onder de namen: Dano Paminggir, Dano Panggan en Dano Talaga [45]), en liggen op omstreeks 2° 13′ Z. breedte, tusschen de Soengi Nagara en Soengi Doeson. Zij zijn zeer vischrijk, en brengen den Sultan jaarlijks eene pacht op van 600 realen of *f* 1200. In het algemeen is de landstreek noordwaarts, van het dorp Nagara tot aan de kampong Amoentai, zeer laag en moerassig. Volgens den Overste von Henrici vindt men in die streek zeven henvelen van een' ijzerschuimachtig' erts (vermoedelijk zoden-ijzersteen). In de nabijheid van Soengi-benar, Amoentai en andere, hooger liggende dorpen, ziet men aan beide zijden der Soengi Nagara of Babirik, zoo als deze rivier op die hoogte en verder naar boven genoemd wordt, talrijke plantsoenen van katoenstruiken, met boschaadjes van kokos-, pinang- en sagopalmen, pisang- en andere vruchtboomen afwisselend. De bewoners der genoemde dorpen leggen zich bijzonder op het aankweeken en weven van katoen (*kapas*) toe. Amoentai heeft elf- of twaalfhonderd huizen en ongeveer 6000 zielen. Een zoon van den Sultan, Pangeran Noé, bezit daar een Dalam of zoogenaamd paleis, zeer weinig gelijkende echter naar een gebouw van dien naam in Europa. Bij dit dorp vereenigen zich met de hoofdrivier twee wateren, namelijk: eene spruit, Soengi Pamintangan, die westwaarts naar het meir Talaga Kalowa loopt; en ter oostzijde een kleine stroom, Soengi Balangan geheeten, langs welks boorden, op den afstand van vier of vijf dagen opvarens, wederom verscheidene gehuchten verspreid staan. Te Amoentai is het volk aan eene

zekere grondbelasting voor de bewaterde rijstvelden (*sawah's*) onderworpen, bedragende meestal twee gulden voor zes voet breedte van den grond. De breedte is de eenige maatstaf, waarnaar die belasting berekend wordt, staande het aan elk vrij, zijn veld zoo ver in de lengte uit te strekken, als hem goeddunkt, zonder daar iets meer voor te betalen. „De omtrek van Amoentai," schrijft een Oost-Indisch ambtenaar [46]), „vertoont eene fraaije uitgestrektheid van rijstvelden, en zoo verre het oog reiken kan, ontwaart men niets dan gehuchten en boschaadjes van kokospalmen. Vier duizend mannen betalen daar hoofdgeld aan den Sultan. Amoentai is de stapelplaats der produkten van de hooger gelegene streken der Nagara-rivier. De voornaamste handel wordt in katoen gedreven, voorts in bijenwas, vogelnestjes en andere voortbrengselen, welke van Kalowa, Tabalong en andere, opwaarts gelegene plaatsen, te Amoentai worden aangevoerd. Niet ver van Amoentai — schrijft hij verder — ligt eene plaats, Tjandi genaamd, welke door de Bandjerezen voor de verblijfplaats hunner vroegere vorsten gehouden wordt. Merkwaardige overblijfselen vindt men daar niet. Alleen een heuvel, die voor het middelpunt der ommuurde woonstede gehouden wordt, trekt de aandacht. Naar men zegt, zouden er van tijd tot tijd nog gemetselde fondamenten van voormalige vorstelijke woningen worden opgegraven. Thans moeten bij de huwelijksplegtigheden der vorsten van Bandjermasin, het water, ter besproeijing der jonge echtelingen, uit het spruitje Tjandi, en het bamboesriet, tot het oprigten van den huwelijkstroon, insgelijks van daar afkomstig zijn." — Het verhaal omtrent de ligging van het, in oudheidkundig opzigt, merkwaardige oord Tjandi, berust allerwaarschijnlijkst op eene dwaling, zijnde het vermoedelijk dezelfde plaats, welke door ons hierboven, onder dien naam, als bij het dorp Margasari gelegen, is vermeld geworden.

Boven Amoentai wordt de Soengi Babirik smaller, hare oevers hooger en haar stroom sterker. Tuinen, velden en boschaadjes met katoenstruiken, kokos- en sagopalmen (*rombija*), bananen, suiker- en bamboesriet, alsook met verschillende levensbehoeften, vooral rijst en watermeloenen, beplant, wisselen telkens met

gehuchten en dorpen af. Onder de aanzienlijkste der laatsten telt men de kampong's Amboekan en Kalowa, die tot elkander behooren. De bevolking dezer plaatsen wordt op omtrent 10,000 zielen geschat, waarvan ruim een derde gedeelte gerekend kan worden, den Sultan hoofdgeld te betalen. — De hier en daar steil afgebrokkelde oevers vertoonen meestal eenen steenloozen, leemachtigen grond, van rood- of geelachtige kleur; op enkele plaatsen echter is deze leembodem meer zandig en grijs, en op weêr andere nagenoeg wit en van eene mergelachtige hoedanigheid. Tusschen de gehuchten Tandaringen en Mandoeïn zag de Heer von Henrici voor het eerst eene steenige tuinaarde. — In die welbevolkte streken zijn de oevers der rivier bijzonder welig bebouwd; ook ziet men daar somtijds peper- en koffijplantsoenen. Van huisdieren vindt men er, even als bij Amoentai, Soengi-benar en Nagara, vrij veel hoenders, eene ontzaggelijke menigte eenden, en nu en dan ook kudden buffels. Onder de nog verder opwaarts gelegene gehuchten, is vooral de kampong Tabalong vermaard, wegens de fraaije matten, manden, hoeden en andere voorwerpen van huishoudelijk gebruik, welke aldaar van palmbladen of fijn gespleten rottingriet vervaardigd en naar elders ter markt gebragt worden. — De bewoners van Tabalong en der naburige gehuchten zoeken buitendien ook, in de rotsholen der bergen, naar eetbare vogelnestjes, en in het zand der bergwateren, naar stofgoud; zij verzamelen voorts bindrotting en bamboesriet, en kappen in de naastbij zijnde bosschen timmerhout voor huizen en vaartuigen, wordende de boomstammen door hen gedeeltelijk naar Amoentai en Nagara vervoerd en verkocht. Dáár toch vindt men niet alleen goede ijzer- en goudsmeden, maar ook zeer bekwame schuitenmakers. De laatste kampong, tot welke de Overste von Henrici de Nagara-rivier is opgevaren, was Toenkaren, liggende, volgens hem, op 1°35′ Z. breedte. Van dit gehucht loopt een pad naar de hoofdplaats Pasir, aan de oostkust, welke men in drie dagen bereiken kan, namelijk twee groote dagreizen te voet over land, en een' halven dag, in eene kano, de rivier van Pasir af. Volgens het verhaal der inboorlingen zoude de rivier bij Toenkaren, met eene djoekong, nog wel

drie dagen opwaarts te bevaren zijn; echter niet zonder veel moeite, uithoofde van den steeds in kracht toenemenden stroom, de engte der bedding en de talrijke menigte van steenen en oude boomstammen, welke men daar ontmoet. Reeds beneden Toenkaren, tusschen de versterkte Dajaksche gehuchten Tingamaparoe en Silingsing, veroorzaken vaste rotsen, midden in de rivier, zooveel drift, dat die plaats *riam* (waterval) genoemd wordt. Van het, slechts uit zeven huizen bestaande gehucht Silingsing, dat van eene houten palisadéring is omgeven, kan men daarenboven ook over land, in een uur gaans, Toenkaren bereiken. De Heer von Henrici merkt ten slotte aan, dat, volgens zijne telling, langs de rivier Nagara, van hare uitwatering in de Doeson af tot bij de kampong Toenkaren toe, ruim vijf duizend huizen gevonden worden, met eene bevolking van vier- of vijf-en-twintig duizend zielen, en dat, indien men de gehuchten, welke nog hier en daar aan de kleine, door hem niet bezochte, rivieren er bijrekent, men de hoeveelheid zielen van dit gedeelte der Sultans-landen, gerustelijk op dertig duizend zoude mogen begrooten: eene volksmassa, die langs de geheele Doeson verre overtreffende. Wij eindigen hiermede het verhaal betrekkelijk de Nagara-rivier, en vervolgen onzen togt langs de Soengi Doeson.

Alvorens echter de kampong Pekoempai te verlaten, moeten wij nog aanmerken, dat zich aldaar, nagenoeg in het midden der Doeson en tegenover de Moewara Bahan, een draaikolk bevindt, die voor kleine vaartuigen zeer gevaarlijk is en, zoo het heet, eene onpeilbare diepte zoude bezitten. Vermoedelijk ontstaat deze maalstroom door het in eenen regten hoek tegen elkander stooten der wateren uit de Doeson- en de Nagara-rivieren en van den oploopenden vloed der zee. — Van het dorp Pekoempai tot aan de Kwala Andjaman zagen wij niet één gehucht; maar aan beide oevers vele groote ladang's, van welke sommige pas ontgonnen, andere reeds één of meer jaren beplant, en wederom andere bereids verlaten en met jong hout begroeid waren. Gewoonlijk worden deze boschvelden slechts drie of vier jaren achtereenvolgend bebouwd, na verloop van welke tijdruimte het gras en onkruid, en meer nog de ratten

en muizen, daar zoozeer de overhand krijgen, dat er de kultuur onder verloren gaat. In dat geval worden elders langs de boorden der rivier een aantal boomen omgekapt, de takken, struiken en het loof bij hoopen verbrand, de asch over den grond uitgestrooid, en op die wijze een nieuw veld ontgonnen, ter vervanging van het oude. In de oorspronkelijke bosschen neemt men, volgens den Heer Korthals, op de, bij hoog getij, meestal onderloopende plaatsen, vooral soorten waar van de geslachten: Carallia, Barringtonia, Myrtus, Combretum, Glochidion, Hibiscus en verschillende Leguminosae; terwijl op den meer droogen, alluvialen bodem de plantengroei gekenmerkt wordt door hoogstammige Dipterocarpeae, Anonaceae, Rubiaceae, benevens een aantal Melastomaceae, Ternstroemiaceae, Querci enzv. — Op vele plaatsen is de bodem met gedoornde rotting-ranken als overdekt. Hier en daar vertoonen de oevers lange strooken geheel droogen grond, die als eene soort van breede, vermoedelijk door de hooge waters gevormde dijken, het rivierbed bezoomen. In de nabijheid der Kwala Andjaman verkrijgt het land het aanzien eener doorloopende wildernis, waar, behalve de beide reeds genoemde Semnopitheci (Semnop. pruinosus en nasicus), een aantal gewone apen [47]), en twee soorten van eekhorens (Sciurus ephippium en Sc. melanotis) door ons zijn waargenomen. Ook aan vogelen was hier geen gebrek, doch de jagt op hen schier onmogelijk, wegens de myriaden muggen (Culices en Tipulae, doorgaans moskieten genaamd), die de lagere gedeelten dezer sombere en vochtige bosschen allerwegen met haar onaangenaam gegons verlevendigden. Oneindig lastiger nog vielen ons deze kleine, bloeddorstige insekten gedurende den nacht, alswanneer ze steeds, in tallooze menigte, tot onze, digt bij den oever gelegene vaartuigen dóórdrongen en onzen slaap verstoorden. Het allermeest intusschen hadden onze, schier geheel naakte roeijers van hen te lijden, hetgeen ons te meer smartte, dewijl die menschen, gedurende den dag, zwaar en vermoeijend werk moesten verrigten. Het scheen echter, dat zij aan diergelijke kwellingen tamelijk gewoon waren; want zij schertsten en lachten vaak met diegenen, welke zich ongeduldig en ver-

gramd toonden over het onophoudelijk "gezang" en den jeuking veroorzakenden steek dezer onaangename gasten, van welke wij niet minder dan zes of acht soorten, van verschillende geslachten der jongste Entomologen, opmerkten. — Wij voeren de wijde Kwala Andjaman voorbij, met het voornemen, op onzen terugtogt den steven derwaarts te wenden en alsdan de Dajakkers van Poeloe-petak te bezoeken. Den 25sten Augustus bereikten wij de kampong Kwala-pattai, waar wij één' dag verbleven, eensdeels ten einde den roeijers eenige rust te verschaffen, anderdeels om in een niet ver van daar verwijderd meirtje te gaan visschen en in den omtrek, zoo mogelijk, dieren en ook planten te verzamelen.

Het land langs de Doeson had tot daar nog bijkans hetzelfde aanzien behouden. Wel waren de oevers op vele plaatsen eenigzins hooger en de bosschen, zoo verre wij naar binnendrongen, geheel droog; doch alleen langs de boorden der rivier ontwaarden wij, van tijd tot tijd, bebouwde stukken gronds, terwijl al het overige met bosch bedekt was. Niet zeer ver benoorden de Kwala Andjaman liggen, aan den regter oever der Doeson, twee kleine gehuchten, Palankau en Koripan genaamd. Het eerste en zuidelijkste, telt slechts vijf huizen, en is door Dajakkers van Makatip bewoond; het andere, of de kampong Koripan, bevat zes huizen, in eenige van welke Pekoempaijers gehuisvest zijn. De Dajakkers van beide gehuchten droegen groote, ronde houtschijven in de oorlellen, en snoeren van glaskralen om den hals. Behalve een' gordel om hun middel, gingen zij naakt; zij waren volstrekt niet getatoeëerd. Eenige hunner boden ons gekleurde matten van gespleten rottingriet, en levende visschen, van het geslacht Ophiocephalus, te koop aan, en een kleine jongen bragt mij een mandje vol bataten ten geschenke, waarvoor hij wederkeerig een stuk sits, voor een baadje, ontving. Het vleesch van een' grooten neusaap, welks huid en geraamte ik bewaren deed, als ook dat van een' eekhoren, werd door deze Dajakkers gretig tot spijs aangenomen. Wij zagen bij hen geene andere huisdieren, dan varkens en hoenders, en hunne velden waren voornamelijk met mais beplant. — Terwijl wij nabij de monden der Soengi

Beadjoe en Soengi Mahang, te midden van wilde en eenzame streken, des nachts stil hielden, hoorden wij, bij lichte maan, vooral in den voornacht, het onophoudelijk, vrij sterk geschreeuw van eenen vogel, die door onze Bandjerezen, *Boerong ranggang toetoep*, en door de Dajakkers, *Tampaboea* en *Kangkapoet* genoemd werd. „Aan dien vogel,„ verhaalden ons laatstgemelde inlanders, „worden door onze stamgenooten jaarlijks, bij het begin van de rijstteelt, offeranden aangeboden, in vleesch rijst, tabak, enzv. bestaande, welke, aan den rand van het bosch, op een' boomstronk worden nedergelegd, en daarbij aan dien vogel verzuchtingen gedaan, om het welslagen der veld- en tuingewassen bevorderlijk te zijn.„ Deze vogel is een koekoek door ons, wegens zijne korte, ineengedrongen gestalte, Cuculus concretus genoemd. — In de ochtendstonden der laatste dagen zweefde een sterke mist of nevel boven de rivier. De honderddeelige thermometer teekende des ochtends te 6 ure 22°5, en na gedurende eenige minuten in het water der rivier te zijn gedompeld geweest, 29°2. Dezelfde warmte nagenoeg had ook het water in het middaguur en tegen het vallen van den avond; terwijl de thermometer in de vrije lucht, in het middaguur gewoonlijk 27°5 of 28, en des avonds zes ure 26°5 aanwees. — Iets meer dan halver weg tusschen de uitwatering der Soengi Mahang en der Soengi Pattai, ligt, nabij den regter oever, in de Doeson, weder een klein en vlak eilandje, dat den naam van Poeloe Pako draagt. Op een' kleinen afstand boven dit eilandje, ontwaarden wij, aan dezelfde oeverzijde, eenige nieuwe huizen, uit welke, bij onze aannadering, een drietal inlanders te voorschijn traden, welke zich dadelijk in een klein bootje zetteden en ons te gemoet voeren. Een van hen was Pembakel Saleh, opperhoofd van de kampong Kwala-pattai. Na de gebruikelijke begroetingen gewisseld te hebben, deelde dit dorpshoofd ons mede, dat hij zich, met verscheidene zijner onderhoorige Pekoempaijers, daar tijdelijk gevestigd had, hoofdzakelijk met het doel om er bindrotting te snijden, welk gewas de naaste bosschen in grooten overvloed opleverden. Hij was begonnen met eene sloot te doen graven, langs welke de rottingbossen

van de plaats, waar zij verzameld werden, gemakkelijk naar de groote rivier konden vervoerd worden, en uit dien hoofde had hij aan het oord van zijn tegenwoordig verblijf den naam van Soengi-djoeroeng gegeven [48]). Hij was echter van voornemen, een nieuw gehucht bij de Moewara Paminggir te stichten, en daar te gaan wonen. De Soengi Paminggîr, die het meir van dien naam met de Doeson verbindt, biedt eene uitnemende gelegenheid voor den sluikhankel en is als zoodanig vermaard. Van haar, door de Dano Paminggir en de kanalen, welke uit dit meir oostwaarts naar de Soengi Nagara loopen, vallen de handelsvaartuigen uit de hoogere streken der Doeson, wanneer de diepte van het water zulks toelaat, in de Nagara-rivier, en ontduiken alzoo de aan den Nederlandschen Posthouder te Moewara-bahan verschuldigde regten, onder voorwendsel, dat de goederen in het vorstelijke gebied zijn aangekocht.

De Kampong Kwala-pattai [49]) bevat niet meer dan een vijftal huizen, waarvan er *één* op een vlot in de rivier, en de overigen op den regter oever der Doeson staan. Aan de overzijde van dit dorp ontwaart men de mondopening der Soengi Pattai, die zich in een' buitengewoon stompen hoek van bijkans 150 graden, met de Doeson vereenigt [50]). Behalve deze weinige huizen, behooren echter nog onderscheidene, hier en daar in de omliggende ladang's verspreid staande woningen, tot het dorp Kwala-pattai, welks bevolking, in het geheel, nagenoeg 150 zielen sterk is. Velen van hen woonden voorheen bij den noorder mond der Soengi Makatip, van waar zij allengs herwaarts verhuisden. De meesten leven van den landbouw en van alles, wat land en water uit de rijken der dieren en der planten te dien einde bruikbaars opleveren. Wij vonden aldaar eenen inlandschen Djoeroe-toelis (klerk), die door den Resident belast was met het nazien der reispassen van de op- en afvarende vaartuigen, en in het algemeen met op de inboorlingen dier streken een oplettend oog te houden en voor de handhaving van orde en rust zorg te dragen. — Tijdens ons bezoek waren de oevers der Doeson, vooral die der regter zijde en in den omtrek van het dorp Kwala-pattaï, acht of tien voet boven de rivier verheven. In de westmoeson zoude echter de rivier somwijlen zoo-

danig stijgen, dat zij, allerwegen buiten hare bedding tredende, het geheele land als in eene zee verandert. Herten en wilde zwijnen ontvlugten alsdan de onderloopende bosschen en zoeken elders en tot zeer nabij de menschelijke woningen, een droog plekje gronds op, dat eene veilige rustplaats en eenig voedsel aanbiedt. De vaart stroomopwaarts de Doeson is in dat tijdperk natuurlijk zeer ongemakkelijk en langzaam, wegens de drift van het water, de vele ontwortelde boomen en oude stammen, welke de vloed medesleurt, en door het gevaar van met de praauw buiten de bedding der rivier te geraken en haar tegen een' boomstronk lek of te morzel te stooten.

De Soengi Pattai, welke tot de grootere oostelijke zijrivieren behoort, vereenigt zich op 2°0′ Z. breedte met de Doeson. Niet ver boven hare uitwatering stort zich, aan de noordzijde, de Soengi Sihong of Sioeng ook wel Soengi Napo genaamd, in de Pattai-rivier. Beiden zijn nagenoeg even breed, te weten, gemiddeld omtrent 130 voet. Op den afstand van een' halven dag opvarens, splitst zich de Soengi Napo of Sihong in twee armen, van welke de linker in verbinding met de Doeson staat, terwijl de oostelijke tak, onder den naam Soengi Karampas, langs de Kampong's Kawatang en Telang heenstroomt. Tusschen deze gehuchten, die ongeveer tweehonderd-vijftig zielen tellen, vereenigt zich met de Soengi Karampas een andere riviertak, meer bepaaldelijk Soengi Sihong geheeten, aan welks boorden de Kampong van denzelfden naam, benevens nog een drietal gehuchten gelegen zijn, gezamentlijk door ruim driehonderd Dajakkers bewoond wordende. Van de Kampong Sihong loopt een pad oostwaarts door het bosch, naar het zes huizen en tweehonderd-zestig zielen sterke dorp Tadjoe. Deze topographische berigten steunen alleen op de mededeelingen der inboorlingen. Langs de Soengi Pattai echter is de Overste von Henrici opgevaren tot bij het dorp van dien naam, en zijne aanteekeningen komen hoofdzakelijk op het volgende neder. Een eind weegs boven de plaats, waar de Soengi Napo in de Soengi Pattai uitloopt, vindt men, onder anderen, ter noordzijde de opening van den doortogt naar een klein meir, Dano Menteng; en eenigzins hooger ontwaart men, aan den zuidkant,

de monding van de naauwe en zeer kronkelende Soengi Sepoedjoer, langs welke men, met kleine vaartuigen, uit de Pattai-rivier in het meir Paminggir kan oversteken. Hooger de Soengi Pattai op, wordt zij aanmerkelijk smaller, ondieper en slingert zij zich aanvankelijk nog een tijdlang door het bosch, vervolgens door eene opene en zeer moerassige grasvlakte, Padang Sidik [50]) genaamd, van omtrent een uur lengte bij een derde van een uur breedte en van vele natuurlijke kanalen doorsneden; later hervat zij hare kronkelingen in tallooze korte bogten door het bosch, hetgeen gevoegd bij de allengs smaller wordende bedding, ten laatste tot slechts tien of twaalf voet, en de menigte stammen, die vaak als slagboomen dwars over het water liggen, de vaart zeer langdurig en moeijelijk maakt. Alvorens men aan de Padang Sidik komt, wordt men verrast door een' kleinen heuvel, Tambak Tamian geheeten, die midden uit deze, wijd en zijd lage en in de west-moeson meestal meer of min onderloopende, landstreek oprijst en, naar het schijnt, gedeeltelijk uit gesmolten poelerts [51]) bestaat. Hij is met bamboesriet en verschillende vruchtboomen bewassen, en schijnt, blijkens de veelvuldige achtergeblevene sporen, in den regentijd en bij sterke overstroomingen eene zeer gezochte wijkplaats voor het wild te zijn. Een andere, eenigzins lager heuvel van soortgelijken erts zoude ook niet ver boven de vereeniging der rivieren Napo en Pattai gevonden worden. — De Kampong Pattai bevat 130 inwoners en zeven huizen. Deze liggen op de reeds eenigzins hoogere en niet aan overstrooming blootgestelde oevers der rivier van denzelfden naam, eene dagreis boven hare uitwatering in de Doeson. Even voorbij dit dorp verdeelt zich de rivier in twee takken, waarvan de linker Soengi Kiwa of Ringin, en de oostelijke Soengi Tjar genoemd wordt. Den laatsten een' halven dag oproeijende, komt men aan de Kampong Tjar, uit vier huizen en 70 inwoners bestaande; van die plaats, gelijk ook van het dorp Pattai, loopt een landweg naar de Kampong's Kalowa, Djankong en meer anderen, op het grondgebied van den Sultan aan de Nagara-rivier. Aan de Soengi Kiwa of linker rivierarm, twee uren verder opwaarts, ligt de Kampong Toembang-lajang, drie huizen

en 30 bewoners tellende; terwijl nog eenige uren hooger, in vier huizen, die het gehucht Karang-langit vormen, 75 Dajakkers wonen. De geheele bevolking der Soengi Pattai en van de in haar vallende kleinere rivieren en spruiten, kan op 1200 zielen worden geschat, van welk getal het meerendeel, vooral in de hoogere streken, uit heidensche Dajakkers bestaat.

Den 26sten Augustus, terwijl wij bij de Kampong Kwala-pattai vertoefden, werden door ons togten naar de omstreken ondernomen, bij welke gelegenheid wij ook een klein meir, Dano Mahoeroeng, bezochten, dat ongeveer een half uur de Doeson opwaarts, niet ver van hare linker oeverzijde verwijderd ligt en, door een naauw kanaal, met genoemde groote rivier in verbinding staat. Wij troffen er twee visschers aan, die door middel van gewone inlandsche werpnetten (*djala*) eene menigte Osphromenidei (voornamelijk Helostoma Temminckii en Ophiocephalus planiceps), eenige Cyprini en verscheidene voorwerpen van dien fraaijen nieuwen visch gevangen hadden, welke door ons, in het zoölogische gedeelte der *Verhandelingen*, onder den naam Osteoglossum formosum, uitvoerig is beschreven en afgebeeld geworden. Het meir wemelde van visschen. De hoeveelheid, bijzonder van het geslacht Ophiocephalus, welke jaarlijks in de Dano Mahoeroeng, Dano Papak en in andere kleine meren, alsmede in de rivieren en slooten dier streken, gevangen en versch of gedroogd genuttigd en naar elders vervoerd wordt, is inderdaad verbazend. Wat de vogels betreft, zagen wij in het meir Mahoeroeng niets dan een' Plotus Levaillantii, die, ofschoon daar zeker nooit door den mensch verontrust, echter zeer schuw was, reeds op verren afstand dook en vervolgens, op een nog meer verwijderd punt, zijn' langen, dunnen en slangvormigen hals, eensklaps weder boven het water uitstak. Daar de jagt niet veel opleverde, poogden wij ons door het verzamelen van visschen en insekten schadeloos te stellen. Uit de klasse der laatsten trokken de vele door het bosch fladderende dagvlinders van het groote geslacht Papilio bijzonder onze aandacht. Voorts eene ontzaggelijke menigte vratige Libellen of zoogenaamde waterjuffers, vooral van het geslacht Agrion, die langs de met gras of riet

begroeide oevers van het meir luchtig rondzweefden, en er vermoedelijk eene niet geringe slagting onder de kleine, doch lastige plaaggeesten van moskieten zullen aanregten, aan welk voedsel het haar daar ter plaatse zeker niet behoeft te ontbreken. Tuinen of boschvelden, met mais, peulvruchten (*katjang*), pompoenen, meloenen en suikerriet beplant, zetteden aan de omstreken van het meir bekoorlijkheid en leven bij.

Den volgenden ochtend, te half vijf ure, verlieten wij de Kampong Kwala-pattai, en voeren dien dag de Doeson verder òp, tot bij de Kampong Kwala-poenin, waar wij besloten weder een' dag te vertoeven, ten einde het land en zijne voortbrengselen eenigzins nader te leeren kennen. Wij waren eerst van meening geweest, den avond te voren op reis te gaan, zoowel om tijdwinst tot het doen van uitstapjes, als om de kwellingen te ontgaan der moskieten, die gedurende den nacht steeds in grooter menigte onze vaartuigen kwamen bezoeken; doch de Djoeroe-toelis en andere inwoners van Kwala-pattai ontrieden ons zulks stellig, uithoofde geen handelaar het zoude wagen in die streken de rivier 's nachts op te varen, wegens de vele boomstammen, die gewoonlijk nabij de oevers in het water liggen, terwijl meer in het midden der rivier de stroom te sterk is om er tegen op te kunnen roeijen. Het was nog pas kort geleden, dat twee ijzerhouten praauwen, gedurende den nacht, op boomstammen stieten, omsloegen en zonken. Het is derhalve eene vaste gewoonte der inlandsche kooplieden, steeds in den vroegen ochtend de reis opwaarts te aanvaarden, en des avonds, zoo mogelijk, bij een gehucht of boschveld te blijven stilliggen. Wij vonden het raadzaam insgelijks dien regel te volgen, en begaven ons meestal kort vóór of na het aanbreken van den dag op reis. — Een paar uren nadat wij, op den 27sten Augustus, het dorp Kwala-pattai verlieten, kwamen wij aan de Kampong Makatip of Mangkatip, thans nog slechts uit twee huizen bestaande, die op den regter oever der Doeson en aan de zuidzijde van den mond der kleine Soengi Makatip gebouwd zijn. Wij vonden daar vrij vele kippen en ook eenige varkens: een bewijs, dat de bewoners Dajakkers waren. In de gesteldheid van de oevers der Doeson was ter naauwernood

eenige verandering te bespeuren, behalve dat zij langzamerhand een weinig hooger werden, terwijl de stroom van het water tevens eenigermate toenam. Tegen één uur na den middag bereikten wij vier woningen, almede op den regter oever, aan Dajakkers toebehoorende, en het gehucht Tjambaran vormende. Hier zagen wij schier niet anders, dan vrouwen en kinderen, door welke ons voortreffelijke meloenen te koop werden aangeboden. Men onderrigtte ons, dat de volwassene mannen zich meest alle in de bosschen onledig hielden met het verzamelen van bindrotting, op welk artikel zij reeds voorschotten van eenige Chinezen te Bandjermasin ontvangen hadden. Deze woningen langs den oever, rondom welke zich eenige kokos- en pinangpalmen, kapok-, mangga en andere vruchtboomen verhieven, maakten met drie of vier in ladang's verspreide huizen eene buurt uit, welker gezamentlijke bevolking op 70 hoofden kan begroot worden. — Boven Tjambaran rezen de oevers, hier en daar, ter hoogte van tien of meerdere voeten boven de rivier, en vertoonden meestal steil uitgebrokkelde wanden van geelachtig graauwe kleur en eene fijne, slibachtige aarde. Tusschen het zoo even gemelde gehucht en den noorder mond der Soengi Makatip liggen, aan de regter zijde der Doeson, op den afstand van een kwart tot een half uur landwaarts, een zevental kleine meren, die door kanalen van ongelijke diepte en breedte met elkander verbonden zijn. Het zuidelijkste dezer meren is de reeds genoemde Dano Papak; het grootste en meest noordelijke, de op onze kaart aanteekende Dano Boerong (Vogel-meir). Ook aan den linker oever der Doeson vindt men op die hoogte een of twee soortgelijke kleine meren.

Ter linker zijde der Doeson-rivier, bij eene kromming of bogt [52]) boven de Kampong Tjambaran, ligt het gehucht Kwala-poenin, aldus genaamd naar de daar tegenover in de Doeson uitmondende Antassan Poenin. Deze Kampong is eerst omstreeks het jaar 1829 door Pekoempaijers gesticht en bevatte tijdens ons bezoek negen huizen en ongeveer 50 inwoners. Eene menigte pisangs, hier en daar ook katoenstruiken en langs de stammen van kapok-boomen opschietende betelranken, meest op aan-

gehoogde aardhoopen geplaatst, verlustigden het oog. Niet ver binnen de Kwala Poenin of den zuidermond der Antassan van dien naam, welk kanaal eene mijl of zes hooger (zonder de talrijke kronkelingen mede te rekenen) zich met de Doeson weder vereenigt, leidt, noordwaarts, eene geul naar een lang, doch niet zeer breed meir, Dano Kambat geheeten. Dit meir, of eigenlijk deze meren, naardien het, bij lagen waterstand, uit drie of vier, door vernaauwingen meer of minder van elkander afgezonderde plassen bestaat, is bijgevolg tusschen de Doeson en de Antassan Poenin gelegen, en bezit, in het noordelijk gedeelte, nog eene tweede, naauwe doorvaart naar het zoo even genoemde kanaal. De Dano Kambat is geheel van bosch omgeven, waarin wij Eurylaimus nasutus, Phyllornis Mülleri, Nectarinia Hasseltii en andere kleine vogels schoten. Ook daar wemelde het van witte en bonte dagvlinders, vooral Danaïden; en de schijnbaar stilstaande en bruine of zwarte wateren van het meir schenen niet minder rijk aan visch te zijn, dan de vlietende en heldere stroomen van elders. Wij vingen er het meest Helostomae, Cyprini en Pimelodi. Waarschijnlijk ontstaat de zwarte kleur van het water, die wij later dikwerf in soortgelijke, tusschen bosschen liggende meren en in kleine, zacht stroomende zijrivieren hebben opgemerkt, door de bezwangering met uittreksels der schorsen, wortelen en bladeren van sommige, in het water groeijende of daarin verspreid liggende, doode en rottende gewassen. In een glas vertoonde dit zwarte water (*ajer itam*) zich helder, met een' min of meer geelachtigen tint; in de beddingen echter had het, naarmate der diepte en doorzigtigheid, en naar dat de oppervlakte door het zonnelicht beschenen of in lommer gehuld was, verschillende schakeringen, die van het geelachtig bruine, van het koffijdik-bruin, tot in het zwartachtige, als verdunde inkt, afwisselden. Dat der Doeson daarentegen was steeds witachtig en eenigzins troebel door de bezwangering met fijne aarddeeltjes. De zwarte wateren waren intusschen, gelijk reeds is vermeld, insgelijks rijk aan verschillende vischsoorten; wij hebben ook niet kunnen bespeuren, zoo als door den Heer A. von Humboldt van Zuid-

Amerika wordt aangemerkt [53]), dat zoodanige plaatsen minder dan andere van gelijke temperatuur door moskieten (*njamokh*) en krokodillen bewoond werden. Weinige dagen voor onze aankomst te Kwala Poenin had een inlander, bij het visschen in de Dano Kambat, een' jongen gaviaal in het net gevangen en levend bewaard. Dit jonge voorwerp, ter lengte van slechts drie voet, was ons eene ware verrassing. Nooit toch had men op eenig eiland van den Indischen Archipel een' langbekkigen krokodil waargenomen. Wij hielden dit dier daarom ook aanvankelijk voor een' gewonen Ganges-gaviaal; doch, toen wij later de schedels van half volwassene en zeer oude voorwerpen ontvingen, ontwaarden wij het aanmerkelijke verschil, dat tusschen die beide groote amphibiën bestaat, en dat de soort, door ons op Borneo ontdekt, een' geheel nieuwen en zeer merkwaardigen overgangsvorm vertoonde, die door de gedaante van den kop en het zamenstel der kopbeenderen, den smalgebekten gaviaal van het vasteland van Indië met de eigenlijke krokodillen verbindt. Wij hebben den Borneoschen gaviaal alreeds elders uitvoerig beschreven en naauwkeurig doen afbeelden, waartoe wij meenen te mogen verwijzen [54]). — Op den noorder uithoek van Kwala Poenin werd onze aandacht getrokken door een paar houten stijlen, die een klein laag dak van kadjang schraagden, onder en naast hetwelk eenige van dunne takken vervaardigde stellaadjes waren opgeslagen. Dit was eene offerplaats van de Pekoempaijers der overzijde, welke, ofschoon in naam Mohammedanen, nog in vele opzigten aan voorvaderlijke bijgeloovigheden gehecht bleven en die openlijk huldigen.

Op den 29sten Augustus, een half uur vóór zonsopgang, verlieten wij de Kampong Kwala-poenin, en voeren dien dag tot aan de Kampong Tandjong-petong. Wij roeiden op dezen togt langs het eilandje Koeningan, ongeveer anderhalf uur varens boven eerstgenoemd gehucht, en vervolgens, eenige groote bogten der rivier hooger, voorbij de opening van het meir Lampoer, waar de Soengi Karau in uitstroomt. Omstreeks de Kwala Poenin hadden wij voor het eerst eenig zuiver zand in de Doeson waargenomen; bij Poeloe Koeningan werd het

zand menigvuldiger, en van daar opwaarts zagen wij toen bij laag water, dat vele ondiepe plaatsen en droog gevallen banken uit zand bestonden. De oevers waren in die streken schier overal met min of meer hoog bosch bedekt, en vertoonden slechts enkele ladang's. Poeloe Koeningan komt in grootte en gedaante met Poeloe Pako overeen, ligt insgelijks nabij den regter oeverkant en is geheel met wild hout begroeid. Niet ver boven dit eilandje viel ons, aan dezelfde zijde der rivier, een vrijstaande, hooge boom in het oog, aan welks takken eene groote menigte langwerpige, zwarte ligchamen hingen, die onze inlandsche togtgenooten verklaarden bijennesten te zijn, terwijl zij den boom-zelven *Tampoerau* noemden. Dr. Schwaner deelt mede, dat de inboorlingen zulke *bijenboomen* met den bijzonderen naam van Tangiran bestempelen. Groote Tampoerau-boomen prijken niet zelden met 100—200, en zelfs wel eens met 300 honigraten. Honderd zulke raten leveren gewoonlijk 130—150 ponden was, mitsgaders eene aanmerkelijke hoeveelheid honig, waarom dan ook die boomen door de inlanders als winstgevende panden beschouwd worden, en elke Tampoerau zijnen eigenaar heeft. Deze boomsoort is door Dr. Korthals, in het botanische gedeelte der *Verhandelingen*, onder den naam Dipterocarpus tampurau beschreven. Volgens hem is zij vermoedelijk uit het gebergte afkomstig, dat ver in het noorden en oosten het stroomgebied van de Doeson begrenst, en zoude zij zich, even als Dipterocarpus littoralis en andere soorten van dat geslacht, alleen door langs de rivieren afgevoerde zaden in die lagere streken hebben voortgeplant. Zij is daar niet menigvuldig en werd door ons voornamelijk tusschen 1° en 2° Z. breedte en in het bijzonder omstreeks de uitwatering der Soengi Karau waargenomen. Op die plaatsen groeide deze Dipterocarpus in gezelschap van Myrtaceae, Anonaceae enzv. Wegens zijne aanzienlijke hoogte, soms van 100—130 voet, verhief hij zich meestal boven de overige hem omringende woudboomen en monsterde zich reeds in de verte uit door zijnen regtstandigen, licht grijzen en gladden stam, met eene breedgetakte, doch dun van loof voorziene kroon. De bijen aldaar schijnen hare honigraten bij voor-

keur aan de takken van deze boomsoort te hechten, doch, bij gemis van haar, ook wel andere hooge boomen van de geslachten Parkia, Elaeocarpus enzv. tot dat einde te bezigen. Hebben deze nijvere diertjes eenmaal zulk een' boom gekozen, dan zullen zij dien, hoe dikwerf zij ook van hunne honigraten beroofd worden, niet ligt verlaten. Om de raten te erlangen, bedienen de inlanders zich van ladders, die tot in de kroon reiken, of wel alleen van houten pennen, die zij bij wijze van sporten, schuins boven elkander in den stam slaan en langs welke zij opklimmen, terwijl een dikke rotting los uit de kroon afhangt of wel aan het vrije einde der pennen is vastgebonden. — In de nabijheid der Moewara Lampoer, den mond van het meir van dien naam, ontmoetten wij eene kano met twee inlanders. Deze deelden ons mede, dat zij zich naar de bosschen wilden begeven om toeba-wortelen (*toeba-akar*) te verzamelen voor eene vischpartij. Men bezigt tot dat einde op Borneo, Java en Sumatra, de wortelen, schorsen, bladeren en vruchten van zeer onderscheidene planten uit verschillende natuurlijke familiën; het meest echter uit die der Leguminosae, en wel voornamelijk van de geslachten Dalbergia, Pongamia en Millettia. De wortelen en rankende stammen dier gewassen worden met een stuk hout geslagen of gestampt, en vervolgens of alleen, of nadat het sap met kalk is vermengd, op die plaatsen in het water geworpen, waar men voornemens is te gaan visschen. Dit middel dient, even als de hier bekende, doch tot zoodanig gebruik verbodene cocculi indici, om de visschen te bedwelmen, zoodat zij als magteloos naar boven komen drijven en zich met de hand laten grijpen, terwijl zij daarna, als spijs gebruikt, der menschelijke gezondheid geen nadeel schijnen te doen. Op die wijze, in het Maleisch *menoeba ajer*, of ook wel *menoeba ikan* [55]) genaamd, kan men zich soms, in weinige uren tijds, van eene zeer groote hoeveelheid visch meester maken: een bedrijf, waarmede de inlandsche grooten zich gaarne onledig houden en daarin ook een werkzaam aandeel nemen, door de van tijd tot tijd boven water komende visschen te helpen bijeengaren. Zoodanige, meerendeels ter uitspanning en verlustiging strekkende vischpartijen,

worden echter zelden door den geringen inlander uit eigene beweging ondernomen. Deze geeft de voorkeur aan het afdammen van kreken en kleine riviertakken en het gedeeltelijk afzetten van grootere rivieren en meren, welke afgeslotene gedeelten hij alsdan laat droog loopen. Of wel hij plaatst op ondiepten takkebosschen of steenen in een' vrij scherpen driehoek, en zet aan het versmalde uiteinde een' kunstig van teenen gevlochten fuik, waar de visch met den afgaanden stroom inloopt. Ook bedient hij zich van stel-, sleep- en handnetten; het visschen met de hengelroede is echter minder zijne zaak, en dit wordt daarom ook zeldzaam in het zoetwater door hem gedaan.

Na een paar uren in den omtrek der Moewara Dano Lampoer vertoefd te hebben, vervolgden wij onzen riviertogt tot Tandjong-petong. Dit gehucht, dat eerst van omstreeks het jaar 1830 dagteekent, heeft vier huizen op den regter oever der Doeson en vijf, op rakit's staande, in de rivier. De laatsten zijn alleen door Pekoempaijers, en een paar der op den wal staande huizen waren door eenige Dajaksche familiën bewoond. Wij vonden daar weder een groot rottingvlot, en hadden er bij Moewara Dano Lampoer drie aangetroffen, waaruit men kan afleiden, hoe ongemeen rijk de bosschen dier streken aan bindrotting moeten zijn. Digt bij de Kampong Tandjong-petong zagen wij vijf schedels van krokodillen op een stellaadje ten toon gesteld. De inlanders deelden ons een aantal treurige gebeurtenissen met die gevaarlijke land- en waterbewoners mede, en onder anderen, dat, naauwelijks twee maanden geleden, een man in zijn bootje door hen was overvallen en verslonden geworden. Reeds te Kwala Pattai en Moewara Dano Lampoer had ik eenige eijeren dezer dieren van de inboorlingen ontvangen, welke hier met nog een paar vermeerderd werden. De bewoners van Tandjong-petong bragten mij daarenboven een' half volwassen, levenden neusaap, dien zij, met behulp van honden, bij het rottingsnijden in het bosch hadden gevangen. Volgens hun zeggen is deze aap moeijelijk in het leven te houden, doordien hij in gevangenschap weinig of geen voedsel wil nemen.

Den 30sten Augustus voeren wij tot bij het groote meir Babai.

Langs dien weg waren de beide oevers der Doeson schier overal met bosschen bedekt en onbewoond. Ongeveer te halver weg werden wij door twee mannen begroet, die, in eene ijzerhouten praauw gezeten, op onze vraag, waar zij heen voeren, ten antwoord gaven, dat zij aan den Gouvernements-Posthouder te Moewara-bahan hoofdgelden gingen overbrengen. Zij wendden onmiddelijk hun vaartuig en volgden ons. Wij vernamen, dat een dezer inlanders het Dajaksche opperhoofd en de ander een koopman van de Kampong Dalio was. De eerste, die den titel van Demang [56]) voerde, had een zeer goedhartig voorkomen, maar leed aan eene walgelijke huidziekte, waardoor ons zijne overgroote beleefdheid van ons telkens de handen te willen drukken, meer lastig dan aangenaam was. Wij waren blijde, toen hij verzocht ons te mogen verlaten en huiswaarts te keeren, ten einde onze komst in zijn dorp te gaan aankondigen en eene behoorlijke ontvangst voor te bereiden.

Bij de Dano Babai troffen wij slechts twee huisgezinnen aan. Het hoofd van het eene was een Bandjerees, van het andere een Pekoempaijer. Beiden hadden Dajaksche vrouwen, terwijl eene der dochters met een' neef van den Demang van Dalio, insgelijks een' Dajakker, gehuwd was. Men ziet hieruit hoe weinig deze zoogenaamde Mohammedanen zich naar de voorschriften van den Koran gedragen [57]), daar zij niet alleen verdraagzaam en vriendschappelijk met de ongeloovige fetischdienaars omgaan, maar zelfs huwelijken met hen sluiten en op den vertrouwelijksten voet met elkander leven. Deze huisgezinnen, uit twaalf of vijftien leden bestaande, bezitten aan de drooge en vruchtbare boorden der Doeson en van het meir Babai eenige velden en tuintjes, waar zij eene kleine hoeveelheid rijst, bataten, pompoenen, water- en andere meloenen, suikerriet en verschillende moeskruiden telen. De Dano Babai levert hun overvloed van goeden visch, terwijl de bosschen, welke dit meir omgeven, bijzonder rijk zijn aan onderscheidene damar-soorten, rottingriet en boomen met bijennesten. In deze voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk vindt de daar en elders in den omtrek wonende inlander een ruim en winstgevend bestaan. Volgens ontvangene opgaven zouden alleen bij de Dano Babai jaarlijks

eene hoeveelheid van ongeveer vijftig pikols [58]) was verzameld worden, en schier het dubbele van dit getal rondom de meer noordelijk liggende meren Limot en Ganting. Berekent men nu den pikol tegen *f* 50, dan zoude de waarde dezer hoeveelheden eene som van zevenduizend vijfhonderd gulden bedragen. Aan damar zouden de bosschen, bij genoemde meren, gemiddeld zestig tot zeventig pikols in het jaar opleveren. De prijs dezer natuurlijke harsen verschilt naarmate der soorten, van welke er twee vrij menigvuldig en het belangrijkst voor den handel zijn, namelijk de *damar poetih* (witte damar) of *damar mata koetjing* [59]), zoo als deze soort in het pasar-Maleisch heet, en de *damar rasak*, aldus genaamd naar den boom, die haar voortbrengt. De eerstgenoemde is het hoogst in prijs en geldt van vijftien tot twintig centen de gantang [60]). Versch zijnde, heeft deze hars een bijna wit of geelachtig wit, half doorschijnend, en op de breuk glasachtig aanzien, is zeer ruw op het gevoel en, wegens de vele kleine holligheden en luchtblaasjes, zoo ligt, dat zij op het water drijft: zij wordt daarom het voordeeligst in de west- of regenmoeson, wanneer de bosschen meer of minder zijn ondergeloopen, ingezameld. Op andere tijden gaat, uithoofde harer broosheid, te veel tusschen de dorre bladeren en het ruig des bodems bij het afhalen verloren. De boom, welke deze hars voorbrengt, is door den Heer Korthals, in de afdeeling Botanie der *Verhandelingen*, onder den naam Hopea sangal beschreven en bij de inboorlingen langs de Doeson en de Soengi Beadjoe onder dien van *Sangal* bekend. Zijne dikke, ruwe en bij oude stammen meestal sterk gebarsten schors laat zich gemakkelijk afschillen, en wordt uit dien hoofde somtijds tot het dekken der huizen in de boschvelden gebezigd. De tweede belangrijke damar-soort, door de Dajakkers ter zuidkust van Borneo *njating rasak* genoemd, komt insgelijks van een' hoogstammigen boom uit de familie der Dipterocarpeae, en werd door den Heer Korthals, in het zoo even aangehaalde werk, onder den naam Retinodendron rassak, beschreven en afgebeeld. De hars van dezen boom is licht rood, somwijlen geelachtig rood, doorschijnend en zwaarder dan water, in hetwelk zij bijgevolg zinkt, en om die reden alleen

in de oost- of drooge moeson verzameld wordt. Wanneer de weêrsgesteldheid gunstig is, kan men somtijds van denzelfden boom twee- of driemaal in het jaar damer inzamelen. Volgens het zeggen der inlanders vindt men weleens klompen ter zwaarte van 20—30 oude ponden. Tien of elf gantang's kosten 1 soekoe, zoodat de gantang op 5—6 centen te staan komt. De Dajakkers, zoowel als de Mohammedaansche inlanders, gebruiken deze en de volgende damar-soorten vrij algemeen ter verlichting hunner woningen, ten welken einde zij haar fijn stampen, droogen en in nipa- of pisangbladeren wikkelen, of er ook wel dunne bamboezen kokers mede vullen, en ze alsdan als fakkels ontsteken. Fijn gestampt en met olie vermengd, bezigen zij haar bij het breeuwen hunner vaartuigen. Ook elders worden deze harsen tot hetzelfde doel, in stede van pik, gebezigd, en uit dien hoofde in groote hoeveelheden van Bandjermasin naar Soerabaja, Makassar en andere kustplaatsen vervoerd. Naast de *damar rasak* zijn nog de volgende verwante harsen meer of minder gezocht, namelijk: eene dof bruine soort met gele vlammen en stippen, door de handelaren dikwerf *damar itam* (zwarte damar), doch door de Bandjerezen *damar kaloeloet*, en door de Beadjoe's *njating tampoereb* [61]) genaamd; eene ingelijks zware, weinig doorschijnendheid, doch eene zeer glanzende breuk bezittende soort, *njating lendang*, welke hars dikwerf in onregelmatig ronde of platachtige stengen gevonden wordt, licht of bruinachtig geel van kleur is en, volgens de berigten der inlanders, van een' grooten boom komt, die uitsluitend in de hoogere streken groeit. Met deze damar in hoedanigheid overeenkomende, doch eenigzins verschillende van tint, welke van het geel-roode tot in het bruinachtige trekt, is de *njating mahambong*, het voortbrengsel eener hoogstammige Hopea, die buitendien een zeer deugdzaam timmerhout oplevert, dat onder den naam *kajoe balangeran* bij de inlanders bekend is. Verwante hars-soorten zijn verder de *njating oepak* en *njating njaroe*; de laatste is dikwijls fraai bruin-rood en halfdoorschijnend. Eindelijk moeten wij nog melding maken van eene witte, ligte en op het water drijvende verscheidenheid, *njating palepek* geheeten, die veelal in knobbelige klompjes voorkomt en door den Heer Korthals

als het voortbrengsel van jonge Sangal-boomen wordt beschouwd. Deze soort schijnt voor het overige niet zoo overvloedig te zijn, als de *njating mata-poesa*, en wordt ook minder geacht, omdat zij moeijelijk brandt en bij het branden knapt. Vóór den verkoop vermengen de inboorlingen vaak beide met elkander; de meeste overige gele en bruine soorten zijn ten naastenbij van denzelfden prijs, als van de *damar rasak* is opgegeven. — Naast deze boomharsen en het bijenwas komt, als handelsartikel, de bindrotting in aanmerking, waarvan elk jaar door de bewoners van de Dano Babai en omstreken, ongeveer 10,000 bossen, meest aan Chinezen te Bandjermasin, afgeleverd worden. De hoeveelheid bindrotting, welke jaarlijks van Bandjermasin wordt uitgevoerd, is inderdaad verbazend en wordt op meer dan een millioen bossen berekend.

In den namiddag van den 31sten Augustus kwamen drie lange kano's, met een veertiental Dajakkers van Siang, de Doeson opvaren, en bleven, naast onze praauwen, bij de Dano Babai, omstreeks een uur vertoeven. De kano's dezer, ver in het bergachtige gedeelte der binnenlanden te huis behoorende lieden, waren oud en slecht, en in verhouding tot hare lengte vrij smal. Zij hadden geene overdekking, doch in iedere kano lagen eenige zamengerolde kadjang's, die waarschijnlijk bij zware stortregens en gedurende den nacht over de booten werden uitgespreid. De kano's bevatteden daarenboven onderscheidene fijne rottingmatten, alsmede blaasroeren en kokers met vergiftigde pijltjes, schilden en slagzwaarden of zoogenaamde koppensnellers, van welke eenige het gevest met bundels lange menschenharen versierd hadden. Sommige dezer nog weinig beschaafde natuurmenschen, onder welker ruwe schors dikwerf eene edele kern verborgen ligt, waren van een blijkbaar door levenswijs en oefening zeer ontwikkeld en forsch gestel, van eene meer dan middelmatige grootte en schier allen getatoeëerd. Twee hunner inzonderheid bij uitstek fraai, vooral op den rug en de borst tot aan den hals en langs de armen, zoodat het geheele bovenlijf bijkans het aanzien had van een bont wambuis. Ook hunne beenen waren, behalve met de vrij gewone, langwerpig ronde of hartvormige, donkere vlek op de kuiten, rondom,

uitgezonderd aan de binnenzijde, met verschillende figuren, op eene onuitwischbare wijze, kunstig versierd. Volgens hun zeggen waren zij, een paar weken geleden, de Doeson afgezakt, ten einde eenige bekenden binnen de rivier Karau te bezoeken, en bevonden zij zich thans weder op reis huiswaarts. Na verder van hen vernomen te hebben, dat zij meerendeels onderdanen waren van Toemanggong Soera Pati, bij de Soengi Lauoeng, wiens naam ons uit de berigten van den Overste von Henrici bekend was, en waarover zij veel blijdschap aan den dag legden, verzochten wij hen, dit opperhoofd minzaam van ons te willen groeten. Wij onthaalden hen op eenige glazen arak, welk geestrijk vocht zij gretig inzwolgen, en gaven hun ten laatste nog wat tabak en zout, hetwelk hun klaarblijkelijk veel genoegen deed, ofschoon zij er ter naauwernood dank voor zeiden. Deze omstandigheid, en hun kort daarop gevolgd, geheel stilzwijgend vertrek, gaf ons aanleiding tot het opmerken der tegenstrijdigheid in zeden en gewoonten tusschen deze en andere Indische eilanders, welke in het algemeen zeer beleefd zijn en het aan geene pligtplegingen laten ontbreken.

Gelijk men op onze Kaart ziet, staat de Dano Babai, behalve regtstreeks door een naauw kanaal, een eind hooger op nog door eenige soortgelijke enge doortogten met de Doeson in verbinding. Er liggen op die hoogte ook weder een paar kleine eilandjes in de groote rivier, van welke het zuidelijkste den naam van Poeloe Babai draagt. Niet ver boven het tweede, Poeloe Nonok geheeten, ligt, ter regter zijde der Doeson, de Kampong Dalio, welke zeven huizen op den oever, twee rakit's, en in het geheel omtrent negentig inwoners bevat. De vlottende en ligt te verplaatsen rakit's behooren, zoo als overal, aan Pekoempaische huisgezinnen, terwijl de dorpelingen Dajakkers zijn. Geen van dezen was getatoeëerd, en de meesten spraken vrij goed Maleisch. Wij werden daar, bij het vallen van den avond, op een ongewoon schouwspel vergast. Bij het gezang van drie Dajaksche vrouwen zagen wij eenige mannen dansen. De eerste waren openbare zangeressen, onder den naam *Bilian* bekend, en wier zeden weinig van de Javaansche *Ronggings* verschillen. Hare kleeding bestond eeniglijk in een' *sarong*

die boven den boezem was te zamen gebonden en tot beneden de knieën afdaalde. Zij zaten in eene rij naast elkander op den grond, en hadden elk eene soort van tambourin [62]) op den schoot liggen, die door haar met de linker hand werd vastgehouden en met de regter bespeeld, terwijl zij op de maat van dat eentoonig geklop, met luider stemme, in diepe en half verhalende toonen, bij wijze van recitatief, onderscheidene liederen opdreunden. Men zal wel begrijpen, dat het gezang dezer Dajaksche virtuozen voor een Europeesch gehoor niets streelends bezat. Met eenigzins meer belangstelling sloegen wij de bewegingen der dansende mannen gade, welke van het slaan op koperen bekken (*gong's*) vergezeld gingen. Deze dansen bestonden hoofdzakelijk in eene op- en nederwaartsche beweging van het ligchaam en der ledematen, door de knieën telkens te buigen en de uitgestrekte armen, op eene afgemetene wijze, naar de hoogte en de laagte te slingeren. — In de meeste door ons in die streken bezochte ladang's of boschvelden, welke ook daar doorgaans digt langs de oevers of slechts op geringen afstand van de Doeson verwijderd lagen, ontwaarden wij vrij veel suikerriet, dat welig groeide, en door de inlanders alleen gebruikt werd als eene soort van snoeperij, tot welk einde zij het versch in stukjes snijden en deze, na ze alvorens in koud water te hebben gedompeld, als eene lekkernij aan hunne bezoekers voorzetten of er zich-zelven op vergasten.

Den 2den September voeren wij de Doeson op, tot aan drie kleine eilandjes, Poeloe Betjabang; den 3den vervolgden wij onzen togt tot aan de Moewara Kalahiën; den 4den, tot aan de Kampong Tandjong-djawa, en den 5den van dezelfde maand bereikten wij de Kampong Riong, die niet ver boven de eerste oeverhoogte, den Goenong Rantau, gelegen is. Nabij den noorder mond der Antassan Poenin bevindt zich, aan de regter zijde der Doeson, eene wijde bogt, waarin het rivierwater, door terugstrooming langs den oever, eene sterke draaikolk vormt, bekend onder den naam van *Oelakh-prahoe*. De bedding der Doeson begint zich op die hoogte, somwijlen met vrij scherpe hoeken, aanmerkelijk te kronkelen. Het land daarentegen blijft aan weêrskanten voortdurend vlak en laag, en de bosschen,

welke het bedekken, zijn op vele plaatsen met doornige bamboes, nibongpalmen, verschillende rottingsoorten en andere slingerplanten zoo digt bewassen, dat het schier onmogelijk is, er in door te dringen. Langs de oevers groeit veelal eene soort van hoog, rietachtig gras, met dikke stengels. De bosschen vonden wij in het oog vallend arm aan vogels en zoogdieren; alleen dagvlinders waren er menigvuldig en langs de boorden der rivier verlevendigden vele libellen deze eenzame en wilde streek. Alvorens wij de zoo evengenoemde drie eilandjes bereikten, wezen onze gidsen ons eene naauwe rivier-opening aan den regter oever, Moewara Maliau genaamd, door welke het water uit eenige kleine meren in de Doeson uitstroomt, welke meren evenwijdig met deze rivier, op geringen afstand van elkander liggen, onderling met elkaar in verbinding staan, en de namen: Dano Madara, Dano Masoera en Dano Lamoeda of Kalahiën dragen. Het laatstgenoemde is het aanzienlijkst en ligt het zuidelijkst, op 1°5′ Z. breedte en 114°50′ O. lengte van Greenwich. Het heeft de gedaante van een hoefijzer, met de beide armen zuidwaarts gekeerd, en in deze rigting gemeten is het omstreeks een uur lang en iedere arm zeventig of tachtig roeden breed. De andere meren zijn veel kleiner, maar insgelijks lang en smal van omtrek. Allen zijn van bosschen omgeven, en langs hunne boorden, of niet zeer ver daarvan verwijderd, wonen een paar honderd Dajakkers verspreid, die hier en daar wel een stukje gronds bebouwen, doch hoofdzakelijk van de vischvangst leven en wijders van hetgeen de natuur hun, ongevergd en zonder handenarbeid, mildelijk aanbiedt. De Dano Masoera staat door een kort kanaal, Soengi Repong, en de Dano Lamoeda door de naauwe Soengi Kalahiën, regtstreeks met de Doeson in verbinding. — Tusschen de Moewara Maliau en de eilandjes Betjabang, werd door ons eene korte poos getoefd bij eenige ladang's, waarin drie huizen stonden, welker wanden en daken geheel met boomschors bekleed waren. Het inwendige bestond slechts uit één ruimte, welke bij een van hen bijkans opgepropt vol was van allerlei vischtuig, gereedschappen voor den landbouw, eetwaren, zoo uit het plantenrijk als gedroogde visch; ook kleedingstukken, matten, aarden potten, gong's of

koperen bekkens, vogelkooijen met groene duiven (Columba aromatica) en vele andere voorwerpen van huishoudelijk gebruik. De bewoners waren Dajakkers, van welke eenige mannen de armen getatoeëerd hadden: een verschijnsel, door ons tot daar nog bij geen bewoner der Doeson waargenomen. Men verhaalde ons, dat deze Dajakkers, en ook gedeeltelijk die, welke hooger op, in de Kampong Loewok-batong, aan de Moewara Repong en elders, in deze omstreken wonen, vele jaren geleden, van de oevers der, zich met de Soengi Beadjoe vereenigende, Soengi Kapoeas, herwaarts verhuisd waren, en wel ten gevolge der herhaalde overvallen, welke zij van de roofzuchtige Dajak *Pari* of *Parei*, een' half nomadischen en algemeen gevreesden volksstam van het meer verwijderde binnenland, hadden te verduren gehad. Onze roeijers kochten bij de voormelde ladang's eene geringe hoeveelheid mais en suikerriet, waarna wij onzen togt tot Poeloe Betjabang voortzettenden [62]), tegen den avond aldaar aankwamen en er gedurende den nacht bleven liggen.

Deze kleine en vlakke eilandjes, drie in getal, liggen digt naast elkander, nabij den regter oever der Doeson; niet ver ten noorden van hen, bezit de rivier nog verscheidene ondiepe of bij lagen waterstand droog vallende plaatsen, waar reeds enkele struiken groeijen. Dien ten gevolge heeft de bedding aldaar eene aanmerkelijke breedte. In de kanalen tusschen de eilandjes houden zich vele krokodillen op, die vaak het water verlaten om zich langs de oevers in de zonnewarmte te koesteren. Wanneer soms zulk een gevaarlijk dier eenen mensch, meestal uit een bootje, tot zijne prooi heeft gemaakt, leggen de naaste betrekkingen van den ongelukkige hengels en lokaas uit. Dan wij zullen later gelegenheid hebben, over deze en andere wijzen waarop de krokodillen door de inboorlingen op Borneo levend gevangen worden, meer in bijzonderheden te treden.

In twee groote uren zijn wij van Poeloe Betjabang tot aan de Moewara Boentoek de Doeson opgevaren. De Soengi Boentoek vormt den noordelijksten doortogt uit de Doeson naar de meren Ganting en Babai. Ook bij Poeloe Betjabang vindt men aan den linker oever der groote rivier de opening van een kanaaltje, Antassan Pako, dat zich weldra met de Soengi Boen-

toek, ook wel Soengi Masangkin genaamd, vereenigt. Alvorens deze laatste eene zuidelijke rigting aanneemt, verdeelt zij zich in twee takken, waarvan de noordelijke of linker, op den afstand van ongeveer een' halven dag opvarens, zich in het meir Malawin verliest, welks uitgestrektheid gezegd wordt aan die der Dano Ganting gelijk te zijn. Het vaarwater derwaarts, of de Soengi Malawin, is echter alleen voor kleine bootjes geschikt. Digt bij de Moewara Boentoek en nabij den linker oever der Doeson, ligt een klein eilandje, dat insgelijks den naam van Boentoek draagt. Naauwelijks een kwartier uurs boven dit punt, is, aan de regter zijde der groote rivier, de Kampong Loewok-batong gelegen. Deze bestaat slechts uit vier of vijf Dajaksche huizen, die met plantsoenen van pisang-gewassen, suikerriet, bataten enzv. omgeven zijn. Het meerendeel der bevolking tot dit gehucht behoorende, houdt zijn verblijf hier en daar in ladang's; de gezamentlijke bewoners worden op ruim driehonderd zielen begroot. De naburige bosschen leveren overvloed van bindrotting op, welk voortbrengsel, gevoegd bij 15—20 pikol's was en eene hoeveelheid damar, meest uit de omstreken der Dano Malawin afkomstig, hier de voornaamste handelsartikelen uitmaken. — Een paar honderd schreden beneden de Moewara Repong liggen, aan dezelfde zijde der Doeson, drie Dajaksche huizen, die, met nog een tweetal elders staande, de Kampong Moewara-Repong vormen, met eene bevolking van nagenoeg veertig zielen. Langs de boorden der kleine Soengi Repong en Soengi Kalahiën ontwaart men vooral vele ladang's, onder welke zich intusschen ook een aantal oude en reeds verlatene bevinden. De Kampong Moewara-kalahiën, aan de oostelijke uitmonding der rivier van dezen naam gelegen, bevat, met inbegrip van die der naburige ladang's, een achttal huizen, waarvan twee door Pekoempaijers, en de overige door Dajakkers bewoond worden, die te zamen ongeveer honderd zielen uitmaken. De Dajakkers bejegenden ons overal met eene ongeveinsde welwillendheid en dienstvaardigheid, die ons zeer voor dit weinig beschaafd, maar arbeidzaam en manhaftig volk innam. Hetgeen onze oplettendheid bijzonder trok, was de weinige schroom of schuwheid, welke de Dajaksche vrouwen

voor ons, blanke vreemdelingen, aan den dag legden: eene vrijmoedigheid, zoo als wij niet altijd op onze reizen door Java, Sumatra en Timor, in zelden of nooit door Europeanen bezochte streken, pleegden op te merken. Sommige mannen in de gehuchten Loewok-batong, Moewara-repong en Moewara-kalahiën, waren op de armen en kuiten getatoeëerd; de vrouwen echter vertoonden daarvan geen speur. Zij droegen gewoonlijk een grof, kort en eng kleedje van eigen weefsel; de mannen gingen naakt, behalve eene strook zacht bereiden boombast om de lenden en tusschen de beenen door, welken lijfband zij *ewa* noemen. — Toen wij bij de Kampong Moewara-kalahiën nachtverblijf hielden, hoorden wij op zekeren avond, in een naburig huis, een vervaarlijk getrommel en geklep met houten voorwerpen. Bij onderzoek bleek het, dat dit geraas door eene Bilian [64]) werd te weeg gebragt, met geen ander doel, dan om een' boozen geest uit het ligchaam van een' ziek' man te verdrijven. Dezelfde bijgeloovige handeling, om door luid te schreeuwen en hard op eene soort van tambourin te slaan, een' kranke te genezen, of den geest des kwaads van hem uit te jagen, is ook dikwerf ter westkust van Sumatra, bij de inboorlingen van het eiland Nias, door ons waargenomen.

Op den togt van Moewara Kalahiën naar de Kampong Tandjong-djawa, ontmoetten wij twee groote rottingvlotten, welke de Doeson afzakten; bij het gehucht Loewok-batong hadden wij er insgelijks reeds twee aangetroffen, die nog niet geheel geladen en steeds meerdere rotting wachtende waren. Een dier vlotten had daar reeds zeven maanden getoefd, en nog werd de door de inwoners geleverde hoeveelheid rotting niet toereikende geacht ter kwijting der voorschotten, welke zij daar reeds voorlang op hadden genoten. Dusdanige voorschotten op de voortbrengselen van den grond, zijn voor beide partijen, zedelijk en stoffelijk, dikwerf zeer nadeelige en verderfelijke speculatiën. De Chinesche geldschieters berekenen hooge renten, en de Dajakkers blijven soms lang achterlijk in het volbrengen der gestelde voorwaarden en overeenkomsten. Zij leveren b. v., op vooruitbetaling, de honderd bossen bindrotting tegen *f* 4.50 of *f* 5 zilver, terwijl dezelfde hoeveelheid, tegen gereed geld,

met *f* 6 of *f* 6.50 betaald wordt. Te Bandjermasin kosten de honderd bossen *f* 10 à *f* 13 zilver, al naarmate de voorraad ruim en de gading groot is. Een bos bevat 38 rietstokken, welke gewoonlijk op ruim twee vademen lengte gesneden worden. Naar men ons verzekerde, zijn er vlotten, die 10,000—15,000 en zelfs nog meer bossen laden. Het regt van uitvoer bedraagt *f* 1.25 zilver per 100 bossen, welke belasting aan den Gouvernements Posthouder te Marabahan moet voldaan worden. De tot den afvoer langs de Doeson gebezigd wordende houtvlotten zijn meestal bij of boven Lontontoer vervaardigd. Een groot vlot kost aldaar *f* 20—24 zilver, maar heeft te Bandjermasin niet meer dan *f* 8—12 zilver waarde. De vlotten bestaan uit drie lagen boomstammen; de zwaarste zijn voor de onderste laag bestemd. Men bevestigt de stammen met bind- en andere, dikkere rottingsoorten aan elkander, en de vlotten hebben dikwerf van veertig tot zestig vademen lengte; somwijlen nog meer. Vier, zes of acht mannen besturen gewoonlijk, door middel van lange riemen, het vlot van voren en van achteren. Behalve bindrotting, laden zij ook niet zelden damar, was en andere koopwaren. — Het snijden van bindrotting en het verzamelen der, door ons vroeger vermelde, bruine damar-soorten, hebben meestal gelijktijdig plaats. Terwijl de volwassenen, zoo mannen als vrouwen, rotting bijeen brengen en tot bossen binden, houden de kinderen zich onledig met het verzamelen der gewenschte boomharsen en van verschillende, tot nut en voordeel strekkende, gomachtige zelfstandigheden (*getah* en *goetah* in het Maleisch).

Een groot uur roeijens van het gehucht Kalahiën, bereikten wij de Kampong Bawahasam, met 7 of 8 huizen, die, ter weerszijden van de Doeson gelegen en door omtrent 160 zielen, meest Dajakkers, bewoond waren. Het dorpshoofd, Bakal Aboe, een geboren Banjerees van Nagara, was daar met de dochter van eenen Dajakker gehuwd. De meeste huizen stonden ter helfte achter en tusschen vruchtboomen, zoo als pisangs, kokos- en pinangpalmen, mangga's en anderen verscholen. De oevers waren tien of twaalf voet boven den waterspiegel verheven, terwijl zij, volgens het dagboek van den Overste von Henrici,

tijdens zijne reis, in het laatst van Januarij 1835, dus in het midden der regenmoeson, nog slechts drie voet boven den hoog gezwollen vloed uitstaken. — Op deze hoogte der Doeson hadden wij aanmerkelijk minder bezoek van de moskieten, dan in de lagere streken; doch zoo mogelijk nog lastiger vielen ons hier eene of veelligt meerdere soorten van kleine bloedzuigers, die in tallooze menigte de gelegenheid schenen te beloeren om zich behendig van de bladeren der struiken aan de kleederen der voorbijgangers vast te hechten, en tot de huid poogden door te dringen. De Dajakkers der Doeson noemen deze kleine in de bosschen levende bloedzuigers, *Demantek*, en de Beadjoe's *Halamantek*; doch de grootere, zich in moerassen en meren ophoudende soorten, worden door de Doeson-Dajakkers *Lolo* en door de Beadjoe's *Djelo* of *Djelau* geheeten. De Banjerezen gaven ons voor laatstgemelden het woord *Patjat* op; klaarblijkelijk eenerlei met het Javaansche en Sundanesche *Patjet*, den naam, waarmede deze volksstammen de kleine boschbloedzuigers aanduiden, terwijl zij de groote, in zoetwater levende soorten, even als de Maleijers, *Lintah* en *Lentah* noemen. — Omstreeks anderhalf uur varens boven de Kampong Bawahasam, ligt, aan den regter oever der Doeson, eene zandbank, Gosong [65]) Bajor genaamd, die bij lagen waterstand droog valt, alwaar alsdan bruine damar wordt ingezameld. Soortgelijke ondiepe en zandige plaatsen vind men verder, bij sommige groote bogten der rivier, nog onderscheidene malen, en het is op die banken, dat, gedurende den regentijd, de genoemde stukken hars door den stroom worden aangespoeld. Tegenover de Gosong Bajor, aan den linker oever der Doeson, ontwaart men de uitvlieting van het riviertje Soengi Bajor, dat zich, een' dag opvarens, met eene andere kleine zijrivier, de Soengi Ajo, vereenigt. — Reeds bij Poeloe Betjabang, en verder schier dagelijks, zagen wij nu en dan eenen roetbruinen Ibis met witte schoudervederen, bij de inboorlingen onder den naam van *Boerong Karau* bekend. Gewoonlijk waren er twee, zeldzaam drie of vier dezer vogels bij elkander. Hun dikwerf herhaald en vrij krachtig geluid is eenigzins klagend; hun aard ongemeen schuw. Eerst na vele mislukte pogingen is het mij eindelijk mogen gelukken, nabij

de overzijde der Kampong Tandjong-djawa, door het bosch henen sluipende, een paar dezer Ibissen, welke aan den oever tusschen pekoempai-gras hun voedsel zochten, tot op zekeren afstand te naderen en er een' van te schieten. Dit voorwerp was van het mannelijk geslacht, en alhoewel het, evenmin als nog onderscheidene andere, later door ons verkregene, van beide seksen, aan de kale en eenigzins gerimpelde huid van het hoofd en den nek kleine tepelvormige uitwassen vertoonde — natuurlijke versierselen, welligt met het tijdperk der voortplanting in verband staande — meenen wij deze vogelsoort niet als verschillend te moeten beschouwen van Ibis papillosa, door den Heer Temminck in de Planches coloriées beschreven en afgebeeld [86]). Deze Ibis is intusschen op geen ander eiland van den Indischen Archipel ooit door ons waargenomen, terwijl hij op die hoogte en verder langs de Doeson, tot in de Soengi Tewei en zelfs benoorden de evennachtslijn, geenszins zeldzaam was. In zijne maag vonden wij meestal overblijfselen van wormen en larven van waterinsekten. — Niet ver boven de Moewara Bajor merkten wij, langs de boorden der Doeson, de eerste varenkruiden op; en een weinig hooger, digt bij het Dajaksche gehucht Mampon, zagen wij ook de eerste wilde pisanggewassen. De zoo evengenoemde Kampong telt slechts vier huizen, die ter linker zijde der rivier bij elkander staan, en buiten hen nog een zeven- of achttal, hier en daar in ladang's verspreid, wordende de geheele bevolking dezer buurt op omtrent 150 zielen begroot. Ook daar verheffen zich vele aangeplante boomen in de nabijheid der woonhuizen; en langs de vrij hooge oevers, beneden en boven dat gehucht, ziet men, in schier onafgebrokene reeksen, jong bosch, nog slechts uit struiken of uit reeds laag geboomte bestaande; al naarmate die gronden sinds korter of langer tijd niet meer bebouwd, maar aan de vrije werkkracht der natuur zijn overgelaten geweest. Op geringen afstand, landwaarts ten O. N. O. van het gehucht Mampon, ligt een klein, langwerpig rond meirtje, Dano Mampon, dat een weinig lager, door eene naauwe uitwatering, onder den naam van Soengi Makaten bekend, met de Doeson gemeenschap heeft. Een diergelijk meirtje vindt men ook daar omtrent, aan

de regter oeverzijde; het draagt den naam van Dano Djoetoe, en vereenigt zijn water insgelijks, langs kanaalachtige geulen, met de groote rivier.

Het gehucht Tandjong-djawa, liggende op den linker oeverkant, bevat slechts drie huizen, welke aan onderscheidene Dajaksche familiën, ten getale van omtrent veertig zielen, ter woning verstrekken. Dit gehucht is van jonge dagteekening en ontleent zijnen naam aan de, zich een weinig lager bevindende kronkeling der rivier, Tandjong Djawa, d. i. Javaansche hoek, volgens de overlevering aldus genaamd ten gevolge eener slagting, welke daar voor jaren door de Dajakkers op een vaartuig met Javanen zoude zijn aangeregt. In deze Kampong, even als in vele der vroeger genoemde gehuchten, zagen wij schier niet anders dan jonge kokospalmen van drie-, vijf- of hoogstens achtjarigen ouderdom. Menigvuldiger echter, zoowel als hooger van stam en ouder van jaren, vertoonde zich op vele plaatsen de pinangpalm, welks wrang-bittere noot, een der vier hoofdbestanddeelen van den betel [67]), door de inboorlingen met zorg wordt ingeoogst. — De Dajakkers van Tandjong-djawa deelden ons mede, dat in de woudstreek, aan de over- of westzijde der Doeson, op de hoogte tusschen hun gehucht en de Kampong Mampon, somwijlen de Orang-oetan werd aangetroffen. Meestal, zeiden zij, in het begin der oost-moeson, d. i. in de maanden April en Mei, alswanneer de vruchten rijpen, welke van dit dier zeer geliefd zijn. In andere tijden van het jaar merkt men het niet op. Het eet vooral gaarne onderscheidene soorten van vijgen, welke de bosschen daar in groote menigte opleveren. Het jaar te voren hadden de bewoners van Mampon, door middel van het blaasroer en vergiftigde pijltjes, een oud voorwerp van dezen reusachtigen aap gedood, en uit zijne huid onder anderen eene puntige muts vervaardigd, welke ik, bij mijn bezoek, van hen ten geschenke ontving, benevens een uit hout gesneden wanstaltig menschelijk aangezigt, door diezelfde Dajakkers bij vrolijke feesten tot grijns gebruikt en behalve met roode, witte en zwarte kleuren, ook met bosjes haren van den Orang-oetan versierd wordende. De gemelde Dajakkers noemen dezen zoo grooten als merkwaardigen aap

Keoe, die van den stam der Beadjoe's *Kahieo;* doch onderscheiden buitendien het geslacht dezer dieren, door aan het mannetje den naam *Salamping* en aan het wijfje dien van *Boekoe* te geven. Alleen bij de Mohammedaansche bevolking van Bandjermasin en op andere door vreemdelingen bewoonde kustplaatsen, is hij onder de Maleische benaming van *Orang-oetan* [68]) bekend.

Op onzen togt van het gehucht Tandjong djawa naar de Kampong Riong, voeren wij langs eenige der vroeger vermelde banken of zandige ondiepten, die nu eens tegen den linker, dan weder tegen den regter oever aan, bij eene bogt lagen, en waar insgelijks gedurende de drooge moeson damar wordt ingezameld. Eene dezer banken, de Gosong Madoeït, tegenover de uitwatering van het riviertje van dien naam, was gedeeltelijk met gras begroeid, tusschen hetwelk onderscheidene zwartbruine Ibissen rondliepen, terwijl op het drooge zand eene menigte kleine zeezwaluwen zaten, wier grootte, kleur en stemgeluid naauwelijks van onze gewone Sterna minuta schenen te verschillen. Op den zuidelijken mondhoek der Soengi Madoeït trok eene groote, kale plek gronds onze aandacht; aldaar stond eertijds het gehucht Madoeït, van hetwelk echter geen overblijfsel meer restte. Het werd door zijne bewoners verlaten ten gevolge der strooptogten, waarmede benden Dajakkers uit de Soengi Kapoeas deze streken herhaaldelijk verontrustten; zij, die tegenstand boden, werden vermoord of als slaven weggevoerd, de huizen uitgeplunderd en ten leste door de vlammen vernield. Het is aan deze gevaarlijke overrompelingen toe te schrijven, dat de regter oeverzijde der Doeson over het geheel slechts schaars is bewoond, vooral in de hoogere streken, waar schier alle gehuchten aan den linker oever staan. — Op den afstand van een groot half uur roeijens van de Soengi Madoeït, bereikten wij de Moewara Ajo, eene zijrivier van dezelfde grootte als de Soengi Karau, die met kleine booten onderscheidene dagen kan worden opgevaren, doch ontelbare kronkelingen bezit, en met boomstammen als gevuld is. Na twee dagen opvarens komt men, volgens ingewonnen berigten, aan een gehucht, Lajong genaamd, dat omtrent 100 zielen telt;

van daar een' dag verder, ontmoet men de Kampong Singgan, van 60 zielen, en nog ruim één' dag hooger de Ajo op, ligt de Kampong Nielau, met 140 zielen. Van dit laatste gehucht eenen dag over land gaande, heeft men den Goenong Kariwa, een' berg met door *salanganen* bewoonde holen, vanwaar jaarlijks eene geringe hoeveelheid vogelnestjes ter markt wordt gebragt. Deze berg ligt oostwaarts, tusschen de rivieren Ajo en Karau. Eene zijspruit, welke zich in het hoogere gedeelte der Soengi Ajo stort, heeft den roem van een' zeer goeden ijzererts op te leveren. Langs de Soengi Ajo wordt ook veel rotting afgevoerd en hare naaste omstreken leveren telken jare 15—20 pikol's was en eene onbepaalde hoeveelheid damar. — Niet zeer ver benoorden de Moewara Ajo valt, aan dezelfde zijde, de Soengi Mambanen in de Doeson, en nog een eind hooger ontvangt deze, van den anderen kant, de Soengi Mataran. Die beide zijrivieren hebben een' aanmerkelijk korteren loop en zijn minder breed, dan de Ajo. De Soengi Mambanen zal met bootjes twee dagen kunnen worden opgevaren, en niet ver van haren oorsprong delft men ijzererts, die door middel van houtskolen, daar ter plaatse, gesmolten wordt. — Van de Moewara Mataran omstreeks drie kwart uurs de Doeson verder op, zagen wij, aan den linker oever, de mondopening der Soengi Lelek, eene uit de oostelijke boschstreek stroomende zijrivier, ten naastebij zoo groot, als de beide voorafgenoemde, en die gezegd wordt binnenlands met de Soengi Mambanen te communiceren. Eenige honderden schreden ten noorden van de Moewara Lelek ligt, aan dezelfde zijde der Doeson, de Kampong Marawan, een Dajaksch gehucht, uit zes huizen bestaande, waarvan elk aan onderscheidene familien ter woning verstrekt, die te zamen ongeveer 120 hoofden uitmaken. In de rivier lag buitendien een *rakit*, aan een gezin van Pekoempaijers toebehoorende. De huizen langs den oeverkant zijn vrij lang, staan op hooge stijlen, hebben beschotten, ten deele van bamboes en ten deele van boomschors, terwijl hunne daken met alang-alang gedekt zijn. Eenige der bewoners bragten mij de huid van eenen, in de Europesche verzamelingen nog vrij zeldzamen panter (Felis macrocelis), welk dier door hen met vergiftigde pijltjes

was gedood geworden. Volgens hun zeggen beklimt deze lang-gestaarte panter soms lage, kromstammige boomen, en sluipt hij des nachts vaak onder de woonhuizen rond, ten einde zich van hoenders, honden en andere huisdieren meester te maken. De Dajakkers noemen hem *Hangkoeli*, de Banjerezen *Matjan dahan*, onder welken laatsten naam hij, volgens Raffles, ook bij de inboorlingen der omstreken van Benkoelen bekend is, namelijk *Rimau dahan* [69]). Tot nu toe is deze kleine pantersoort nog alleen op Borneo en Sumatra waargenomen. De Dajakkers bezigen hare op geelachtig graauwen grond met groote zwarte vlekken geteekende huid, tot wambuis (*karoengkoeng*) in den oorlog en bij strooptogten, makende zij te midden van het gedroogde, maar onbereide vel eene ronde opening, waar zij het hoofd doorsteken, zoodat het, bij wijze eener kasuifel, los van voren langs de borst en van achteren langs den rug afhangt. — Na een half uur bij de Kampong Marawan vertoefd te hebben, vervolgden wij den togt tot aan het gehucht Riong, dat wij tegen 4 uren des namiddags bereikten. Niet ver boven Marawan ligt, nabij den linker oever in de Doeson, een langwerpig, met bosch bedekt eilandje Poeloe Soengsang, en weldra wordt de bedding der rivier in het oog vallend naauwer, en verheft zich, bij eene bogt, insgelijks aan den linker oever, een heuvel van 80—100 voeten hoogte, Goenong Rantau genaamd [70]). Aan dezen zoogenaamden berg hechten zich, noordwaarts langs de Doeson, nog onderscheidene lagere heuveltoppen, op een' van welke, ongeveer twintig jaren geleden, een trouweloos en weêrspannig dorpshoofd uit den omtrek van Bandjermasin eene verschansing had aangelegd, die echter met weinig krijgsmiddelen door de onzen overmeesterd en vervolgens geslecht werd.

Bij den Goenong Rantau vindt men het eerste vaste gesteente, tot eene tertiaire formatie van jongeren oorsprong behoorende. Deze bergformatie laat zich van daar, ongeveer een' halven geographischen graad landwaarts, langs de Doeson, of tot in de nabijheid der Kampong Bintang-linggi vervolgen, alwaar zij door andere, zeer van haar verschillende steenvormingen vervangen wordt. De eerstgemelde vertoont onder an-

deren waterpasse lagen van onderscheidene dikte, uit een min of meer vast conglomeraat bestaande, waarin witte kwartskeijen door een, rijk aan ijzeroxyde, en dientengevolge meestal sterk rood gekleurd, bindmiddel vereenigd zijn. Dit roodgekleurde deeg komt dikwerf klompsgewijze afgezonderd, als bruinijzersteen, voor. Zulke knolvormige klompen, welke somtijds eene zwaarte hebben van honderd en meer ponden, worden door de inboorlingen, ten tijde van het lage water, in de oostmoeson, uit de beddingen der Doeson en andere, in haar vallende rivieren, opgedoken en in kleine ovens van leem- of kleiaarde, omtrent welke in het vervolg nader, met houtskolen uitgesmolten. Aan de hellingen van den Goenong Rantau en van den hooger, aan de regter zijde der Doeson liggenden voorheuvel, Goenong Bahai, merkt men, tusschen het gemelde kwarts-conglomeraat, eene laag van blaauwe klei op, waarin strooks- of hoopsgewijze eene soort van bruinkolen voorkomt, welke hier somwijlen nog eene volmaakt duidelijke houttextuur behouden hebben, doch op andere plaatsen eene meer onbepaalde, aardachtige massa vertoonen. In deze bruinkolen neemt men eene soort van boomhars waar, met de bruine damar overeenkomende, zoo als deze in groote hoeveelheid door onderscheidene Dipterocarpeae in de bosschen dier streken wordt voortgebragt. Daar de westelijke helling, of die naar den rivierkant, van den Goenong Rantau vrij steil is, en er hier en daar afstortingen hebben plaats gehad, kan men op zulke plekken, zonder een veel tijd vereischend onderzoek, de bedolvene en in bitumineus hout veranderde boomstammen, of nesten van bruinkolen, tot op de hoogte van 50—60 voet boven den waterspiegel der Doeson waarnemen. Volgens eene aanmerking van mijnen ongelukkigen reisgenoot Dr. Horner, zoude de kleiaarde van genoemden berg, wegens hare bijzondere fijnheid en fraaije lilakleur, uitmuntend geschikt zijn tot het bakken van fijn aardewerk. Onder het kwarts-conglomeraat — teekent Dr. Horner in zijn openbaar gemaakt verslag verder aan — ligt meestal een geelachtig, fijn en week, zandachtig mergel, waarin door hem, nabij de Kampong Batoe-nantei, onder anderen een groot stuk kiezelachtig versteenden boomstam is

gevonden. De Goenong Rantau is voor het overige, even als al de hooger langs de boorden der rivier zich verheffende heuvelen en kleine bergen, geheel met groote bosschen bedekt, in welke het zoogenaamde ijzerhout (*kajoe-besi*) en vele andere hoogstammige en goede houtsoorten meer of minder menigvuldig zijn.

Bij den Goenong Rantau wordt de Doeson aanmerkelijk smaller en haar stroom sneller, waardoor de vaart opwaarts veel krachtsinspanning van de zijde der roeijers vordert, vooral met eenigzins groote praauwen. Aan den voet van dien berg steekt daarenboven eene platte, bij laag water droog vallende, rots tot bijkans in het midden der rivier uit, ter vermijding van welk gevaarlijk punt plaatselijke kennis en eene zekere geoefendheid in het besturen van het vaartuig vereischt worden. Een weinig boven dezen vernaauwden doortogt ligt, aan den linker oever, de Kampong Riong, zijnde het eerste met zekere regelmatigheid en op eene eigenaardige wijze gebouwde Dajaksche dorp, door ons tot nog toe langs de Doeson gezien. Het bestaat uit acht huizen, waarvan vier eene lengte van 100—140 voet hebben, en welke ieder door vijf of tien, meestal aan elkander vermaagschapte, gezinnen bewoond worden. De huizen staan hoog boven den grond op stevige stijlen; de met boomschors bekleede wanden van de lange voor- en achterzijde hellen vrij sterk naar buiten over, en zijn daar het breedst, waar zij het, insgelijks uit boomschors bestaande dak stutten. Vier dezer huizen, met het front naar de rivier gerigt, vormden eene rij langs den oever, en tien schreden achter hen verhief zich reeds het groote en digte bosch. Behalve ongeveer anderhalf honderd Dajaksche bewoners, hebben zich daar ook twee Mohammedaansche huisgezinnen van Bandjermasin gevestigd. Hoenders en kleine zwarte varkens, van het zoogenaamde Siamsche ras, liepen in menigte onder de woningen rond, en voedden zich met hetgeen door de vloerreten naar beneden werd geworpen. Wij zagen daar vele suikerbroodvormig opeengestapelde hoopen bruinijzersteen, grootendeels uit de hooger in de Doeson vallende zijrivier Patakei afkomstig, in de nabijheid van welker mond deze ertsrijke steenklompen door duikers

opgehaald en vervolgens bij den Goenong Rantau uitgesmolten worden. Dit ijzer wordt ondertusschen voor minder deugdzaam gehouden, dan dat uit de Soengi Mambanen. Tegen den avond kwamen vele kano's met mannen en vrouwen te Riong aan, welke menschen gedurende den dag in hunne, min of meer verwijderd liggende ladang's gewerkt, of wel zich in de bosschen met het snijden van bindrotting en het verzamelen van damar bezig hadden gehouden. Den volgenden ochtend werden wij vroegtijdig door een' zwerm nieuwsgierigen van beide geslachten en allen ouderdom bezocht. Het dorpshoofd kwam ons een korfje vol ontbolsterde rijst, benevens een paar kippen ten geschenke aanbieden, en ontving daarvoor zout en tabak. Ook bragten ons eenige oude vrouwen eene geringe hoeveelheid mais en bataten, waarvoor zij insgelijks zout wenschten te ontvangen en ook verkregen. Een jong man liet mij voorts een' levenden Euplocomus ignitus zien, welke fraaije vogel in het vlakke woud niet zeldzaam moet zijn, en door de Dajakkers *Sakkar*, doch door de Banjerezen *Ajam-alas* (*bosch-kip*) wordt genoemd. Deze wilde soort van hoen wordt gemakkelijk tam en is aldan een sieraad onder het pluimgedierte der binnenplaatsen. Zij schijnt zich echter in gevangenschap niet te willen voortplanten.

Den 6den September aanvaardden wij onzen verderen togt langs de groote rivier, en vervolgden dien onafgebroken tot aan het volkrijke dorp Lontontoer, dat wij den 10den dier maand bereikten. De landstreek, door ons in die vijf dagen doorreisd, behoort tot het meest bevolkte gedeelte langs den geheelen, uitgestrekten loop der Doeson; er heerscht daar veel bedrijvigheid, zoo in handel en landbouw, als in verschillende takken van nijverheid, voornamelijk in de ijzersmelterijen en smederijen, in het weven en werven van grove kleedingstoffen, enzv. — De gesteldheid van den grond in dat gedeelte van het binnenland is bij afwisseling heuvel- en bergachtig, en dan weder geheel effen en laag; doch schier overal langs den rivierkant nog hoog genoeg om in den regentijd van overstrooming bevrijd te blijven. Tot de aanzienlijkste bergtoppen langs de rivier behooren, boven den Goenong Rantau, in

toenemende hoogte, de Goenong Bahaï, de eenigzins meer landwaarts in liggende Goenong Selingsang, en de noord-oostelijk van laatstgemelden en niet ver beneden Lontontoer gelegen Goenong Pararawin, van welken wij, op onze algemeene kaart, eene schets hebben medegedeeld. Deze drie bergen liggen aan de regter oeverzijde; terwijl het tiental dorpen en gehuchten tusschen Riong en Lontontoer — een' regtlijnigen afstand van ongeveer negen geographische mijlen, tusschen 1° Zuiderbreedte en den aequator — zich gezamentlijk op den linker oever bevinden. Ons dagboek bevat over die Kampong's en rivierstreek, onder anderen ook nog de bijzonderheden, welke wij hier aanteekenen.

Niet geheel ter halver weg van Riong naar Mantalat, tot aan welk gehucht wij den 6den September opvoeren, ligt de Kampong Troesan, een volkrijk dorp van een twaalftal huizen, waarvan slechts vier door Dajakkers en de overigen door Pekoempaijers zijn bewoond, en welks geheele bevolking op ongeveer 260 zielen geschat wordt. Het opperhoofd, een zoogenaamd tot den Islam bekeerde Dajakker, gelijk men er vele in deze streken vindt, bragt ons, kort na onze aankomst, als bewijs zijner vriendschappelijke gezindheid, eenige mandjes vol rijst en een paar pakjes betelbladen, voor welk een en ander hij, als tegengeschenk, eene kleine hoeveelheid zout en tabak ontving. De woningen der Pekoempaijers hebben daar doorgaans wanden van gespleten bamboesriet, en zijn met alang-alang gedekt, vermits de, in het deltaland tot genoemde doeleinden zoo veel en zoo algemeen in gebruik zijnde nipabladen, op die hoogte der rivier ten eenemale ontbreken. Men wees ons de overblijfselen aan van eene *benting* (versterking), voorheen door de bewoners van Troesan aangelegd, ter verdediging tegen alle onverhoedsche aanrandingen, bijzonder van de zwervende en roofzuchtige Dajak Pari, van welke wij reeds vroeger met een enkel woord hebben gewag gemaakt; deze voeren vaak uit de westelijk stroomende Kapoeas de in haar vallende kleinere rivier Kawatan op, liepen een kort eind weegs door het bosch, en zakten vervolgens, langs de zijrivier Hiang of Hiong, die niet ver boven de Kampong Troesan, aan den overkant, hare

uitwatering heeft, in de Doeson af. Sedert echter deze landstreek door het Nederlandsche bestuur is in bezit genomen, zijn die vijandelijke overvallen allengs verminderd en door orde en veiligheid vervangen. Thans was van die oude versterking nog slechts een gering getal overeindstaande hooge en zware palen aanwezig. Wij zagen ook daar weder vele hoopen ijzererts opeengestapeld, en in eene smidse hielden zich een paar inlanders onledig met het vervaardigen van kleine bijlen en kapmessen. In de nabijheid der woningen stonden eenige kokos- en pinangpalmen, en zeer vele pisanggewassen. Voor sommige huizen zaten levende papegaaijen (Psittacus barbatulatus, Bechst. en Ps. malaccensis, Lath.) op stokjes, alleen door middel van een' dubbelen ring of eene kleine keten, gewoonlijk uit den dop der kokosnoot gesneden, aan een' der pooten vastgehecht. Niet ver beneden de Kampong Troesan ligt, nabij den oever in de Doeson, een klein eilandje, Poeloe Satoe; en beneden dit eilandje is de regter oever der rivier een eind ver steil afgebrokkeld, langs welken wand beddingen van fijne zandige klei met roode, ijzerhoudende en vele korrels en kleine steenen van kwarts bevattende aardlagen afwisselen.

De Kampong Mantalat, omtrent 300 zielen sterk, bestaat uit 17 huizen, die langs den oever der Doeson en niet ver binnen den mond der Soengi Mantalat verspreid liggen. De geheele bevolking, een enkel Dajaksch gezin uitgezonderd, is zamengesteld uit Pekoempaijers. Het opperhoofd van het distrikt, wiens gezag zich uitstrekt van de Moewara Maliau tot aan de Soengi Mantalat en landwaarts in, houdt daar zijn verblijf. Zijne ambtsbezigheden bepalen zich voornamelijk tot het handhaven van rust en orde binnen den kreits van zijn gebied en tot het jaarlijks inzamelen der hoofdgelden van alle huwbare mannen, tot een bedrag van *f* 2 zilver of 240 centen per hoofd, waarvan hij telkens 40 centen voor zich mag behouden, ter belooning zijner moeite. Behalve dit emolument geniet noch hij, noch de overige distrikts-hoofden der binnenlanden, vanwege het Nederlandsche Gouvernement eenige de minste geldelijke toelage. De omstreken van Mantalat zijn vrij laag, en grootendeels met wild struikgewas en bosschen bedekt. In de nagelatene

papieren van den Overste von Henrici vindt men aangeteekend, dat tijdens zijn bezoek, in het laatst der maand Januarij 1835, dus in het tijdperk der sterke regens, al het land, nabij dit dorp, onder water stond. Laag ook zijn de boorden van den benedenloop der Soengi Mantalat; doch op den afstand van omtrent eene halve dagreis naar binnen, schijnt het land ter weêrszijden van die rivier allengskens hooger en drooger te worden, weshalve aldaar ook eenige honderden Dajakkers in een twaalftal, ginds en her verspreide, kleine gehuchten, zich met ter woon gevestigd hebben. Onderscheidene Pekoempaijers van Mantalat spraken ons van eenen, almede in oostelijke rigting gelegen, Goenong Djoekan, in welks holen telken jare 10 à 12 pikol's vogelnestjes werden ingezameld, waaronder echter niet meer dan 2—3 katjes van de witte of beste soort. De bosschen der omstreken van Mantalat zijn rijk aan bindrotting, damar en bijenboomen, en leveren, onder andere reukwerken, vooral ook het, tot godsdienstig gebruik, door Boeddhisten en Mohammedanen zoozeer gezochte *kajoe garoe* of *gharoe* [71]) op. Gedurende de vaart van genoemd dorp naar de Kampong Laloenieau, namen wij in het begin der reis verscheidene groote ladang's waar, die omtrent een uur roeijens boven Mantalat, aan de regter zijde der Doeson lagen, en met acht of tien ellendige huisjes of hutten met beschotten van bamboesriet en ook gedeeltelijk van boomschors, betimmerd waren. Deze boschvelden behoorden aan bewoners van Mantalat. Buiten de bebouwde plekken gronds bevattede het bosch zeer veel bamboes van eene niet zeer geachte soort, omdat het riet, bij huishoudelijk gebruik, spoedig in bederf overgaat; de jonge spruiten echter, alleen of met andere zelfstandigheden uit het planten- of dierenrijk vermengd, verstrekken den inlander vaak ter spijze, tot welk einde zij vóór of na het koken, gedurende eenige dagen in water worden geweekt, om ze van den haar eigen wrangen smaak te ontdoen. Naarmate wij de mondopening van de kleine Soengi Patakei naderden, trokken steil afgebrokkelde oeverwanden van onderscheidene voeten hoogte, door hunne afwisselend roode en witte kleuren, weder reeds van verre onze aandacht. Het is voornamelijk in die streek, dat de inlanders,

bij lagen waterstand, uit de bedding der groote rivier het klei-achtige sphaerosideriet en bruinijzersteen al duikende ophalen, zich daarbij van eene soort van polsstok bedienende, langs welken zij tot op den bodem nederdalen en de ertsklompen van den slijkigen grond opzoeken. — Na den uitloop der Soengi Patakei te zijn voorbij geroeid, bereikten wij een klein uur later de Kampong Sikan, welk gehucht uitsluitend door Pekoempaijers, ten getale van ruim 100 zielen, wordt bewoond, en uit zeven huizen bestaat, in grootte en bouwtrant met die te Mantalat, Troesan enzv. overeenkomende. Gelijk door ons op alle bewoonde plaatsen, en niet zelden zelfs op afgezonderd liggende ladang's, waar slechts een enkel of hoogstens eenige weinige huizen stonden, Chinesche, Banjeresche of andere inlandsche handelaren zijn ontmoet, zoo ook bij Sikan. Daar vonden wij een zestal vreemde praauwen, van verschillende grootte en aan handelaren van Pekoempai of Marabahan en Bandjermasin toebehoorende, alsmede een rottingvlot, van ten minste 250 voet lengte. Boven Sikan waren de oevers der Doeson, over het algemeen, wel laag, doch, blijkens vele oude en nieuwe ladang's, ten nutte van den landbouw aangewend. Zelden zouden daar de boschvelden langer dan drie achtereenvolgende jaren bewerkt, doch gewoonlijk daarna weder verlaten worden. — Op een' kleinen afstand boven Sikan werden wij, aan den linker en regter oever der Doeson, drie bijenboomen gewaar, en aan de takken van elken boom, volgens schatting, honderd of meer honigraten, die afgezonderd of in reeksen naast elkander hingen. Nog eenigzins verder maakt de rivier eene aanmerkelijke kronkeling, binnen welke zich eene groote zandbank gevormd heeft, die genoegzaam de halve breedte der rivier beslaat, en waar gedurende de oost-moeson ongeveer 25 pikol's damar worden ingezameld.

De Kampong Laloenieau ligt bij een riviertje van denzelfden naam, telt zeven huizen op den oever en eenige rakit's in de rivier, en wordt, met inbegrip der daartoe behoorende ladang's, door omtrent 300 zielen, meest Dajakkers, bewoond. De huizen dezer laatsten staan ook hier 20—25 voet boven den grond op palen, hebben wanden en daken van boomschors

en, in den regel, een vervallen en morsig aanzien. Kippen en een klein leelijk ras van honden, gewoonlijk geelachtig rood van kleur, maken met de menschelijke bewoners het gezin uit, terwijl een morsige hoop zwijnen steeds onder de woningen rondwroet. Kieskeurigheid van spijzen en reinheid des ligchaams behooren zoo min tot de huiselijke deugden der Dajakkers, als tot die der meeste half wilde volken, en het zal voornamelijk daaraan toe te schrijven zijn, dat vele aan walgelijke huidziekten lijden en inzonderheid aan eene soort van drooge en schubachtige lepra. Er lagen ook in dit dorp weder vele hoopen ijzersteen, in welks bewerking voor den handel een aanzienlijk gedeelte der bevolking, even als die van schier alle gehuchten tusschen Riong en Lontontoer langs de Doeson, een bestaan vindt. De smeltoven, van leem of kleiaarde vervaardigd, zoo als laatstgemelde aan den oever der rivier voorkomt, is van twee sterke hoepels eener dikke rottingsoort omgeven om het bersten der wanden te beletten. Deze ronde oven heeft tusschen 3 en 4 voet (Rijnl.) hoogte, en ongeveer 10 voet omvang, behoudt, gevuld zijnde, van boven een 9 duim wijd togtgat, en staat aan zijnen voet, door middel van twee of drie blaaspijpen van dun bamboesriet, met eene soort van cilinder-blaasbalg, uit een stuk boomstam vervaardigd, in gemeenschap. Het uitsmelten van den erts geschiedt op de volgende wijze. De stukken ijzersteen (meestal kleiachtige sphaerosideriet) welke van de grootte eener vuist tot die van tweemaal den omvang van een menschenhoofd en meer, afwisselen, worden gewoonlijk in de nabijheid der werkplaats op een houtvuur geworpen en wanneer zij, ten gevolge der gloeijing, eenigzins broos zijn geworden, tot de kleinte eener noot of hazelnoot verbrijzeld, en daarna tusschen dubbele lagen houtskool in den smeltoven gedaan. De kolen, daartoe vereischt, worden bij voorkeur uit het hout eener soort van Dipterocarpus gebrand, door den Heer Korthals onder den naam van Dipterocarpus marginatus in de *Verhandelingen* beschreven. Bijzondere smeltmiddelen worden den erts niet toegevoegd en zijn ook niet noodzakelijk, daar de ijzersteenklompen meestal van nature reeds eene hoeveelheid kwartskorrels, somtijds ook stukjes kalk-

steen en andere, der smelting bevorderlijke mineralen, bevatten. De wijze van zuivering is zoo eenvoudig als onvolkomen: zij bepaalt zich alleen tot een goed omroeren van de deegachtig vloeibare massa en het afscheppen, van tijd tot tijd, der specifiek ligtere onreinheden (het ijzerschuim) van hare oppervlakte. Voor het overige wordt het gebruik van den blaasbalg, even als in onze ijzersmederijen, naar den gewenschten graad van hitte geregeld: men begint zacht, en zet met allengs toenemende sterkte en inspanning voort. Het gewonnen metaal blijft zoo lang in den vergaderbak van den oven, tot het langzamerhand in die mate is afgekoeld, dat het smeedbaar is. Voor den handel wordt het alsdan in platte en, naar beide uiteinden, dunner, wigvormig toeloopende staafjes uitgeslagen, gelijk gezegd wordt, ter zwaarte van één katje, doch juister van ongeveer $7\frac{1}{2}$ once [72]), en ter lengte van $2\frac{1}{2}$ palm. Deze ijzerstaafjes, *bila* genaamd, zijn daar eene gangbare munt, die in 's Lands kas te Bandjermasin, tot kwijting van het verschuldigde hoofdgeld, wordt aangenomen, en wel tegen de waarde van *f* 2 zilver of 240 koperen centen de tien stuks. Naar dezen maatstaf worden zij ook door de Chinesche en andere inlandsche handelaren vrij algemeen met 24 à 25 centen het staafje betaald, of tegen dien prijs in betaling ontvangen. Volgens eene ruwe schatting zouden er jaarlijks in het geheel, in dat gedeelte der Doeson, (het distrikt Doeson-Oeloe) van 6000 tot 7000 zulke ijzerstaafjes vervaardigd worden, en naar het beweren der inlanders zoude een pikol erts tien staafjes uitleveren. Elk staafje moet driemaal gegloeid en gehamerd worden, alvorens het den verlangden vorm en de vereischte hoedanigheid verkregen heeft. Toen wij Laloenieau bereikten, vonden wij een zestal mannen onder eene loods met het smidswerk onledig. Twee hunner stonden aan de beide hooge cilinder-blaasbalgen ter weêrzijden van het groote kolenvuur, en hielden die onafgebroken in beweging; drie anderen gaven met hunne zware hamers, in berekende maatslagen, op het aanbeeld den behoorlijken vorm aan het gloeijende staafje, dat door den zesden tusschen de tang werd vastgehouden. Deze werklieden verklaarden, dat zij, met goede houtskolen, bij de dertig ijzerstaafjes daags in gereedheid konden brengen, doch

met slechte kolen niet meer dan twintig. Hunne hamers bestaan in een langwerpig vierkant, aan het achtereinde eenigzins dunner, blok ijzer, dat eenvoudig door middel van bindrotting aan een houten steel bevestigd is. — Voor eene der Dajaksche woningen te Laloenieau viel ons een klein, bamboezen stellaadje in het oog, waar onderscheidene offeranden op waren uitgestald, als kleine hoopjes gekookte rijst [73]), tusschen welke eenige halve, met een weinig kalk bestreken betelbladen lagen, voorts ettelijke stukjes betelnoot, stukjes gambir, fijn gesneden tabak, en eindelijk ook onderscheidene koppen, pooten en levers van kippen. Al deze voorwerpen waren door de bewoners van dat huis, uit een gevoel van dankbaarheid, den vogel *Antang* aangeboden, nadat diens heilspellende vlugt, ten opzigte der genezing van een geliefd lid des gezins geraadpleegd, niet was beschaamd, maar verwezentlijkt geworden. Ofschoon die vogel zulke offeranden steeds onaangeroerd laat, gelooft het volk toch, dat hij ze op verren afstand met welgevallen gadeslaat en zich over zoodanig blijk van erkentelijkheid innig verheugt. Deze vogel, wegens de onfeilbaarheid der goede of slechte voorteekens, welke door de wijze en rigting zijner vlugt worden aangeduid, bij de Dajakkers hoog vereerd, is dezelfde kleine arend (Falco pondicerianus), welke, om gelijke redenen, van oudsher bij de Hindoes in eenen reuk van heiligheid gehouden werd [74]). — Wij zagen bij de bewoners van Laloenieau weder vele levende parkieten, en wel, behalve de twee reeds genoemde soorten: Psittacus barbatulatus en Ps. malaccensis, ook den kleinen Psittacus galgulus, bij de Doesonezen onder den naam *Sarendet* [75]), doch bij de Beadjoe's onder dien van *Talisok* bekend. Gewoonlijk zaten er een of meer paartjes in een klein, rolrond, van bamboesriet vervaardigd kooitje, dat om eene door het midden gaande as draaide en, bij het onophoudelijk op- en neêrklauteren dier aardige vogeltjes, in eene gedurig wentelende beweging was. Even als de meeste vledermuizen gedurende den dag, hangen deze parkietjes des nachts loodregt met het kopje naar beneden gekeerd, tegen het bovengedeelte van het kooitje of langs de as, aan hunne pootjes, en steeds zoo digt mogelijk in eene rij naast elkander, waarschijnlijk om

zich te verwarmen, daar zij voor eene koele temperatuur zeer gevoelig zijn en er alligt onder bezwijken. In gevangenschap voedt men hen met gekookte rijst en raauwe bananen; in het wild eten zij gaarne de jonge knoppen en bloesems van sommige boomen, voornamelijk van de Erythrinae, tusschen welker roode bloem en groen blad zij dikwerf moeijelijk te onderkennen zijn, doch waar zij niet altijd de vogellijm kunnen ontgaan, noch de strikjes, die hun gespannen worden. Kort voor ons vertrek van Laloenieau, bragt mij nog een jongeling een' levenden Tarsius spectrum, een diertje, dat door zijne wijze van zitten en springen onwillekeurig aan eenen boomkikvorsch doet denken. Het is daarbij zoo weinig schuw of bevreesd, dat het somwijlen, van een' lagen boom of struik, den voorbijganger eensklaps op het lijf springt, en zich met de hand laat grijpen. Zijne onevenredig groote en bol uitpuilende oogen, welker appels zich vaak en plotseling vergrooten of verkleinen, naar gelang der scherpte van de invallende lichtstralen, verwekken in den, zoo zeer tot bijgeloof geneigden geest der Indische eilanders, den argwaan van geheimzinnigheid, van betoovering eens afgestorvenen, of, naar de leer der zielsverhuizing, van den overgang eener misdadige ziel in het ligchaam van dit vreemdsoortige nachtdier. Men mag het daarom gerustelijk met den zinnebeeldigen naam van spookdier bestempelen. De Dajakkers aldaar heeten het *Inggir*. Naar het schijnt, is het in de hooge, sombere en vochtige bosschen dier streken van Borneo vrij zeldzaam, en voedt het zich, behalve met insekten en hunne larven, ook met verschillende vruchten, voornamelijk wilde vijgen, bananen enzv. —

Een groot uur varens van het dorp Laloenieau, de Doeson op, verheffen zich, aan hare regter zijde, eene reeks heuvelen, ter hoogte van tusschen de 50 en 100 voet boven de rivier. Deze oeverhoogten zijn bekend onder den naam van Goenong Bahai. Men ontwaart ook daar, aan de steilere afhellingen, dat er min of meer groote neêrstortingen hebben plaats gehad, welker kale plekken nu eens het reeds vermelde zandachtige en vele kwartskeijen bevattende conglomeraat, dan weder de graauwe klei, met enkele nesten van bruinkolen of met stukken

bitumineus hout, zigtbaar maken. Roeit men ongeveer een half uur deze heuvelrij langs, dan vertoonen zich de regter- zoowel als de linkerzijde der riviér weder laag en vlak. — Kort daarna kwamen wij aan de Dajaksche Kampong Bakoean of Boekoean, waar het zijriviertje Roedjei in de Doeson uitstroomt, om welke reden dit gehucht somtijds ook wel met denzelfden naam wordt bestempeld. Boekoean telt vijf huizen en, naar gissing, 80—100 inwoners. De huizen hebben ten deele wanden van boomschors en zijn met kleine vierkanten plankjes (sirappen) van hard hout gedekt. Toen wij daar aankwamen werd er juist een feest gevierd, dat reeds zes dagen had geduurd, en eerst den volgenden, den zevenden, dag zoude eindigen. Dit feest werd door het dorpshoofd gegeven bij gelegenheid van drie heugelijke gebeurtenissen, namelijk de echtverbindtenis zijner dochter, de genezing eener zware ziekte van zijnen oudsten zoon, en de vervulling eener gelofte, van zoodanig feest te zullen geven, indien een zijner kleinzonen, die aan koortsen leed, daarvan mogt herstellen; zoo als geschiedde. Ten einde voor dit drievoudige gunstbewijs den Goden opentlijk zijne dankerkentenis en blijdschap te betoonen, had hij zijne magen, vrienden en bekenden van Boekoean en andere omliggende plaatsen bij zich genoodigd en hen, naar 's lands zeden, deftig onthaald. Wij vonden meer dan vijftig mannen, benevens eenige vrouwen en kinderen, in zijne woning vereenigd. Het inwendige van dit huis bestond uit één ruim vertrek, welks beschotten en zoldering met bossen rood en geel geverfd, lang gras versierd waren. Sommige der gasten hadden sitsen baadjes en sarong's aan, en fraai gekleurde zakdoeken om het hoofd gewonden; andere daarentegen, waarvan sommige op groote trommen en koperen bekkens sloegen, zouden, zonder de strook zachte boombast om het midden en den bonten doek om het hoofd, geheel naakt zijn geweest. In eenen hoek van het vertrek zaten onderscheidene mannen, op rood en zwart geruite rottingmatten, rondom een' grooten aarden pot, met een witachtig, troebel vocht gevuld, van hetwelk zij beurtelings eene hoeveelheid inslurpten, door middel van een' houten lepel (*gajong*), die vertrouwelijk onder hen rondging. Deze drank had een' zoet-zuurachtigen smaak,

en was bereid, zooals men ons zeide, uit de pitten van eene vrucht, die zij *poeak* noemden. Andere, geheel of ten deele naakte mannen, in hoopen gegroepeerd, waren rustig met elkander in gesprek en kaauwden hun' betel, terwijl een paar bont uitgedoste strijders, onder driftige gebaren en wilde sprongen, zich zelven en hunne toeschouwers poogden te verlustigen door eene soort van spiegelgevecht, waarbij hunne linkerhand een lang en smal houten schild (*gantar*), en de regter een' langen, dunnen stok van bamboesriet (*gangereng*) voerden, beide voorwerpen met bundels roodachtig geverfd gras versierd, en met woeste krijgsmansdrift door hen heen en weêr gezwaaid. Hunne gillende uitdagingen, het hevig gestamp hunner voeten, vereenigd met het rammelend geluid der vruchtpitten, aan een der uiteinden van de strijdlans in een dikker stuk bamboes besloten, veroorzaakten niet weinig gedruisch. Het vreugdegetier werd intusschen sterker en algemeener, toen met eene soort van onttoovering een aanvang werd gemaakt. Deze onttoovering bestond daarin, dat vijf of zes mannen, in nieuwe katoenen kabajen [76]) gekleed, rondom de twee genezenen, de jong gehuwden en het dorpshoofd eenen kring vormden, en aan deze midden in den kring neêrgehurkte personen, onder afgemetene ligchaamsbewegingen, bij afwisseling nu eens bosjes droog gras, dan weder snoeren glaskralen of andere kleinigheden op de kruin legden, na eene korte poos weder wegnamen en in de hoogte zwaaiden, als wilden zij dus een kwaad verdrijven en misschien tevens hunne dankbaarheid op eene zigtbare wijze aan den dag leggen. Deze geheimzinnige plegtigheden hielden omtrent een half uur aan, wanneer een levend varken werd binnen gebragt en, door de borst heen, met eene lans geveld. Dit was reeds het zesde zwijn, dat gedurende deze feestviering werd gedood, met en benevens een twaalftal kippen: derhalve een offer van dagelijks één varken en twee kippen. Nadat het varken met heet water begoten en van haren en borstels ontdaan was, daalden al de aanwezige feestgenooten langs den ruwen trap van het huis af, schaarden zich eerst gedeeltelijk rondom een klein, met bundels dorre grashalmen en katoenen lappen omhangen huisje, *koema sial* [77]), en

begonnen vervolgens te dansen en op kluchtige wijze te springen; daarna stapten zij, van *gong's* of koperen bekkens en velerlei, inmiddels door de vrouwen toebereide spijzen voorzien, in drie aan elkander vastgehechte bootjes, roeiden, onder het slaan der gong's, het lossen van eenige geweerschoten en een schrikbaarlijk gejuich of liever geschreeuw, tot in het midden der Doeson, voeren zevenmaal [78]) in eenen wijden kring rond, besproeiden de hoofdpersonen van het feest met water, en keerden daarna weder naar den wal terug. Daar echter, onder al die bedrijven, velen door het ruime gebruik van geestrijke dranken allengs tot eenen buitengewonen staat van opgewondenheid waren geraakt, en ons door hunne levendigheid en overgroote spraakzaamheid lastig begonnen te worden, vonden wij het geraden ons aan dit feestvierend gezelschap te onttrekken, en even na het middaguur onze reis tot Roedjei voort te zetten.

De Kampong Roedjei bevat vijf door Dajakkers bewoonde huizen. Het opperhoofd, dat zich welligt bij wijze van zinspeling op de aanwezige ijzersmelterijen, Toemanggong Goeling Besi noemde, was een grijsaard, die, even als al de overige mannelijke dorpelingen, naauwelijks een kleedingstuk aan het lijf had. Het getal zielen dezer buurt wordt op ongeveer 130 begroot. Niet ver boven dit gehucht stroomt een riviertje in de Doeson uit, terwijl van de zijspruiten, welke tusschen die plaats en Boekoean hare uitwatering in de groote rivier hebben, alleen de Soengi Dakanen, uithoofde der groote menigte stukken bruinkool, die in hare bedding gevonden wordt, vermelding verdient. Tegenover de Kampong Roedjei is het boschland zeer laag en moerassig; roeit men echter omtrent anderhalf uur op, dan wordt de regter oever heuvelachtig en blijft hij die gesteldheid tot voorbij de hoogte van de Kampong Panoeatawan behouden. Een viertal, min of meer afgeronde, naar gis van 60 tot 80 voet boven het watervlak zich verheffende toppen, onder verschillende namen, doch inzonderheid onder dien van Goenong Poenggang meer algemeen bekend, trekken vooral de aandacht. Een eind weegs achter deze heuvelen, bijzonder achter den top, die meer bepaaldelijk Poenggang heet, zal de

meeste ijzererts voor de smederijen van Roedjei gedolven worden. Aan de rivierzijde hebben de heuvelen veelal zacht glooijende afhellingen, waar hier en daar bebouwde plekken gronds tusschen de hooge en donkere bosschen heenschemeren. In deze streek vernamen wij voor het eerst het zonderlinge en op verren afstand hoorbare geschreeuw van Hylobates concolor, een' langarmigen aap, welks stemgeluid, niet minder dan zijne gedaante en levenswijze, eene treffende overeenkomst met den Javaanschen Hylobates leuciscus aanbiedt. De naam *Oewa-oewa*, hem door de Banjerezen gegeven, is eene klanknabootsing van zijn geschreeuw; de Dajakkers heeten hem *Kalawet*. — De linker oever der Doeson behoudt, van Roedjei tot Panoeatawan, zijn laag en vlak aanzien.

Het gehucht Panoeatawan, welks bevolking, met de daartoe behoorende ladang's, op ruim 100 zielen wordt geschat, heeft, behalve twee rakit's, slechts drie huizen aan den oever, van een ruw en ellendig zamenstel. De bewoners leven voornamelijk van den landbouw en het ijzersmeden; op het inzamelen van damar en bindrotting, voortbrengselen, welke daar trouwens schaarscher aangetroffen worden, schijnen zij zich minder toe te leggen. — Ongeveer een half uur roeijens boven deze Kampong wisselt het tooneel in dier voege, dat nu de linker, in plaats van den regter oever heuvelachtig, en de laatste vlak en hier en daar moerassig wordt. Langs deze nieuwe heuvelreeks, waarvan sommige koepelvormige toppen eene absolute hoogte van 100—150 voet schenen te bereiken, waren de hellingen dikwerf steil en ontwaarde men niet zelden afstortingen, uit welke dezelfde tertiaire formatie te voorschijn trad, als door ons bij den Goenong Bahai en Goenong Rantau was waargenomen. Op de zachtere glooijingen daarentegen wisselden digte bosschen met ladang's af. — Het gehucht Batoe-nantei, bij de uitwatering van een klein riviertje van denzelfden naam gelegen, bevat slechts twee of drie huizen en omtrent vijftig inwoners, meest Dajakkers. Van daar tot Bintang-linggi was het land, ter linker zijde der rivier, weder geheel effen en laag; doch aan den regter kant verhief zich, halver weg, een ongeveer 50 of 60 voet hooge heuvel, Boekit Marajong genaamd.

Wij hebben op dien togt slechts een betrekkelijk gering getal boschvelden langs de woeste zoomen der Doeson opgemerkt.

De Kampong Bintang-linggi vertoonde een vlottend dorp van 24 rakit's, groepsgewijze in drie partijen verdeeld en door ruim 150 Pekoempaijers bewoond, terwijl op den oever niet meer dan twee Dajaksche huizen stonden, een van welke het dorpshoofd ten verblijf verstrekte. De woningen der rakit's, ettelijke nog zeer nieuw, hadden wanden van bamboesriet en in het algemeen een vrij net en zindelijk aanzien, juist het tegenovergestelde van de meeste armzalige Dajaksche stulpen. Vijf of zes grootere en kleinere rivieren, langs welke een gering aantal Dajakkers wonen, storten zich aldaar van weêrskanten in de Doeson. In oostelijke rigting vertoont de grond geene aanmerkelijke verhevenheden, doch verder noordelijk worden de oevers der Doeson weldra heuvel- en bergachtig. De eerste heuvelen, op de vaart van Bintang-linggi naar Lontontoer, liggen ter linker zijde, tusschen eerstgenoemd dorp en de Kampong Lanan. Zij vormen eene keten, met ettelijke uitstekende, afgeronde toppen, onder den naam van Boekit Towong bekend, en volgen een eind ver de rigting der rivier, wordende daarna, aan den oostkant der Doeson, het land wederom vlak; terwijl daarentegen haar regter oever op nieuw begint te rijzen, somwijlen hooger zelfs, dan elders het geval is. Dit heeft intusschen eerst van Lanan opwaarts plaats. Aanvankelijk zijn het slechts heuvelen van 50—80 voet hoogte, die den naam van Boekit Gawa dragen. Naarmate zij meer binnenlands zijn gelegen, nemen zij allengs in hoogte toe. De verhevenste, van de rivier zigtbare, toppen worden Goenong Selingsang en Goenong Pararawin genoemd, en zullen ongeveer 500 voet boven het watervlak der Doeson uitsteken. Deze kleine bergen en heuvelen schijnen voornamelijk uit een digt kalksteen te bestaan. Buitendien merkt men hier en daar ook lagen van fijnkorrelig zandsteen op, en in het rivierbed liggen dikwerf brokken steenkolen verspreid, welke de inboorlingen met den naam *batoe balaman* (d. i. steen, die smeulend brandt) bestempelen. De oeverberg Pararawin, waarmede de keten in het noord-oostelijk gedeelte eindigt, heeft, even als vele andere

bergtoppen, eene kegelvormige gedaante. Voorbij dezen berg wordt, in plaats van den regter, de linker oever weder heuvelachtig, en op sommige plaatsen aldaar vertoonen zich naakte rotswanden van graauw kalksteen. Later echter verheft zich alwederom het land ter regter zijde: langs den oever ziet men slechts lage heuvelen, doch achter hen eene keten, welker toppen zich, naar gissing, van 400—500 voet absolute hoogte verheffen. — De Kampong Lanan telde elf of twaalf huizen, de meesten weder op rakit's gebouwd en aan Pekoempaijers toebehoorende. De bevolking wordt op een paar honderd zielen geschat. Tegen den gevel van het lange en op hooge steilen rustend woonhuis van het opperhoofd, een' Dajakker, die zich Toemanggong Demang noemde, zag men op eene plank een twaalftal menschenschedels, in eene rij naast elkander geschikt. Het aanzienlijke dorp Lontontoer ligt slechts weinige minuten bezuiden de evennachtslijn en niet ver beneden de uitwatering van de belangrijke zijrivier Tewei, op den vlakken linker oever der Doeson; daar tegenover bevindt zich de Kampong Moewara-rapen, aldus geheeten naar een digt langs haar heen vlietend riviertje. De bewoners van het laatstgemelde gehucht, ten getale van ongeveer 500 zielen, bestaan bepaaldelijk uit Dajakkers, terwijl Lontontoer, met uitzondering van slechts weinige Dajaksche familiën, aan 500—600 Pekoempaijers ten verblijve verstrekt. Aan den kant van dit hoofddorp telde ik een-en-twintig huizen, die achter eene hooge, doch slecht onderhouden schutting van paalwerk, in ééne rij, langs het water, op den wal stonden. Ook de vijf Dajaksche huizen van Moewara-rapen, veel grooter dan die van Lontontoer, waren gelijkerwijze door eene houten heining beschut, of, gelijk de inlanders het noemen, tot eene *benting* (sterkte) ingerigt. De rakit's, die aan weêrszijden in de rivier lagen, waren twaalf in getal. De woningen te Lontontoer hebben een eenigzins minder armoedig en morsig aanzien, dan die der Kampong Moewara-rapen, waar vele varkens den grond onder de hooge huizen gedurig omwroeten en de lucht met hunnen stank verpesten. Bij gelegenheid, dat wij dit gehucht in de namiddaguren bezochten, vonden wij onderscheidene oude vrouwen onledig met het weven van grove klee-

dingstoffen tot eigen gebruik. In het zamenstel harer weefgetouwen, vergeleken met die der Maleijers, Javanen enzv., was geen wezenlijk verschil op te merken. Haar garen bestond uit de sterke vezelen van de *rami*-plant (eene Boehmeria soort), en was meestal dof rood, leisteenblaauw, zwartachtig en vuil geel geverfd, zoodat, met het natuurlijk wit der draden, vijf verschillende kleuren in het gestreepte weefsel zigtbaar waren. Het inwendige der Dajaksche huizen aldaar was door middel van beschotten in tien of meer kleine kamertjes afgedeeld, voor even zoo vele gehuwde paren of familiën bestemd, van welke ieder een afzonderlijk vertrekje onder het gemeenschappelijke dak bewoonde. Binnen de huizen, zoowel als in hunne voorgalerijen, trok een aantal vierkante, langs de wanden en aan de daksparren hangende en met lange bossen wit, rood of geel geverfd gras overdekte, houten kastjes onze aandacht. Sommige dier kastjes (gewoonlijk 0,32 — 0,40 meters breed, en 0,26 — 0,30 meters hoog), *toga* genaamd, strekten alleen ter bewaring der schedels van overledene bloedverwanten; in andere daarentegen bevonden zich schedels van tijgers, apen, beeren enzv. — Deze laatste worden meestal buiten de huizen gevonden en heeten *kamantoha*. De schedels van dieren, aldus behoorlijk verzorgd, beschouwt het bijgeloof als gewigtige behoedmiddelen tegen booze geesten, welke vaak binnen de menschelijke woningen trachten door te dringen. Anders is het gesteld met de schedels van geliefde overledenen, die voornamelijk uit een gevoel van diepe vereering bewaard worden, en aan welke ook van tijd tot tijd door de nabestaanden offers worden opgedragen. — Te Lontontoer woont het distriktshoofd, een Pekoempaijer, wiens gezag zich langs de Doeson uitstrekt, opwaarts tot aan de Kampong Lahei, en afwaarts tot aan de Kampong Sikan. Wij kochten te Lontontoer, behalve kippen en andere levensmiddelen, ook eenige rottingmatten, kleedingstukken van Dajaksche mannen en vrouwen, wapenen en versierselen. — Onze Fortin'sche barometer stond aldaar in het middaguur, bij eene temperatuur van 29,5 centigraden, even hoog als te Bandjermasin en aan het zeestrand; waaruit blijkt, hoe gering de val is van het water der Doeson op den afstand

van $3\frac{1}{2}$ graad breedte, en dat deze aanzienlijke stroom allezins gelegenheid biedt om er langs, met stoomschepen, tot in het binnenste van Borneo door te dringen.

Ten einde zooveel mogelijk met onzen tijd te woekeren, besloten wij te Lontontoer ons in twee partijen te verdeelen en verschillende streken gelijktijdig te onderzoeken. Dr. Horner achtte het, in het belang der geologische nasporingen, nuttig, den loop der Doeson verder opwaarts tot in het bergachtige binnenland, benoorden de evennachtslijn, te volgen; terwijl het aan Dr. Korthals en mij wenschelijk toescheen, de door de handelsbetrekking met de oostkust van Borneo niet onbelangrijke Soengi Tewei al ware het ook slechts voor een gedeelte, door eigene waarneming eenigzins nader te leeren kennen. De nog altijd aanmerkelijke breedte en diepte der bedding van de Doeson veroorloofde aan Dr. Horner het beraamde reisplan met zijne groote praauw onbelemmerd voort te zetten; doch voor de vaart naar de Tewei waren wij genoodzaakt, wegens de ondiepte van die rivier gedurende de drooge moeson, een paar kleinere ijzerhouten praauwen te huren, waarmede wij den 11[den] September, van onze *djoekoeng's* of kano's vergezeld, den togt derwaarts ondernamen. Na de Doeson, welker oevers boven Lontontoer beurtelings heuvelachtig, laag en vlak waren, bijkans een uur te zijn opgeroeid, bereikten wij de Soengi Tewei, die eene monding van 60—70 meters breedte heeft, doch zich meer binnenwaarts weldra tot op omtrent 50 meters vernaauwt. Zij bevatte thans slechts weinig water, van eene in het oog vallende witte kleur, terwijl dat der Doeson een vuil geelachtig aanzien heeft. Ook was haar stroom zacht, ofschoon ten tijde van hoog water hare drift aanmerkelijk en alsdan vooral de veelvuldige korte kronkelingen harer bedding voor kleine vaartuigen zeer gevaarlijk zijn. De Overste von Henrici merkt in zijn dagboek aan, dat het witte water dezer rivier door de bewoners der kustlanden voor zeer ongezond wordt gehouden. Tot bij het gehucht Bokka, dat ongeveer $1\frac{1}{2}$ uur roeijens van den mond is verwijderd, zijn de oevers der Tewei meest laag en met bosschen bedekt; hier en daar slechts ontwaart men eene kleine verhevenheid van den grond. Op den top van eenen,

ter linker zijde gelegen heuvel, van 30 of 40 voet hoogte, ligt de Dajaksche Kampong Bokka, uit niet meer dan drie vervallen en armoedige woningen bestaande, die men eer voor morsige varkenskotten, dan wel voor menschelijke verblijven zoude aanzien; ook worden zwijnen en geiten hier in talrijke menigte gevonden. De huizen zijn binnen eene hooge, maar zeer ontredderde heining van paalwerk besloten, en zullen aan omtrent 100 zielen ten verblijve verstrekken. Jaren geleden werd dit ellendige gehucht eens gedurende drie dagen door eene bende roofzuchtige Dajak Pari verontrust, zonder evenwel door die stroopers te kunnen worden ingenomen, daar het door gewapende hulp van Lontontoer werd ontzet. Een Dajakker vertoonde ons eene levende wilde kat (Felis planiceps), welke, tegen betaling van een' gulden, ons eigendom werd. Deze soort, die behalve Borneo ook Sumatra bewoont, schijnt op beide eilanden zeldzaam te zijn.

Den volgenden ochtend voeren wij de Tewei verder op. Wij kwamen weldra aan een gehucht van Pekoempaijers, Kampong Djamoet genaamd, uit acht, insgelijks van sterke palissaden omringde huizen bestaande. De bevolking werd op 130 zielen geschat. Op de aanvraag van onzen kok om hoenders, waaraan wij gebrek hadden, erlangden wij een' verschen voorpoot benevens den kop van het zoogenaamde waterhert (Cervus equinus [79]), welk dier daags te voren gedood was. Dit groote hert, dat niet menigvuldig en schier altijd eenig of gepaard, in de hooge bosschen gevonden wordt, heeft een veel grover en drooger vleesch, dan de eenigzins kleinere Cervus russa, die in de meer opene zuid-oostelijke Laut-landen van Borneo ongemeen talrijk is, en door de Banjerezen *Mindjangan djawa* wordt genoemd, uithoofde deze soort, ongeveer anderhalve eeuw geleden, van Java is ingevoerd. — Omtrent drie kwartier roeijens boven Kampong Djamoet, zagen wij, almede op den linker oever, binnen eene schutting van deels gespletene boomstammen, twee lange, nieuw gebouwde Dajaksche huizen; en eenigzins verder ontwaarden wij, in eenen rotswand van tusschen de 30 en 40 voet hoogte, eene spelonk, Liang Naga [80]) genaamd. Dit hol had aan den ingang van 6—8 voet wijdte en, bij

gissing, van 15—18 voet diepte. Het werd door eene menigte vleërmuizen bewoond, van eene destijds nog onbekende soort, door mij onder den naam Pachysoma brachyotis beschreven. De rotsen van dezen en van een' soortgelijken wand, dien wij reeds vroeger voorbijvoeren, bestonden uit een digt kalksteen, hier en daar versteende schelpen, benevens koralen uit de geslachten Astraea en Meandrina, bevattende. Niet ver boven de spelonk Liang Naga wisselden in de bedding en langs de oevers der Tewei telkens lagen en klippen van fijnkorrelig zandsteen met de zoodanigen van voormeld kalkgesteente af. De rigting der lagen van beide steensoorten was meestal zuid- en noordwaarts, dikwerf met geringe afwijkingen naar het westen of oosten, en altijd vertoonden zij eene zekere helling, meestal van tusschen de 12 en 14 graden. Deze oudere, secondaire berg-formatie wordt, volgens de waarnemingen van Dr. Horner, ook langs den bovenloop der Doeson en in hare, uit het landschap Siang komende, zijrivieren aangetroffen.

Tegen het middaguur kwamen wij aan het verlaten gehucht Taidjok, waarvan nog slechts één bewoond huis is overgebleven, hebbende de geheele vroegere bevolking zich langzamerhand te Djamoet en elders metter woon gevestigd. Diergelijke verhuizingen naar andere, min of meer verwijderde plaatsen, behooren daar geenszins tot de zeldzame verschijnselen, en geschieden meestal zoodra de omliggende boschgronden onvruchtbaar of voor de aankweeking der noodwendigste levensbehoeften geheel onbruikbaar geworden zijn. De eene huisvader na den ander' tracht alsdan elders eene nieuwe ladang aan te leggen, en, is zijn veld ter bebouwing gereed, dan breekt hij op, voert zijne woning en het bruikbaarste van zijne roerende have in eene schuit mede en verlaat voor altijd, of voor langen tijd, het te voren bewoonde erf. Hieraan is het dan ook ongetwijfeld toe te schrijven, dat de huizen daar op den wal doorgaans zulk een armoedig en vervallen aanzien hebben, met zoo weinig zorg zijn zamengesteld, en dat men schier nergens vele vruchtboomen aantreft, vermits slechts zelden een inlander zich de moeite getroost van eenige palm- of andere boomen te planten, bij het onzekere vooruitzigt, of hij wel zoo lang

op dezelfde plaats zal gevestigd blijven, dat hij er de vruchten van zal kunnen inzamelen. — Toen de avond begon te vallen en wij, naar het zeggen onzer gidsen, nog omtrent vier uren te varen hadden, eer wij het eerstvolgende gehucht Pilas konden bereiken, besloten wij, bij eene bogt onder het hoog geboomte aan den oever, den nacht door te brengen.

Den volgenden ochtend vonden wij het water in de Tewej onderscheidene voeten gerezen, en dit was waarschijnlijk de oorzaak, dat wij dien dag veel minder steenklippen in hare bedding opmerkten, dan gedurende de vaart van den vorigen dag. De oevers waren schier overal vlak, echter 10—20 voet boven den waterspiegel verheven en met bosch bedekt; nergens ontdekten wij nieuwe of oude ladang's, noch eenige overblijfselen van woningen. Hetgeen onze oplettendheid het meest boeide, waren de menigvuldige speuren van wilde runderen: eene diersoort, door ons tot hiertoe alleen op Java gevonden en tot de zeer weinige zoogdieren behoorende, welke oorspronkelijk over deze beide groote eilanden verspreid zijn. De Dajakkers aldaar kennen haar onder den naam *Roempoe*, doch wij hoorden bij hen ook dien van *Banteng*, waarmede de Javanen den stier van dit schoone, wilde ras (Bos Sondaicus) bestempelen. Te Kampong Pilas werden wij verrast door het zien van een levend kalf, in den vroegen morgen door de bewoners gevangen. Wij kochten dit jonge dier voor onze verzameling. In de afdeeling Zoölogie der *Verhandelingen*, zijn door ons afbeeldingen medegedeeld van dit kalf, zoowel als van de oude koe; voorts van een jongen, half volwassen stier, en van den ouden stier.

Het Dajaksche gehucht Pilas was insgelijks, door verhuizing naar elders van een aantal zijner bewoners en uithoofde van eenen, niet lang geleden, plaats gehad hebbenden brand, welke onderscheidene woningen vernielde, tot op twee na ingekrompen, die van hooge palissaden omgeven waren. Een zeer oude Dajakker, met sneeuw-witte haren en een buitengewoon uitgemagerd ligchaam, begroette ons als opperhoofd. Deze man had zijne borst eenigzins getatoeëerd; doch bij geen' zijner onderhoorigen namen wij soortgelijke huidversiering waar. De be-

volking van Pilas en die van een ander, digtbij gelegen, Pekoempaisch gehucht, Silo genaamd, wordt gezamentlijk op ongeveer 150 zielen begroot. De bewoners dezer gehuchten kappen vooral veel ijzerhout, dat daar in groote hoeveelheid groeit, en waaruit zij ruwe roeispanen en planken vervaardigen, die door hen in Lontontoer worden verkocht. Van eenen naburigen, met reusachtig hooge boomen begroeiden heuvel, klonk het luide geschreeuw van eenen *Kalawet* (Hylobates concolor), en langs de boorden der rivier zagen wij dikwerf kleine troepen roetzwarte Ibissen. Volgens ingewonnen berigten bieden de hoogere streken der Soengi Tewej, bij eene meer heuvelachtige gesteldheid, weinig opmerkelijks aan., hetwelk ons noopte, bij de Kampong Pilas de opvaart te staken en naar Lontontoer terug te keeren. Het door den Overste von Henrici gehouden Dagboek bevat ondertusschen, omtrent den verderen togt, de navolgende bijzonderheden, die wij de vermelding waardig keuren.

Boven de Kampong Silo, teekent deze Officier aan, zijn de oevers der Tewej schier onafgebroken 18—20 voet hoog, en op vele plaatsen steil afgebrokkeld; deze wanden vertoonen meestal verscheidene aardlagen: van boven leemgrond, ter dikte van zes voet; daarna eene laag blaauwe klei, en onder deze eenen kwartsrijken zandgrond. De rivier is afwisselend 10—15 roeden breed, en zwelt niet zelden in de regenmoeson zoodanig, dat zij buiten hare vrij hooge oevers treedt. Het eerste gehucht, dat men boven Silo ontmoet, is de volkrijke Kampong Tindoenajang, ook wel Kampong Koewalabenangin genaamd, naar den noorder riviertak, die zich, eene kronkeling hooger, met de Tewej vereenigt. Deze Kampong betaalt jaarlijks 59 realen (*f* 118) hoofdgeld, en hare geheele bevolking kan derhalve op ruim 350 zielen berekend worden, waarvan omtrent de helft Pekoempaijers. Even als alle gehuchten langs de Tewej, ligt ook Tindoe-najang op den linker oever, hoog en wèl gekozen, daar het, ten minste van éénen kant, niet gemakkelijk te genaken is. De woningen zijn, ter beveiliging tegen de stroopende Dajak Pari, welke die streken nu en dan wel eens verontrusten, door een stevig paalwerk omsloten. Een

klein eind boven Tindoe-najang ondergaat de rivier eene gaffelvormige verdeeling: de zuidelijke tak behoudt den naam Tewej, terwijl de noordelijke onder dien van Soengi Benangin bekend is. Laatstgemelde rivier, die aanvankelijk 5—6 roeden breedte heeft, een' halven dag opvarende, komt men aan een Dajaksch gehucht, uit drie huizen en ongeveer 115 bewoners bestaande; van dit gehucht, Tinoem geheeten, ligt, op den afstand van een' halven dag gaans door het bosch, eene kleine bergketen met verscheidene rijke vogelnestholen, die voornamelijk in den Goenong Angga gelegen zijn. — Voorbij den mond der Soengi Benangin wordt de landstreek langs de Tewej zeer schilderachtig: hare oevers vertoonen afwisselend loodregte rotswanden van wit en grijs-blaauw kalksteen en wijdgapende kloven en spelonken, door eene menigte kleine zwaluwen bewoond, wier nestjes echter meestal te veel vederen en andere onreinheden bevatten, om den lekkerbek te kunnen bevredigen en voor den handel veel waarde te hebben. Hooger, worden de oevers heuvelen bergachtig, gewoonlijk met zachtgolvende ruggen en glooijende hellingen, langs welke vaak ladang's en hooge, digte bosschen elkander bekoorlijk afwisselen. Aan deze zijde der Kampong Tandoi stort een fraaije, door eene kleine rivier gevormde waterval, van 12—15 voet breedte en 15—20 voet hoogte, over rotsblokken in de Tewej naar beneden. De Kampong Tandoi, ongeveer 40 voet boven den gewonen waterspiegel der Tewej verheven, heeft de gedaante van een langwerpig vierkant, is rondsom en langs de flanken zelfs met eene dubbele rij palissaden versterkt, terwijl lange, scherpgepunte pennen van bamboesriet of ijzerhout, in den grond, den toegang nog bemoeijelijken. Dit dorp zal aan ongeveer 400 Dajakkers ten verblijf verstrekken, welke bevolking zeer onlangs met een vijftien- of twintigtal Pekoempaijers vermeerderd is. Binnen deze zoogenaamde *Kota* of versterkte Kampong trekken vooral twee, hoog in de lucht getimmerde, tot den uitkijk bestemde huisjes, het oog. De Overste klom, niet zonder moeite, naar een dier wachthuisjes, maar het was hem niet mogelijk, in weêrwil van het ruime en vrije uitzigt naar alle zijden, ergens nabij of in de verte eenig hoog gebergte te ontdekken. — Gedurende den

nacht, welken de Overste te Tandoi doorbragt, was het water der rivier meer dan *één'* voet gevallen en de opvaart, vooral over de rotsen van den Riam Datan-pekat, daardoor aanmerkelijk belemmerd en moeijelijk geworden. Op de laatstgenoemde plaats moesten al de booten ontladen en, met veel krachtsinspanning, ledig tegen den driftigen stroom opgetrokken worden. Een paar uren roeijens boven dezen *Riam* (waterval) bereikte men het laatste gehucht in de Tewej, Toendjoeng-ohlo genaamd. Deze Dajaksche Kampong, door schier loodregte oeverwanden, van omtrent zestig voet hoogte, aan drie zijden bijna ongenaakbaar, en aan den eenigen toegankelijken kant door paalwerk versterkt, telt ongeveer 300 zielen, doch brengt niet meer op dan *f* 22 hoofdgeld 's jaars. De rivier is aldaar nog steeds 10—12 roeden breed; zij vormt ontelbare korte kronkelingen; hare oevers zijn hoog, dikwerf met zacht glooijende heuvelen afwisselende; hare bedding is op vele plaatsen rotsig en ondiep. Eenen dag verder opwaarts, werd het land ter weêrszijden der rivier vlakker, ofschoon zij toch niet zelden met rotswanden van 20 of 30 voet hoogte bezoomd was. Nog een' halven dag hooger, verdeelt zich de Tewej in twee takken: Soengi Loeang en Soengi Kias genaamd. De laatste komt uit de noordoostelijke bergstreken en verschaft gemeenschap met de oostkust van Borneo. Men vaart tot dat einde de Soengi Kias omtrent twee kleine dagreizen op, volgt alsdan gedurende nog twee dagen een voetpad door bosschen, waarna men, in 3 of 4 dagen, langs verschillende rivieren, naar Tangarong en Samarinda, de hoofdplaats van het rijk van Koeti, afzakt. Langs dien weg pogen de, in het binnenland aldaar zoo zeer gevreesde Dajak Pari, onderdanen van den Sultan van Koeti, nu en dan de bewoners der Tewej en der Doeson op het onverwachts te overvallen.

Te Tandoi had de Heer von Henrici gelegenheid waar te nemen, dat het water der Tewej, gedurende den nacht van zijn oponthoud aldaar, 4½ voet gestegen en ook wederom gedaald was. Bij zijne terugkomst te Tindoe-najang ontmoette hij een paar Dajakkers en Pekoempaijers van de Kampong Tinoem in de Soengi Benangin, welke hem eene hoeveelheid

eetbare vogelnestjes aanbragten, waaromtrent door hem bij zijne opreize aanvrage was gedaan. Hij betaalde hun de twee kati's witte nestjes met *ƒ* 110, en de tien kati's zwarte of onzuivere nestjes, te zamen met *ƒ* 15. „De eerstgemelde," schrijft de Overste, „heb ik goed betaald, daar het kati witte nestjes, in de binnenlanden, niet meer dan *ƒ* 45 of *ƒ* 50 waarde heeft, doch te Bandjermasin, waar tevens het gewigt een vierde minder is, kost het kati witte soort, gewoonlijk *ƒ* 70 of *ƒ* 80."

Na zijne terugkomst te Lontontoer, zette de Overste von Henrici den togt voort langs de Doeson tot in haren bovenloop, alwaar zij den naam van Moeroeng draagt. Alles, wat wij over die streken zullen mededeelen, is men aan zijn Dagboek verschuldigd, naardien wij-zelven slechts tot aan de Moewara Tewej landwaarts reisden, en de aanteekeningen van Dr. Horner bij zijn overlijden op Sumatra, in 1839, op eene even onbegrijpelijke als laakbare wijze, zijn ontvreemd geworden [31]).

Boven Lontontoer neemt de bevolking langs de Doeson weldra in het oog loopend af. Wel liggen op den afstand van omtrent een' dag varens, op den heuvelachtigen linker oever, niet zeer ver van elkander, drie door paalwerk versterkte, Dajaksche gehuchten: Telok-majan, Batoe-merong en Lahej, doch een gedeelte hunner bewoners, ten getalle van ongeveer 500 zielen, houdt steeds hier en daar in ladang's verblijf. Bij het gehucht Lahej of Lahei, het grootste der drie, vertoont de hooge oeverwand waterpasse lagen van lichte zandsteenrotsen. Een kwart uurs hooger vereenigt zich aan den oostkant met de Doeson de aanzienlijke Soengi Lahej, die bij haren mond 16—18 roeden breedte heeft, vele dagen varens, door bosschen haren loop rigt, onbewoond is langs hare oevers, doch, even als de Soengi Kias in het bovengedeelte der Tewej, eenen doortogt opent naar het landschap Koeti. Al verder de Doeson op, zijn hare boorden, ter weêrszijden schier onafgebroken heuvelachtig, en neemt men, in hare bedding, nu en dan rotsen waar, die langs de kanten dikwerf uitgestrekte naakte wanden vormen. Het water der rivier rees en daalde, in het begin der maand Maart, soms onderscheidene voeten binnen

de 24 uren. De Doeson ontvangt ook daar van beide zijden veel toevloed. Tot aan de uitwatering der Soengi Tohop, op 0°15′ N. breedte, zoekt men echter te vergeefs een dorp. Deze zijrivier is aan haren mond ongeveer 20 roeden breed; en Dr. Horner vermeldt, dat, volgens ingewonnen berigten, vijf dagen de Soengi Tohop opvarende, in eene onbewoonde en wilde landstreek, aanzienlijke steenkolenbeddingen schenen aanwezig te zijn. De Kampong Tohop ligt gedeeltelijk op den regter en voor een kleiner gedeelte op den linker oever der Doeson, en wordt in het geheel door ruim 100 Dajakkers bewoond. Buitendien trof de Heer von Henrici daar ook een twaalftal Pekoempaijers aan, die hun verblijf op rakit's hielden. Eene kronkeling hooger, werpt zich aan de regter zijde een klein riviertje, Seboho genaamd, in de Doeson; dit riviertje een' dag opproeijende, vindt men eene plaats, alwaar van tusschen de steenen een brak water opwelt, dat de inlanders verzamelen, die er, door koking, eene geringe hoeveelheid zout uit bereiden. — Verder opwaarts ontvangt de Doeson — of eigenlijk de Moeroeng, gelijk deze groote rivier, volgens sommige inlanders, van de Soengi Tohop af, volgens anderen van de eenigzins lager in haar vallende Soengi Karamoan, tot aan hare bronnen wordt geheeten — van de steeds meer bergachtig wordende noordzijde, de wateren van tallooze zijstroomen, waar drie vooral: de Soengi Lauoeng, de Soengi Bomban en de Soengi Baboat, zoo door hunne uitgestrektheid als door hunne volkrijke oevers, bijzonder uitmunten, terwijl daarentegen langs de groote rivier zelve, boven de Moewara Bomban, geene gehuchten meer gevonden worden. Aan de oevers der Soengi Lauoeng, de meest oostelijke van de zoo even gemelde drie, vindt men, op den afstand van eenige dagreizens binnen deze rivier, twee dorpen: Tahoedjang en Boendang, van welke de bevolking door den Overste op 650 zielen werd geschat; een ander, veel lager liggend gehucht, Piha genaamd, is thans verlaten. Bij de Kampong Tahoedjang staat, binnen eene sterke heining van heele en gespletene boomstammen, een buitengewoon lang en omtrent dertig voet boven den grond op stijlen rustend, nieuw gebouwd huis, hetwelk niet minder door zijne

grootte en stevigheid, dan door een klein wachthuisje in den nok van het dak, de aandacht trekt van den reiziger. In de aanzienlijke en insgelijks door palissaden versterkte Kampong Boendang, houdt het distriktshoofd zijn verblijf, destijds een kloeke Dajakker, Toemanggong Soera Pati, die als een stout en ondernemend man bij zijne naburen bekend stond. Reeds beneden dit dorp ontmoet men in de bedding der Soengi Lauoeng, nu en dan een' *Riam;* en boven hetzelve worden de *Riam's* of plaatsen, waar het water over vaste rotsen eene versnelde stroomkracht bezit en soms kleine vallen vormt, gedurig menigvuldiger en dien ten gevolge de vaart nog moeijelijker en gevaarlijker. In de nabijheid van het verlaten gehucht Piha ziet men, ter weêrszijden der rivier, onderscheidene klippige heuvelen of kleine bergen, met hoogstammige boomen van ijzerhout, damar- en andere houtsoorten begroeid. De van den westkant in haar vallende Soengi Topo, voert naar het landschap Siang; de eenigzins hooger, zich ter linker zijde in de Lauoeng stortende Soengi Maloeoi, wordt somtijds door de Dajak Pari tot reisweg van en naar verschillende streken van Koeti gebezigd. Boven de Soengi Topo wordt het land ten westen al meer en meer oneffen en hooger. Men ontdekt in die rigting, achter een aantal klippige voorheuvels, eene bergketen, van tusschen de 3000 en 4000 voet hoogte, die zich, naar het schijnt, zuidwest- en noordoostwaarts uitstrekt, en welker verschillende toppen bij de inboorlingen onder de namen Goenong Boendang, Goenong Mohoet, Goenong Kloempai enz. bekend zijn [82]). Naar de vele witte micablaadjes, en het zand der zuid- en oostwaarts afvlietende rivieren te oordeelen, zal dit gebergte voor een gedeelte uit graniet en andere verwante rotssoorten zijn zamengesteld. Ook vulkanische gesteenten, met namen slakachtige lava en trachyt-conglomeraten, worden daar niet zelden aangetroffen.

„Van de Kampong Boendang eenige dagreizens verder noord- of landwaarts," teekent de Overste von Henrici aan, „leven te midden der uitgestrekte wildernissen, kleine horden van dat zwervende en zich aan alle beschaving onttrekkende volk, hetwelk in de zuidelijke deelen van Borneo, onder den naam

van *Orang Ot* of *Oet*, en ter westkust onder dien van *Orang Poenan* bekend is. Dit zijn volmaakte wilden, die, even als de Orang-oetan's of de Bosjesmannen van Afrika, meestal op boomen slapen, in ellendige hutten en rotsholen tijdelijk verblijf houden, nimmer eene spade in den grond steken en niet slechts geen rijst, maar zelfs geen zout gebruiken, daar alleen wilde vruchten en het vleesch van wilde dieren, dat van slangen en hagedissen niet uitgezonderd, hun ter voeding verstrekken. Indien de vrouwen zoowel als de mannen zich van de smalle strook boombast ontdoen, die hun midden bedekt, dan zijn zij volkomen naakt. Deze Orang Oet's hebben geen verkeer hoegenaamd met hunne naburen, de Dajakkers. Zij ontwijken zorgvuldig iedere ontmoeting; zijn vreesachtig van aard en klein en tenger van ligchaamsbouw." — "De Dajakkers van Sieang," gaat de Overste voort, "hebben eenigzins andere zeden en gebruiken, als de Dajakkers der kustlanden. Hunne kano's (*djoekoeng's*) zijn zeer lang, van ligt hout vervaardigd en, tegen het indringen van het golvende en schuimende water, bij het overtrekken der Riam's, aan weêrszijden van eene dunne plank voorzien. De Siangers roeijen gewoonlijk staande; hunne pagaaijen hebben naar onderen den vorm van eenen langen spadel en eindigen in eene ronde punt. Twee strooken boombast, de eene om het hoofd, de andere om het middenlijf gewonden, zijn de eenige kleedingstukken, welke een man daar, voor dagelijksch gebruik, noodig acht. Hunne spiegelgevechten, hunne gezangen en andere vermakelijkheden, zelfs hunne muzijktoonen en vreugdegalmen zijn in mindere of meerdere mate van buitengewonen aard en waarlijk kenschetsend voor dit ruw, maar welgezind en dienstvaardig volk."

Tusschen den mond der Soengi Lauoeng en dien der Soengi Bomban, ligt in de Doeson een klein, klippig eilandje, Aso genaamd. Ook in de omstreken van dit eilandje zijn de rivieroevers dikwerf hoog, steil, en vertoonen zij vaak rotswanden uit waterpasse lagen of onregelmatige blokken zamengesteld. "In de Soengi Bomban," schrijft Dr. Horner, "trof ik verscheidene kleine Riam's van vulkanische gesteenten aan, welke de kalk- en zandsteenbeddingen gangvormig doorbroken hebben;

die gesteenten bestonden hoofdzakelijk uit een groen augietporphier en een graauwachtig trachyt, met vele kleine kristallen van glazig veldspaat." De zes gehuchten: Tjongarong, Rongbakang, Tabeliën, Lodjo, Tatalahong en Katoetong, welke langs de boorden der Soengi Bomban zijn gelegen, tellen, volgens den Heer von Henrici, omtrent 1500 zielen, waaronder een dertigtal Pekoempaijers, zijnde de overigen Dajakkers. Tatalahong is verreweg het grootste dorp, dat alleen tweemaal zooveel inwoners bevat, als de vijf andere te zamen. De opvaart in de Bomban is, uithoofde der vele rotsen en tallooze Riam's, zoo moeijelijk, dat de Overste den togt van de Kampong Rongbakang tot aan de Kampong Katoetong te voet verkoos af te leggen, en voorts van daar, insgelijks over land, naar de Kampong Lawang-minka, aan den oever der Soengi Baboat, ging, zijnde dit het verst afgelegen gehucht, dat in het zuidelijk binnenland door hem werd bezocht. Wij betreuren het, dat zijne aanteekeningen over die streken niet uitvoeriger en meer wetenschappelijk zijn uitgevallen. Hij zegt alleen, dat het land, hetwelk hij van den oever der Soengi Bomban, tot aan dien der Soengi Baboat, in eene westelijke rigting, over trok, vele hoogten, met dikwerf ongemeen steile afhellingen vertoonde, en dat de grond kleiachtig en glad was, daar het daags te voren geregend had. De Kampong Lawang-minka, door ongeveer 300 Dajakkers bewoond, en, even als alle gehuchten in het landschap Sieang, met palissaden omheind, ligt op eenen kleinen heuvelrug, binnen eene wijde, van bergen besloten kom. De landstreek aldaar is zoo schoon als vruchtbaar; de vreemde handelaars koopen er somtijds 100 gantang's rijst voor *f* 1 zilver. De Soengi Baboat is, wegens de menigvuldige Riam's en ondiepe, klippige plaatsen harer bedding, niet geheel tot Lawang-minka bevaarbaar. Hare bronnen vindt men een paar dagreizens verder noordwaarts. In het zand dezer rivier zijn kleine heldere bergkristallen en andere kwarts-keijen van verschillende kleuren, niet zeldzaam: minerale zelfstandigheden, welke aantoonen, dat in het hoogere, centraalgebergte vooral plutonische rotssoorten gevonden worden. Diergelijke kleine gerolde steenen, hier en daar met ijzerkies vermengd,

treft men evenzeer in de bedding der Soengi Soko en andere rivieren aldaar aan. In de Soko ontwaarde de Overste een groot blok zwart mergelschierfer met kristallen van ijzerkies en stukjes rood jaspis. De bedding dezer rivier bevattede buitendien op vele plaatsen gele zandsteenrotsen, en hare oevers vertoonden meestal een' gelen leemgrond. — Tusschen de uitwatering der Soko en het eilandje Djaw of Djam in de groote rivier of Soengi Moeroeng, vindt men, in de bedding dezer laatste, eene steenige ondiepte, Karangan Mandoelan genaamd, waar goudschilfertjes worden uitgewasschen. Een eind weegs boven deze goudrijke bank, aan de regter zijde dezer rivier, lag voorheen een vrij aanzienlijk Dajaksch gehucht, Leboœsong geheeten, dat eens door ruim 2000 Dajak Pari werd aangevallen, bij welke gelegenheid een twintigtal van dezen, en binnen de versterkte Kampong twee man het leven verloren. Ofschoon toen niet overmeesterd, werd echter kort daarna het gehucht door al de bewoners verlaten, uit vrees van weldra andermaal en alsdan met verhoogde woede door die stroopers te zullen worden aangetast. Thans zijn er schier geene overblijfselen meer van zigtbaar en behoort zijn gewezen bestaan tot de geschiednis des lands. Hetzelfde is het geval met een ander klein gehucht, dat aan den mond der Soengi Komboeto lag en insgelijks geheel verdwenen is. De Moeroeng verder opwaarts, bevat in hare bedding vele ondiepe, rotsige plaatsen, die somtijds Riam's vormen, welke de vaart met djoekoeng's — en geen ander vaartuig is daar bruikbaar — bijzonder moeijelijk en dikwerf gevaarlijk maken. Langs de oevers ziet men hier en daar steile wanden, ofwel afgezonderde zuilachtige blokken van wit zandsteen; en op onderscheidene banken wordt, bij laag water, door de inboorlingen stofgoud verzameld. Het is opmerkelijk, dat in die hoogere streken nog krokodillen worden waargenomen. De wilde zwijnen zijn er zeer menigvuldig. Na onderscheidene Riam's te hebben doorgeworsteld, bereikt men eene gaffelvormige verdeeling van twee riviertakken, de zuidelijke Soengi Djoloi geheeten, doch de noordelijke den naam Moeroeng blijvende behouden. Deze neemt, omtrent twaalf dagreizens verder noordwaarts, zijnen oorsprong uit een hoog

gebergte, dat de waterscheiding vormt tusschen de oost- en westkust van het eiland. Van uit dit verheven middelpunt — de orographische kern van het land — loopen bergketens straalvormig naar verschillende hemelstreken kustwaarts en bepalen aldus de onderscheidene stroomgebieden. In eene dezer hoofdketens, die eene zuid-westelijke strekking heeft en in het verwijderde binnenland onder den naam van Goenong Liangbola bekend is, ontspringt, aan de oostzijde, de reeds genoemde Soengi Djoloi, terwijl aan den anderen kant de bronnen te vinden zijn van de Soengi Melawi, welker wateren zich bij Sintang, met die der Soengi Kapoeas of Pontianak-rivier vereenigen. Door middel der rivieren Djoloi en Melawi zoude dan ook, volgens ingewonnen berigten, een der meest gebruikelijke overlandwegen bestaan tusschen de zuid-oostelijke en westelijke streken van Borneo.

Na deze, grootendeels uit het Dagboek van den Heer von Henrici getrokkene aanteekeningen, zij het mij vergund, het verhaal onzer terugreis van Lontontoer, op den 15^{den} September des jaars 1836, weder op te vatten. Wij vertoefden dien dag, bij het afvaren der Doeson, eenige uren aan den Goenong Pararawin, bestegen zijne afhelling en doorkruisten, in verschillende rigtingen, het bosch. Ik zag daar voor het eerst een' kleinen troep van dien nieuwen, roodharigen slankaap [33]), welken de Dajakkers *Kalasi* en de Bandjernezen *Kalahi* noemen. Van de waargenomene vogelen zal ik hier alleen de zeldzame en fraai geteekende Timalia nigricollis vermelden. Toen wij den volgenden dag te Panoeatawan stil hielden, bragten ons de bewoners twee oude hanen van Euplocomus ignitus, drie voorwerpen van Cryptonix coronatus en twee individuën van Moschus napu: allen eerst weinige dagen te voren door middel van strikken gevangen en voor ons in 't leven bewaard. Het gemelde kleine muskusdier is in de vlakke bosschen van Borneo, evenmin als op Sumatra, waar het door de Maleijers *Napoe* wordt genoemd, zeldzaam. Het verduurt de gevangenschap vrij wel en verliest zelfs spoedig alle schuwheid; het wordt echter zelden door de inlanders levend gehouden, maar gewoonlijk gedood en voor den disch bestemd, vermits zijn

vleesch fijn en zacht, doch voor ons mondgehemelte eenigzins te zoet is. Geheel verschillend van dit kleine herkaauwende zoogdier en ook van den gekuifden Euplocomus (zie bl. 206), is de natuurlijke geaardheid van den bont groen- en roodachtig gevederden Cryptonyx coronatus, die bij de Doesoners den naam *Siau*, en bij de Maleijers, op Sumatra, dien van *Siantoeng* draagt. Dit fraaije boschhoen is zeer wild en schuw, en neemt, oud gevangen en in eene kooi opgesloten, weinig of schier geen voedsel, zoodat het meestal, na verloop van weinige dagen, vermagerd en uitgeteerd sterft. Al deze dieren werden voor onze verzameling bestemd en hun getal vervolgens, bij de Kampong Roedjej, met nog onderscheidene andere soorten vermeerderd. Deze bestonden voornamelijk in eenige groene duiven (Columba aromatica), een' zeer ouden Paradoxurus leucomystax, en een drietal schildpadden van twee verschillende soorten [84]).

Te Tandjong-djawa, tot aan welk gehucht wij den 17^{den} September stroom-af voeren, verhaalden ons de inboorlingen, dat, twee dagen geleden, zich aan den overkant een Orang-oetan had doen hooren. Dit berigt noopte mij, den volgenden ochtend, met twee Dajakkers van daar, een' jagttoer naar de aangeduide boschstreek te ondernemen: eene poging, die echter vruchteloos uitviel, ofschoon wij, met de meest mogelijke oplettendheid, zeker wel een paar uren landwaarts in, het woud doorkruisten. Wel vonden wij teekens van zijn oponthoud aldaar: namelijk eenige, deels nog vrij versche, tusschen de 10 en 25 voet boven den grond verhevene rustplaatsen, uit geknakte en kruiselings over elkander gebogene of geheel afgebrokene takjes en pandanus-bladen bestaande, en aldus een zacht en rond vlak vormende van 2—3 voet middellijn. Sommige dezer, den Orang-oetan tot nachtleger verstrekt hebbende rustplaatsen, bevonden zich in den digt gebladerden top van eenen kleinen boom; andere, te midden van eenen grooten varen- of orchideënstruik, als parasiet aan den dikken stam van een' dier reusachtige boomen vastgeklemd, welke den oorspronkelijken bosschen van Borneo een zoo trotsch en indrukmakend aanzien geven. Wij hebben onze waarnemingen omtrent dezen merk-

waardigen aap reeds elders uitvoerig medegedeeld [85]), en meenen derhalve den belangstellenden lezer derwaarts te mogen verwijzen. De gesteldheid van het woud, door mij gedurende dien togt doorkruist, bleef zich overal gelijk: stammen, verbazend hoog en dik, voerden elkander hunne breedgetakte kroonen te gemoet en vormden aldus een ondoorzigtbaar groen gewelf, met menigvuldige slingerplanten weelderig en wonderbaarlijk ineengestrengeld. De grond was op sommige plaatsen moerassig, of zoodanig met kruipende rotan-soorten begroeid, dat er schier geen doorkomen aan was, onze kleederen van een gereten werden en de niet gedekte ligchaamsdeelen van bloed dropen. In die maagdelijke en eenzame bosschen is de neusaap gemeen, van welken ik er vele, bij troepen ontmoette en, huiswaarts keerende, een oud wijfje schoot, dat een jong aan den buik had hangen. Onder de meêgebragte vogelen verdient alleen Timalia trichorrhos [86]) vermeld te worden; deze was vroeger door mij op Borneo niet aangetroffen, doch wel in de vlakke houtbosschen van Indrapoera, aan de westkust van Sumatra. Wij verlieten nog denzelfden dag, weinige uren voor zonsondergang, de Kampong Tandjong-djawa en zakten toen de groote rivier af, tot bij de Kampong Moewara-kalahiën, waar wij nachtverblijf kozen, met het voornemen om den volgenden morgen vroegtijdig de nabijgelegene meren te bezoeken. Bij die gelegenheid vonden wij, digt bij den oever van de Dano Lamoêda, een nest met 20 eijeren van den langbekkigen krokodil (Tomistoma Schlegelii), van welken wij reeds hebben gewag gemaakt (bl. 183). Dit nest, een nagenoeg kegelvormige aardhoop van omtrent derdehalf voet hoogte, met vele half verrotte bladeren en kleine stukjes hout vermengd, bevond zich aan den voet en onder de digte lommer van eenen grooten boom. De eijeren lagen ter diepte van ongeveer een' voet, midden in eene kleine holte bij elkander, en werden klaarblijkelijk alleen verwarmd en uitgebroeid door de gisting en broeijing der hen omringende plantaardige stoffen. Zij bevatteden allen bijna volkomen ontwikkelde jongen. Een' ouden krokodil, die, zoo als menigmaal verhaald is, het nest zoude bewaken, hebben wij niet gezien. — Nadat wij, tegen het middaguur,

tot onze, te Moewara-kalahiën achtergelatene, groote praauwen waren teruggekeerd, vervolgden wij dien dag de reis tot aan het gehucht Dalio. Kort na onze aankomst aldaar werd ons door de inboorlingen het noodlottig wedervaren medegedeeld van eenen Dajakker, dien wij vroeger, terwijl hij zich onledig hield met het vervaardigen van angels, welke zijner wraak moesten ten dienste zijn, hadden leeren kennen. Deze ongelukkige had zijne vrouw en negenjarig zoontje eene prooi zien worden der krokodillen. Bij het varen naar de ladang, waren zij op zekere hoogte, nabij den oever van de Doeson, door deze vreeselijke dieren overvallen en verslonden. Vijf dagen later had hij zich met drie zijner vrienden, in eene kleine *djoekoeng*, naar de plaats dier verschrikkelijke gebeurtenis begeven, ten einde zijn verlies op eene bloedige wijze te vergelden; doch naauwelijks waren zij tot daar genaderd, of het zwakke bootje werd door een' geweldigen slag verbrijzeld; alle vier de mannen stortten in den stroom; een hunner werd door een ontzaggelijk grooten krokodil in den afgrond gesleept: het was juist de rampzalige man. De krokodil is bij den nog onbeschaafden bewoner van Borneo, even als bij de Timorezen en in zeker opzigt ook bij de Javanen en andere Mohammedaansche eilanders, een voorwerp van het blindst bijgeloof. „De Dajakkers — schrijft een Christen-Zendeling van daar [87]) — geven zich in het geheel geene moeite, dit zoo gevaarlijke dier uit te roeijen, daar zij gelooven, dat de nabestaanden van een' door hen gedooden krokodil eene bloedige wraak op den moordenaar zouden nemen. Slechts eerst dan, wanneer een mensch door eenen krokodil verslonden is, nemen de inboorlingen wederwraak, door ten naastebij tien dezer dieren te dooden; en daar zij gelooven, dat iedere krokodil zijne vaste verblijfplaats heeft, alwaar geen andere komen mag, zoo zijn zij overtuigd, den wezentlijken dader te hebben gevangen, wanneer zij slechts de plaats weten, waar een mensch is weggerukt."

Op de vaart van Dalio naar de Soengi Karauw, den 20sten September, hielden wij een oogenblik stil bij de Dano Babai, alsmede bij de Kampong Tandjong-petong. Bij genoemd

meir troffen wij slechts twee vrouwen en eenige kinderen aan; al de mannelijke bewoners bevonden zich in de bosschen, om *damar rasak* te verzamelen. Te Tandjong-petong met het bezigtigen der reeds vermelde schedels van krokodillen (bl. 186) bezig zijnde, kwamen de inlanders ons verhalen, dat binnen het meir Lampoer, aan den mond der Soengi Karauw, insgelijks verscheidene schedels van die dieren lagen tentoongesteld. Wij vonden er daar werkelijk een zestal, en wel twee van de langgebekte soort (Tomistoma Schlegelii), twee van den gewonen tweekieligen krokodil (Crocodilus biporcatus), en twee van het stompkoppige ras (Crocodilus raninus). Een der laatstgemelde was van eene buitengewone grootte en had aan een dier behoord, dat eenige weken voor dat het gevangen werd, een' man had verslonden, wiens broek, een stuk van zijn baadje, en bijna al de beenderen, in de maag van den krokodil werden teruggevonden. Van de Pekoempaijers, welke op den regter oever der Doeson, tegenover de wijde opening van de Dano Lampoer wonen, vernamen wij tevens, dat, op geringen afstand binnen de rivier Karauw, de inlanders zich voortdurend met het vangen van krokodillen onledig hielden. Dit berigt lokte mij uit, eenen togt derwaarts te doen. Nadat ik de Soengi Karauw, in noord-oostelijke rigting, door eene lage, boschrijke en aan overstrooming blootgestelde streek, omtrent drie uren was opgeroeid, hetwelk, uithoofde van den tijdelijken lagen waterstand en de tallooze ontwortelde boomstammen, welke in de slechts 8—12 roeden breede bedding verspreid lagen, vrij langzaam ging, kwam ik aan een zijriviertje, Soengi Palandauw genaamd, aan welks uitwatering twee loofhutten van de krokodillenvangers stonden, en waar ik het opperhoofd Bakal Bodin, van de Kampong Ketap, met acht zijner onderhoorigen, ontmoette. Deze lieden hadden zich reeds gedurende bijkans drie maanden onafgebroken met de vangst van krokodillen bezig gehouden en een tiental dezer dieren gedood, namelijk: 7 *Boeaja sapit*, 2 *Boeaja kodokh* en 1 *Boeaja taman* [88]). Wij zullen hier niet herhalen, hetgeen wij over deze drie soorten van hagedisachtige amphibiën, zoo ten opzigte harer huishouding, als omtrent de wijze, waarop zij door de

Indische eilanders gevangen worden, in andere werken, met de noodige uitvoerigheid hebben medegedeeld. Wij bepalen ons alleen tot de aanmerking, dat de zucht tot verdelging, bij den ouden Bakal Bodin, uit wrok en toorn ontstond, opgewekt door het verlies van zijnen neef, een' jong gehuwde, die op zekeren achtermiddag, onder het roeijen, plotseling uit zijn ijzerhouten praauwtje werd weggerukt, en wel door denzelfden grooten krokodil, welks schedel wij aan den mond der Soengi Karauw gezien en verkregen hadden, en waarmede de verzameling van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden vermeerderd werd. Dit dier was, volgens de verzekering van Bakal Bodin, ruim 3 vademen lang. De inlanders zijn gewoon de koppen der gevangene krokodillen af te snijden, en den romp vervolgens weder in het water te werpen. Aan den overkant der plaats, waar de hutten van Bakal Bodin en zijn gevolg stonden, zag men een lang en hoog stellaadje aan den oever der Soengi Karauw, waar reeds verscheidene zoodanige koppen, met wijd opgespalkten muil, zich in den stroom spiegelden. Wij weten het dezer gewoonte, van de koppen der gedoode krokodillen op dusdanige wijze ten toon te stellen, dank, dat wij een aantal wel bewaarde schedels van de drie soorten dezer amphibiën, in verschillenden leeftijd, zijn kunnen magtig worden. Acht dezer schedels behooren aan den nieuwen Sundaneschen gaviaal [89]), van welk merkwaardig dier door ons ook een geheel geraamte, ter lengte van elf voet, uit de Soengi Karauw naar Europa is medegebragt.

Niet ver boven de uitwatering van de Soengi Palandauw, verhief zich voorheen, toen die landstreek nog onder het beheer des Sultans van Bandjermasin verkeerde, een niet onaanzienlijk gehucht, hetwelk op zekeren dag, door eene bende Bejadjoe's, uit de kleine en groote Dajak-rivieren, overvallen, uitgeplunderd en geheel in de assche werd gelegd. Negen inwoners schoten daarbij het leven in, en vele anderen, vooral vrouwen en kinderen, werden door de roovers gevangen genomen en tot slaven gemaakt. Soortgelijke strooptogten ondernamen eertijds de Bejadjoe's dikwerf op de naburige Mohammedaansche districten; en de Pekoempaijers, bijgestaan door de Dajakkers

der Doeson en andere roofzuchtige inboorlingen, bleven op hunne beurt niet achterlijk, nu en dan, wanneer hun de kans voordeelig scheen, bloedige wraak te nemen, door de gehuchten der Beadjoe's aan te tasten, te verwoesten en hunne bewoners te vermoorden. Aldus werd de vijandige gezindheid tusschen de verschillende volksstammen voortdurend gevoed en de gemoederen tot wederwraak aangevuurd. Niemand achtte zich op reis, in de bosschen of in eenigzins verwijderde en eenzaam liggende ladang's veilig, en wie zijn huis verliet, zelfs ter verrigting van beroepsbezigheden, was steeds met een blaasroer en vergiftigde pijlen, of met een' zwaren houwer gewapend. Sedert echter Nederland over die landstreken gezag voert, is de maatschappelijke toestand aldaar zoodanig verbeterd, dat men thans niet zelden vrouwen en kinderen, weêrloos en alleen, in de afgelegenste wildernissen aantreft, zich met het verzamelen van nuttige voortbrengselen bezig houdende, terwijl alle stammen vreedzaam met elkander verkeeren. Nergens welligt, heeft zich de invloed van het Europesche bestuur op het zedelijk karakter en het levensgeluk van den mensch gunstiger en weldadiger doen kennen, dan op Borneo.

Een klein eind wegs de Soengi Palandauw opvarende, ziet men aan de zuidzijde eene komvormige diepte, het aanzien hebbende eener verzakking van den grond, waarin eenige verbrande boomstronken, die boven het water, dat zij bevat, uitsteken. Dat water vergadert zich daar gedurende den regentijd en vormt eene soort van meir, aan welks oever, drie jaren voor ons bezoek, een nieuw gehucht is ontstaan, Kampong Mangamet genaamd, dat in 1836 zes huizen telde en door Pekoempaijers van Ketap en eenige Dajakkers van de Kampong Dajo bewoond werd. Het dorp Dajo ligt nog ruim drie uren hooger, aan de Soengi Palandauw, en zal ongeveer 200 zielen bevatten. Ten zuid-oosten, achter de Kampong Mangamet, begint de bodem zacht te rijzen, en vertoont eenen plantengroei, geheel verschillende van al hetgeen door ons elders op Borneo was waargenomen. De grond aldaar is met mossen, varens, eene fraaije soort van Nepenthes en velerlei geurige kruiden bedekt; eene wilde jasmijn wordt door Melastomae-

struiken afgewisseld, terwijl een Pinus en andere dungetakte en schrale boomen van middelbare grootte, de verscheidenheid en het vreemdsoortige der vegetatie volmaken. In dat oord, hetwelk een zoo geheel eigenaardig karakter ten toon spreidt, vonden wij de fraai gevederde Nectarinia Hasseltii in grootere menigte, dan ergens op Sumatra of Java, waar ons die kleine honigvogel slechts zeldzaam te gezigt kwam. Ook schoten wij aldaar verscheidene voorwerpen van een' rooden Couroucou (Trogon Duvaucelii) en van een' nieuwen bladvogel (Phyllornis). Van Mangamet, zoowel als van Dajo, is het bosch, zuidwaarts tot aan de oevers der Soengi Sioeng, met voetpaden doorsneden. — Eenige uren hooger vereenigt zich met de Soengi Karau, de Soengi Pako, die insgelijks uit de oostelijke bosschen te voorschijn treedt en aan welker boorden, op den afstand van omtrent een' halven dag reizens, een gehucht van denzelfden naam, met een 150-tal Dàjakkers gevonden wordt. Het water der Soengi Pako heeft gewoonlijk eene vuil wit- of geelachtige kleur; dat der Karau daarentegen is donker bruin of zwartachtig. De bosschen langs de Soengi Karau zijn overvloedig van bindrotting voorzien, wordende er dan ook van dat voortbrengsel veel naar Moewara-bahan, en van daar verder naar Bandjermasin uitgevoerd. Boven de uitwatering der Soengi Pako vernaauwt zich de bedding der rivier Karau allengskens tot de helft der vroegere breedte, en worden tevens hare kronkelingen korter en hare oevers eenigzins hooger, latende dezen vele bebouwde of bebouwd geweest zijnde plekken gronds zien. Weldra komt men aan de Kampong Ketap, ook somwijlen Kampong Karau genaamd, 11 huizen en 80—90 zielen tellende. Ketap wordt alleen door Pekoempaijers bewoond, van welke de reeds genoemde Bakal Bodin het opperhoofd is. Nog een paar uren verder de rivier op, vindt men, in de kleine Kampong Moente, de laatste *Orang Islam* of Mohammedanen. Nader bij de bronnen der Soengi Karau en langs andere afgelegene, kleine boschrivieren, treft men niet dan hier en daar Dajakkers in ladang's aan. Van de Kampong Moente zal een voetpad naar Tabalong, aan de Nagara-rivier, geleiden. De geheele bevolking langs de Soengi Karau en aan de oevers

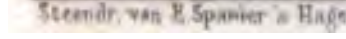
harer zijspruiten, zoo in gehuchten als in boschvelden verspreid, wordt op 1200—1500 zielen geschat; uit dit geheele distrikt wordt echter slechts door 148 mannen aan de Regering hoofdgeld betaald.

Drie dagen lang had ik mij te vergeefs aan de Moewara Palandauw opgehouden, ten einde een groot voorwerp van den nieuwen gaviaal of *Boeaja sapit* magtig te worden, zoodat ik, op den 25sten September, besloot, tot den terugtogt over te gaan. Het water der Soengi Karau was intusschen eenige voeten gevallen, en het was dus niet zonder gevaar, van met onze praauw op eenen boomstam te stooten en om te slaan, dat ik langzaam en met veel omzigtigheid, in de ruime en diepere bedding der Doeson geraakte, die ik vervolgens tot bij de Kampong Moewara-poenin afzakte. Den volgenden ochtend zette ik de vaart voort tot Koewala-pattai, waar ik, volgens afspraak, Dr. Korthals aantrof, die mij was vooruitgereisd en middelerwijl een gedeelte der Soengi Pattai had onderzocht; wij voeren toen gezamentlijk verder naar beneden en de Kwala Andjaman in, naar het gebied der Beadjoe's.

Omtrent den loop van de zoogenaamde kleine Dajak of rivier van Poeloe-petak, hare vertakking met de Doeson en Soengi Kapoeas, hare verschillende namen enzv., hebben wij reeds het een en ander aangeteekend (bl. 153), en onze algemeene kaart levert een aanschouwelijk beeld op van het geheele deltaland, alsmede van de menigte dorpen en gehuchten, langs de beide oevers der Soengi Bejadjoe. Het aantal dier dorpen en gehuchten gaat tot ruim dertig. Velen zijn ons onder eenigzins andere namen door de bewoners opgegeven, dan men op de kaart en in het dagboek van den Overste von Henrici vermeld vindt; deze afwijkingen meenen wij grootendeels aan verkeerde opvatting of onjuiste spelling te moeten toeschrijven, ofschoon wij, der waarheid getrouw, gaarne hulde brengen aan de groote naauwkeurigheid, welke wij in het overige topographische en statistieke gedeelte van zijnen arbeid gevonden hebben. Sommige gehuchten aldaar, tellen ondertusschen slechts 2—3 huizen; anderen een 6- of 8-tal; zelden meer. De huizen staan meestal 3 of 4 voet boven den grond op palen, hebben

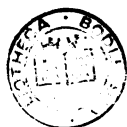
eene lage deuropening en ettelijke kleine venstergaten, en zijn van binnen gewoonlijk, door ligte beschotten, in onderscheidene vertrekken verdeeld, waarvan het grootste tot gemeenschappelijk gebruik is bestemd en de kleine tot afzonderlijke slaapkamertjes dienen voor de vrouwen en gehuwde lieden. Behalve het houten geraamte, hebben de huizen schier doorgaans, even als die der inboorlingen en Chinezen te Bandjermasin, wanden van *kadjang*, terwijl zij met *atap* van den nipa-palm gedekt zijn; van enkelen slechts bestaan de wanden uit gespleten bamboesriet of wel uit ruwe planken. Over het algemeen kan men van de huizen der Beadjoe's aanmerken, dat zij een luchtig, bouwvallig en dikwerf morsig aanzien hebben. Sommige gehuchten zijn rondom door hooge palissaden van nibongstammen versterkt; andere echter van alle zijden open en toegankelijk. De bevolking woont daar te digt bijeen en is te talrijk, dan dat zij vrees zou behoeven te voeden voor de aanvallen van zwervende benden Dajak Pari. In vele dorpen ziet men verschillende lijk- en knekelhuisjes, *Santong rauoen* en *Santong toelang* genaamd [90]), alsmede zware, op zichzelven staande palen met wanstaltige menschelijke aangezigten en somtijds met geheele menschenbeelden, welke in het algemeen met den naam *Hampatong* bestempeld worden [91]). Andere palen weder, onder den naam van *Singaran* of *Panjangaran* bekend, zijn, aan het boveneinde, van een' grooten, aarden pot (*sitoen* of *goetji*) en, boven dezen, met een' breeden en hoogen, waaijervormigen kam van latwerk voorzien; terwijl op de nokken der huizen niet zelden houten vogels prijken, inzonderheid neushoornvogels, bij de Beadjoe's *Tingang* genaamd, en ook binnen de woningen allerlei afgodische en tot talisman strekkende voorwerpen van hout, steen, been enzv. gevonden worden. Eenige nadere verklaring omtrent het wezenlijke of denkbeeldige nut dier verschillende zaken zal hier ongetwijfeld niet overbodig zijn.

In het meestal planken huisje *Santong rauoen* (letterlijk doodkist-kamertje) dat bij ongeveer zeven voet lengte, omtrent vijf voet hoogte heeft, en op zes pooten rust, wordt, weinige dagen na het overlijden, de kist met het lijk geplaatst, hetwelk daar

Steendr. van E. Spanier 's Hage.

HET DAJAKSCHE DORP GOENA, IN DE RIVIER BEADJOE

langen tijd, somtijds wel gedurende 4—6 jaren, blijft staan, tot dat al de vochten en zachte deelen zijn uitgedroogd of verrot, en alleen het geraamte is overgebleven, hetwelk alsdan, met de kist, in een ander, op den platten grond gebouwd huisje, *Djirap* geheeten, wordt overgebragt en te gelijk met dit huisje verbrand: eene godsdienstige plegtigheid, die, wegens de feesten, die alsdan gegeven en waarbij buffels en varkens geslagt moeten worden, alleen bij betrekkelijk zeer vermogende inboorlingen wordt aangewend. Zoo lang de kist in het *Santong rauoen* wordt bewaard, hangt er een groote *sitoen* of pot onder, die, door middel van eenige gaatjes, met het binnenste der kist in verbinding staat, en in welken pot de vloeibare stoffen zich ontlasten; die pot wordt later in de aarde begraven, daar, waar het *Djirap* stond en de kist met het doode ligchaam is verbrand geworden. Gewoonlijk bevat de uitgedoofde asch nog enkele beenstukjes: deze worden zorgvuldig bijeengezameld en in het *Santong toelang*, d. i. knekelkamer, bewaard, zijnde een klein, hecht, net bewerkt en op één' of meer ronde of vierkante palen rustend huisje, soms ter hoogte van 16 of meer voeten Zulk een knekelhuisje sluit somwijlen de overblijfselen van onderscheidene personen in: en vermits de eer van op zoodanige wijze uit de wereld te verdwijnen, aan de bloedverwanten steeds aanmerkelijke kosten veroorzaakt, wordt een dorp voor rijk gehouden, wanneer het een of meer *Santong toelang* bezit. Van minvermogende inlanders is het *Santong rauoen* slechts uit bamboesriet vervaardigd en met nipa-bladeren gedekt, en wordt de doodkist, na verloop van zeven of meerdere maanden, in de aarde begraven. Meer algemeen nog is bij den geringen Dajakker het gebruik in zwang, de lijken zoodra mogelijk, en dikwerf reeds binnen de twaalf uren na het overlijden, met weinig omslag en kosten ter aarde te bestellen. Na alvorens het lijk te hebben gewasschen, wordt het in wit lijnwaad en pisang-bladeren, of wel in matten gewikkeld, en zulk hulsel van buiten, door middel van gespleten bamboesriet en bindrotting, stevig vastgesnoerd. De beenen en vooral de voetzolen, worden met het gele sap van kurkuma-wortelen bestreken, en

het ligchaam met rijstkorrels bestrooid. Eene dergelijke behandeling ondergaan ook de gekisten. In beide gevallen wordt het lijk op den rug gelegd, het hoofd ten oosten gekeerd, zoodat het gelaat naar die hemelstreek is gerigt, waar de zon ondergaat. — Langs de Soengi Doeson worden insgelijks de lijken, bij de Dajakkers, òf dadelijk in de aarde begraven, òf gedurende eenigen tijd boven den grond in kisten bewaard en vervolgens verbrand. Indien daar het lijk van een' zeer vermogend' of voornaam' persoon wordt verbrand, zoeken de bloedverwanten de weinige, niet door het vuur verteerde beenstukjes bijeen en sluiten die in een dik, van buiten net bewerkt en van binnen eenigzins uitgehoold stuk boomstam, hetwelk waterpas op een paar stevige palen en min of meer hoog boven den grond, gemeenlijk in de nabijheid der gehuchten, als eene soort van grafzerk, *Karīring* genaamd, onder den vrijen hemel, wordt neêrgezet. — Bij de Beadjoe's van Poeloe-petak staan ter weêrzijden van het *Santong toelang*, steeds een of meer groote *Hampatong's* en *Singaran's*; de eersten, verschillende ruwe en meestal vrij misvormde menschenbeelden, of alleen gedrochtelijke aangezigten, met lang uit den mond hangende tongen, vertoonende, terwijl langs de palen ook somtijds afbeeldingen van slangen en hagedisachtige dieren zijn aangebragt; deze *Hampatong's* worden door de inboorlingen in het algemeen als beschermende wezens beschouwd, en dikwerf ook als dienstbare knechten van de overledenen, ter wier nagedachtenis zoodanig knekelhuisje is vervaardigd. Met hetzelfde bijgeloovige doel wordt het *Santong toelang* ook vaak met een' of meer menschenschedels versierd. Op onze vragen omtrent de zinnebeeldige beteekenis van het *Singaran* of *Panjagaran*, wisten de Beadjoe's geene opheldering te geven; alleen vernamen wij van hen: dat dusdanige, met een *goetji* of aarden pot (eene soort van aschkruiken) en eene min of meer breede kruin van latwerk uitgemonsterde palen [22]), reeds van oudsher, als eerbiedwaardige voorwerpen bij hen in gebruik waren. De door de puntige latten gevormde driehoek doet denken aan Siwa's attribuut: een' triangel, met de punt naar boven, de vernielende vlam en tevens den linga aanduidende. Bij

de veelvuldige speuren van Hindoeschen oorsprong, in de zuidelijke streken van Borneo aanwezig, en die men vooral ook in de godsdienstige verhalen der Beadjoe's opmerkt, wordt men als van zelf tot de gedachte geleid, om in den driehoekigen top van het *Singaran* eene nabootsing van den triangel van Siwa te veronderstellen. Nadere onderzoekingen, met grondige en omvattende kennis der taal, zeden en geloofsbegrippen dier Dajakkers in het werk gesteld, zullen omtrent de juistheid van de hier geopperde meening moeten beslissen en, indien zij zich mogt bevestigen, alsdan tevens in wijderen omvang het verband kunnen aanwijzen, tusschen de godsdienstige denkbeelden van dat nog weinig bekende volk en de Siwa-dienst van Bali.

Behalve de eigenlijke *Hampatong's* treft men daarenboven in de gehuchten der Beadjoe's, zoowel als in die der Doesonezen, eene soort van palen aan, van een volstrekt huishoudelijk gebruik, de hoogte hebbende van 10—12 voet of meer, rond en effen, of wel met snijwerk verfraaid en somtijds met een ruw gevormd menschenbeeld, dat verschillende wapentuigen in de handen houdt, versierd zijnde. Aan deze palen worden, bij plegtige gelegenheden en algemeene feesten, de ter slagting bestemde buffels met rottingtouwen vastgebonden en door lanssteken gedood. — Eindelijk moeten wij nog gewag maken van zeer hoogen stangen, waarop somtijds de menschenhoofden, die den vijand zijn afgehouwen, worden ten toon gesteld. Zoodanige stangen of palen (*Pantar*), die veelal 20—30 voet hoogte hebben, worden thans schaars langs de Doeson aangetroffen, doch bij de Beadjoe's van Poeloe-petak en bij de bewoners der rivieren Kapoeas en Kahajan, behooren zij geenzins tot de zeldzaamheden.

De weinige en onvolledige, deels door ons-zelven, deels door anderen [93]) ingewonnen berigten, omtrent de godsdienstbegrippen der Beadjoe's, veroorloven ons niet, over dit belangrijke, doch uit den aard der zaak zeer ingewikkelde onderwerp, een bepaald oordeel te vellen. Het eenige, waartoe wij hebben kunnen besluiten, is, dat bij de Beadjoe's, op een uitgebreid stelsel van grof Fetischismus, eenige Hindoesche en, in den jongsten tijd, ook

eenige Mohammedaansche denkbeelden zijn ingeënt geworden. Zij spreken van eenen grooten, alwetenden geest en schepper, dien zij *Hat ala* of *Hala tala* noemen, baarblijkelijk eene verbastering van de gewone uitdrukking: *Allah tàala* der Arabieren. Met behulp van één' verbazend grooten *Naga*, of, volgens de gevoelens van andere inboorlingen, van zeven zulke onderaardsche slangen of slangachtige halfgoden, op welke de aardkloot rust, deed *Hat ala* dien, te midden van het water opdoemen, overdekte hem allengs met gewassen en eindigde met twee groote aard-eijeren (*tantelo pitak*) te scheppen, die weldra door zijnen alvermogenden wil vaneen borsten, en uit het eene van welke de man, uit het andere de vrouw te voorschijn traden [94]). Dit eerste menschenpaar verwekte zeven zonen en zeven dochters, die weder onderling met elkander huwden en vele nakomelingen verkregen, waarvan de meesten goddelijke hoedanigheden bezaten, en andere de stamvaders werden van de onderscheidene hoofdtakken der Dajakkers. Onder de *Dewata's* of Goden staan boven aan: *Sanghiang* en *Djata* [95]); de eerste houdt zijn verblijf in den dampkring, de tweede in het water der rivieren. Van veel minderen rang zijn: *Tempon telon*, *Kambi*, *Sanggoemang*, *Kaloeë*, *Pampoeloe hawong* en tallooze andere, zoo goede als kwade goden en geesten, omtrent wier magt, verblijfplaatsen, gedaanten enzv. de meeningen van het volk dikwerf min of meer uiteenloopen. Aan allen worden nu en dan eens bid-, dank- of wel zoenoffers gebragt, in eetwaren, vrome aanroepingen en dergelijken bestaande. *Tempon telon* geniet het voorregt van dikwerf in de legenden genoemd en door lofspraak verheerlijkt te worden. *Kambi* is van reusachtige gedaante, heeft vingerlange slagtanden, zoekt de levenden van den regten weg af te brengen en de ligchamen der dooden te verslinden. Ook *Kaloeë* poogt vaak den mensch onheil te berokkenen, hem ziek te maken, zijn leven te verkorten, en zelfs na den dood zijne ziel op allerlei wijzen te folteren. Tot diegenen, welke de zielen der afgestorvenen verbeiden en langs den weg van het hemelsche paradijs ter helle trachten te voeren, behoort vooral de *Koekang* [96]). Ten einde zijne booze voornemens te verijdelen, moeten door

de *Bilian's* (zie bl. 196), en bijzonder door den *Maga lian*, d. i. zielen-geleider, onder het uitstrooijen van gewijde rijst, de noodige bezweringen worden gedaan.

Voorzeker verdient het onze opmerking, schrijft de Heer Hupe in zijne aangehaalde mededeeling, met welk eenen vloed van woorden de Dajaksche priesters hunne, met geduld en nieuwsgierigheid aangehoorde geschiedverhalen, soms geheele nachten door, neuriën of liever in een eentoonig geluid voorzingen; vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat dit gezang voor het grootste gedeelte slechts uit registers van namen en zaken bestaat, in eene taal, welke door hen niet eens verstaan wordt en die zij met den naam van *bahasa Sangïang* [97]) bestempelen. — De vraag, uit welke elementen deze geheimzinnige taal wel bestaat, en tot in hoeverre zij van de eigenlijke volkstaal en de onderscheidene tongvallen der naburen afwijkt, wordt door genoemden schrijver niet beslist en biedt nog een uitgestrekt veld van onderzoek aan.

Behalve het heir van goden en beschermgeesten, zoo denkbeeldig als zigtbaar door *Hampatong's* voorgesteld, vereeren de Beadjoe's ook nog onderscheidene natuurvoortbrengselen uit het planten- en het dierenrijk. De Dajakker doet geen voetstap, zegt de Heer Hupe, zonder een bijgeloovig denkbeeld er aan te paren. De bijzondere groeiwijze van sommige boomen en het rammelend geluid hunner door den wind bewogene takken en bladeren, het zien van een kreng of de onverwachte ontmoeting eener slang, het ontwaren van zekere visschen, de vlugt of het gezang van zekere vogels: al deze en vele andere toevallige verschijnselen boezemen hem een levendig profetisch belang in. Onder de vogelen, waarop die inboorlingen het meeste acht slaan, zijn ons bepaaldelijk de volgenden opgegeven: Trogon Duvaucelii en Diardii, Pitta atricapilla, Pomatorhinus montanus, Centropus philippensis, Arachnothera chrysogenys en longirostra, Alcedo madagascariensis en bovenal Falco (Haliaëtus) pondicerianus. Het zijn inzonderheid de onderscheidene toonen van het stemgeluid van sommige dezer vogels, waaruit door hem, die ze hoort, de aankondiging van voor- of tegenspoed wordt afgeleid; van andere soorten dezer geve-

derde luchtbewoners, vooral der pijlsnel vliegende Arachnotherae en van den zoo even gemelden kleinen, dikwerf hoog in de lucht zwevenden zeearend; zijn het de rigting en de wiekslag, waar geluk en ongeluk aan verbonden zijn. Gunstig altijd is het voorteeken, wanneer de vogelvlugt van den *Antang* (zie bl. 213) boven anderen, juist naar de streek is gerigt waar een reiziger henentrekt of eene zaak van gewigt te regelen valt. Minder gunstig, doch niet verwerpelijk is het, zegt de meermalen genoemde Christen-Zendeling Hupe, wanneer de *Antang*, in plaats van dadelijk zijne vlugt derwaarts te nemen, vooraf boven het hoofd van den bezweerder eenige cirkels beschrijft. Heeft men den vogel over eene andere onderneming, dan eene reis, te raadplegen, dan worden er, alvorens men een begin maakt met het uitstrooijen (*menawur*) van gewijde rijst-katan, twee tegenover elkander staande punten gesteld, en daarna de uitspraak gedaan. Met welk een blind bijgeloof de Dajakkers op dit orakel bouwen, kan blijken uit de volgende, door Kapitein Hendriks medegedeelde gebeurtenis [98]). In het jaar 1836, bij gelegenheid eener militaire expeditie naar de Soengi Kahajan of zoogenaamde groote Dajak, ten einde van de bewoners dier streken voldoening te erlangen of hen te straffen, wegens het vermoorden van de tot het innen der jaarlijksche hoofdgelden, door den Resident van Bandjermasin derwaarts gezondene personen, was die militaire magt tot op korten afstand de Kampong's genaderd, waar de vijand zich bevond, als de met ons bevriende en de expeditie verzellende Dajaksche aanvoerders een zwaar hoofd begonnen te krijgen in het welslagen der onderneming, en aarzelden om verder voort te trekken en den vijand in de bosschen en andere schuilhoeken op te sporen. De Resident Goldman, die den togt in persoon mededeed, den tegenzin der Dajaksche hulpbenden bespeurende, bereidde hen een feestmaal, gaf eenige varkens, een' buffel en vijftig kannen arak daaraan ten beste, en deed tegen den avond, ten einde de vreugde te verhoogen, een vijfen-twintigtal Bilian's ontbieden, die zich dan ook niet lieten wachten. Zijne vertrouwde bedienden hadden last, de handen dezer zangmeisjes te vullen en haar al de vermogens harer

kunst te doen aanwenden, om de vrees der opperhoofden te verbannen en hen tot het voortzetten der onderneming aan te moedigen. Zoodanig middel werkt daar, als hier en elders, en had dan ook ten gevolge, dat reeds den anderen morgen alle weerbare Dajakkers zich bereid verklaarden, den vijand te gemoet te trekken, onder de uitdrukkelijke voorwaarde nogtans, dat dadelijk na hunnen aftogt de vogel *Antang* geraadpleegd en de uitslag zijner voorspelling, door een tot dat einde achterblijvend opperhoofd, onmiddellijk aan hen medegedeeld zoude worden. Deze wensch werd ingewilligd. Het aangewezen opperhoofd sloeg onverwijld aan het werk en begon, onder een aanhoudend geprevel en het van tijd tot tijd uitstrooijen van een weinig raauwe rijst, den vogel te roepen. Er verliepen echter wel een paar uren, alvorens zich een *Antang* liet zien; eindelijk kwam er een uit de verte aanvliegen en zweefde boven onze hoofden; doch vermoedelijk door de verzamelde menigte en de vreemde kostumes verschrikt, verwijderde hij zich langs den verkeerden weg, juist in eene tegenovergestelde rigting van onze uitgetrokken hulpbenden. Nu was goede raad duur. Hoe de angsten te overwinnen, daar onheil en tegenspoed, volgens de stellige meening van het opperhoofd, dat den vogel geraadpleegd had, onvermijdelijk waren, en het volk derhalve moest teruggeroepen worden? De Resident wist raad; hij nam den man in zijn gevolg en beduidde hem, dat de zaak moest doorgezet worden, en hij dus beter zoude doen, met te berigten, dat, ja, het voorteeken van den *Antang* wel niet in allen deele gunstig, doch ook niet zoo ten eenemale ongunstig was geweest, dat men de onderneming niet zoude kunnen wagen. Deze kleine list, door een geschenk in geld ondersteund, had het gewenschte gevolg. Alles liep gelukkig af; onze wapenen behaalden eene volkomene zege; onderscheidene Kampong's werden achtervolgens vermeesterd en verbrand, de belhamels der muitmakers aan ons uitgeleverd, en de kosten der expeditie door de bevolking vergoed. — Ten slotte nog een enkel woord over de bijgeloovige verrigtingen, welke bij het raadplegen van den Antang worden in acht genomen. De rijst, die in alle rigtingen en altijd in zeven worpen wordt uitgestrooid,

is raauw doch gepeld en tot het voorgestelde doeleinde gewijd, namelijk bewierookt, met welriekende olie besprenkeld en met betelbladen, geurige bloemen, ook wel met kleine Hampatong's overdekt. De Heer Hupe heeft eenige der gebeden, welke gewoonlijk tot den Antang worden gerigt, in de taal der Beadjoe's als voorbeelden medegedeeld en in het Nederduitsch verklaard [99]). Die gebeden zijn zeer onbeduidend. Indien zich soms op den eersten dag geen Antang vertoont, dan wordt de plegtigheid den volgenden ochtend herhaald en zoo lang voortgezet, tot er eindelijk een komt opdagen. Is de uitslag der raadpleging de eerste ries niet gunstig, dan laat men meestal eene week of ook wel langeren tijd verloopen, eer men de proef, in hoop van betere uitkomst, hernieuwt. Het raadplegen van den Antang geschiedt steeds door mannen; aan vrouwen, al zijn zij ook Bilian's, is zulks niet geoorloofd. Deze bezitten een ander en eenvoudiger middeltje ter bevrediging harer zucht, om den sluijer der toekomst op te ligten: zij nemen tot dat einde eene kokosnoot en splijten die zoodanig in twee gelijke deelen, dat de vruchtkiem zich in het midden der eene helft bevindt. Nadat beide helften vervolgens weder vereenigd zijn; wordt de noot, onder het prevelen van vrome en geheimzinnige woorden, zoo lang over den grond gerold, tot dat zij weder van elkander valt. Geschiedt dit nu zoo, dat de kiem naar boven ligt, dan beteekent zulks geluk, en de voorspelling is vooral nog gunstiger, wanneer ook van de andere helft de binnenzijde naar boven gekeerd ligt.

De afschuwelijke gewoonte van het zoogenaamde koppensnellen, dat treurige overblijfsel der aloude tijden van menschelijke wreedheid, hetwelk ook nog bij sommige halfwilde Alfoeresche stammen van Celebes en in de Molukken wordt aangetroffen — die barbaarsche gewoonte is in de, onder Nederlandsche heerschappij staande, Dajaksche landstreken van Borneo, thans grootendeels uitgeroeid. Langs de Doeson ten minste, tot op de hoogte van Lontontoer en in hare zijrivieren, zelfs in de Soengi Beadjoe, wordt thans bijna niet meer van koppensnellen gehoord. Ook worden de menschenoffers, die men voorheen bij het verbranden der lijken van voorname

Dajakkers plagt te brengen, thans alleen door die van buffels en varkens vervangen. — Menigvuldig zijn de gissingen aangaande den oorsprong van het koppensnellen. Dat dit oud en wreedaardig gebruik, gelijk men in alle beschrijvingen vindt aangeteekend, alleen daaraan zoude zijn toe te schrijven, dat geen jongeling op de hand van een meisje aanspraak kan maken, alvorens hij een menschenhoofd heeft te huis gebragt, en hij aldus een bewijs van zijne dapperheid heeft gegeven, wordt door alle verstandige Dajakkers tegengesproken. Volgens hunne uitlegging zoude het koppensnellen zijnen oorsprong voornamelijk aan een godsdienstig beginsel verschuldigd zijn, hetzij ter vervulling eener gedane gelofte, hetzij om aan afgestorvene bloedverwanten, in den geest van het slagtoffer, eene soort van dienstbaar wezen te bezorgen. De aanzettingen der vrouwen, vooral der Bilian's, hebben echter buiten kijf zeer veel invloed op die bloedige bedrijven. Deze openbare zangeressen toch, zwaaijen gedurende de vermakelijkheden, die na het snellen plaats hebben, aan den held of de helden van het feest den uitbundigsten lof toe en roemen hen met vleijende woorden als navolgenswaardige voorbeelden. Zulke loftuitingen prikkelen de eerzucht der overige mannen ten sterkste, vervullen hen met naijver, ontvlammen hunnen strijdlust en wekken hen op, weldra evenzeer hunne dapperheid te toonen, ten einde op eene gelijke eer aanspraak te mogen maken. Heeft een Dajakker zoodanig voornemen opgevat, dan trekt hij uit, bij voorkeur naar een vijandelijk distrikt, en tracht, op eene verraderlijke wijze, een mensch te overvallen en hem het hoofd af te slaan. Ouderdom noch kunne worden daarbij ontzien; het is den sluipmoordenaar alleen om een menschenhoofd te doen, en heeft hij dat verkregen, dan ijlt hij, opgewonden van blijdschap, naar zijne woning terug. Dáár is hij zeker, dat zijn lafhartig bedrijf, als eene daad van moed door oud en jong wordt bewonderd, en dat hem de streelendste eerbewijzen van vreemden en bekenden zullen te beurt vallen. Het menschenhoofd wordt midden in een ruim vertrek op eene mat geplaatst, waarna weldra een aantal Bilian's verschijnen, die onder het aanheffen van gezangen, allen heldhaftige daden ten onderwerp hebbende, te

gelijk met den kopsneller, welke bij die gelegenheid met slagzwaard en schild gewapend en met eene krijgsmuts is uitgedost [100]), rondom het hoofd dansen. Deze feesten duren meestal verscheidene dagen, alswanneer ten slotte de schedel, na eenigzins van de vleeschdeelen ontdaan en afgewasschen te zijn, òf binnen het huis bewaard, òf daar buiten opgehangen, òf wel op een hoogen paal (*Pantar*) ten toon gesteld wordt. Kapitein Hendriks verzekert, in zijn aangehaald verslag, dat het in de Soengi Kahajan niet vreemd is, soms 100—150 menschenschedels in één huis te vinden. De Dajakkers hechten aan dusdanige schedels niet minder waarde, dan de inboorlingen van Timor en de Alfoerezen van sommige streken op Celebes en elders, en beschouwen ze als zoovele roemrijke gedenkstukken hunner dapperheid, welke evenzeer tot sieraad der huizen en dorpen, als ter eere en glorie der ingezetenen verstrekken.

De wapenrustingen der Bejadjoe's verschillen slechts weinig, en alleen in enkele niet noemenswaardige kleinigheden, van die der andere Dajaksche stammen. Hunne gebruikelijke wapens bestaan: in het slagzwaard (*mandau*), het schild (*talawang*), het blaasroer (*sipet*), dat, van eene ijzeren spies voorzien, tevens tot lans kan dienen, en den pijlkoker (*telep*), met vergiftigde pijltjes; terwijl zij daarenboven nog in het bezit zijn van gewone lansen, en van de zoodanigen met twee of drie punten, tot het steken van visch; voorts van groote kapmessen en bijlen, en eindelijk van onderscheidene tweesnijdende zwaarden en dolken. Eene aloude en vrij zeldzame soort van groote dolk, *doehong* genaamd, waarvan het gevest fraai bewerkt is en uit ivoor bestaat, is baarblijkelijk van vreemden oorsprong. Een andere kleine dolk, met een kort en breed lemmer, is bij de Bejadjoe's onder den naam *iloem*, en bij de Doesonezen onder dien van *sadoep* bekend; het gevest van dit geliefkoosde huiswapen bestaat dikwerf uit hertshoorn. De *mandau* of zoogenaamde *koppensneller*, waarvan het gevest meestentijds uit hard hout of buffelhoorn, somwijlen echter ook wel uit been vervaardigd en dikwerf met eenig snijwerk en bundels menschenhair is opgezmukt, terwijl de kling aan de eene breede zijde (de regte) een weinig bol en aan de andere flaauw hol is, wordt

gewoonlijk eenigzins schuins naar achteren, door middel van een' gevlochten band van rottingriet, plat tegen de linker heup vastgebonden, zijnde de scheede meestal van zacht hout gemaakt en hebbende aan de buitenzijde nog eene afzonderlijke, kleinere scheede, uit oude blad- of bloemstenghulsels der pinang- of nibongpalmen bestaande, en bestemd voor een langgesteeld mesje, dat tot het snijden der blaaspijltjes, het splijten van bindrotting, het vlechten van matten en diergelijken gebezigd wordt. Nog een ander tweesnijdend en zeer puntig moordwerktuig, evenzeer tot het houwen als tot het steken geschikt, draagt den naam *bajau*. Bij een door ons medegebragten *bajau*, prijkt het beenen gevest met insnijdingen en bosjes menschenhair, terwijl van den band der scheede een zestal tanden afhangen, zoo van krokodillen als van den langgestaarten panter (Felis macrocelis), die den Dajakkers tot amuletten verstrekken, voerende zij gaarne diergelijke voorwerpen bij zich; vooral wanneer zij op het kopsnellen of stroopen uit gaan. De pijlkoker, uit bamboesriet, is gewoonlijk met eenige banden van fijne rottingdraden omwonden en met roode en zwarte ringen versierd; de harde dop van eene wilde vrucht strekt hem tot deksel, en een krom gegroeid takje, waaraan de koker ter regter zijde van het lijf in den gordel gehangen wordt, tot haak. De pijltjes, *damek* genaamd, van welke er steeds eene zekere hoeveelheid in den koker voorhanden zijn en die uit een roer worden geblazen, bestaan in ronde pennen van bamboesriet, ter lengte van 0,25 of 0,26 m.; aan het einde dezer pennen bevindt zich een langwerpig en naar achteren allengs dikker wordend hoedje (*bimbing damek*) van boommerg (meestal uit den zachten en ligten wortel van den struik *Hanjaloedoeng* vervaardigd), terwijl het pijltje naar voren òf eenvoudig spits uitloopt, òf met eene afzonderlijke lancetvormige punt (*tanggiri*) van geel of rood koper, ijzer of droog bamboes verlengd is. Het vergif, waarmede de punt der pijltjes bestreken wordt, is van tweederlei aard en *siren* en *ipoe* geheeten. De laatste soort wordt voor minder sterk gehouden dan de eerste. Beide worden op verschillende wijze bereid en van verschillende zelfstandigheden zamengesteld. Het *siren* wordt uit het melkachtige sap

van een' zeer hoogen en zwaren boom verkregen, door middel van insnijdingen, welke tot dat einde de schors ondergaat. Het *ipoe* daarentegen wordt uit de wortelen, den bast en de bladeren van eene groote slingerplant gekookt, die ter zuidkust van Borneo niet zeldzaam schijnt te wezen, terwijl de *Pohon siren* alleen in sommige afgelegene binnenlandsche streken zoude gevonden worden. Of deze beide gewassen al dan niet soortelijk onderscheiden zijn van den Javaanschen Strychnos tieute en Antiaris toxicaria, kunnen wij niet beslissen [101]). Volgens de getuigenis der inboorlingen wordt in de zuidelijke deelen van Borneo, tot het vergiftigen der blaaspijlen, het meest *ipoe* gebruikt. De Banjerezen noemen deze gifsoort meer bepaald *ratoes*, ofschoon zij onder dezen naam ook dikwerf plantengif in het algemeen verstaan. De Dajakkers bewaren het *ipoe* en *siren*, in een stuk palmblad gewikkeld, soms langen tijd, en deze giften vertoonen in dien gedroogden staat eene donkere, zwartbruine, eenigermate naar drop gelijkende, en ook even harde, massa; somwijlen echter zijn zij weder meer broos en aardachtig. Een daarmede vergiftigd pijltje, met vaardigheid en kracht uit een roer geblazen, brengt, op 30—40 schreden, vooral aan de niet door kleeding beschutte ligchaamsdeelen, eene zeer gevaarlijke wond te weeg; doch op grooteren afstand treft het pijltje zelden met genoegzame kracht, om schadelijke gevolgen te veroorzaken. Het blaasroer, bij de Beadjoe's *sipet* geheeten, is van eene harde houtsoort, 5 of 6 voet lang, aan het achtergedeelte dikwerf met metalen stiftjes of schildpad versierd, en van voren met rottingriet omwikkeld, tot vastzetting van eene ijzeren spies, die tot piek verstrekt. Tot afwering der pijltjes, der lanssteken en zwaardslagen, tijdens een gevecht, is den Dajakker zijn houten schild, *talawang*, de lengte hebbende van 3 voet 6—8 duim, bij 1 voet 2—3 duim breedte, van veel nut en dienst. Buitendien dragen de aanvoerders en voorvechters in den oorlog eene soort van tabbaard, uit een 4—5 voet lange en omtrent 7 duim breede strook boombast bestaande, rondom met rood gekleurd linnen geboord, aan de beide uiteinden met bundels menschenhair getooid, en van boven digt bezet met witte, knoopvormige schijfjes, ter

grootte van een kwart-, tot die van een geheel guldenstuk. Deze schijfjes, geslepen uit de deksels en, naar het schijnt, gedeeltelijk ook uit de stompe punten van zeehorens, hoofdzakelijk van de geslachten Turbo, Trochus en dergelijken, zijn in vijf of zes overlangs loopende reeksen geschikt, en met de mondgedeelten van kleine witte horens bezoomd. Midden in deze, aldus uitgemonsterde strook, is een langwerpig gat, waar het hoofd wordt doorgestoken, zoodat het versiersel van achteren langs den rug en van voren over de borst en den buik afhangt en eene soort van harnas vormt, door hetwelk geen vergiftige pijl kan heendringen. Het tijd en geduld vereischende slijpen der schelpschijven, verhoogt de waarde van dit versiersel aanmerkelijk, kostende een fraaije *karoengkoeng soelau* of *sangkaroet*, zoo als wij het verschillend hebben hooren noemen, gewoonlijk *f* 40—50, en soms meer. Veel beter koop is echter een soortgelijke wapenrok of *karoengkoeng*, wanneer die eenvoudig uit de gedroogde huid van den langgestaarten panter (Felis macrocelis) of uit die eener geit is vervaardigd. Op reis of ten oorlog bedekt de Dajakker ook gaarne het achterdeel met een vierkant matje of stuk behaird dierenvel, bij voorkeur van den genoemden panter of van den Maleischen beer (Ursus malayanus), welk voorwerp om de heupen wordt vastgebonden en hem alsdan tevens tot zitmat strekt. Bij de opperhoofden en voorvechters is de bovenste helft somwijlen met plat geslepen Turbo-deksels en langs de kanten met bundels menschenhair getooid.

Bij de Dajakkers maken beide seksen, doch vooral de mannen, een slechts zeer spaarzaam gebruik van kleedingstukken, welke voor alsnog, grootendeels uit eigen maaksel bestaan. Over de stoffen en kleuren hunner weefsels, waarin slechts weinig verschil bij de onderscheidene stammen wordt waargenomen, is door ons reeds het een en ander aangeteekend. Die grove, door de vrouwen vervaardigde stoffen, worden ook het meest tot baaitjes (*kalambi*) en sarong's (*saleuï* of *karampoeroeng*) door haar gebezigd. Hare sarong's of zakvormige rokken, in welker plaats zij dikwerf een ter zijde niet digtgenaaid kleedje dragen, zijn kort en naauw: zij reiken slechts tot even onder de knie en

hebben niet meer dan anderhalf of hoogstens twee voet wijdte, hetgeen de beweging der beenen zeer belemmert en tot eene soort van trippelgang aanleiding geeft. Boven dit kleedje, op de heupen, dragen de vrouwen der Beadjoe's eene hoeveelheid hoepels van gespleten en door drakenbloed rood geverfd rottingriet, *lintong* genaamd, en somtijds ook een' uit schakels van geel koperdraad vervaardigden lijfband, *sampoelong* geheeten. Hare voorarmen versieren zij, even als de mannen, gaarne met een aantal geel koperen ringen [102]) of, bij gemis van zoodanige, met ringen van schelpen, of alleen van gevlochten bindrotting. De houten rolletjes (*soewang*), welke door haar in de ooren worden gedragen, verschillen van die der mannen alleen daarin, dat zij kleiner en vaak aan den voorkant met een dun plaatje goud belegd zijn. Rond haren hals prijken dikwerf snoeren van witte, roode of zwarte vruchtpitten, niet zelden met kralen afgewisseld; de meeste waarde hechten zij intusschen aan zekere kornalijn-steenen, *lameang* genaamd, die twee of drie duim lang en zes- of achtkantig geslepen zijn; afwisselend met gouden balletjes tot kettingen geregen, zijn zij als halsversiersel ook door de mannen zeer gezocht. Deze kornalijnen zijn waarschijnlijk meerendeels in vroegeren tijd door Arabische en andere vreemde handelaren daar ingevoerd; de Beadjoe's verzekeren, hen van Mekka te hebben ontvangen. Eindelijk verdienen ook de verbazend groote, doch zeer ligte hoeden (*tanggoi*), welke voornamelijk door de vrouwen, ter beschutting tegen de zonnestralen, worden gedragen, eene bijzondere vermelding. Zij zijn gewoonlijk van het blad des nipapalms, meestentijds uit tamelijk breede, van het midden naar den rand uitloopende reepen zamengesteld; somwijlen ook geheel, meer evenwel slechts gedeeltelijk, uit smalle, biesvormige blad- of grasreepen gevlochten. Van boven zijn de hoeden òf eenkleurig rood, òf met zeer bonte verwen, door langs- en dwarsstrepen en ringen, sterren, ruitjes enzv. met drakenbloed beschilderd, terwijl daarenboven ook, door opgenaaide kleine witte horens, nog ringen, sterretjes en andere figuren zijn gevormd, en midden op den top zich een dikke kwast verheft van boombastvezelen of verdord gras.

De versierselen, waarmede zich de mannen tooijen, hebben

wij voor het grootste gedeelte reeds genoemd en beknopt beschreven. In het dagelijksche leven gaan de mannen genoegzaam naakt. Eene lange en min of meer breede strook boombast om de lenden, tusschen de beenen doorgehaald en met eene slip van voren afhangende, mitsgaders eene strook boombast of linnen om het hoofd, tot het vasthouden der haren, die beide seksen gewoonlijk lang laten groeijen, zijn hunne eenige kleedingstukken. Bij de Dajakkers van Siang, in het verwijderde binnenland, en bij die, welke de boorden der Kapoeas, Kahajan en van andere verder westwaarts, in de Sunda-zee uitstroomende rivieren bewonen; gedeeltelijk, ofschoon minder algemeen, ook bij de Beadjoe's van Poeloe-petak, wordt het gemis van kleeding, voor zoo verre deze in een heet klimaat, niet zoozeer tot verwarming, als wel tot opschik strekt, bij de manspersonen door eene levenslang durende en onuitwischbare verfraaijing van het ligchaam zelf, door het tatoeëren vervangen. Over de Dajakkers van Siang hebben wij dienaangaande reeds een paar woorden gezegd (zie bl. 190). Wij zullen er hier nog eenige weinige bijvoegen over den aard der teekening en de wijze der kunstbewerking, bij den volkrijken stam der Beadjoe's. De tatoeëring bepaalt zich ook bij hen, even als bij alle Dajaksche stammen, zoo verre ons bekend is, uitsluitend tot het mannelijke geslacht, en wordt bij den jongeling eerst met het twaalfde of veertiende jaar in praktijk gebragt. Zij begint gewoonlijk met verschillende figuren op de kuiten, de armen en de borst. De kuiten worden met eene groote hartvormige vlek bedekt; de hoogere ligchaamsdeelen met verschillende, op arabesken gelijkende figuren versierd, welke teekening van lieverlede al verder over de borst, den rug, de armen en de dijen wordt uitgebreid, zoodat er eindelijk het geheele ligchaam mede bedekt raakt; zulks heeft echter zelden plaats vóór het 25 of 30ste levensjaar. Het aangezigt, de handen en de voeten blijven ondertusschen vrij. Het aangezigt van den Dajakker vertoont nooit eenig speur van tatoeëring; doch van de kin af tot op de enkels is niet zelden het geheele ligchaam, voornamelijk dat der opperhoofden, op deze zonderlinge wijze met eene zwart-blaauwe teekening overdekt. Aan den hals, het

achterdeel en langs de scheenen ziet men dikwerf evenwijdig loopende strepen, of wel pijl- en zigzagvormige lijnen, welke laatste elkander somwijlen in het midden doorsnijden en langwerpige vierkanten vormen. Wat de kunstbewerking betreft: tot deze bezigen de Beadjoe's een geel koper staafje, ter lengte van een' vinger, dat aan het eene einde krom gebogen en spits is afgevijld. De persoon, welke tatoeëert, houdt dat werktuig, *toetang* geheeten, aan het regte uiteinde, tusschen den duim en den wijsvinger vast, en klopt er op met een stokje van ijzer- of ander zwaar hout, ter lengte omtrent van een' voet en ter dikte van een' mans pink, met zulke korte en zachte slagen, dat het scherpe puntje slechts even door de huid dringt, en er een weinig bloed te voorschijn komt. Ten einde te verhoeden, dat het werktuig dieper indringe dan noodzakelijk is, wordt het ruim eene halve Ned. lijn beneden de punt, met een' draad garen omwikkeld. Wanneer de gewenschte figuur op de huid is ingeprikt, wordt zij met het roet van *damar tampoereb*, dat met een weinig water tot eene zwarte verf is aangemengd, behoorlijk ingewreven. Er ontstaat alsdan eene ligte ontsteking en een dun vlies, dat na verloop van eenige dagen losraakt en het onuitwischbare beeld in de huid achterlaat.

De Beadjoe's [103]) zijn een schoon slag van menschen, vooral wat de mannen betreft, die door hunne middelmatige grootte, hun welgevormd ligchaam, aangename gelaatstrekken en vlugge houding, in het oog vallen en aan dit gunstig uiterlijk een gezond verstand en veel gevatheid paren. Zij weten de regten, volgens hunne instellingen en begrippen, meesterlijk te verdedigen, en hunne redeneringen door een' vloed van woorden te schragen. Van aard zijn zij levendig, arbeidzaam, vast besloten bij ondernemingen, volhardend en koen bij de uitvoering. Er is niet één bedrijf, waartoe zij geene geschiktheid aan den dag leggen en waaraan zij zich niet gaarne overgeven, wanneer zij slechts meenen er eenig voordeel uit te kunnen halen. Even als de inboorlingen van Rotti en Sawoe door naarstigheid en goeden wil boven alle overige inlanders der Timorsche eilanden-groep uitmunten, en uit dien hoofde, door de altijd berekenende en winstbejagende Chinezen, meer dan

anderen tot werklieden en huisvrouwen gezocht zijn, en om dezelfde redenen, waarom de Chinezen te Padang en Benkoelen ter westkust van Sumatra, zich het liefst van Niassers voorzien, even zoo nemen de Chinezen te Bandjermasin bij voorkeur Dajakkers in hunne dienst en kiezen zij liever uit dat volk hunne levensgezellinnen, dan uit de Banjerezen. De Dajaksche vrouwen zijn in het algemeen klein, missen het bevallig uiterlijk der mannen, en alle aanspraak op den titel van het „schoone geslacht.” Zij worden echter voor getrouwe echtgenooten gehouden en paren in het algemeen aan eene zedige en ingetogene levenswijze eenen werkzamen aard en veel natuurlijke schranderheid. — Over de heerschende ziekten bij de Dajakkers ter zuidkust van Borneo, en de middelen, welke zij tot genezing bezigen, bevat het Tijdschrift voor Neêrlands Indië onderscheidene mededeelingen, tot welke wij kortheidshalve verwijzen [104]). De Bilian's spelen natuurlijk daarbij eene hoofdrol, en zonder hare medewerking zoude geen zieke zijne gezondheid kunnen terugkrijgen. Alhoewel hare behandeling voornamelijk in sympathetische kuren bestaat, dienen zij den kranke nogtans ook wel gestampte bladen, wortelen en uit kruiden gekookte dranken toe, en knijpen of drukken zij zijne ledematen. enzv.

De gezamentlijke bevolking van Poeloe-petak, of van den breeden riviertak, welke de Doeson met de Kapoeas verbindt, wordt op omtrent 4000 zielen geschat. Vroeger, namelijk vóór 1830, woonden deze Beadjoe's gedurende vele jaren een eind lager en digter bij de zee, aan de boorden der Antassan Loepak. Op die wijze verhuizen zij nu en dan in massa, wanneer de grond, dien zij bewonen en bebouwen, ophoudt vruchtbaar te zijn, of dat het onkruid er de overhand verkrijgt en er geene bosschen meer in de nabijheid zijn, geschikt tot het ontginnen van nieuwe velden. De Beadjoe's drijven wel eenigen handel, hetzij in ruwe, hetzij in door hen bewerkte stoffen, onder welke vooral bindrotting en fijn gevlochten rottingmatten in aanmerking komen; hun hoofdbestaan echter is de rijstbouw. Behalve de daartoe benoodigde gereedschappen, zoo als bijlen en kapmessen, die wij reeds opgegeven hebben, ge-

bruiken zij ook nog een' zwaren ijzerhouten stok, *goeloeng-goeloeng* genaamd, tot het zaaijen en poten van rijst, bataten enzv. In de binnenwateren bedienen zij zich van verschillende soorten van lansen, met weêrhaken of, als eene vork, met twee of drie punten voorzien, tot het steken van visch. Verreweg de meeste visch wordt echter met netten en door middel der reeds vermelde afdammingen gevangen. Varkens en buffels dooden zij met lansen, waarvan de ijzeren spies dikwerf zeer breed is. Daarentegen zagen wij ook zeer ligte werpspiesen en meer andere soorten van pieken bij hen, die zij als oorlogs- en speelwapenen bezigen, en bij hen verschillende namen dragen, al naarmate de ijzeren spiezen lang en smal, of kort lancetvormig, dan wel breed, of van weêrhaken voorzien zijn. Hunne muzijkinstrumenten bestaan in de *gong*, of in metalen bekkens, die zij van vreemde handelaren ontvangen; voorts in de lange, kokervormige tambourijn der Bilian's (zie bl. 191), in twee soorten van blaasinstrumenten, een van welke gelijkenis heeft met onze hoboë en bij de Beadjoe's den naam van *seroenai* draagt, terwijl het andere, *gorteh* geheeten, groote overeenkomst bezit met zekere orgelfluit der Chinezen en Japaners. De *seroenai* is uit zacht hout vervaardigd; de *gorteh* bevat zes bamboezen pijpen, welke door middel van *damar tampoereb* in eene uitgeholde kalebas zijn vastgezet: dit instrument, hetwelk door de uitstekende tuit der kalebas wordt bespeeld, zal vooral bij de Dajak Pari zeer zijn gezocht en hunnen krijgsmoed aanvuren. Groote trommels (*gantang's*), uit een uitgehoold stuk boomstam bestaande en waarvan de eene opening met het onbereide vel van een hert of van een' buffel is overtrokken, worden somtijds bij feesten, meer echter tot het slaan van alarm in de dorpen gebezigd.

Opmerkenswaardig is de bijzondere bedrevenheid der Dajakkers in allerlei vlechtwerk, als van mandjes, matten enzv., uit rotting- en bamboesriet, pandanus- en andere blad- en bies-soorten. De rottingmatten, vooral de fijn bewerkte, behoeven slechts de gunst der mode en eene andere verwstof voor het rood, dan het drakenbloed, dat door het daglicht verbleekt, om ook op de Europesche markt aftrek te vinden [105]. Wanneer de Beadjoe's

de velden of de bosschen gaan bezoeken, hebben zij gewoonlijk manden op den rug, die aan een' band over den schouder gedragen worden; de manden der mannen zijn rond en niet vast, maar wijd of doorzigtig uit rotting gevlochten en worden *rambat* genoemd; die der vrouwen daarentegen digt, plat en breed, en meestal op verschillende wijze rood, geel en zwart geverwd; deze dragen den naam van *boeta*. Andere soorten van mandjes der Dajakkers van Poeloe-petak, Kahajan en Soengi Sampit bestaan veelal uit een dubbel vlechtwerk, inwendig van rotting of bamboes, uitwendig van een rietachtig gras; zij zijn van deksels voorzien en worden tot het bewaren van kleedingstukken en allerlei snuisterijen gebezigd. Ook bezitten de Dajakkers zeer nette waaijers, waarmede het vuur wordt aangewakkerd. Als voorbeeld van sierlijk snijwerk in hout, van deze zoogenaamde wilden, moge de deur strekken, door ons in de *Verhandelingen*, Land- en Volkenkunde Pl. 61. fig 16. afgebeeld, en kan, in zeker opzigt, ook fig. 4. van Pl. 61. in hetzelfde werk, worden aangehaald, een tijgerachtig dier voorstellende. Dit dierenbeeld, op een twintigste der natuurlijke grootte geteekend, stond even buiten de palissadéring van het versterkte gehucht Lawang-ampat (of Lawang-amat), in het hoogere gedeelte der Soengi Kapoeas. Volgens eene aanmerking van den Overste von Henrici, hield het dier, dat baarblijkelijk met veel vlijt en moeite in hout was uitgesneden, met zijne voorpooten eene groote slang bij den bek vast. In dezelfde Kampong vond men een zevental hooge *Pantar's*, uit 2 of 3 op elkander gezette boomstammen bestaande en met menschenhoofden, zoo het heette van Dajak Pari, pronkende. Nog hooger in de Kapoeas, binnen de westelijke zijrivier Taran, bij de volkrijke Kampong van dien naam, zag de Heer von Henrici zelfs achttien soortgelijke, op scheepsmasten gelijkende palen of Pantar's, voor het ten toon stellen van afgeslagen menschenhoofden bestemd. Na de vlugtige vermelding van deze verschillende voorwerpen, mogen wij ten slotte niet vergeten, nog een paar woorden te zeggen over de bij de Dajakkers gevonden wordende uitgehoolde kalebassen, tot watervaatjes (*balo asik*) dienende; over hunne ligt te behandelen roeispanen (*besseh*) en vooral over zekere aarden

potten, die bij den Dajakker van Poeloe-petak en Kahajan voor de kostbaarste meubelen gehouden worden, en waarin zijn grootste rijkdom bestaat. Deze potten worden, naar hunnen vorm en versieringen, in drie klassen verdeeld: *Balanga*, *Halimau* en *Prahan* genaamd [106]), welke ieder weder in mannelijke en vrouwelijke worden onderscheiden. In vorm gelijken zij naar zekere Japansche potten ter bewaring van drinkwater, olie enzv.; hunne kleur is bruin en zij zijn van buiten en van binnen verglaasd. Hetgeen hun de meeste waarde bijzet, zijn de gedrogtelijke hagedisachtige dieren of draken, die met meer andere versierselen van bijgeloof, in eenigzins verheven werk, den dikken buik van den pot omgeven. Het kostbaarst van allen is eene soort, *Balanga* genoemd, welke vaak met *f* 2000—*f* 3000 het stuk betaald wordt. Een door ons gemeten *Balanga* had 0,70 meters hoogte, terwijl zijne dikte, in het midden, 0,48, en de wijdte van zijnen mond 0,24 bedroeg. De twee phantastische dieren, beide naar denzelfden kant ziende, hadden aan iederen poot drie kromme klaauwen; aan den eenigzins naauwen hals van den pot, ontwaardde men een' half verheven ring, en onder de draken, zigzag-lijnen. De tweede soort, of *Halimau*, welke op eene waarde van tusschen de *f* 800 en *f* 1500 wordt geschat, verschilde in grootte en maaksel slechts weinig van den *Balanga*, behalve dat aan den hals de ring ontbrak, en de teekening van den romp een meer schubachtig aanzien had. Hetzelfde geldt van den *Prahan*, bij welke potsoort daarenboven de pooten der draken met vier klaauwen gewapend zijn. De prijs van deze soort is tusschen de *f* 200 en *f* 500. Ook merkten wij eenige potten op, welke, in plaats van met twee langgestaarte draken, met vier kleinere, gecko-achtige dieren prijkten. Men zeide ons, dat dit vrouwelijke potten waren, waarvan de prijs van *f* 100 tot *f* 300 verschilde. Van een' dezer, door ons gemeten, was de hoogte 0,68, de grootste dikte van den buik 0,44, en de wijdte der mondopening 0,22 meters. Uit welke landstreek van Achter-Indië die potten weleer op Borneo zijn ingevoerd, hetgeen ongetwijfeld reeds eeuwen is geleden, zijn wij niet in staat, met zekerheid te kunnen opgeven. De Dajakkers verhalen, benevens vele won-

derbaarlijke fabelen, ook dit van hen, dat zij ten tijde van Modjopahit uit Java zijn overgebragt, en thans niet meer vervaardigd kunnen worden. De daarop voorkomende gedrogtelijke afbeeldsels van dieren hebben min of meer gelijkenis met die op sommige oude munten van Cochinchina en Siam, alsmede met zekere draken van China en Japan. Meer dan eens hebben de Chinesche kooplieden van Bandjermasin soortgelijke potten uit hun vaderland doen ontbieden en getracht hen aan de Beadjoe's voor echte te verkoopen, doch de proef is altijd mislukt, daar de inboorlingen zeer goed de nieuw nagemaakten van de ouden weten te onderscheiden. Deze gaan als de kostbaarste erfstukken van de ouders op de kinderen over. Wij hebben zulke potten gezien, waaraan stukken ontbraken, of die zwaar gebarsten en met koperdraad of bindrotting bij elkander gebonden waren, en in weêrwil hiervan op eene waarde van *f* 1000 of *f* 1200 geschat werden. De Beadjoe's bewaren deze potten in het binnenste en veiligste gedeelte hunner woningen en stellen hen alleen bij feestelijke gelegenheden, in rijen langs de wanden van het vertrek, waar de menigte zich verzamelt, ten toon, als zoo vele bewijzen van hunnen rijkdom en om zich daardoor invloed en aanhang te verschaffen.

Varkens, hoenders, eenden en honden behooren tot de huisdieren, waar de Beadjoe's het overvloedigst van zijn voorzien. De buffel is daar, wegens schaarschheid van voedsel, niet menigvuldig; hij is duur en strekt alleen ter slagting ten tijde van bruiloften, geboorten, sterfgevallen en andere feestelijke gebeurtenissen. Ten einde ons bezoek door eenige volksverlustigingen te kenmerken, lieten wij een' kleinen, witten buffel slagten, waarvoor men ons *f* 30 zilver afvroeg. Het opperhoofd van de kleine Dajak of Soengi Beadjoe, een dienstvaardig en, naar het scheen, zeer zachtzinnig man, die evenwel den grootschen naam van Singa Nagara, d. i. leeuw van het land, voerde, en zijn verblijf in de Kampong Indjaman hield, voegde er nog een varken bij, ten einde de talrijke gasten, welke in zijne woning bijeenkwamen, eens regt feestelijk mogten onthaald worden. Er waren 27 Bilian's bij tegenwoordig, die allen naast elkander, in eene rij op den vloer

van het ruime vertrek nederzaten, onder het getokkel op hare *katamboeng's*, luidkeels zongen, en nu en dan eene teug arak of wel *toeakh katan* [107]) gebruikten, waardoor zij meer en meer in vuur geraakten, de verbeeldingskracht opgewekt en de improvisatien der voorzangster stouter en vrijmoediger werden. Op onze aanwezigheid zinspelende, zongen zij, dat wij geheel onverwacht verschenen waren en haar, gelijk *Tempon telon*, verrast hadden; dat onze komst de gezamentlijke bevolking der *Olo Ngadjoe* onuitsprekelijk verheugde en haar tot groote eer verstrekte, enzv. Het feest duurde schier den geheelen nacht onafgebroken door, en niet weinige van de vijf- of zeshonderd gasten, die daaraan deel hadden genomen, waren den volgenden ochtend half beschonken, sommige Bilian's daarvan niet uitgezonderd, welke daarenboven meerendeels zoo heesch waren geworden, dat zij slechts ter naauwernood geluid konden geven.

Na vier dagen bij de Beadjoe's van Poeloe-petak vertoefd te hebben, zeiden wij hen vaarwel en aanvaardden den terugtogt naar Bandjermasin, alwaar wij den 1sten October 1836, na eene afwezigheid van 42 dagen, welbehouden aankwamen. Wij verlaten hiermede in onze beschouwing het uitgestrekte gebied der alluviale gronden, met zijne tallooze moerassen, meren en rivieren, met zijne ontzaggelijke wouden, en de belangwekkende Dajaksche bevolking, zoo dun over dat onmetelijke vlakke land verspreid. Ten aanzien der Soengi Kapoeas en Soengi Kahajan of Groote Dajak, zijn wij niet in staat eenige berigten van aanbelang te kunnen mededeelen, daar de aanteekeningen des Heeren von Henrici, betrekkelijk de eerstgemelde rivier, tot ons leedwezen te arm zijn aan wetenschappelijke bijzonderheden, terwijl de Soengi Kahajan, zoo min door hem als door ons is bezocht geworden. De kennis van den loop dezer rivier, zoo als die op onze kaart staat aangewezen, is men aan de lofwaardige bemoeijingen van andere, wij weten niet juist van welke, militaire of civiele, ambtenaren verschuldigd. Voor het overige zijn beide die aanzienlijke stroomen, de Kapoeas en Kahajan. weinige jaren na ons door Dr. Schwaner bereisd geworden, en de vruchten zijner nasporingen in zijn door ons meermalen aangehaald werk te vinden, tot welk wij hier verwijzen.

III.

REIS DOOR EEN GEDEELTE DER SULTANS- EN ZOOGENAAMDE LAWUT-LANDEN, TEN OOSTEN EN ZUID-OOSTEN VAN DE HOOFDPLAATS BANDJERMASIN.

Nadat onze verzamelingen van planten en dieren, die reeds aanmerkelijk waren aangegroeid en vele zeldzame voorwerpen bevatteden, behoorlijk nagezien en tegen bederf verzorgd waren, maakten wij ons tot eenen nieuwen riestogt door de voornaamste gedeelten der Sultans- en zoogenaamde Lawut-landen in gereedheid: een' togt, die, uitgezonderd eenige weinige riviervaarten, grootendeels te voet moest worden afgelegd. Wij beperkten daarom onzen goederen-voorraad tot het volstrekt noodzakelijke en verdeelden het in zoodanige kleine partijen, dat elk pakje gemakkelijk door één' man gedragen kon worden. Eene bijzondere soort van inlandsche draagkorven, *loentoeng* genaamd, welke ligt en waterdigt, bij de Bandjerezen tot het vervoeren van rijst, vruchten enzv. algemeen gebruikt en door mannen op den rug gedragen worden, kwamen ons daarbij uitmuntend te stade [108]). Voorzien van een zes- of achttal zoodanige draagkorven, van eenige blikken trommels, een paar wollen dekens, in plaats van matrassen, en voor elk onzer een hoofdkussen, voeren wij den 14den October, de Soengi Tatas of Soengi Martapoera, ook somtijds Soengi Kajoetangi en Kleine Banjer-rivier genaamd, op, tot bij de hoofdplaats Martapoera, alwaar de Sultan zijn verblijf houdt, en zich een gouvernements-huis voor den Resident bevindt, in hetwelk wij onzen intrek namen. De overtogt van Bandjermasin naar Martapoera is vervelend lang en biedt geene bekoorlijke natuurtafereelen aan. Het land is vlak, op vele plaatsen moerassig en zeer slecht bebouwd. In de weinige ladang's, die nu en dan het alang-alang en glaga, of wel de houtbosschen afwisselen, zagen wij meestal mais, suikerriet, pisang-plantsoenen en andere diergelijke aanplantingen. De bedding der rivier is vrij

diep en vertoont schier in hare geheele uitgestrektheid een' weeken, slijkigen grond; eerst digt nabij Martapoera wordt haar bodem klippig en het water zeer ondiep. Uit dien hoofde kunnen eenigzins groote vaartuigen alleen in de westmoeson, wanneer de rivieren gezwollen zijn, tot voorbij den Kraton of het verblijf van den Sultan, de Soengi Tatas opvaren. De onderscheidene kanalen (*Antassan's*), die grootendeels op bevel van Panembahan Batoe zijn gegraven, verkorten den afstand wel aanmerkelijk, doch kunnen bij laag water, wegens hunne geringe diepte, niet worden bevaren. Bij eene genoegzame hoeveelheid water kan men, met eene snelroeijende ijzerhouten praauw, den overtogt in zes uren afleggen.

De hoofdplaats Martapoera 109) ligt aan weêrszijden der rivier van dien naam, doch voornamelijk aan haren linker oever. De westelijke uiteinden dier lange reeksen van huizen zijn aan den eenen kant der rivier onder den naam van Kampong Pasdjadjang, en aan den anderen onder dien van Kajoetangi bekend; dezen laatsten naam hoort men in de wandeling het meest, en hij schijnt veel ouder te zijn dan die van Martapoera, welke bepaaldelijk aan dat gedeelte toekomt, waar de Dalam of Kraton van den Sultan gelegen is. Deze hoofdplaats heeft over het geheel een zeer vervallen en armoedig aanzien. Niet alleen de meeste huizen der geringe inlanders, maar ook de verblijven der prinsen en van den regerenden vorst, en zelfs de moskee, bevinden zich, schier zonder uitzondering, in een' ten uiterste slecht onderhouden en bouwvalligen toestand. De hooge palissadéring van ijzerhout en nibongstammen, welke den Kraton omgeeft, is gedeeltelijk verrot en ingestort. Binnen deze ontredderde heining ziet men een aantal onregelmatig en digt bij elkander geplaatste huizen, van verschillende grootte en gedaante, wier wanden hier eens van bamboesriet, daar weder van planken zijn zamengesteld. Deze niets minder dan fraaije gebouwen, vormen den Kraton en worden door den Sultan, zijne uitgestrekte vrouwenschaar en talrijke omgeving bewoond. Nergens ter wereld vonden wij ooit eene grootere tegenstelling van rijkdom en praalzucht, met de verregaandste slordigheid en onreinheid, dan in en om dit vorstenhuis In zijde gedost

en van het hoofd tot de voeten met goud en diamanten bedekt, ontvangt de Sultan zijne plegtige bezoeken in een vertrek, den naam van schuur naauwelijks waardig. Er was oplettendheid noodig, wilde men niet door de gaten van den vloer zakken; de wanden waren met *salendang's* en andere, door den tijd en het gebruik, vervuilde en versletene zijden en katoenen stoffen van verschillende kleur en teekening behangen, terwijl een half dozijn oude luchters, die onder eene vingerdikke stoflaag waren bedolven en ten deele door rotting- en bamboesriet aan elkander werden gehouden, tijdens onze eerste opwachting bij den Sultan, de voornaamste stoffering van dit vertrek uitmaakten. Zijne Hoogheid was toen gekleed met een fijn licht groen baaitje en broek. Het eerste schitterde met eèn gouden galon en diamanten knoopen; de broek was, even als de gele zijden hoofddoek, die, in losse plooijen het hair bijeen hield, met zilveren galon geboord. Europesche schoenen zonder kousen, een paar groote, met houtskool gezwarte knevels, eene aanzienlijke hoeveelheid ringen, met diamanten van verschillende grootte, aan alle vingers en in de ooren; voorts eene ruwe diamant, ter zwaarte, volgens verzekering van den Sultan, van 77 karaat, welk hoogst kostbaar gesteente een' nagenoeg regelmatigen octaëder vertoont, in goud was gevat en aan een eenvoudig koordje om den hals afhing; ten slotte nog eene groote gouden medaille op de borst, een eermetaal, hem, tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal van den Bosch, namens het Gouvernement, ten geschenke gegeven: ziedaar de voorwerpen, welke vreemd, doch schitterend, het plegtgewaad sierden en den opsmuk voltooiden van Panembahan Adam. De groote diamant en de gouden medaille, met het volgende opschrift in de Hollandsche en Maleische talen: „Het Nederlandsche Gouvernement aan zijnen getrouwen bondgenoot den Sultan van Bandjermasin," beschouwde hij als zijne kostbaarste pronkstukken. De medaille — zeide Zijne Hoogheid — was een geschenk van zijnen beminden broeder, den Gouverneur-Generaal, en had hem zooveel genoegen gedaan, dat hij ze met een rand van edelgesteenten had doen omgeven. Over het geheel maken de diamanten den grootsten rijkdom van dien vorst en zijne naaste bloedverwanten uit.

De tegenwoordige Panembahan Adam is een zeer goedhartig man, maar wiens verstandelijke vermogens niet bijzonder ontwikkeld schijnen, en die zich geheel door Njai Komala, zijne oudste en zeer schraapzuchtige vrouw, laat regeren. Men zegt, dat deze vrouw, van welke wij reeds vroeger met een woord gewag hebben gemaakt (zie bl. 167), wijnflesschen vol diamanten bezit, en deze, benevens het geld, dat zij voor haren Heer en Meester ontvangt en bewaart, onder hare vertrekken in den grond verborgen houdt. Het is vooral aan hare inhaligheid, dat de knevelarijen worden toegeschreven, die heimelijk binnen het gebied des Sultans plaats hebben, ten gevolge waarvan telken jare een aantal onderdanen verhuizen en zich in de Gouvernements-distrikten neêrzetten. Terwijl het hoofdgeld hier voor een' volwassen man slechts ƒ2 zilver bedraagt, moet hij in de Sultans-landen ƒ5 zilver 's jaars betalen. Kan een vader des huisgezins op den bepaalden tijd aan die verpligting niet voldoen, dan worden, voor het bedrag der schuld, goederen van hem in beslag genomen, of bij gemis daarvan, een of meer zijner kinderen als gijzelaars weggevoerd. Men kan ligt bevroeden, tot welke lage kwellingen en ongehoorde afpersingen de inzamelaars en beboeters, hebzuchtig en gewetenloos als zij zijn, zich vaak jegens de onmagtige belastingpligtigen laten vervoeren. Behalve het hoofdgeld, heft de Sultan, of liever, worden in zijnen naam nog geheven, regten van in- en uitvoer op sommige voorname artikelen, zoo als van zout, bijenwas en anderen; voorts trekt hij verschillende pachten, in geld en natuurvoortbrengselen; eigent hij zich de eetbare zwaluwnesten van onderscheidene holen alleen toe; moeten van zekere winstgevende streken, alle diamanten, boven de 2 karaat zwaarte, tegen den vastgezetten prijs van 10 realen per karaat, doch meestal voor veel minder, bij voorkeur aan hem worden afgestaan [110]); ontvangt hij met de Chinesche jonk, welke schier elk jaar te Bandjermasin aankomt, gewoonlijk eene hoeveelheid goederen, alle tot zijnen bijzonderen handel dienende, en met welk vaartuig door hem ook veel bindrotting, was, vogelnestjes, stofgoud, hertshorens en andere in China gewilde artikelen worden verzonden; terwijl eindelijk genoegzaam alle werkzaam-

heden en diensten binnen zijne woningen, op zijne riviervaarten, in zijne rijstvelden en op zijne hertenjagten, door zijne onderdanen kosteloos moeten worden verrigt. Bij dit alles worden zijne inkomsten niet hooger, dan op omtrent ƒ30,000 in het jaar begroot. Zoo slecht, oneerlijk en stelselloos wordt het land, met eene bevolking van p. m. 100,000 zielen, beheerd. Geschrevene wetten zoude men er te vergeefs zoeken; de regeringsvorm is er in den volsten zin des woords autocratisch, en wel zonder de minste orde of administratief toezigt. De tegenwoordige Panembahan Adam kan lezen noch schrijven, en het is eerst sedert hij van een' voornaam' Nederlandsch' ambtenaar een fraai gouden zak-uurwerk ten geschenke heeft ontvangen, dat de lust in hem is opgewekt en hij zich de moeite heeft willen getroosten, de daarop uitgedrukte cijfers te leeren kennen: eene studie, waarin hij, tijdens ons bezoek, in 1837, reeds zoo ver was gevorderd, dat hij tot het achtste uur den tijd wist te bepalen. De in zijnen naam uitgevaardigde reispassen en andere officiële stukken, die hij door zijne onderteekening wenscht te bekrachtigen, zijn eenvoudig van een geel zegellak voorzien, waar, met arabische letters, de naam *Panembahan* in staat afgedrukt [111]). „Ik houd er geen kantoor op na, met Secretarissen en Klerken, die altijd schrijven en alles aanteekenen, gelijk bij den Resident," zeide ons de Sultan; „dat schrijven zou mij te veel geld kosten, mijne inkomsten verminderen, en mij in mijne uitspanningen te zeer belemmeren." — De tusschenpersoon van ons Bestuur en den Sultan is de meermalen genoemde Pangeran Mangko Boemi, een jongere broeder van den Sultan, die zich door gehechtheid aan ons Gouvernement, door wellevendheid, gulheid en dienstvaardigheid, van de meeste overige leden der vorstelijke familie gunstig onderscheidt. Hij houdt zijn verblijf afwisselend te Bandjermasin en te Martapoera, en geniet ƒ1000 inkomen 's maands van het Gouvernement. Het is te bejammeren, dat deze geschikte Rijksbestuurder vóór zijne jaren is verouderd en afgeleefd, doch, geen wonder! daar hij, als een groot vereerder van het schoone geslacht, behalve vier echte vrouwen, er steeds een zestigtal of meer, jonge bijwijven in zijn Harem op nahoudt. — De oudste zoon van den Sultan,

of opvolger van den troon, gewoonlijk *Soellhan moeda* (jonge Sultan) genaamd, bezit meer gezond verstand, doorzigt en vastheid van karakter, dan zijn zwakke vader, maar is tevens veel gestrenger, dikwerf wreed jegens zijne onderhoorigen, en daarenboven een werkelijk of schijnbaar naauwgezet Moslem. Zijn eigenlijke naam is Pangeran Abdoel-Rahman; doch volgens zijnen rang voert hij dien van Pangeran Ratoe. Hij schijnt weinig behagen te vinden in de hertenjagt, welke anders, benevens het bezoeken der diamant-mijnen, tot de gewone uitspanningen der Banjeresche grooten behoort. Elk lid der vorstelijke familie heeft zijne eigene diamant-gronden, welke de ouders ten deele reeds bij hun leven aan de kinderen schenken, of die zij als gunstbewijs van den Panembahan ontvangen; even zoo bezit ook schier elk zijne eigene jagtvelden: die van den Sultan en Pangeran Mangko Boemi zijn zeer uitgestrekt. Met de staatkundige gesteldheid van het land, zijne natuurlijke hulpbronnen, den zedelijken en stoffelijken toestand zijner bewoners en hunne betrekkingen met vreemden: met al deze gewigtige inwendige belangen van hun rijk, bemoeijen zich de prinsen weinig of niet, en geen hunner legt veel lust aan den dag, om vreemde landen te bezoeken, de zeden en gewoonten van andere volken te leeren kennen en nuttige kundigheden te verzamelen. „Aan groote heeren past het niet, te werken; die moeten zich alleen vermaken," is de grondstelling van Sultan Adam: eene leus, die gretig door al de leden zijner familie omhelsd en nagevolgd wordt.

De bevolking van Martapoera kan men op ongeveer 5000 zielen begrooten. De grond heeft daar zijne moerassige gesteldheid verloren en vertoont zich vast en droog, met voet- en rijpaden naar de oostelijke en zuidelijke heuvel- en bergachtige streken. De meest gewone wegen vindt men op onze bijzondere kaarten van „Martapoera en een gedeelte der Lawut-Landen" door gestipte lijnen aangeteekend. Alvorens echter de hoofdplaats van den Sultan voor goed vaarwel te zeggen, achten wij nog de volgende bijzonderheden vermeldingswaardig. De *Dalam*, gelijk de vorstelijke woning daar heet, ligt digt aan de rivier, en heeft voor zijnen hoofdingang, aan den zuid-

kant, eene groote grasvlakte, door enkele planken en bamboezen huizen van Pangeran's omgeven. Op dit plein of *Aloen-aloen*, ontwaart men een open gebouw (*Paseban*), tot vergaderplaats bestemd, van hetwelk eene ophaalbrug over de palissadéring van den Dalam heenloopt, langs welke brug, bij plegtige gelegenheden, de Sultan in die openbare vergaderplaats afdaalt. Niet ver van daar staat een groote vlaggestok, aan welken somtijds eene geele vlag wappert, zijnde ook, bij deftige bezoeken, de stoel van den Sultan met geel — de hofkleur — geverfd lijnwaad of laken overtrokken. Aan den zuidkant van het Aloen-aloen, op den afstand van omtrent duizend schreden van den Dalam, ligt het luchtige en ruime huis en de tuin van den Resident, welke gronden, tot dat einde, bij contract, door den Sultan aan het Gouvernement in eigendom zijn afgestaan. Europeanen, welke den Sultan hunne opwachting maken, worden van daar gewoonlijk in eene oude kales, door 8 of 12 menschen voortgetrokken, namens den vorst afgehaald en meestal door een' zijner zonen te paard begeleid, terwijl de bezoekers aan den ingang van de „Receptie-zaal," door den Sultan-zelven vriendelijk begroet worden. De vreemdsoortige uitmonstering van dat vertrek is bereids in ruwe trekken door ons geschetst; wij vermelden nog, dat, zoodra men binnen de wijde opening van de ontredderde palissadéring heeft voet gezet, men wordt verrast door eene eerewacht, uit een veertigtal inlanders bestaande, welke in twee gelederen geschaard, barrevoets, doch met eene kleeding uit den tijd van het Engelsche tusschenbestuur, namelijk: roode rokken en witte broeken, die, even als de witte pluimen op de half versleten schako's, er vuil en smerig uitzien — onder het roeren der trom, hun meerendeels verroest en onbruikbaar Europeesch geweer presenteren. — Het hof daar — wanneer er die naam voor gebruikt mag worden — is niet gemakkelijk van zijne oude vooroordeelen en slechte gewoonten af te brengen en tot het aannemen van betere vormen en menschelijker beginselen te bewegen. Vandaar ook het heimelijk voortbestaan van misbruiken, strijdig met de bepalingen der verdragen, welke bij onderscheidene gelegenheden met hetzelve door de Nederlandsche

regering zijn gesloten. Doodstraffen, zonder voorkennis van het Gouvernement, ligchamelijke verminkingen, bij de hartstogtelijke en ongevoelige Mohammedaansche heerschers zoo gewoon, de *Talian's* 112) of hatelijke verbodswetten omtrent het verkeer van sommige landgedeelten met anderen, of het betreden van jagtvelden, en diergelijke wreede en willekeurige handelingen meer, zijn bij die verdragen, binnen het gebied des vorsten, ten eenemale afgeschaft en verboden; en toch hebben wij meer dan eens bij onze jagttogten, op een gespannen touw gestooten, waar eene houten *kris* of *klewang* en een blok hout aan waren vastgebonden, ter waarschuwing, dat niemand, zonder verlof, zoodanig touw mogt overschrijden, op straffe van de handen afgekapt of gekrist te worden.

Vermits het land tot Martapoera zich slechts onbeduidend boven de oppervlakte der zee verheft en er meer open en droog is, schijnt het klimaat er gemiddeld zelfs eenigzins warmer te zijn, dan te Bandjermasin. Onze thermometers teekenden den 18den October, bij heldere lucht, des ochtends te 9 ure, 27°5, te 10 ure 30°2, te 1 ure, na den middag, 33°4, en te 2 ure 34°8 centigraden. De Overste von Henrici heeft, insgelijks in de maand October, de volgende thermometer-standen te Martapoera waargenomen: 's morgens te 6 ure, omstreeks 24°, te 1 ure, na den middag, 35°—36°5, en 's avonds 8 ure, 30° centigraden.

Den 20sten October ondernamen wij eene voetreis naar de diamant-mijnen van Oedjoeng-moeroeng, Soengi-roentai, Soengi-pinang en Goenong-lawak, allen digt bij elkander en slechts eenige uren ten zuiden van Martapoera gelegen. De landstreek, welke wij doortrokken, was vlak en veelal met laag hout begroeid, tusschenbeide door eene grasvlakte van alang-alang of door eene ladang afgewisseld. Water was schier nergens te vinden, uitgezonderd in eenige kleine rivieren, terwijl de beddingen van anderen geheel droog waren. Omtrent een half uur vóór dat wij de Kampong Oedjoeng-moeroeng bereikten, kwamen wij aan eene met alang-alang begroeide plaats, waar groote hoopen aarde naast eene menigte ingestorte kuilen lagen: het waren oude diamant-groeven, die sedert twee jaren niet meer

bewerkt werden. Zij behoorden den Pangeran Mangko Boemi, bragten echter weinig op, en werden uit dien hoofde verlaten. Sedert dien tijd wordt, ten behoeve van dien prins, met dubbelen ijver te Oedjoeng-moeroeng en Soengi-roentai naar diamanten gezocht. De voornaamste mijnen van den Sultan en diens oudsten zoon, den troonopvolger, zijn op korten afstand ten zuid-zuidwesten van Oedjoeng-moeroeng, bij de Kampong Goenong-lawak gelegen. Het is daar, dat men den grooten en kostbaren diamant van 77 karaten gevonden heeft. Wij telden er reeds ongeveer een paar honderd groeven. Het is niet vreemd, te dier plaatse drie- of vierhonderd, ja zelfs, schoon zeldzaam, duizend mannen aan het werk te vinden. Ook bij de gehuchten Oedjoeng-moeroeng, Soengi-roentai en Soengi-pinang is de hoeveelheid oude en nog bewerkt wordende mijngroeven zeer aanzienlijk, en worden er telkens nieuwe geopend. De bewoners dezer gehuchten vinden voor een groot gedeelte hun bestaan in dezen arbeid, en vele andere inlanders, uit min of meer verwijderde Kampong's, brengen met hetzelfde doel, vooral na den rijstoogst, eenige weken aldaar door. Niemand intusschen ontvangt een bepaald daggeld, maar allen arbeiden onder zekere voorwaarden, op goed geluk, en erlangen voordeelen naarmate van de edelgesteenten of het goud, dat zij vinden mogen. Die voorwaarden komen hoofdzakelijk hierop neder: alle diamanten boven de twee karaten zwaarte, moeten aan den vorstelijken eigenaar der mijngronden worden afgeleverd, en de vinder ontvangt ter vergoeding tien realen of ƒ20 voor elk karaat van zoodanig gesteente. De vorsten en hunne trawanten zijn echter bij het wegen niet zeer naauwgezet; zij nemen gaarne het gewigt wat ruim of zwaar, en betalen buitendien, bij de minste onzuiverheid of onregelmatigheid van den steen — fouten, die zij schier altijd aanwezig vinden — aanmerkelijk minder, dikwerf ter naauwernood de helft van de overeengekomen som. Van alle kleinere edelsteenen, beneden de twee karaten zwaarte, wordt de opbrengst, in twee gelijke deelen, tusschen den mijneigenaar en de mijngravers verdeeld; de eerstgemelde heeft echter, des verkiezende, het regt van het andere halve aandeel over te nemen, tegen den prijs van zeven

realen of *f* 14 het karaat. Het stofgoud, dat, benevens schilfertjes platina, gelijktijdig uit den diamantrijken grond uitgewasschen en voor eene der beste goudsoorten van geheel zuidelijk Borneo gehouden wordt, is het uitsluitende eigendom der mijnwerkers; doch de vorsten trachten het meestal tegen een prijsje in hun bezit te krijgen. Op Bandjermasin kost tegenwoordig het stofgoud *f* 50 — *f* 62 de tail. Voor geslepene diamanten, van drie of vier steenen op één karaat, betaalt men daar *f* 24 — *f* 30 per karaat; ongeslepen, kosten dezelfde steenen omtrent een derde minder. Diamanten ter meerdere zwaarte dan van twee karaten, worden natuurlijk zelden gevonden; doch kleine steentjes, waarvan 4, 6 of 10 stuk één karaat wegen, bijna dagelijks.

Het terrein, dat de onderwerpelijke diamant-groeven bevat, en onder zoodanig opschrift op onze bijzondere kaart van Martapoera staat aangeduid, is grootendeels vlak en van onderscheidene kleine rivieren doorsneden. De bovenste grondlaag bestaat uit eene licht roode en min of meer met zand vermengde kleiaarde, die geene edelgesteenten inhoudt, en afwisselend tot op eene diepte van tusschen een' en vier vademen afdaalt. Onder dezen kleigrond ligt eene zandige en steenige aardbedding, in welke, naast vele kwartskeijen en rotsstukken van syeniet, dioriet en diergelijke, het Ratoes-gebergte zamenstellende steensoorten, ook somtijds koralen en versteende zeeschelpen (Ostrea, Cardium) gevonden worden. In deze steenige bedding (*tanah batoe*), die somwijlen slechts 2 of 3 voet, doch ook wel tot een' of zelfs meer vademen dikte heeft, liggen de diamanten los verspreid, vergezeld van korreltjes en schilfertjes goud, platina, magneetijzerzand en kleine stukjes gedegen ijzer. Het zekerste kenteeken der aanwezigheid van diamanten is, volgens de mijngravers, eene soort van kleine gerolde steenen, *batoe Timahan* genaamd; ongetwijfeld oorspronkelijk een ganggesteente, waarvoor alle verschijnselen pleiten. Deze Timahan-steenen zijn zeer hard en moeijelijk met den hamer te verbrijzelen, donker bruin van kleur, met talrijke witte stippen van ijzerkies en nog een ander loodwitmetaal voorzien; hunne oppervlakte is meestal, door vele kleine

holligheden, eenigzins ruw. Zoodra de mijngravers deze kwartssteentjes aantreffen, wordt hun ijver opgewekt. De uitgedolven grond wordt alsdan zorgvuldig op hoopen gelegd, bewaakt en tegen den regen met versche looftakken bedekt. De geheele diamant-graverij komt genoegzaam op het volgende neder.

Vierkante kuilen, van 4—6 voet middellijn, worden loodregt in den grond gegraven. Ten einde het instorten te beletten, voorziet men de wanden rondsom van palen, die telkens dieper worden ingeheid, naarmate de gravers met hun werk vorderen. Bij het delven moet het water, dat gestadig in den kuil bijeenzakt en somtijds tot aan de borst staat der gravers, aanhoudend worden uitgeschept, terwijl de kleiaarde intusschen zoo lang wordt ter zijde geworpen, tot de steenige en diamanthoudende bedding aan den dag komt, welker zandachtig gruis alsdan zorgvuldig bij hoopen wordt afgezonderd; onder die bedding vindt men weder eene geelachtige kleiaarde, bij welke het verder graven gestaakt wordt. De tot beschutting der wanden strekkende palen worden vervolgens uitgehaald en de kuil met roode kleiaarde opgevuld; zóó, dat er slechts eene ondiepe kom aan den mond overblijft, ter invoering van water tot het uitwasschen van het diamant-zand. In het water dezer kom zetten zich alsdan een 10—20- of 30-tal menschen, zoo mannen als vrouwen, aan het waschwerk. Men bezigt daartoe, in de eerste plaats, waschzeven (*ajakh*) van verschillende grootte en gedaante, van bamboes- of rottingriet min of meer wijd gevlochten. Met een niet zeer diep, bakvormig mandje (*angkatan*) wordt de aarde uit de mijngroef opgehaald en naar de waschmanden overgebragt. Na alsdan, gedeeltelijk boven en gedeeltelijk onder het water, bij een vlijtig omroeren en herhaaldelijk en oplettend doorzoeken, tot twee of drie reizen, telkens door naauwere zeefmandjes, gezift en van alle grovere steenen ontdaan te zijn, word het zand (*pasir*) ten laatste, bij kleine hoeveelheden, in flaauw verdiepte, schijfvormige houten bakken [113]), gelijk elders op Borneo bij het goudwasschen in gebruik zijn, opgenomen, over den geheelen bak uitgespreid en, onder een gedurig rondslingeren in denzelven, al zoekende naar edelgesteenten, zoo lang gewasschen, tot eindelijk alleen eene geringe hoeveelheid

magneet-ijzerzand, met goud- en platina-schilfertjes vermengd, overblijft. De edelgesteenten, zij mogten klein zijn als eene groote speldekop, ontgaan het geoefende oog der wasschers niet gemakkelijk, en toch wordt menige hoeveelheid zand in den houten bak afgespoeld, zonder iets anders te hebben opgeleverd, dan misschien een weinig stofgoud en platina. Laatstgemeld metaal wordt, daar zij het niet weten te smelten, als geheel onbruikbaar, door de mijnwerkers weggeworpen en verachtelijk *mas kodokh*, d. i. kikvorschen-goud, genoemd. Naar het schijnt, is overal op Borneo het stofgoud gelijktijdig met platina aanwezig, en komt dit metaal op sommige plaatsen van het eiland, in de gruis-ophoopingen der dioriet-syeniet-vorming, even menigvuldig voor, als in Ava, waar, volgens de analyse van J. Princep [114]), het stofgoud, in gezuiverden staat, 20 procent platina bevat en tevens zeer rijk aan iridium is. Korreltjes osmium en iridium zijn door Dr. Horner ook op Borneo waargenomen; terwijl deze Natuurkundige de hoeveelheid platina, met het goud aldaar voorkomende, gemiddeld op 10 procent berekende, en aldus voor de geheele jaarlijksche opbrengst van dit metaal, 10,000 oncen meende te kunnen stellen [115]). Deze hoeveelheid, ten naastenbij een derde minder, dan die, welke in de jaren 1839 en 1840, uit het Ural-gebergte werd gewonnen, zoude ongetwijfeld allengs vermeerderen en de moeite der inzameling ruimschoots beloonen, wanneer de goud- en diamantwasschers op Borneo het platina met eenig voordeel konden afzetten en, daardoor aangemoedigd, het voortaan zorgvuldig bewaarden.

De diamant- en goudrijke diluviale beddingen van het golvende vlakland, hetwelk, van Martapoera, zich vele mijlen zuidwaarts, langs den westelijken voet van het Ratoes-gebergte uitstrekt, en in welks noordelijke helft de mijnen van Oedjoeng-moeroeng en Goenong-lawak zijn gelegen, vindt men, even als elders, ook daar min of meer hoog overdekt door jongere aardlagen van klei- en zandachtige hoedanigheid en door ijzeroxyde sterk bezwangerd en rood gekleurd. Ten noorden echter, bij Martapoera, en in sommige zuidelijke streken, wordt die roode kleiaarde afgewisseld door conglomeraten van kwarts

en bruinijzersteen, welke vaste rotsen veel overeenkomst hebben met het kwarts-conglomeraat van den Goenong Rantauw en van andere oeverhoogten langs de Doeson. Vermelding verdient hetgeen ons door den Pangeran Mangko Boemi medegedeeld en door eenen anderen geloofwaardigen berigtgever [116]) bevestigd is, aangaande het vinden van voorwerpen van menschelijke kunstvlijt en stammen van boomen, op eene aanmerkelijke diepte in den rooden kleibodem. Zoo verhaalt men, dat bij het delven van mijnen te Oedjoeng-moeroeng, ter diepte van tusschen de 2 en 3 vademen, een ijzeren anker was gevonden; een andermaal stiet men, al gravende, op een' zwaren ijzerhouten boomstam, en eens zelfs op de overblijfselen van huizen, welke voorwerpen echter allen, bij de minste aanraking, in stof uiteen vielen [117]). De kleiaarde dier streken is baarblijkelijk haar ontstaan hoofdzakelijk verschuldigd aan de ontbinding van veldsspaat en hornblende: mineraal-zelfstandigheden, welke vooral de hoofdbestanddeelen uitmaken der rotssoorten, die een gedeelte van het Ratoes-gebergte en de verschillende kleinere ketens en afzonderlijke bergen in het zuid-oostelijk gedeelte van Borneo zamenstellen; namelijk: syeniet, dioriet, gabbro en serpentijn. Aan deze plutonische gesteenten met hunne metaalrijke kwartsgangen, sluiten zich hier en daar aan: micaschiefer, graniet, zand- en kalksteenen; de beide laatsten behooren tot de groep der Jura-formatie, en hunne lagen zijn somwijlen door diorietische en porphierachtige rotsmassa's doorbroken, ten gevolge waarvan een wrijvings-conglomeraat is ontstaan, dat op sommige der oostelijke bergruggen menigvuldig gevonden wordt. Omtrent het plaatselijk voorkomen dezer verschillende rotssoorten, als ook ten opzigte der aanwezige steenkolen-beddingen, zullen wij verder in den loop van ons reisverhaal gelegenheid vinden, nog eenige aanteekeningen mede te deelen.

Van Oedjoeng-moeroeng togen wij zuid-oostelijk naar den Goenong Pamatton, welken weg wij, in drie uren tijds, te voet aflegden. Wij kwamen afwisselend over vlakten en zacht glooijende heuvelen, die meest met alang-alang begroeid waren, terwijl tusschenbeide weder eenig wild houtgewas die opene en zonnige plekken van elkander afscheidde. Schier nergens was

het land bewoond of bebouwd; maar het is rijk aan herten (Cervus russa), vooral in den omtrek van de, door eenen kleinen heuvel gekenmerkte vlakte Padang Goenong-koepang, een privaat en geliefkoosd jagtveld van den Pangeran Mangko Boemi. Niet dan in de nabijheid van den Goenong Pamatton troffen wij eenige kleine riviertjes aan, die hun water westwaarts voerden en met dat der Batang Banjoe-pamatton vereenigden. Deze rivier, die lager naar een gehucht van denzelfden naam, Soengi Silinsing word genoemd, en vervolgens in de Soengi Moloeko valt, vormt de zuidelijke grensscheiding van het gebied van den Sultan, zijnde het land bezuiden die rivier, alwaar het den naam van Tanah-lawut of Zeeland draagt [118]), in 1826, door Panembahan Adam, alleen met voorbehoud der hertenjagt, in vollen eigendom aan het Nederlandsche Gouvernement afgestaan.

De Goenong Pamatton vertoont, van de westzijde gezien, een' stomp kegelvormigen berg van 318 meters absolute hoogte [119]). Zijne benedenste helft is, behalve met hier en daar verspreid staande heesters van Melastoma Boryanum, enkel met eene soort van gras bewassen, (eene soort van Anthistiria), dat tijdens ons bezoek grootendeels verdord was, terwijl naar den top toe, in ijle groepen, kleine boomen en struiken groeijen, voornamelijk van de geslachten: Apoterium, Petunga, Spathodea, Melanthesa, Psychotria, Hedyotis en der reeds genoemde soort van Melastoma, onder welker lommer men somwijlen ook eene Nepenthes gracilis waarneemt. Overal langs de hellingen, van den voet tot op den top des bergs, steken zwarte rotsblokken van gabbro uit den grond, welk gesteente, daar en elders in de Lawut-landen, niet zelden in serpentijn en dioriet overgaat of door deze en het syeniet vervangen wordt. Al deze gesteenten bevatten veel magneetijzer, somtijds ook ijzerkies, en zijn menigvuldig van min of meer dikke kwartsaderen doortrokken, waarin nu en dan eens stipjes goud worden waargenomen. Aan den N. N. O. kant verbindt zich de Goenong Pamatton met den Boekit Besar en andere lagere bergen en heuvelen, welke, in die rigting, eene lange keten vormen. Van het oosten door het zuiden naar het westen, omgeeft den berg

Pamatton, in een' wijden halven cirkel, eene niet zeer hooge bergketen, van welke de toppen Goenong Taga en Goenong Djamboe tot de aanzienlijkste behooren. Tusschen die keten en den Pamatton stroomt, in een tamelijk vlak dal, de reeds genoemde Batang Banjoe-pamatton, welker kristalhelder water zich bruisend over de zwarte rotsen van gabbro, waaruit de bedding aldaar grootendeels bestaat, westwaarts stort. De boorden van dezen bergstroom en de zacht rijzende hellingen van de zuidelijke hoogten, zijn met zwaar geboomte en digte bosschen bedekt. Deze bosschen leverden ons eene fraaije, nieuwe soort van slank-aap (Semnopithecus frontatus), alsmede onderscheidene zeldzame vogelen, door ons vóór of na dien tijd, nooit op Borneo waargenomen. Wij hadden op den zuid-westelijken voet van den Goenong Pamatton, digt bij de gemelde rivier, een paar loofhutten laten opslaan, en vertoefden daar eenige dagen, ten einde de omstreek te kunnen leeren kennen en, zoo mogelijk, onze verzamelingen met nieuwe en zeldzame natuur-voorwerpen te vermeerderen. Die plaats lag, volgens den barometer-stand, 20,3 meters boven de oppervlakte der zee. De luchtsgesteldheid was, den 22sten October, des morgens te 6 ure, 20°7 centigraden, te 1 uur, na den middag, bij bewolkten hemel, 29°5, en te 2½ ure, bij helder en zonnig weder, 32°8 centigraden.

Van den Goenong Pamatton voeren onderscheidene voetpaden naar verschillende streken der Lawut- en Sultans-landen. Wij kozen, ter voortzetting onzer reis — den 24sten October — dat, hetwelk naar den oever der Soengi Karang-intan leidt, waar ons, bij de Kampong Apat, twee *djoekoeng's* wachtende waren, door ons van Martapoera ontboden en waarmede wij ons voorstelden, gemelde rivier tot bij den waterval Arinawe te bevaren en vervolgens langs haar naar Martapoera terug te keeren. De physische gesteldheid van het land, dat wij op den togt van den Goenong Pamatton naar de Kampong Apat doortrokken, scheen zeer weinig van die, langs den weg van Oedjoeng-moeroeng te verschillen. Ook hier waren menschelijke woningen, waterrijke spruiten en bebouwde velden schier nergens te ontdekken, en schenen de eenzame en golvende grasvlakten

alleen door herten bewoond te worden. Aan onze regterhand, zijnde de oostzijde, hadden wij eene, almede grootendeels met alang-alang begroeide, keten van kleine bergen en heuvelen, die met den kalen Goenong Batara-boeloe, nabij de Soengi Karang-intan, zamenhing. Naarmate wij het gehucht Apat naderden, begon zich ook ter westzijde van ons pad, eene heuvelreeks te vertoonen, langs welker helling wij omtrent een dertigtal herten gadesloegen.

De Soengi Karang-intan (lett. rivier der diamant-klippen) welker bedding ter hoogte van de Kampong Apat omtrent honderd voet breedte zal hebben, bevatte toen, bij het einde der drooge moeson, slechts eene betrekkelijk geringe hoeveelheid water, en hare hier en daar hellende, doch meer algemeen steil afgestorte oevers, verhieven zich doorgaans van tusschen de 15—30 voet boven den vloed. Vaste rotsen en losse blokken van gabbro, serpentijn en dioriet, somwijlen onmerkbaar in elkander overgaande, en bij welke zich op ééne plaats ook klippen van graniet voegden, waren de heerschende steensoorten, tot boven de Kampong Oedjoeng-bankal. Van daar verder opwaarts werden zij vervangen door donkergroen micaschiefer, dat, vooral in den omtrek van den Riam Arinawe, in groote massa de geheele rivierbedding inneemt. Dikke, witte kwartsaderen doorkronkelen de ruwe, scherphoekige rotsen van laatstgenoemd gesteente in alle rigtingen. Opmerkelijk zijn voorts de verschillend gekleurde kwartssteentjes, welke, naast hoeveelheden kwartszand, in de gemelde rivier worden aangetroffen, en te Bandjermasin onder den naam van *batoe Karang-intan* bekend, doch weinig geacht zijn. Onder deze gerolde steentjes vindt men er van melkwitte, grijze, bruinachtige, geelachtige, licht en donker roode, zwart- en paarsachtige kleuren, somwijlen met strepen of vlammen. Uit het zand wasschen de inlanders eenig stofgoud en somtijds ook kleine diamanten; het bevat buitendien meestal vrij veel micablaadjes en korreltjes van magneetijzer. Boven de Kampong Kembang-koening vernaauwt zich ook allengskens het rivierbed, en wordt door hoogere heuvelen bezoomd, tegen welker steile en rotsige wanden het water hier en daar onmiddellijk aanspoelt. Aan de noordzijde en ongeveer

100 meters boven den vloed verheft zich de Goenong Arinawe en vormt een der hoogste punten. Aan den voet van dien berg, bij den evenzoo genoemden Riam, is de bedding der rivier, volgens den barometer, niet meer dan 25 meters boven de oppervlakte der zee verheven. Bij dien Riam stort zich de vloed eenige voeten over zwarte rotsen van micaschiefer neder; doch de val is er zoo zacht hellend, dat ledige bootjes, gewoonlijk door middel van rottingtouwen, tegen den stroom opgetrokken, er ook met de noodige omzigtigheid weêr langs afgelaten kunnen worden. Verder opwaarts, treft men nog verscheidene Riam's aan, welke de vaart met bootjes zoozeer bemoeijelijken, dat er geene gehuchten meer, doch nog slechts enkele woningen in ladang's gevonden worden. — In den bovenloop der Soengi Karang-intan, en ook in de Batang Banjoe-pamatton, hebben wij enkele stille waterkommen opgemerkt, welke eene menigte kleine karpers (Cyprini) bevatteden. Bij het afvaren der eerstgemelde rivier bragt ons het toeval ook een' grooten haringachtigen visch (Notopterus) in handen, die kort te voren, door vier otters (vermoedelijk Lutra leptonyx) gevangen en naar den oever gesleept was. Bij onze aannadering liepen de otters het bosch in en lieten hunnen buit in de steek. De visch was zeker wel 18 of 20 ponden zwaar en gaf nog teekenen van leven, ofschoon hem reeds een groot stuk van den buik en ook een stukje van den rug waren afgescheurd. Dit was echter geen reden, om hem niet mede te nemen, en er ons een maal van te laten bereiden. Zijn vleesch was droog en, vooral langs den rug, zoo vol graten, dat zelfs de inlanders, die voor het overige niet zeer kieskeurig zijn, dat gedeelte gewoonlijk wegwerpen en alleen het vleesch van het benedenlijf eten, hetwelk, zoo als uit den gevonden visch scheen te blijken, ook de otters voor het lekkerst schijnen te houden.

De gehuchten in het hoogere gedeelte der Soengi Karang-intan, bestaan doorgaans slechts uit weinige (4, 6 of 8) armzalige huizen, van Maleischen bouwtrant, op lage steilen rustende, meestal van bamboes en met palmbladen of alang-alang gedekt. Beneden de Kampong Mandiangin nemen die gehuchten

in breedte, meer nog in lengte toe, en hebben zij een eenigzins gunstiger aanzien. Het valt evenwel in het oog hoe klein en bekrompen dikwerf het inwendige der woningen is van de Mohammedaansche inlanders aldaar, gelijkende er velen naar groote schapen- of geitenkooijen. In alle Kampong's vindt men tallooze palmen en andere vruchtboomen, die lommer en koelte om zich heen verspreiden. Benevens vele kokos-, pinang- en arenpalmen, ontwaart men nangka-, mangga-, doekoe-, djamboe-, doerian-, ramboetan-, manggis- en meer andere nuttige boomsoorten, terwijl ook verschillende pisang- en limoensoorten, de betelplant, Spaansche en zwarte peper enzv., er niet ontbreken. De volkrijke Kampong Soengi-alang, uit omtrent 25 huizen bestaande, ligt grootendeels aan den linker oever. Van het oude, vermaarde dorp Karang-intan, dat zich ver benedenwaarts langs de beide rivierkanten uitstrekt en ruim 100 huizen telt, staat het voornaamste gedeelte, met de woningen en begraafplaats der Mohammedaansche heerschers, aan de regter zijde. Deze vorstelijke begraafplaats biedt niets opmerkenswaardig aan. Zij beslaat een vierkant, door een houten hek omgeven, binnen hetwelk de graven open en vrij, naast elkander gelegen zijn. Ieder graf is rondsom met eene lat afgezet en van boven digt met kleine keisteentjes belegd, terwijl enkele slechts, aan het hoofd- en voeteneinde, van een' grooten gehouwen steen zijn voorzien. Wij hebben reeds gelegenheid gehad aan te merken (bl. 157), dat al de Mohammedaansche regenten van Bandjermasin, met uitzondering van de drie eersten, hier ter aarde zijn besteld. Niet ver ten noorden der begraafplaats ziet men, binnen eene palissadéring, onderscheidene bouwvallige huizen van Panembahan Solêman en andere overledene vorsten; en nog een eind weegs verder prijkt, op eene zacht glooijende grasvlakte, het lusthuis met de daartoe behoorende bijgebouwen van Sultan Adam. Een Pangeran, welke met eene zuster van den tegenwoordigen Sultan is gehuwd, en te Karang-intan verblijf houdt, ten einde, zoo als deze prins ons zeide, „op de vorstelijke graven te passen," deelde ons de aangename tijding mede, dat de Sultan zich daags te voren naar Martaraman had begeven, met het doel om daar herten te jagen. Wij meenden ons de

gunstige gelegenheid, om zulk eene jagt eens bij te wonen, ten nutte te moeten maken, en besloten daarom onze reis, den volgenden ochtend, tot Martaraman voort te zetten. Alvorens echter tot het verhaal van den togt derwaarts over te gaan, zullen wij een paar woorden zeggen over de gesteldheid van den grond langs de Soengi Karang-intan, van de Kampong Apat afwaarts.

Naarmate men van dat gehucht de rivier afzakt, verdwijnt de dioriet-formatie langzamerhand meer en meer, en vindt men er, beneden de Kampong Bakong, geene vaste rotsen meer van. Daarentegen neemt men in de nabijheid van den heuvel Djawok, klippen van een grofkorrelig zandsteen waar; en iets lager, bij de Kampong Soengi-alang, aan de regteroeverzijde, vooruitstekende lagen van een wit en fijnkorrelig zandsteen. Naast dit zandsteen treedt eene bank van bitumineus hout, de lengte hebbende van ongeveer 60 voeten en uit duidelijk te onderscheiden boomstammen zamengesteld, open te voorschijn. Zoowel deze bruinkoolachtige bank, welke schuins naar het water helt, als ook de zandsteenrotsen, worden door eene, omtrent drie voet dikke bedding van een, veel ijzeroxyde inhoudend, kwartsconglomeraat overdekt, en dit conglomeraat vervolgens weder door de teelaarde, ter dikte van bijna twaalf voeten. In de rivierbedding op die hoogte, zijn ook stukken bruinkool en thonsteen geenszins zeldzaam. Voor het overige zijn de oevers der Soengi Karang-itan, langs het grootste gedeelte van haren, door ons bevaren loop, vlak, en deze gesteldheid neemt, in de benedenste helft, meer en meer in uitgebreidheid toe. De grond is overal zeer vruchtbaar en voor alle Indische tuin- en veldgewassen ter aanplanting geschikt. — Bij eene zandbank in de rivier, tusschen de gehuchten Mandiangin en Bakong, troffen wij zeven mannen en vrouwen aan, die zich met goudwasschen onledig hielden. Elk hunner had een groot houten waschbord (*lingganan*) voor zich, waarop kleine hoeveelheden zand, al draaijende werden uitgewasschen.

In den vroegen morgen van den 26sten October, aanvaardden wij den togt naar Mataraman of Martaraman, gelijk wij dien naam verschillend hebben hooren uitspreken. Van de Kampong

Karang-itan afwaarts, waren schier onafgebroken, nu eens de regter, dan weder de linker, soms ook beide de oevers, met bamboezen huizen en vruchtboomen bezoomd, zoodat de onderscheidene dorpen als ineen liepen en er naauwelijks eenige afscheiding was op te merken. Daar, waar de Soengi Karang-intan zich met de Soengi Martapoera vereenigt, vormt deze laatste eene groote zuidelijke bogt, welke door een gegraven kanaal is bekort, dat onder den fraai klinkenden naam van Antassan Istanboel of Istamboel bekend is. Wanneer de inboorlingen uit de Soengi Martapoera opvaren en hare vereeniging met de Soengi Karang-intan bereiken, duiden zij de laatste veelal met den naam Soengi Riam-kanan (rivier der regter watervallen), en de Soengi Martapoera, met dien van Soengi Riam-kiwa (rivier der linker watervallen) aan; verder opwaarts draagt deze buitendien den naam Soengi Batoe-api (rivier der brandende steenen, d. i. steenkolen).

De vaart langs de Soengi Martapoera tot Martaraman gaat minder langzaam, doordien de regter oever van een doorloopend voetpad is voorzien, en de praauwen derhalve aan de lijn kunnen worden voortgetrokken. De boorden der rivier zijn vlak en verhieven zich destijds, bij lagen waterstand, afwisselend van 15, 20—30 voeten boven den vloed. Zij zijn vrij sterk bewoond, vooral de regter zijde. De hoeveelheid vruchtboomen, en in het bijzonder die der palmen, is buitengewoon aanzienlijk. In de groote Kampong Djatti, het eerste dorp, dat wij in de Soengi Martapoera aandeden, was het juist markt, die digt aan den oeverkant gehouden werd. Er lagen daar zeer vele *djoekoeng's* en andere ijzerhouten praauwtjes (*prahoe kajoe besi*) in de rivier, en de marktplaats wemelde van menschen, het meest vrouwen, door welke allerlei voortbrengselen van het land en andere goederen te koop waren uitgelegd of verhandeld werden. Gedroogd hertenvleesch (*dinding Mindjangan*) was er rijkelijk voorhanden.

De bejaarde vrouwen toonden zich meestal zeer vrijmoedig en spraakzaam jegens ons; de jonge meisjes echter schuchter en bedeesd. Wij zagen er velen van middelmatige grootte en van eene slanke en welgevormde gestalte; doch hare gelaats-

trekken waren meestal grof en onbevallig. In hare kleeding en de wijze hoe zij haar lang en fraai git zwart hair opsteken wijken zij niet veel van die der Maleische en Javaansche vrouwen af. Vele dragen een kort, wijd en van voren gesloten baaitje, van wit of met indigo blaauw geverfd katoenen lijnwaad, en eene blaauw- of rood-gestreepte sarong. De Banjeresche mannen snijden hun hair dikwerf af en binden eenen bonten zakdoek om het hoofd. Hunne overige kleedingstukken bestaan voornamelijk in baaitjes en broeken, meestal van eene tamelijke grove, door de vrouwen geweven stof, met roode of blaauwe strepen; somwijlen ook in witte baaitjes. De broeken zijn eenigzins wijder, dan die der Javanen, en worden insgelijks, boven de heupen, met eene koord, die door eene lis gaat, opgehouden. De wapenen der Banjerezen, in klewang's, krissen en lansen bestaande, hebben meer overeenkomst met die der Makassaren en Boeginezen, dan met die der Javanen. Vraagt men eindelijk naar de geaardheid dezer Mohammedaansche inlanders, dan moeten wij bekennen, dat zij in welwillendheid en naarstigheid bij hunne Heidensche landgenooten, de Dajakkers, verre achterstaan. Zij achten zich, als het ware, van een beter allooi, en die streelende gedachte geeft steun en voedsel aan hunne natuurlijke traag- en vadzigheid. — Doch, vatten wij den draad van ons reisverhaal weder op. — Niet ver boven de, van 80 tot 90 huizen en ruim 450 zielen tellende, Kampong Djatti ligt, aan dezelfde oeverzijde der Soengi Martapoera, het bijkans even groote dorp Loktoengol, terwijl boven dit dorp, op min of meer verwijderde afstanden van elkander, de kleinere Kampong's: Lokkambat, Danau-salak, Madang-talo, Bohan, Atani, Martaraman, Martalaga, Loktjantong, en nog een aantal andere gelegen zijn. In het hooger gedeelte van haren loop is de Soengi Martapoera of eigenlijk Soengi Batoeapi, gelijk zij daar heet, gedurende de oost-moeson, en vooral ook wegens onderscheidene Riam's, onbevaarbaar; deze natuurlijke beletselen verminderen zeer de waarde der uitgestrekte bruinkolen-beddingen, welke, op den afstand van drie of vier dagreizen ten noord-oosten van Martaraman, door die rivier tevens doorsneden worden. Het is daar, dat onze Regering sedert eenige jaren,

onder de leiding van deskundigen, mijnen heeft doen ontginnen. De kolen zijn er in verbazende hoeveelheid voorhanden en door het geheele heuvelland verspeid. Hunne vorming dagteekent uit verschillende tijdperken, doch overschrijdt in oudheid niet de tertiaire formaties. De benedenste lagen, wier goede hoedanigheid proefondervindelijk is bewezen, hebben onder den druk van zandsteenen, klei en kalksteenen de deugd en digtheid van oude kolen verkregen, en vertoonen schier geen spoor van eene vezelige zamenstelling. Bij de hooger liggende kolen, die meestal met lagen van zand en gerolde steenen afwisselen, is echter dikwerf de houtstructuur duidelijk te onderscheiden. Sommige kolen-beddingen hebben eene dikte van omtrent 50 voet; bij andere wisselt zij van tusschen de 20 en 5 voeten af. In de oudste bruinkolen-beddingen neemt men niet zelden dunne lagen van schieferthon waar, waarin thonige sphaerosiderieten zijn besloten, terwijl in de meer houtachtige diluviaalkool dikwijls de thonige bruin ijzersteen in knolvormige klompen voorkomt, vooral menigvuldig in de tusschenlagen van zand klei en gerolde steenen. Van de kolen-, zoowel als van de zandsteen- en naburige kalksteen-lagen, verschilt de hoek harer helling van 50—90 graden, en hare rigting is N. W. en N. t. W. [119]). Zand- en kalksteenen, uit de middelste afdeeling der secondaire bergformatie, stellen hoofdzakelijk de hoogten langs den bovenloop der Soengi Martapoera zamen. Bij Martaraman bevat het bed dezer rivier vele ruwe klippen van koraalkalk, die gedeeltelijk boven den waterspiegel uitsteken. Zij vertoonen van buiten vooral soorten van de geslachten Astrea en Meandrina, op de nog levende gelijkende, terwijl die rotsen naar binnen toe, uit een wit en vast of fijnkorrelig kalksteen bestaan.

Van het gehucht Martaraman, dat volgens barometer-meting, slechts 6,5 meters boven het zeevlak is gelegen, vindt men, behalve de op onze kaart aangeteekende, ook voetpaden oostwaarts over het Ratoes-gebergte naar Goesan en Pagattan, en zuidwaarts naar de hoogere gedeelten der Nagara-rivier en naar die van Pasir. De omstreken van Martaraman zijn, zoo ver men zien kan, vlak. De Sultan heeft daar eene soort van

lusthuis, gelijk ook te Martalaga, hetwelk hij echter zelden bezoekt. Te Martaraman vertoeft hij gewoonlijk om de twee of drie maanden een paar weken, voornamelijk ten einde zich met de hertenjagt te vermaken. Niet ver van zijn bamboezen woonhuis staat dat van een' zijner zonen, Pangeran Noeh, een' gedienstig, spraakzaam' en baarblijkelijk met een gezond verstand begaafd' man, door wiens goedheid ons dadelijk na onze aankomst, een nachtverblijf werd aangewezen. Vergezeld van dezen prins, gingen wij tegen den avond den Sultan begroeten, die ons, gelijk altijd, minzaam ontving en tegen den volgenden ochtend tot het bijwonen eener jagtpartij uitnoodigde. Deze jagt had op den afstand van omtrent *één* uur gaans ten zuiden van Martaraman plaats, op eene groote, met alang-alang en enkele verspreide struiken en kleine boomen van Melastomae en Emblica officinalis begroeide vlakte. De westzijde van ons jagtveld was met middelmatig hoog bosch bezoomd, uit hetwelk eene menigte inlanders, door een luid geschreeuw en het slaan met stokken, het wild opjoeg en naar buiten dreef. Digt langs den kant van dat bosch was een lang en van achteren gesloten perk (*pamiling*) aangelegd van hooge palen, waar de herten inliepen, gevangen en vervolgens door de vrouwen van den vorst met zijden koorden gestrikt werden. Op die wijze verkrijgt men soms 40 of 50 herten te gelijk. Op geringen afstand buiten het besloten perk en het bosch, waren, onder elkander, twee lange, met jonge bladeren van den Arenpalm behangene lijnen gespannen, welke, door den wind bewogen, het wild afschrikten en weder boschwaarts joegen, zoodat het alsdan in de *pamiling* liep, waarna de deur van dit perk werd gesloten. Die herten echter, welke over de lijnen heen sprongen en langs de vlakte poogden te ontvlugten, werden door jagers te paard achtervolgd en, op de wijze van den in Zuid-Amerika gebruikelijken *lazo*, door middel van een' strik gevangen. Schietgeweer, lansen noch houwers, gelijk op Java, worden daarbij gebezigd. De jagers zijn zonder zadel of stijgbeugels te paard gezeten en hebben noch baadjes, noch zelfs eene broek aan, maar alleen een *kain pandjang* om het midden geslagen. Eene vierkante beteldoos (*tepa*) met rood, geel of wel groen laken

overtrokken, hadden vele hunner aan eenen band over den schouder hangen. [120]). De vangstrik is aan den toom des paards bevestigd en wordt, met behulp van een' langen en dunnen bamboesstok, van 8—9 Rijnl. voet, dien de jager in zijne regterhand houdt en aan welks vooreind, tusschen eene spleet, de strik is vastgeklemd en opengezet, in vollen ren het vlugtende dier om den hals geworpen. De strik zelf heeft gewoonlijk de dikte van eene ganzen- of zwanenschacht en is òf van zijde òf uit boombast (vooral van Paritium) gevlochten. Zoodra een hert in den strik zit en door den ruk van het plotseling stilstaande paard is ter aarde gestort, stijgt de jager af, kapt met zijn jagtmes eerst de groote pees der achterpooten van het hijgende en spartelende dier door, en snijdt het vervolgens, onder het prevelen van eenige vrome woorden, de keel af. Er werden op den dag van onzen jagttogt, 21 herten (Cervus russa) en 1 *Kidang* (Cervus muntjac) gevangen; doch bij groote jagten en in streken, waar er in langen tijd geene hebben plaats gehad, gebeurt het wel eens, dat de buit binnen twee of drie dagen niet minder dan 600—800 herten bedraagt. De jagt op deze dieren is voor de Bandjeresche grooten niet alleen eene aangename uitspanning, maar tevens eene bron van inkomsten, doordien het gedroogde vleesch, de horens en pooten, gedeeltelijk naar Java of andere eilanden van den Indischen Archipel, en gedeeltelijk regtstreeks naar China worden uitgevoerd. — Naauwelijks te Martaraman teruggekeerd, zond ons de Sultan twee herten ten geschenke, waarvan wij er, op onze beurt, een van aan Pangeran Noeh aanboden. Het andere lieten wij naar onze *djoekoeng* brengen, en zakten toen, na den middag, in vier uren tijds, de rivier af naar Martapoera. Even beneden de vereeniging der rivier van dien naam met de Soengi Karangintan, ligt de volkrijke Kampong Bintjaran en, nog iets lager, de Kampong Tambak-andjer. Aan het beneden-einde van dit dorp, op den regter oever, staan eenige bamboezen huizen, tot kazernen voor de lijfwacht van den Sultan strekkende, en niet ver daarachter is een huis van Zijne Hoogheid gelegen. De Kampong Toengoelirang kan eigenlijk als het oostelijk uiteinde van Martapoera worden beschouwd, aan welke hoofdplaats zich

Toengoelirang onmerkbaar aansluit. Schier langs den geheelen loop der rivier, namelijk van beneden Martaraman, waar de kalkrotsen eindigen, tot digt bij Toengoelirang, vertoont hare bedding een' lossen grond van leemige aarde en hier en daar eenig zand met gerolde kwarts- en andere steenen. Bij Toengoelirang tot beneden den Kraton van den Sultan, bestaat daarentegen de bodem der rivier uit rotsen van het reeds genoemde kwarts-conglomeraat. — Het verdient melding, dat een weinig beneden de Kampong Kajoe-tangi, bij het gehucht Amboeloeng, zich een groote, breedgetakte vijgenboom (Ficus benjamina) bevindt, *pohon Djinga* geheeten, aan welken het bijgeloof eene groote vermaardheid heeft geschonken, daar de overlevering wil, dat telkens, wanneer hem een tak ontvalt, ook een lid van de vorstelijke familie ten grave zal dalen: is zoodanig takje aan het onderste gedeelte des booms afgeknakt, dan kondigt zulks den dood aan van eenen prins of prinses; ontvalt het daarentegen aan het bovenste gedeelte of den top, dan is er ontwijfelbaar het leven van den Panembahan mede gemoeid.

Den 7den November trokken wij van Martapoera, over de diamant- en goudrijke streek van Oedjoeng-moeroeng en Goenong-lawak, naar Banjoewirang, en den volgenden dag van daar verder zuidwaarts, naar Poeloe-lampej in de Laoet-landen. Wij namen ditmaal onzen weg over de rijke jagtvelden: Kaliwoengoe, Padang Sela en anderen van den Pangeran Mangko Boemi, welke omtrent een uur gaans van Martapoera gelegen zijn. Onderscheidene oude *pamiling's* of afgesloten perken tot het vangen van herten, stonden hier en daar, langs de boschkanten, door welke de golvende grasvlakten van elkander werden afgescheiden. Tusschen het alang-alang dezer vlakten groeiden dun en schier bij uitzondering Malaka-boomen (Emblica officinalis), die door hunne kleine, schrale en fletse bladeren genoegzame bewijzen opleverden van den waterarmen grond en der verschroeijende hitte, welke deze opene en zonnige oorden op het midden van den dag te verduren hebben. Toen wij ons in de nabijheid van Oedjoeng-moeroeng bevonden, zagen wij, bij een' helderen dampkring, duidelijk, doch verre in het

Z. Z. O., eenige hooge bergtoppen, welke onze gidsen verklaarden, die van den Goenong Sakoembang en Goenong Kamokoes te wezen. Te Oedjoeng-moeroeng was het aantal mijngravers, sedert ons eerste bezoek, aanmerkelijk vermeerderd, en waren er vijf nieuwe groeven geopend, in ieder van welke 12—16 menschen arbeidden. Twee of drie dezer lieden stonden beneden in den kuil, dolven en schepten den grond en het onophoudelijk toevloeijende water, in kleine emmertjes, welke zij aan eenige boven hen, op eene houten stelling in den kuil zittende mannen toereikten, die ze vervolgens aan de op den rand des kuils staande werklieden ter lediging overgaven. De kuilen hadden alle tusschen de 4 en 5 voet middellijn, en sommige waren reeds 30—36 voeten diep. In deze was men juist bezig aan het uitdelven van de *tanah batoe* of *pasir* (steengrond of zand); in eenen der kuilen scheen deze diamant-, goud- en platinarijke, steenige bedding haar einde te hebben bereikt en vonden de mijngravers alreeds de *pendukan* [121]), gelijk door hen de onvruchtbare, geel- of grijsachtige kleiaarde, beneden de steenige bedding, wordt genoemd. Het is wel te verwonderen, dat die lieden bij hun werk niet meer door ziekten worden aangetast, vermits zoowel zij, welke zich bezig houden met het uitwasschen van den grond, als diegenen, welke beneden in de kuilen arbeiden, soms halve dagen lang, tot aan de borst in het water staan en hun naakt ligchaam vaak geheel met modder overdekt is. De kleine riviertjes, welke die streek doorkronkelen en het noodige water tot het mijnwerk opleveren, stroomen weldra, onder den naam van Soengi Bankal, in de Batang Banjoe-pamatton of Soengi Silinsing te zamen. Te Goenong-lawak stond een gedeelte van het mijn-terrein onder water, ten gevolge van het doorbreken van eenige dammen en de sterke regens, welke weinige dagen te voren gevallen waren. Op geringen afstand ten zuiden van Goenong-lawak, verrijzen eenige zacht glooijende heuvelen, die echter weldra weder in een geheel vlak land uitloopen. Te Banjoewirang overnachtten wij in de woning van den Pembakal; dit huis stond digt aan de linker zijde der Banjoe-pamatton; de overigen lagen verspreid in eene moerassige

vlakte, met zwarte wateren, waaraan dat gehucht zijnen naam ontleent [122]).

De landstreek, welke wij op den weg van Banjoewirang naar Poeloe-lampej doortrokken, was eentoonig en slecht bewoond. Aanvankelijk togen wij, gedurende een paar uren, niet dan over heete en onvruchtbare alang-alang vlakten, tusschen welke hier en daar boschgroepen, als zoo vele oases, oprezen. Steenklompen van het vroeger beschrevene kwarts-conglomeraat, staken niet zelden boven den grond uit. Nabij het gehucht Oedjong zagen wij de eerste plantaadjes van zwarte peper: eene kultuur welke in vorige tijden zulk eene aanmerkelijke uitbreiding in de Laoet-landen verkregen had, doch, bij gemis van aanmoediging, allengs geheel was in verval geraakt en eerst sedert weinige jaren wederom eenigzins is toegenomen. Nog tijdens de regering van Panembahan Soleman zouden alleen de omstreken van Palaihari jaarlijks 6000—8000 pikols peper opgeleverd hebben. Ook bij den kleinen berg Kramian werd toen veel peper gebouwd, en de Sultan betaalde dikwerf, bij gebrek aan geld, ter naauwernood *f* 1 per pikol [123]). Benevens peper, telen de bewoners der gehuchten Oedjong, Pangatoengan en Telok-poelantan, die allen niet ver van elkander verwijderd liggen, ook rijst, bataten, suikerriet enzv. en koken zij bruine suiker uit het zoete sap van den arenpalm. Deze boomsoort en de kokospalm groeit daar in menigte rondom de huizen, welke meest van kadjang en met alang-alang gedekt zijn. Bij de Kampong Patipati wordt de grond drassig en behoudt hij deze gesteltenis over eene groote uitgestrektheid. Deze moerassige, schier alleen met gras en riet begroeide landstreek, welke door onderscheidene rivieren, waaronder de Soengi Moloeko, doorsneden wordt, draagt den naam van Padang Banjoe (water-vlakte). Aan haren zuid-westkant ligt de Kampong Poeloe-lampej. Het was daar, dat de Heer Hare, in 1812, eene Javaansche volkplanting wilde stichten (zie bl. 142). Op den top eener kleine hoogte zagen wij nog de overblijfselen van zijn planken woonhuis, en aan de helling van eenen anderen, daar tegenover liggenden heuvel, wees men ons de plaats, waar hij eene sterkte en een gemetseld kruidmagazijn had doen bouwen. Na Borneo

verlaten te hebben, vestigde zich de Heer Hare met zijne inlandsche volgelingen, zoo mannen, vrouwen als kinderen, op de Kokos- of Keeling-eilanden, bijna 150 geogr. mijlen ten Z. W. van Straat-Sunda en buiten alle Europeesch beheer gelegen [124]; doch zijn wispelturig en willekeurig karakter waren oorzaak, dat hij ook op die eenzame plek, te midden van de Oceaan, niet lang rustig en vreedzaam leven kon. — Eenige jaren vóór ons bezoek van Poeloe-lampej was, door eene vereeniging van een paar Chinezen, eenen Arabier en den Pangeran Mangko Boemi, aldaar een suikerplantaadje met eene fabriek aangelegd, welke onderneming destijds door den deelhebbenden Arabier bestuurd werd. Het riet werd er door Dajaksche pandelingen en vrije inlanders uit de omstreek geplant, en tegen den prijs van *f* 2 de 100 bossen of 600 stokken, eerste soort, aan de fabriek afgeleverd. Van 480—500 zoodanige stokken, verzekerde ons de Arabier, maakte hij gewoonlijk *één* pikol suiker, terwijl men in de suikerfabrieken op Java, door elkander 1000 stokken voor *één* pikol berekent noodig te hebben. Onze baromemeter stond bij Poeloe-lampej even hoog, als aan het zeestrand, en de thermometer teekende te 1 ure na den middag, bij helderen hemel, 30 centigraden.

Na een paar dagen oponthoud gingen wij, den 12^{den} November, op reis naar den Goenong Sakoembang. Het voetpad, dat wij volgden, liep bezuiden om den kleinen berg Panti en over de gehuchten Tamboerong, Poeloe-nangka, Bilimbing en Habalang. In de nabijheid van den Goenong Panti, waar het land heuvelachtig werd, vertoonde zich weder een fijnkorrelig, blaauwachtig graauw dioriet gesteente of gabbro, van hetwelk, langs de zacht glooijende hellingen der hoogten of heuvels (*Moengoe's*), die wij overtrokken, dikwerf blokken uit den grond staken, en waar de beddingen der kleine rivieren, welke van den Goenong Panti afkwamen en zuidelijk stroomden, met gerolde stukken als bezaaid lagen. Het vlakke en golvende land was voor het overige ook daar in het oog loopend dor en voornamelijk met alang-alang bewassen; alleen in de kleine tusschenliggende dalen, waar gewoonlijk eene waterbeek murmelde, groeiden boomen en struiken van wild hout. Langs de hellingen

van den Goenong Panti en van andere soortgelijke heuvelen en kleine bergen in den omtrek, zag men hier en daar ladangs, in welke vele half verbrande boomstronken ten bewijze verstrekten der vroegere aanwezigheid van bosschen. Eenzaam lagen op die kale plekken gronds de armoedige huizen of hutten der eigenaren. Geheel anders was de indruk, dien het hooge gebergte op ons maakte, dat zich aan den oostelijken gezigteinder verhief en eene ruwe, digt met bosch bedekte keten vormde, boven welker rug nog enkele puntige toppen uitstaken. Aan den oostkant van den Goenong Panti verdween de diorietformatie, en namen wij zeer menigvuldig kwartskeijen in de kleine valleijen waar, terwijl een weinig verder, aan den voet van den kleinen berg Langaras, gerolde steenen van graniet en micaschiefer in de rivierbedden niet zeldzaam waren. Voorbij Tamboerong, waar wij slechts een enkel verlaten huis aantroffen, in hetwelk wij nachtverblijf hielden, terwijl wij den volgenden ochtend onze reis verder voortzetteden, liep de weg eene wijle door hoog bosch, en voorts afwisselend over eene golvende landstreek, van eene roode, sterk met kwartszand en kwartskeijen gemengde kleiaarde; slechts nu en dan vertoonnen zich klipsteenen van grabbo, serpentijn of dioriet. Woningen en bebouwde stukken gronds waren zeldzame verschijnselen. Naarmate wij digter bij het groote gebergte kwamen, verkreeg echter het land een vruchtbaarder aanzien, waartoe vooral de ruimere hoeveelheid water zeer veel bijdroeg.

De geheele streek, van den kleinen Goenong Pànti tot aan de hooge bergen Sakoembang en Kamokoes, behoort tot het rivier-gebied van de Soengi Taboeniauw, die aan de westkust der Tanah-laoet in zee uitstroomt. In de bovenste helft van dat rivier-gebied, in eenen omtrek van ruim 4 vierkante geographische mijlen, of van Tamboerong en Poeloe-nangka zuidwaarts tot Palaihari, en oostwaarts tot Betjandjang, aan den voet van den Goenong Sakoembang, wordt op vele plaatsen, door Chinezen en inlanders, naar goud gezocht, en vindt men verscheidene groote goudwasscherijen. Schier overal, waar men de roode, zandige en vele kleine kwartssteentjes bevattende kleiaarde aantreft, werden ook mijngroeven en somtijds water-

leidingen aangelegd. Langs den weg van Tamboerong tot Poeloe-nangka alleen, zijn door ons meer dan 80 oude groeven geteld. De meesten waren eenigzins langwerpig vierkant, hadden 3—4 voet middellijn en tusschen de 6—12 voet diepte, en liepen dikwerf, van onderen, in eenen 4, 6 of 8 voet langen, waterpassen gang (*selongang*) door de goudvoerende bedding van gerolde kwartssteenen, voort. Niet ver bewesten Poeloe-nangka troffen wij vier Chinezen met negen Dajaksche werklieden aan, die zich aldaar sedert drie jaren, voor rekening van den Kapitein-Chinees te Bandjermasin met goudwasschen hadden bezig gehouden. Er waren tot dat einde door hen onderscheidene diepe sloten en hooge dijken, ter vergaring van eene genoegzame hoeveelheid water, aangelegd. Bij deze, meer in het groot en naar zekere bergbouwkundige regelen bewerkstelligde goudwasschingen, wordt de bovenste, aan metaal arme kleilaag, bij groote, halfcirkelvormige plekken, eenvoudig door waterstroomen afgespoeld, en de aldus kunstmatig ontbloote, goudrijke zandgrond, aan de benedeneinden der waterleidingen, met behulp van rottingmandjes (*ajakh*) en houten schotels (*doelang* of *linggasan*), gezift en uitgewasschen. De bovenste, door ijzerroest rood gekleurde kleilaag, waarin niet zelden groote hoekige blokken van serpentijn of dioriet worden gevonden, is gewoonlijk 5—8 of 10 voeten dik, terwijl de onder haar liggende, losse, steenige bedding, welke voornamelijk uit gerolde kwartssteenen en stukken serpentijn is zamengesteld en, benevens korreltjes en schilfertjes van goud, ook eenig platina en veel magneetijzerzand bevat, nu eens de dikte heeft van 2 of 3 voeten, maar ook somtijds slechts van 8 of 10 duimen Rijnl. [125]). Onder dit metaalrijke diluvium treft men somwijlen vaste rotsen van serpentijn aan, doch menigvuldiger eene nagenoeg steenlooze leemachtige aarde. Dezelfde geologische verschijnselen neemt men tot op de hoogte van omtrent 500 voet boven het zeevlak, langs de westelijke helling van den Goenong Sakoembang waar. Serpentijn, dioriet en syeniet, welke rotssoorten ook elders elkander dikwerf vergezellen, en door de verandering en menging van hare zamenstellende deelen, nu en dan onmerkbaar in elkander overgaan, worden, bij afwisseling, tot op den 967 meters hoogen top van

gemelden berg waargenomen. — Op den weg van Poeloenangka naar de Kampong Bilimbing, vonden wij wederom twee Chinezen, welke daar sedert 2 jaren woonden, en zich gedurende de west-moeson met goudwasschen, en in het drooge saizoen met het bebouwen van ladang's bezig houden. In de voorafgegane west-moeson hadden zij, volgens hun zeggen, slechts 5 tailen goud gevonden: daar echter de Chinezen van het, door hen in de Laoet-landen gedolven stofgoud, het tiende gedeelte, bij wijze van patentregt, aan het Gouvernement moeten ten beste geven, is het wel te vooronderstellen, dat zij het wezentlijke bedrag hunner vondst steeds zooveel mogelijk zullen trachten te verkleinen en te verduisteren, ten einde zich aan die belasting te onttrekken. Doch de voormelde hoeveelheid als maatstaf aannemende, dan zoude een mijngraver, naar het Chinesche stelsel van goudwassching, door elkander 5—6 tailen stofgoud in het jaar kunnen winnen, hetgeen, na aftrek der lands-belasting, berekend tegen *f* 60 de tail [126]), eene zuivere winst van omtrent *f* 300 per hoofd aanwijst. Het aantal goudgravende Chinezen en Dajakkers, welke laatsten alleen voor vast loon, zijnde 8—10 gulden in de maand, voor de eerste werken, wordt tegenwoordig in die streken van Borneo op ongeveer 200 koppen begroot.

Te Habalang namen wij onzen intrek in een klein en luchtig huisje van boomschors, dat op twaalf voet hooge stijlen rustte en eenzaam in eene ladang, digt bij een riviertje, gelegen was. De Mohammedaansche eigenaar stelde ons de voorste helft — een vertrekje van 6 voet lengte, 7 voet breedte en omtrent even zooveel hoogte — tegen een geldelijke vergoeding, gedurende ons verblijf aldaar, gaarne ter beschikking. Het achterste vertrek bevatte een paar manden vol rijst, onderscheidene ledige draagkorven en houten schotels tot het goudwasschen bestemd, twee of drie bijlen en kapmessen, en eenige oude kleedingstukken. In de nabijheid van het huis groeiden struiken Spaansche peper, bananen, suikerriet, pompoenen, bataten en meer andere tuin- en veldgewassen. Rondom het veld zag men niet dan hoog bosch. Onze barometer gaf aan dat oord eene hoogte van 60 meters boven de zee. Tegen den avond onzer aankomst,

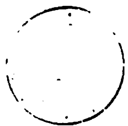
hoorden wij daar voor het eerst de sterke stem van Argus giganteus, welken vogel de Bandjerezen *Haroewe* of *Haroeë* noemen, terwijl hij bij de Maleijers op Sumatra, in nabootsing van zijn eigenaardig stemgeluid, onder den naam van *Koewau* bekend is. Den volgenden ochtend, reeds voor zonsopgang, vernamen wij ook het ver galmende geschreeuw van Hylobates concolor en van twee soorten van groote neushoornvogel (Buceros galeatus en rhinoceros): geluiden, die ons herinnerden, dat wij ons in de nabijheid van groote bergen en hooge bosschen bevonden.

Den 14den November bestegen wij den Goenong Sakoembang, voornamelijk met het doel om zijne hoogte met den barometer te meten, en aldus eenen maatstaf te erlangen tot het bepalen der gemiddelde hoogte van het Ratoes-gebergte. Wij gingen aanvankelijk langs den kleinen bergstroom Habalang, dien wij meermalen moesten doorwaden, alswanneer wij aan de goudgroeven van Betjandjang of Batoe-betjandjang kwamen, waar, op eene vrije plek, een tiental ellendige hutten van boomschors stonden, aan welke toch de naam van Kampong werd gegeven, en die aan de tijdelijk daar vertoevende mijngravers tot slaapplaatsen verstrekken. Reeds op den weg derwaarts merkten wij, langs den loop der Soengi Habalang, eene menigte oude mijngroeven op; doch bij de Kampong Betjandjang was de grond aan weêrskanten van genoemd riviertje, als eene zeef met gaten doorboord. De groeven waren vierkant, 2—3 voeten wijd en 8—9 voeten diep. Vele waren gedeeltelijk ingestort; sommige half met water gevuld; doch enkele nieuweren tot op den bodem gaaf, en in deze zag men dikwerf groote bolronde blokken en ook hoekige rotsen van serpentijn langs de wanden uitsteken. Er waren toen drie jaren vervloden, sedert de eerste groeven op die plaats werden geopend, en omstreeks een jaar later had men den grond al hooger, langs de boorden der Soengi Habalang en Soengi Tantoi, met hetzelfde oogmerk onderzocht, en vooral langs het laatstgenoemd riviertje zeer rijk aan goud bevonden. Dit riviertje kronkelt door een diep dal, binnen hetwelk de hoogste mijngroeven toen, volgens barometer-meting, 150 meters boven de oppervlakte der zee lagen. Ook daar vertoonden zich

in het bosch geopende plekken en stond een tiental hutten, uit boomschors, boomtakken en half verdord loof zamengesteld. Wij vonden er een aantal oude menschen, vooral vrouwen, welke zich met het goudwasschen onledig hielden, terwijl eenige jongere mannen, uit de diepte der gedolven kuilen, het goudrijke zand ophaalden. In dit zand (*pasir*) komen, met kwartssteenen van verschillende grootte, gedaante en mineralogische hoedanigheid, en stukken serpentijn, ook zulke van syeniet voor, die echter in de bovenste, onvruchtbare laag menigvuldiger zijn, en van welke rotssoort buitendien eene menigte gerolde brokken, te gelijk met stukken dioriet en kwarts, in de Soengi Tantoi gevonden worden. De goudvoerende bedding schijnt voor het overige op den serpentijn te rusten, van welk gesteente, langs de oeverhellingen der Soengi Tantoi en van andere kleine rivieren in den omtrek, vele zware blokken en vaste rotsen waargenomen worden. De bovenste, metaal-arme aardlaag reikt tot op eene diepte van 9—15 voet en meer; de dikte der bedding van het goudrijke zand wisselt gewoonlijk van een' halven tot een' geheelen voet af; zelden is zij veel dikker. Aangezien deze bedding weleens tot op eene loodregte diepte van 20—24 voeten wordt bewerkt, gebeurt het ook dikwerf, dat in zoodanige kuilen onderaardsche gangen, ter lengte van 1—3 vademen, in de zandbedding uitgegraven worden. Het zand schijnt daar niet slechts rijker te zijn aan goudkorrels, maar deze zijn ook meestal iets grooter, onregelmatiger van vorm en oneffener van oppervlakte, dan in de van het gebergte meer verwijderde en vlakke streken van Palaihari, Poeloe-nangka enzv. Dezelfde verschijnselen zijn ook reeds elders, en volgens de vroegere Spaansche schrijvers, op de West-Indische eilanden en in Amerika waargenomen [127]). Wij hebben te Kampong Tantoi twintig mandjes vol, of ongeveer 150 Nederl. ponden, goudbevattend zand, in onze tegenwoordigheid doen uitwasschen, en daaruit verkregen 6 korrels (*décigrammes*) goud, waaronder enkele stukjes, die nagenoeg de grootte van eene kleine rijstkorrel hadden. [128]). De inlanders verklaren, dat zij somtijds op gelukkige dagen wel eens eene waarde van 1—2 gulden aan goudkorrels vinden, doch door elkander gerekend,

schatten zij hunne verdienste bij dit werk, niet hooger dan omtrent 30 centen per dag. Men moet echter hierbij wel in aanmerking nemen, de ruwe en onvolkomene wijze der bewerking, waardoor natuurlijk veel goud verloren gaat, en ook de weinige inspanning, waarmede dat werk, uit eigene, vrije keus, door de inboorlingen verrigt wordt. Elk inlander, die zich aan de goudwassching wil begeven, moet zich tot dat einde vooraf van een Gouvernements consent-biljet voorzien, dat slechts eene maand geldig is en telkens éénе *soekoe*, of 60 centen, kost. Gewoonlijk vereenigen zich drie of vier lieden tot het gemeenschappelijk delven eener mijngroef en het uitwasschen van de *pasir* (zand), gelijk het goudvoerende diluvium door de bewoners der Laoet-landen genoemd wordt, en deelen alsdan de opbrengst met elkander. Tijdens ons bezoek, waren er te Tantoi slechts een dertigtal inlanders, en te Betjandjang niet meer dan omtrent vijf-en-twintig met het goudgraven onledig; op andere tijden, bepaaldelijk na den rijstoogst, zullen er zich echter somwijlen honderden op die plaatsen verzamelen en met het goudwasschen (*mendoelang mas*) bezig zijn. Behalve de gewone groote houten bakken (*doelang* of *lingganan*), waarmede het zand wordt uitgewasschen, zagen wij aldaar ook kleine, uit den dop eener kokosnoot vervaardigde bakjes, *tamboeroeng-titik* genaamd, in welke de goudkorrels het allerlaatst vergaderd en van het magneetijzerzand en andere onreinheden gezuiverd worden. Platina schijnt slechts weinig aan den voet van het gebergte gevonden te worden, en van diamanten heeft men daar eerst een paar malen zeer kleine steentjes ontdekt.

Even voorbij de zoogenaamde Kampong Tantoi geleidden ons de gidsen, aanvankelijk langs eene vrij steile berghelling, opwaarts, en vervolgens over den eenigzins flaauwer rijzenden rug van een smal juk, dat aan weêrszijden door diepe dalen bezoomd was. Omstreeks het middaguur kwamen wij, al klimmende, aan eene effene plek, waar wij, op aanraden der ons vergezellende inlanders, onze tent lieten opzetten en den nacht bleven vertoeven. Die kleine vlakte lag ongeveer 350 voeten beneden den steilen top van den Goenong Sakoembang, aan zijne wes-

telijke helling. Niet ver beneden deze plaats, volgens onzen barometer 858 meters boven de zee liggende, schoot ik een oud wijfje, met haar jong aan de borst, van den reeds genoemden Semnopithecus rubicundus. Overal verhief zich hoog bosch, vooral langs de afhellingen; doch het was, gelijk gewoonlijk nabij de eenzame bergkruinen, in het oog loopend arm aan dieren. Den volgenden ochtend bestegen wij den top des bergs, en bevonden zijne absolute hoogte 967. meters. Het uitzigt, van dat verheven punt, was onbeschrijfelijk schoon. In het Z. en Z. O., zoo ver het oog reikt, niet dan woeste, met bosschen bedekte bergen en dalen. De keten van het Ratoes-gebergte met zijne groote menigte, meest afgeronde of koepelvormige toppen [133]), begrenst in die rigting den gezigteinder. Verreweg de meeste dezer toppen zijn oogenschijnlijk vele honderden voeten lager, dan de Goenong Sakoembang, die met den Goenong Kamokoes en eenige andere bergkruinen, eenen westelijken tak van het Ratoes-gebergte vormt. De top van den Kamokoes, die zich, niet ver ten oosten van den Sakoembang, steil en kegelvormig verheft, is ongetwijfeld 400—600 voeten hooger, dan laatstgenoemde berg. De kleine, langwerpige kruin van den Sakoembang is geheel met kromstammige boomen en struiken begroeid, tusschen welke vele rotsblokken van dioriet uitsteken, terwijl zich, hier en daar, ook aan de noord-westelijke en zuid-oostelijke afhellingen groote, naakte wanden van deze steensoort vertoonen. Lager echter, aan de westzijde van de kleine vlakte, waar wij overnachteden, werd het dioriet door een porphierachtig syeniet vervangen [130]). Aan den zuid- en zuidoostkant staart het oog in eene zeer diepe en breede vallei, door welke de Soengi Asomasan hare wateren met zulk geweld voortstuwt, dat men die op den top van den Sakoembang hoort bruisen. Aan de W. N. westzijde vertoont zich, zeer nabij, in de laagte, de Goenong Batoe-kapit; doch verder noord- en westwaarts, rust de blik met welgevallen op een uitgestrekt effen land, dat met donkere bosschen, lichte, geelachtig groene alang-alang-vlakten en enkele kleine bergen schilderachtig afwisselt. De Goenong Kramian, Goenong Panti en Goenong Langaras, de voornaamste onder de westelijke hoogten, zinken

hier weg, als groote molshoopen. Geheel aan den westelijken horizont bespeurt men de zee en de breede mondopening van de Soengi Barito of rivier van Bandjermasin. — Na een paar uren toevens, verlieten wij den top en daalden langs hetzelfde pad, dat wij bij het bestijgen van den berg gevolgd waren, weder naar beneden. Wij onderzochten alstoen nog gedurende eenige dagen de omstreken van Betjandjang en Habalang, en gingen vervolgens over de gehuchten Melantong, Bilajan en Katapan naar Palaihari, van waar wij met een bootje de zeer kronkelende Soengi Taboeniauw afvoeren, naar het dorp en fort van dien naam, aan het westelijke zeestrand gelegen.

De landstreek van Habalang toe Palaihari bestaat uit vlakten en golvende heuvelen, hier met alang-alang, ginds met wild hout begroeid, en hier en ginds met oude en verlatene, of beplante en bewoonde ladang's afwisselende. De rijst wordt ook daar, als overal elders in de zuidelijke streken van Borneo, uitsluitend op drooge boschgronden of *ladang's* geteeld; bewaterde rijstvelden (*sawah's*) worden er niet gevonden. De gehuchten Melantong en Bilajan bevatten slechts een vijf- of zestal kleine en armoedige huizen; Katapan heeft een eenigzins gunstiger aanzien en is tweemaal zoo groot. Over het geheel is de inlandsche bevolking van dat gedeelte der Tanah-laoet echter zeer gering, en zij leeft voornamelijk van den veld- of tuinbouw en de goudwassching. Nabij de Kampong Katapan hadden Chinesche mijngravers eene lange en diepe sloot geschoten, tot waterleiding dienende naar eene nieuw ontdekte, goudhoudende plaats. Klipsteenen van kwarts of van een kwarts-conglomeraat, staken hier en daar uit den rooden, zandachtigen kleibodem der vlakten, langs welke wij van Katapan tot Palaihari trokken. Van Palaihari verder westwaarts tot aan het zeestrand, is het land geheel vlak en, langs de rivier van Taboeniauw, op onderscheidene plaatsen moerassig.

Te Palaihari en een eindweegs zuidelijker, in de, bij een klein meir gelegene Kampong's Kandangan, Ambawang enzv., waar de huizen weder doorgaans wanden van kadjang hebben en met nipa-bladen zijn gedekt, wonen een paar honderd Chinezen, welke zich schier uitsluitend met goudwasschen

onledig houden. Het goud van daar, dat meestal in kleine, gladde schilfertjes voorkomt en in de wandeling, bij verkorting, *mas laoet* [131]) wordt genoemd, behoort tot de beste soorten van het zuidelijk gedeelte van Borneo. In sommige drassige oorden vindt men het tot digt bij de oppervlakte van den zwartachtigen moerasgrond. Op eene diepte van 4 of 5 voeten ontmoet men eene soortgelijke roode en sterk met kwartszand en afgeronde kwartssteenen vermengde kleiaarde, als door ons bij Poeloe-nangka en op andere plaatsen in de Laoet-landen is waargenomen. Dieper dan 20 of 25 voeten worden geene goudschilfertjes meer gevonden. — Kale en dorre grasvlakten, die slechts door kleine boschjes worden afgewisseld, omgeven de Kampong Palaihari. Alleen in Z. westelijke rigting ontwaart men in de verte eene lange keten van kleine bergen en heuvelen. Wij hebben reeds gemeld, dat voorheen vrij veel zwarte peper in de omstreken van Palaihari geteeld werd: eene kultuur, die echter allengs geheel te niet is gegaan, doch sedert eenige jaren wederom eenigzins is toegenomen. — Van Palaihari loopt een weg oostwaarts, bezuiden de bergen Batoegoera en Pamatton-balaran, naar de Kampong Asomasan, aan de rivier van dien naam gelegen. In de nabijheid van dat kleine gehucht zoude men, in de bedding eener rivier, Soengi Pantain geheeten, welke in de Soengi Asomasan uitstroomt, eene groote menigte stukken magneetijzer vinden. Ook zoeken de inlanders op onderscheidene plaatsen dier streken naar goud.

Op den afstand van omtrent een half uur gaans van Palaihari, over den landweg, en iets verder met een klein bootje te water, ligt aan den linker oever der Soengi Taboeniauw, de Kampong Koepang (of Soengi-koepang); een gehucht, dat, ondanks zijne kleinheid, eene bijzondere vermelding verdient, als algemeene marktplaats voor de bewoners der kuststreken en die van het binnenland. Daar brengen de handelaren van Pannjarattan, Taboeniauw en zelfs van Bandjermasin, wit en gekleurd katoenen lijnwaden, ijzer-, koper- en glaswaren en velerlei andere vreemde voortbrengselen ter markt, en verkoopen of verruilen die tegen rijst, tabak, stofgoud, vruchten en andere waren, welke door de bewoners der verder landwaarts liggende

gehuchten worden aangebragt. Tot aan de Kampong Koepang is de Soengi Taboeniauw, van beneden af, met matig groote vaartuigen bevaarbaar; doch boven die plaats kan zij, uithoofde van hare ondiepe en door omgevallen boomstammen dikwerf zeer vernaauwde bedding, vooral in de drooge moeson, alleen met zeer kleine bootjes bevaren worden. Haar water heeft weinig val, is troebel, geelachtig, en strekt aan tallooze krokodillen ten verblijve. De geheel vlakke oevers zijn nu eens met bosch, dan weder eeniglijk met struiken of hoog gras begroeid. Beneden de Kampong Pannjarattan verhieven zich, tijdens ons bezoek, in de laatste helft van November 1836, de oevers niet meer dan 2 of 3 voeten boven den waterspiegel. De bedding, welke daar, naar gis, 30 voeten breedte had, verwijdde zich allengs tot omtrent 60 voeten, en de stroom van het water was zoo gering, dat de werking van eb en vloed der zee zich tot boven Pannjarattan deed gevoelen. Naarmate men het dorp Taboeniauw nadert, verkrijgt de plantengroei al meer het aanzien van dien der aangespoelde zeekusten. De veelal moerassige bosschen zijn rijk aan rotting-soorten, nibong-palmen en andere, zoodanige streken karakteriserende gewassen. In deze, schier ontoegankelijke wildernissen, merkten wij ook van tijd tot tijd een' troep neusapen op. Eindelijk bezoomden nipapalmen en rhizophoren — zoo geheel tot den plantengroei der lage en aan overstrooming van brak en zout water blootgestelde plaatsen behoorende gewassen — hoofdzakelijk de kanten der rivier, en wel tot bij haren mond langs de regter zijde, terwijl de linker oever ten laatste droog en zandig werd. Dit vlakke, zandige strand strekt zich van daar zuidwaarts tot bij Poeloe Dato uit, alwaar de zeekust klippig wordt.

De Kampong Taboeniauw telt ongeveer 80 huizen, die in twee rijen langs het strand gebouwd en door ruim 350 zielen bewoond zijn. Een gedeelte der bewoners, tot welke ook eenige Chinezen behooren, vindt zijn bestaan in den handel; anderen in het behouwen van ladang's, en nog anderen leven van de vischvangst, het snijden van rotting en nipabladen en het verzamelen van verfstof bevattende boombasten (voornamelijk *koelit Soga*, tot het verwen van rood-bruin), uit de naburige

bosschen. Er heerscht daar baarblijkelijk veel meer welvaart, dan in de binnenlandsche gehuchten. Aan het noordelijk uiteinde van het dorp ligt het steenen fort van denzelfden naam, dat van vier bastions voorzien en met 10 of 12 stukken geschut gewapend is, voornamelijk tot beveiliging der bogt, buiten de rivier van Bandjermasin, tegen de zeeroovers dienende. De officiers-woning en het kruidmagazijn binnen het fort zijn insgelijks van steen; doch de overige gebouwen der bezetting zijn van nibongstammen en kadjang, en met atap van de nipapalm gedekt. — Van de Kampong Taboeniauw voeren twee wegen naar Poeloe-lampej, waarvan de eene en meest gebruikte die is, welke over Pannjarattan en langs den voet van den kleinen Goenong Kramian binnenlands heênloopt, terwijl het andere pad, van de Kampong Taboeniauw, in noordelijke rigting, het strand volgt tot bij de Soengi Bakan, en alsdan landwaarts, door eene gedeeltelijk drassige en woeste streek, over de Kampong Telok-soempor leidt. Daar wij onze inlandsche jagers en andere bedienden, met het meerendeel onzer goederen, reeds van Habalang regtstreeks naar Poeloe-lampej hadden gezonden en hun gelast, ons aldaar te blijven wachten, poogden wij zoodra doenlijk derwaarts terug te keeren en kozen daartoe den minst moeijelijken weg over Pannjarattan. Na alvorens nog eenige uren op een inlandsch bruiloftsfeest, ten huize van den Pembakal van Taboeniauw, te hebben doorgebragt, verlieten wij, in den laten avond, met den opkomenden vloed, die plaats en voeren de rivier in vijf uren tijds tot Pannjarattan op. De menigte boomstammen, meer of minder diep onder het water in de rivier gelegen en waar wij, in weêrwil van alle oplettendheid, voor zooverre de duisternis van den nacht zulks toeliet, onderscheidene keeren met onze praauw op stieten, droegen aanmerkelijk tot vertraging der vaart bij.

Pannjarattan zal omtrent 20 huizen met 80 zielen bevatten. Er schijnt daar veel koophandel gedreven te worden, vooral met Bandjermasin. Het dorp ligt niet ver binnen dén mond eener kleine zijrivier, Soengi Pannjarattan genaamd, welke haar water uit den Goenong Kramian en andere zuidelijke hoogten ontvangt en het in de Soengi Taboeniauw ontlast. De naaste

omstreken zijn laag en moerassig, en buiten de bewoonde en tot veldbouw gebezigde plekken gronds, schier alleen met rietachtig gras begroeid. Nergens elders op Borneo dan daar, zijn door ons eene soort van sawah's of bewaterde rijstvelden waargenomen. De inlanders dammen daartoe groote, langwerpig vierkante bedden in het moeras af, ontdoen die van het gras en bezetten hen vervolgens met jonge rijstplanten. Bij laatstgemelde verrigting maken zij met hunne lange rijstplanters, ***koeroeng-koeroeng*** geheeten, eene soort van muzijk, veel overeenkomst hebbende met het eentoonige geluid van de ***angkloeng*** der Sundanezen op Java. Tot dat einde moeten ten minste een vijftal koeroeng-koeroeng-stokken gelijktijdig werken. Zij bestaan uit bamboesriet en verschillen, in lengte en dikte, onderling van elkander, in eene regelmatig afnemende verhouding, ten einde aldus verschillende noten, of hooge en lage toonen voort te brengen. Van een stel van vijf stokken, door ons gemeten, had de grootste 4,30 meters, en de kleinste 3,248 meters lengte. Aan het boveneinde zit een afzonderlijk, eenigzins dikker stuk bamboesriet, door middel van rottingbanden, aan den langen stok vast, en bevindt zich, tusschen twee geleden van het riet, een stukje hard en zwaar hout, dat bij iedere op- en nederwaartsche schudding van den hollen stok, door de trilling, een klinkend geluid voortbrengt. Onder aan den stok zit een kort en dik, kegelvormig houtblokje vast, waarmede de gaten voor de jonge rijstplanten in den grond worden gestooten. — Op geringen afstand, ten N. N. O. van Pannjarattan, verheft zich de Goenong Kramian met zijne drie toppen, waarvan de middelste verreweg de hoogste is. De hellingen zijn afwisselend, hier dun met laag hout, daar met hoog bosch bedekt, en bevatten tevens vele opene en den landbouw ten nutte gemaakte plekken gronds langs den zuidkant, welker eigenaaars gedeeltelijk aan den voet van dien kleinen berg wonen, waar men vooral eene groote menigte arenpalmen opmerkt.

Den 24sten November verlieten wij, in den vroegen ochtendstond, Pannjarattan en bereikten, na 4 uren gaans, Poeloelampej. Het pad voerde ons langs den zuidelijken en oostelijken voet van den Goenong Kramian, en vervolgens over onvrucht-

bare en dorre vlakten. Bij dezen berg kwamen wij door een bosch, geheel uit arenpalmen bestaande, hetwelk een geliefd verblijf schijnt te zijn van apen, eekhorens en wilde zwijnen. Vele gewone apen, of zoogenaamde meerkatten (Cercopithecus cynomolgus), liepen op de daken der huizen rond, en waren zoo weinig schuw, dat men er gemakkelijk door steenworpen had kunnen dooden. Ook Inuus nemestrinus en Paradoxurus musanga zouden die palmboomen, ter wille hunner vruchten, vlijtig bezoeken. De Goenong Kramian wordt gezegd, de meeste palmsuiker in de Laoet-landen op te leveren. Behalve dit gezochte voortbrengsel, telen de bewoners van Ambangboeso, eene Kampong, aan den zuidelijken voet van gemelden berg gelegen, vooal ook zwarte peper en koffij: gewassen, welke daar uitmuntend tieren. Deze vruchtbare gesteldheid van den grond neemt echter spoedig een einde, wanneer men benoorden den Goenong Kramian komt, van waar zich zonnige en waterlooze vlakten van alang-alang, door strooken bosch afgewisseld, tot aan den kleinen Goenong Panti en in de nabijheid van Poeloe-lampej uitstrekken. Die vlakten behooren tot de rijkste jagtvelden van den Sultan en den Pangeran Mangko Boemi. Het is daar geene zeldzaamheid, troepen van 50, 80—100 of meer herten aan te treffen, en hen als kudden schapen, de met jonge halmen bedekte vlakten te zien afweiden, tot welk einde het oude alang-alang nu en dan wordt afgebrand. Vóór ons vertrek van Martapoera den Pangeran Mangko Boemi verlof gevraagd hebbende om eenige herten in die streken te mogen schieten, welk verzoek mij gereedelijk werd toegestaan, maakte ik van die vergunning gebruik en schoot met mijne jagers een zestal groote mannetjes en wijfjes, uit welke de schoonste voorwerpen voor onze verzameling werden uitgekozen. Behalve deze herten (Cervus russa), verkregen wij, van de grootere dieren aldaar, ook eene oude zeug van een nog onbekend wild zwijn, door ons in de *Verhandelingen*, onder den naam Sus barbatus, beschreven en afgebeeld. In sommige oorden der voormelde vlakten namen wij vaste rotsen van syeniet en dioriet waar, terwijl elders blokken van een okergeel en zandig conglomeraat uit den grond staken. Die landstreek is voor het overige zeer

schraal bewoond, en het kan, over het geheel, naar al hetgeen wij ten opzigte der volksmenigte hebben aangeteekend, weinig verwondering baren, dat de geheele bevolking der Tanah-lawut slechts op 3500—4000 zielen wordt geschat.

Wij deelen ten slotte nog een paar aanteekeningen mede, uit het dagboek en de officiële verslagen van den Overste von Henrici, aangaande het zuid-oostelijke strand van Borneo en de rivier van Pagattan, aan welker hooger gedeelte, bij Goesan, dus aan de oostzijde van het Ratoes-gebergte [132]), de voornaamste diamantmijnen van het Gouvernement gelegen zijn. — Langs de zuidkust der Tanah-lawut, zegt de Heer von Henrici, vindt men heuvelen van 20—40 voeten hoogte, en er storten zich daar eene menigte rivieren in de zee. Bij de Tandjong Kandang-auer komen lagen van eene soort van bruinkolen voor. De Kampong Pagattan ligt op een vlak strand, digt aan de zee, en omtreeks drie uren roeijens verder, op een' kleinen afstand benoorden de Tandjong Betong, heeft de Soengi Pagattan hare uitwatering. In de benedenste helft is deze rivier vrij diep; zij slingert zich in vele kronkelingen, door een vlak land, bedekt met bosschen, die hier en daar tot het aanleggen van enkele huizen en rijstvelden geopend zijn, terwijl hare breedte, welke aanvankelijk ongeveer 50 voeten bedraagt, langzamerhand tot die van 30 voeten, nabij Goesan, afneemt; in dit hooger gedeelte zijn hare oevers heuvelachtig. De diamantmijnen liggen nog verscheidene uren boven Goesan, in eene streek, welke door den Heer von Henrici niet is bezocht geworden. Er zijn daar somtijds honderd menschen aan den arbeid, vooral na den rijstoogst. Ook ten noorden van Goesan, bij de gehuchten Batoelitjin en Pangkalan, wordt naar diamanten gezocht. — In 1834 — teekent voorts de genoemde Hoofd-Officier, in een zijner rapporten aan — is in het geheel van Bandjermasin uitgevoerd, voor eene waarde van tusschen de *f* 17,000 en *f* 18,000 aan diamanten, en van *f* 60,000 tot *f* 70,000 aan stofgoud.

Van Poeloe-lampej keerden wij te water, de Soengi Moloeko afvarende en langs de groote Bandjer-rivier opwaarts,

naar Bandjermasin terug, alwaar wij den 1sten December 1836 aankwamen en tot den 18den dier maand vertoefden, den dag, op welken wij, met eenen kustvaarder, de terugreis naar Java weder aannamen.

AANTEEKENINGEN.

---

[1]) Door de inlanders aldaar, zoowel als ook door de Javanen, Maleijers en andere eenigzins beschaafde en handeldrijvende Indische eilanders, wordt die naam, bij verkorting, gemeenlijk *Bandjer* of *Bandjar* uitgesproken en geschreven; de Chinezen daarentegen, welke de laatste dezer beide lettergrepen moeijelijk kunnen uitspreken, zeggen in plaats daarvan, bij voorkeur *Ma sin* of *Ma schin*. *Bandjer*, of eigenlijk *bandjar*, beteekent overstrooming; *masin*, zoutachtig, ziltig, hetgeen op de werking van den zeevloed doelt, die geregeld tweemaal in de vier-en-twintig uren, al de lagere streken der kustlanden aldaar, één' of meerdere voeten hoog overstroomt.

[2]) Zie Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, III, 2de Stuk, p. 244; en G. Müller in het Tijdschrift de *Indische Bij*, I, p. 206.

[3]) *Historische Beschrijving der Reizen*, enzv. 1758, Deel XVIII, p. 153. Het is eene drukfout, als daar een verdrag van 1633, voor 1733 wordt vermeld.

[4]) L. c. Deel III, 2de Stuk, p. 246.

[5]) Raffles, *History of Java*, II, p. 235.

[6]) Zie S. Müller, *Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt;* 1846, p. 60 en volgg.

[7]) *Giro del Mondo*; Neap. 1699, en daaruit overgenomen in de *Historische Beschrijving der Reizen* enzv. D. XIX, p. 200 en volgg.

[8]) Valentyn, Deel III, 2de Stuk, p. 252.

[9]) Valentyn, l. c. p. 248. *Historische Beschrijving der Reizen*, enzv. Deel XVIII, p, 153. Volgens de aanhaling bij C. Ritter, *Erdkunde*, Asien, IV, p. 1018, is het bedoelde etablissement te Bandjermasin gesticht door het overgeblevene gedeelte der Engelsche kolonisten, welke in 1702 eerst eene sterkte op het eiland Condor (Kondoer) hebben gebouwd, doch die, wegens de muiterij harer eigene bezetting, hoofdzakelijk uit Makassaren en Ma-

leijers bestaande, spoedig weder verlaten werd. Ook van Bandjermasin werden die ongelukkigen, gelijk het daar luidt, door de onvoorzigtigheid van hunnen Gouverneur, weder verjaagd, waarna zij eene schuilplaats zochten bij den Maleischen vorst van Djohor, op het schiereiland.

[10]) *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa;* Deel III, p. 56.

[11]) Hogendorp, *Coup-d'oeil sur l'île de Java*, p. 379.

[12]) Meer uitvoerig over dien afstand en de verdere bepalingen van bedoeld verdrag, handelt N. G. van Kampen in zijne *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, enzv. Deel III, p. 329 en 378. Zijne mededeelingen zijn getrokken uit de oorspronkelijke Acte, welke van den 13den Augustus 1787 dagteekent en te vinden is in de *Archiven van Batavia*, van het jaar 1788.

[13]) Aldus schreef ik, tien jaren geleden, in de Land- en Volkenkunde der *Verhandelingen.* Sedert dien tijd zijn de tot mijne reisbeschrijving behoorende kaarten van Zuidelijk Borneo, door verscheidene aardrijkskundigen gecopiëerd en, met of zonder vermelding der bron, uitgegeven geworden. Wijlen den Luitenant-Kolonel von Henrici komt de eer toe, de eerste geweest te zijn, die, op last van de Nederlandsche Indische regering, van het stroomgebied der Doeson- of Baritto-rivier eene naauwkeurige kaart heeft vervaardigd. Toen hij, kort na zijne terugkomst in Europa, in 1838 te Amsterdam overleed, werden zijne nagelatene geographische bouwstoffen, betreffende Borneo, door Zijne Excellentie den Heer Minister van Koloniën, goedgunstig ter mijner vrije beschikking gesteld. Uit zijn gehouden dagboek heb ik slechts enkele opmerkingen in mijn reisverhaal ingevlochten; van veel meer belang waren echter voor mij zijne kaarten. Hetgeen ik zelf ter volmaking dezer laatsten, zoo als zij ook in deze nieuwe uitgave onveranderd verschijnen, heb mogen bijdragen, is betrekkelijk gering, en bepaalt zich hoofdzakelijk daartoe, dat ik haar uit onderscheidene groote bladen, op eene verkleinde schaal, welke evenwel de duidelijkheid niet schaadt, heb overgeteekend en hier en daar iets toegevoegd of verbeterd; dit laatste vooral in de spelling der inlandsche namen; terwijl eindelijk de oostelijke kuststreek, benoorden de Tandjong Diwa, alsmede eenige uithoeken der noordelijke, oostelijke en zuidelijke gedeelten van Poeloe Laoet, Poeloe Seboekot en van andere, daaromstreeks gelegene, kleine eilanden, door mij zijn overgenomen uit de, in 1839 door de Fransche expeditie naar de Zuidpool, onder Dumont-d'Urville, vervaardigde en in den Atlas harer reisbeschrijving verschenen „*Carte de la partie Sud-Est de la côte de l'île de Bornéo.*"

[14]) Letterlijk: doorbroken eiland, van *tatas* of *tetas*, doorbreken, een' doortogt banen; denkelijk zoo genaamd wegens de *Antassan's*, die langs en midden door hetzelve heenloopen. Zie omtrent het woord *antassan* bl. 155.

[15]) Areca (Oncosperma) tegularia W. I. *Pohon nibong* wordt deze palm door de Maleijers genoemd.

[16]) Matten, vervaardigd uit aan elkander gehechte bladen van verschillende palmsoorten — het meest van de Nipa fruticans — om tot beschutting

tegen de hitte der zon, tegen regen en wind te worden gebezigd, niet alleen in woningen, maar vooral op vaartuigen.

[17]) Dekbladen, hetzij van verschillende palmsoorten, hetzij van lang gras (*Alang-alang*). Deze bladen of halmen worden aan een' zes of zeven voet langen stok van bamboesriet geregen en dienen ter bedekking der woningen.

[18]) Naar eene soort van hoog, rietachtig gras, Koempai genaamd, en dat vooral veel in die streken, langs de oevers, in het water groeit.

[19]) *Doeson* beteekent oorspronkelijk een dorp, zijnde die naam aan de gemelde rivierstreek gegeven, omdat de meeste en volkrijkste dorpen, met welke de Mohammedaansche en Chinesche kooplieden van Bandjermasin vrij veel handel drijven, in haar gelegen zijn. Die rivierstreek is voorts in twee districten verdeeld: *Doeson-ilir* en *Doeson-oeloe*, wier onderlinge grens de Soengi mantalat vormt.

[20]) Borneo, 1853, I, p. 5.

[21]) *Kwala* of *koewala*, beteekent, in het algemeen, mond eener rivier.

[22]) Zooveel als eiland, dat verschrikt of verrast; waarschijnlijk de schepelingen, die de rivier opvaren.

[23]) *Tambang* beteekent: overvaren, zijnde deze naam vermoedelijk aan dit eilandje gegeven, dewijl men bij hetzelve, uit de groote rivier naar den mond der Soengi Tatas overvaart, om naar Bandjermasin te komen.

[24]) Vermoedelijk eene klankvervorming van het Maleische woord *tatas-an*, eene doorbraak, bres. Zie ook pag. 144, noot. Somwijlen worden deze natuurlijke kanalen door de inlanders ook wel *Troes-an* genoemd, dat eene gracht of naauwen doortogt van het water beteekent (van *troes*, regtdoor, ter verkorting van den afstand).

[25]) Letterlijk: lang, zamengevoegd vaartuig.

[26]) *Kambang* beteekent: drijven, vlotten.

[27]) Boschvelden op droogen grond, waarop rijst, moeskruiden en dergelijken gekweekt worden.

[28]) Het laatste woord gewijzigd naar den tongval der inlanders, zijnde de oorspronkelijke Arabische spelling *sjarif* (bij ons gewoonlijk *sherif* gespeld), hetwelk zooveel als edel of heilig beteekent. *Toewan* = heer, meester.

[29]) Semnopithecus nasicus. Deze, in volwassen' staat, door zijn eigenaardig vuilachtig geel-bruin en glad gezigt en zijnen sterk ontwikkelden neus, hoogst merkwaardige aap, heet bij de Banjerezen *Bakantan* en bij de Beadjoe-Dajakkers *Bakara*. De laatste beweren, dat zijn vleesch verre boven dat van andere apen, den Orang-oetan uitgezonderd, te achten zij, en dat men in zijne ingewanden dikwerf steenachtige ballen (zoogenaamde bezoarsteenen) vindt, die eene bijzondere geneeskracht bezitten.

[30]) Of *Bakel*, en somwijlen met een voorzetsel *Pembakel* genoemd (Javaansch *Bekel*), is de titel van een opperhooofd van den tweeden rang, het beheer over een dorp of eenige bij elkaar liggende gehuchten hebbende.

[31]) Zamengetrokken van Moewara Bahan, den naam der uitmonding van de Nagara-rivier, waaraan het tegenoverliggende fort den zijnen ontleent. *Moewara* beteekent: uitmonding, uitwatering van eene rivier.

[32]) Soort of soorten van het geslacht Boehmeria, uit wier schors, op vele Oost-Indische eilanden, eene fijne en zeer duurzame vezelstof bereid wordt, die, even als vlas en hennep, tot het weven van kleedingstoffen, het vervaardigen van touwwerk, netten en dergelijken gebezigd wordt. Zie, onder anderen, de Indische Bij, I. p. 401 en 482.

[33]) Deze naam zoude, volgens eene aanmerking van den Overste von Henrici, eerst van lateren tijd dagteekenen, en voor dien van Marabahan, aan dit dorp gegeven zijn. *Marga* beteekent: distrikt, landstreek, en in het Javaansch, even als in het Sanskrit, weg, pad; *sari* beteekent in het oud Javaansch of Kawi: bloem, fraai, uitmuntend.

[34]) Dat is: steen gelijkende naar een varken.

[35]) Op Java worden de bouwvallen van de oude Hindoe-tempels, in het algemeen, *tjandi* genoemd, en de Sundanezen geven dien naam ook somwijlen aan Ganesa- en andere steenen beelden van Hindoesche godheden. In het Hoog-Javaansch beteekent echter *tjandi* ook een graf, praalgraf. „Waarschijnlijk", zegt W. von Humboldt, „is het oorspronkelijke woord, het Sanskritsche *tjhanda*, heimelijk, eenzaam, afgezonderd."

[36]) Veelligt een dagop, ter bewaring van reliquiën, gelijk, onder anderen, de zoogenaamde tempel van Boro-Boedor, op Java was.

[37]) Het vierkante voetstuk was 0,630 meters hoog, en elke zijde 0,420 breed; even hoog en slechts weinig smaller was het achthoekige middelstuk, terwijl het, denkelijk afgeknotte en buitendien midden doorgebrokene, ronde bovenstuk, de hoogte had van 0,315 meters.

[38]) Dit, uit het Sanskrit, in het Maleisch en Javaansch overgegane woord, beteekent: stad, hoofdplaats, ook land en rijk.

[39]) Uitvoeriger over dit onderwerp handelt het stuk: Iets over de wapenfabricatie op Borneo, in de *Verhandeliugen van het Bataviaasch Genootschap*, 1842, D. 18.

[40]) Aan deze Sultane, welke van lage geboorte is, wordt slechts de titel van *njai* of *njei* gegeven, zooveel beteekende als jufvrouw, terwijl echter hare dochters dien van *ratoe*, vorstin, voeren. Onder *komala* verstaan de Maleijers een bijzonder schitterend edelgesteente, gelijk een karbonkel, een diamant.

[41]) In het *Tijdschrift voor Neêrlands-Indië*, 1838, D. 2. p. 193.

[42]) Magneetijzer; zijnde de letterlijke beteekenis van die beide maleische woorden: stoute steen.

[43]) IJzerkies (Pyrit); letterlijk: goud, dat ontvlamt, of wel, dat de kleur van de vuurvlam bezit.

[44]) Dit woord beteekent eigenlijk zooveel als schipper, gezagvoerder eener praauw, zijnde het afgeleid van *djoerag*, een matroos, schepeling. Hier en daar echter, zoo als in de zuidelijke streken van Borneo en in de Sunda-distrikten op Java, wordt de naam *djoeragan*, als een titel van beleefdheid, gelijk ons heer gebruikt, en vooral den dorpshoofden toegekend.

[45]) *Dano* beteekent een meir, eene groote, natuurlijk ontstane en blijvende verzameling van water; *talaga*, een' waterplas, vischvijver, poel; *paminggir*, kant, rand, oever. De laatste benaming doelt waarschijnlijk

op de plaatselijke ligging van dien waterplas, aan de uiterste grenslijn van het land des Sultans.

[46]) Zie *Tijdschrift voor Neêrlands-Indië*, 1838, D. 2, p. 195.

[47]) Cercopithecus (Cercocebus) cynomolgus. De Banjerezen noemen dezen ver verspreiden aap, *Warik*, de Dajakkers, *Bakej* of *Bakai*, de Maleijers op Sumatra, *Karo*, de Sundanezen, *Koenjoek* en *Monjet*, de eigenlijke Javanen, *Ketek*, de Timorezen, *Belo*, de Rottinezen *Kode* enzv. —

[48]) Men ziet uit dit voorbeeld weder, door welke toevallige omstandigheden somwijlen de namen ontstaan van plaatsen. *Djoeroeng* of *djoerang* beteekent een nauwe doortogt, kreek; *soengi*, rivier, gelijk reeds elders door ons is opgegeven.

[49]) Vermits de woorden *kwala* en *moewara* dezelfde beteekenis hebben, wordt dit dorp ook somtijds Kampong Moewara-pattai genoemd; dus in beide gevallen: dorp bij den mond der Pattai-rivier.

[50]) De Doeson namelijk loopt uit het N. W. naar het Z. O., terwijl de Soengi Pattai in de rigting W. 14 N. daarin uitstroomt. De wateren van beide rivieren stroomen derhalve in een' vrij scherpen hoek, van 31 graden, tegen elkander in.

[50*]) *Padang* beteekent eene vlakte, zonder boomen; *sidik*, zoeken, onderzoeken, naspeuren, hetgeen wel op de vele, door die vlakte heenloopende rivier-armen zal doelen, te midden van welke men gemakkelijk verdwalen kan.

[51]) Sumpferz. De Heer von Henrici schrijft in zijn Dagboek: Eisenschlacken, en merkt daarbij aan, dat door hem op verscheidene plaatsen gegraven, doch niets anders gevonden was, dan kleine stukken van Schlacken, waarvan de aanmerkelijkste de grootte hadden van eene kinderhand. Hij zegt voorts, van de inlanders niet te hebben kunnen vernemen, van waar of van wien deze groote hoeveelheid ijzerschuim afkomstig zoude kunnen zijn, en dat hem dienaangaande alleen fabelachtige mededeelingen waren gedaan omtrent eertijds daar gewoond hebbende kolonisten. Volgens hetgeen hem door het dorpshoofd Pembakel Saleh was verhaald geworden, zoude, in overouden tijd, zekere prins van Bandjermasin, Raden Soera Pande genaamd, het voornemen hebben gehad van daar eene Benowa-besi te doen ontstaan. Het Maleische woord *benowa* of *benoea*, beteekent: landstreek, oord, gewest; *besi* ijzer; *raden* [Javaansch: *radhen*] = vorstelijke prins; *soera* [Sansk. en Jav.] = dapper, een held; *pande* ervaren, kunde [van het Sanskritsche *panda*, wijsheid, verstand]: dus een fraai klinkende naam voor een denkbeeldig personaadje, dat een land van ijzer wilde vormen.

[52]) *Rantauw* of *rantau*, is in die streken de algemeene naam voor de grootere bogten der rivieren, waarmede een plaatselijke, dikwerf aan een naburig gehucht ontleende, benaming verbonden wordt. Zoo heet de bedoelde bogt: *rantau Tjambaran*, dus: bogt van (de Kampong) Tjambaran.

[53]) Zie A. von Humboldt, *Reise in die Aequinoctial-Gegenden des neuen Continents*, 1823, IV, p. 81 en 164, alwaar men leest: „dat de mugachtige insekten, even als de krokodillen, vrij algemeen de zwarte wateren mijden."

[54]) Zie van der Hoeven, *Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Phy-*

siologie, 1838, D. V, p. 77, Pl. III; en het Zoölogische gedeelte der *Verhandelingen*, Reptilia, p. 1, Tab. I—III. In beide werken staat dit dier onder den naam Crocodilus (Gavialis) Schlegelii vermeld; doch daar het vermoedelijk met ter tijd, in de natuurlijke rangschikking. een bijzonder geslacht zal moeten vormen, heb ik later, in een zoölogisch-geographisch opstel (Ueber den Charakter der Thierwelt auf den Inseln des indischen Archipels, in Wiegmann's Archiv, 1846. I, p. 122) den geslachtsnaam Tomistoma (τομὶς *forceps*, στομα *os*, *rictus*) voorgesteld, zijnde het eerste gedeelte van dit woord de vertaling van den naam *sapit*, in het Maleisch eene tang of nijptang beteekenende, waarmede de Banjerezen deze krokodil-soort bestempelen, namelijk: *Boeaja sapit*. De Dajakkers van de Soengi Beadjoe noemen haar *Bedjai sampit*. *Bedjai* is in den tongval der Beadjoe's, even als *Woea*, in dien der Dajakkers van den Doeson, en *Boeaja* in het Maleisch, de algemeene naam voor de Krokodillen.

[55]) De eerste dier beide uitdrukkingen beteekent: het water vergiftigen, om daardoor visch te vangen; de andere zooveel als: den visch bedwelmen of vergiftigen, wordende *toeba* van allerlei plantaardige zelfstandigheden gezegd, welke de strekking hebben, om visschen en vogelen zoodanig te bedwelmen, dat zij met de hand gegrepen kunnen worden.

[56]) Een oorspronkelijk Javaansch woord, dat daar aan het opperhoofd van een distrikt wordt gegeven, onder wiens bevelen de Bekel's en andere mindere hoofden staan.

[57]) In Soera II leest men: „Neem geene afgodendienares ter vrouwe, alvorens zij geloovig is geworden. Waarlijk, eene geloovige slavin is beter, dan eene vrije afgodendienares, al mogt ze u ook nog zoozeer bekooren. Huwelijk ook geene aan een' afgodendienaar uit, alvorens hij geloovig is geworden: want een geloovige slaaf is beter, dan een vrije afgodendienaar, al mogt hij u ook nog zoozeer bevallen," enzv. Zie voorts Soera IV: de Vrouwen.

[58]) De pikol bevat aldaar 150 *kati's* of katjes; op andere plaatsen van den Indischen Archipel slechts 100. Ook de katjes verschillen op de onderscheidene plaatsen.

[59]) Letterlijk: katten-oogen hars, eene benaming, waarmede ook de Beadjoe-Dajakkers haar bestempelen: *njating mata poesa*. *Njating* is in de taal van dien volksstam de collective naam voor de boomharsen, even als *damar* in het Maleisch.

[60]) Gantang is eene maat, veelal uit oude bladscheeden der nibong- en pinangpalmen bestaande. Honderd dezer gantang's worden aldaar voor drie pikol's gerekend. „In goedkoope tijden," zeiden mij de inlanders bij de Dano Babai, „geven wij vier gantang's van deze hars voor 1 *soekoe* (=60 centen), doch wanneer de inzameling schaars uitvalt, niet meer dan drie voor 1 *soekoe*." Op Java en Sumatra is in de laatste jaren de prijs van de witte damar zoodanig gestegen, dat 25—30 gulden voor den pikol (van 100 katjes of 125 oude ponden) werden betaald. De Chinezen bezigen haar tot het maken van vernissen, en de inlanders, na haar met was gesmolten te hebben, beschilderen met dit mengsel witte stukken katoen, die zij vervolgens in zwarte of roode verf dompelen (*kajin batikh*).

[61]) Naar eene kleine soort van bijen, die voedsel uit deze vloeistof trekkende, haar vlijtig bezoekt, en van buiten in de harsklompen kleine holligheden en ronde gangen maakt, van welke sommige tot aan de gespleten schors van den boom doorloopen.

[62]) *Katamboeng* bij de Dajakkers genaamd, bestaande uit een 7—8 palmen langen en 1—1½ palm dikken, rolvormigen koker van zoogenaamd ijzerhout, waarvan de eene opening met het geschoren vel van een' grooten eekhoren (Sciurus ephippium) overtrokken en, door middel van gespleten rottingriet en ijzerhouten pennen, strak gespannen is. Om er den gewenschten toon aan te geven of het te stemmen, worden op dit vel, hier en daar in het rond, kleine stukjes versche *damar tampoereb* vastgekleefd.

[63]) Zooveel als: gekloofde eilanden; afgeleid van het Maleische *tjabang*, een tak, loot, gaffel. Het grootste dezer eilandjes hebben wij ook wel Poeloe Djawa hooren noemen.

[64]) Gelijk uit onze verdere mededeelingen zal blijken, zijn deze jonge, ongehuwde dochters en openbare zangeressen, vooral in aanzien, wegens hare ervarenheid in allerlei geheimzinnige wetenschappen en duivelskunstenarijen; zij worden beschouwd als bekwame genees- en vroedkundigen, waarzegsters, tooveressen, duivel-, heksen- en andere booze geesten bezweersters, met één woord, als de onfeilbaarste toevlugt ter afwering van alle rampen en onheilen, welke het menschelijke leven te duchten heeft. Haar naam *Bilian*, is in klank en beteekenis verwant aan het Balinesche woord *Balian*, waaronder daar een geneeskundige, eene vroedvrouw wordt verstaan: eene benaming, veelligt afgeleid van het Sanskritsche *bali*, sterk, vermogend, magtig, en waarmede, volgens de regelen der Maleische tongvallen, om substantiva uit adjectiva te vormen, het aanhechtsel *an* verbonden schijnt. Er verdient hier nog opgemerkt te worden, dat, volgens de berigten van Sultan Akbar (uit de laatste helft der XVIde eeuw), te dien tijde te Aracan de priesters *Walli* werden genoemd, en dat de Alfoerezen van Menado, op Celebes, zekere lieden, zoo mannen als vrouwen, die uit het geschreeuw of de vlugt der vogels voorspellingen doen, insgelijks met den naam *Walian* of *Waliang* bestempelen. Deze woorden herinneren voor het overige tevens aan het Arabische *wali*, een vriend, dienaar, en op Java een heilige beteekenende.

[65]) *Gosong* beteekent in het Maleisch eene zandbank, vooral eene zoodanige in zee.

[66]) De naakte deelen der door ons geschotene voorwerpen hadden, in het leven, de volgende kleuren: huid van kop en kin roetzwart; de naakte halskraag, naar voren toe blaauwachtig wit, naar achteren hemelblaauw; bek loodkleurig, nabij den wortel in het paarsachtige trekkende; pooten min of meer vuil licht rood, naar onderen eenen eenigzins meer donkeren en paarsachtigen tint aannemende.

[67]) Namelijk met het blad van de betelpeper, schelpkalk en gambir of katjoe. Hoe hoog de waarde van dit mengsel door de Oosterlingen wordt opgevijzeld, kan onder anderen blijken uit de volgende zinsneden, voorkomende in eene, uit het Perzisch vertaalde reisbeschrijving van Perzië naar

Indië, en aldus luidende: „Le bétel enflamme le visage, et enivre comme le vin. Il rassasie ceux qui ont faim, et donne de l'appétit à ceux qui sont rassasiés; il rend la bouche vermeille, fortifie les dents, et augmente les forces pour les plaisirs de l'amour." Langlès, Collection portative des Voyages, T. II, p. LXVIII.

[68]) Het laatste dezer beide woorden, letterlijk een bosch en overdragtelijk wild beteekenende, vindt men in vele wetenschappelijke werken verkeerdelijk *oetang* of, naar de Fransche spelling, *outang* geschreven, hetwelk schuld beteekent en, in de zamenstelling met het woord *orang*, mensch, letterlijk een schuldenaar aanduidt, hetwelk hier zeker geen' gezonden zin heeft. Ik heb elders het vermoeden geopperd, dat de naam *Orang-oetan*, veelligt eerst in lateren tijd, door de Europeanen, in Indië vóor dien aap is in zwang gekomen, daar de inboorlingen, waar hij ook in het wild wordt aangetroffen, hem overal met andere eigenaardige namen bestempelen. Ook is het woord „mensch" in de oogen dier volken van te verhevene of te edele beteekenis, dan dat zij het uit eigene beweging op een dier zouden toepassen. Volgens Haughton wordt de Orang-oetan in het Bengali almede *Wanamanoesja*, d. i. boschmensch, genoemd; zulks is, naar alle waarschijnlijkheid, eene door de Engelschen aldaar ingevoerde vertaling van zijnen Maleischen naam. Opmerkelijk is het voor het overige, dat ook de Stenops tardigradus denzelfden naam in Bengalen draagt. Zie Haughton. Dict. Bengali and Sanskrit, in voce.

[69]) *Rimau* of eigenlijk *Harimau* is in het Maleisch de collective naam voor de tijgers en panters, even als het woord *Matjan* in het Javaansch, en *Meong* of *Ma-oeng* in het Sundaneesch.

[70]) In het werk van Dr. Schwaner, Borneo, I, vindt men eene afbeelding van dien kleinen berg, onder welke plaat echter, vermoedelijk ten gevolge van de onduidelijkheid van het handschrift, G. Bantan staat, in plaats van G. Rantauw, terwijl men op de kaart van Schwaner G. Kantauw leest.

[71]) Klankvervormingen van de Sanskritsche woorden *agaroe* of *agoeroe* (*goeroe*, uitmuntend, voortreffelijk), waarmede in die taal het geurige agila- of aloës-hout wordt bestempeld. Eene zwarte verscheidenheid draagt in het Sanskrit den naam van *kalagoeroe* (zwart agila-hout); terwijl de Perzen het agallochum in het algemeen *darboj* (reukhout) noemen. De Indische eilanders schijnen voor het overige de namen *kajoe garoe* en *kalambakh*, op verschillende welriekende en bij offerplegtigheden gebezigd wordende houtsoorten toe te passen.

[72]) Het gewigt van 10 zulke ijzerstaafjes, gelijk die gewoonlijk, bij bundels, in den handel voorkomen, wisselde van 7,2 tot 7,7 Ned. ponden.

[73]) Van *katan* (Oryza sativa, var. glutinosa, Lour.), eene rijstsoort, die anders ook veel voor inlandsch bakwerk wordt gebezigd, en waarvan men, even als van de gewone rijst, een aantal verscheidenheden vindt, zoo witte als roodachtige en zwartachtige, doch wier korrels bij het koken smijdiger worden, dan die der gewone rijst of eigenlijk gezegde *padi* der Maleijers.

[74]) Zijn Sanskritsche naam is *Ksjemankarâ* en *Ksjemankari*, welke beide

woorden tevens geluk brengend, welvaart gevend beteekenen, aangezien, volgens Wilson, „the Bramani kite or Falco pondicerianus is considered as a bird of good omen by the Hindus." Ook in het Bengali wordt hij, onder anderen, bestempeld met den naam *Sankaratjila*, zamengesteld van *sankara*, geluk voorspellend, gunstig, en *Tjila*, volgens Haughton, de eigennaam van den Indischen Falco ater. Vermoedelijk is het ook dezelfde vogel, omtrent welken, eenige jaren geleden, Engelsche dagbladen hebben medegedeeld, dat de Marquis van Wellesley, in zijne laatste wilsbeschikking, den wensch had geuit, dat zijne grafzerk versierd mogte worden met het afbeeldsel van dien arendachtigen vogel, in Hindostan onder den naam van *Hoema* bekend. Deze Britsche oud Gouverneur-Generaal had namelijk, tijdens den oorlog tegen Sultan Tippo Saib, in 1799, de bevelen der krijgsverrigtingen, meestal in een' tuin, aan den voet van eenen boom uitgevaardigd, op welken een *Hoema* zijn nest had gebouwd; en de Indianen schreven aan deze omstandigheid voornamelijk het wapengeluk der Engelschen bij de bestorming van Seringapatam toe. Het woord *Hoema* of *Hoemaj* is oorspronkelijk Perzisch en beteekent: 1) an eagle, a phoenix, a bird of paradise; 2) an bird of happy omen, peculiar to the East. It is supposed —merkt Richardson, even als reeds Herbelot, aan — to fly constantly in the air, and never to touch the ground; and that every head it overshadows will in time wear a crown.

[75]) De Maleijers, ter westkust van Sumatra, zeggen *Serindit*, terwijl de Javanen den even kleinen, en ook door zijne levenswijze daaraan naauw verwanten Psittacus vernalis, *Selindit* noemen.

[76]) Het gewone, lange, schier hemdvormige bovenkleed der Mohammedaansche eilanders van Indië, in het Maleisch *kabaja* genaamd, van het Perzische woord *khabaj* of *khoebaj*, eene tunica, huisjapon.

[77]) Onder *sial* begrijpen de Dajakkers allerlei kwade geesten of onheil stichtende invloeden; *hoema*, beteekent huis. In het *hoema sial* worden zoodanige, den mensch vijandige magten, door middel van bezweringen gevangen gehouden, en naderhand, in de rivier of het bosch uitgezet.

[78]) Het is opmerkelijk, dat het getal zeven ook in het godsdienstig stelsel — waarover later nog een woord meer — der Dajakers eene even belangrijke rol speelt, als bij vele oude en nog hedendaagsche volken van Indië, en ook in sommige mythen der Javanen. Het onderlinge verband dezer overleveringen is niet te miskennen. Men zie dienaangaande het verhaal omtrent de zeven onderaardsche gewesten in de Javaansche mythen (in het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, V Jaargang 1, p. 10); voorts hetgeen Ritter (Erdkunde, Asien, V, p. 1240) van het bijgeloof der Toeda's, bewoners der Nilagiri in Voor-Indië, bijbrengt; en vooral v. Bohlen, Das alte Indien, II p. 247, alwaar men onder anderen leest: „Die Siebenzahl ist eine sehr geheiligte bei den Indern, und spielt in ihren Mythen eine bedeutende Rolle, wobei wir nur an die sieben heiligen Rishis (de wijzen), an die sieben Rosse des Surya (de goddelijke), die sieben Zungen des Agnis (de god van het vuur), an den siebenhäuptigen Drachen, den Ganges, der, wie der Nil, mythisch mit sieben Mündungen sich ergiesst, und an die sieben Reinigungshöllen erinnern dürfen, welche eben so viele Mithrapforten vorstellen."

[79]) *Mindjangan ajer* of *Mindjangan banjoe* door de Maleijers en Banjerezen, *Badjang* door de Beadjoe's, en *Takajo* door de Doesonezen genoemd. *Mindjangan*, of *Mendjanggan* in het Javaansch, is de algemeene naam voor de groote Indische hertsoorten; de woorden *ajer* en *banjoe* beteekenen beide water.

[80]) D. i. slangenhol. De Beadjoe's spreken het woord *liang*, dat hol, gat beteekent, *loeang* uit, en passen dien naam op alle aard- en rotsholen toe, terwijl de Pekoempaijers, even als de Sundanezen op Java, zoodanige holen, waarin de salanganen hunne eetbare nesten bouwen, gewoonlijk met het oorspronkelijke Sanskrit woord *goeha* bestempelen.

[81]) In den jongeren tijd zijn die verwijderde binnenlandsche gewesten op nieuw bereisd geworden door eenen natuurkundige, den reeds genoemden Dr. Schwaner, in 1851 te Batavia overleden, doch wiens dagboeken, tot bevordering der kennis van dat groote, en door zijne natuurlijke voortbrengselen zoo hoogst merkwaardige eiland, openbaar zijn gemaakt van wege het Koninklijke Instituut te Delft, onder den titel „Borneo, Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het Zuid-oostelijke gedeelte van dat eiland", I Deel, Amsterdam 1853.

[82]) De schets, door ons van die bergen of bergketen, op onze algemeene Kaart medegedeeld, is van uit de nabijheid der Kampong Boendang geteekend.

[83]) Semnopithecus rubicundus. *Verhandelingen*; Zoölogie, Mammalia, Tab. 9. p 71.

[84]) Emys spinosa en borneoensis. Zie *Verhandelingen*, Zoölogie Reptiliën, p. 30.

[85]) L. c. Mammalia, p. 1, Tab. 1, een oud mannetje van Simia satyrus, met eene teekening der landstreek bij Tandjong-djawa.

[86]) Onder dien naam door den Heer Temminck, in zijne Planches coloriées, 594, fig. 1, afgebeeld. Genus: Macronus, Jard. et Selb.

[87]) *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, 1846, Deel II, p. 160.

[88]) Met laatstgemelden naam bestempelen de Banjerezen den gewonen Crocodilus biporcatus; *Boeaja kodokh* noemen zij den stomp- of breedkoppigen Croc. raninus (*kodokh* beteekent in het Maleisch een kikvorsch). Omtrent den gaviaalachtigen *Boeaja sapit* zie bl. 183, waar tevens onze reeds openbaar gemaakte aanteekeningen en afbeeldingen der Indische krokodillen zijn aangehaald.

[89]) In die aardstreek de vertegenwoordiger van den Ganges-gaviaal (Gavialis gangeticus). Deze reeds van oudsher bekende Bengaalsche soort, draagt in het Sanskrit, onder anderen, de zinnebeeldige namen: *Djalahasti* (lett. waterolifant) en *Koembhira* (op een' olifant gelijkend), beiden waarschijnlijk op den langen en smallen bek van dat dier zinspelende. Het laatsgemelde woord heeft, in het Bengali, tot de klankvervormigen: *Koembhila*, *Kombhira* en *Koemoera* geleid; in het Hindi wordt het *Koembhir* uitgesproken. Van meer algemeen gebruik, ter aanduiding van dien smalgebekten krokodil, zijn echter in het Sanskrit de namen: *Gohi*, *Godha* en *Godhika*, welke, in het Bengali, tot *Ghadiyala* en *Ghadela* zijn vervormd, en waaruit de aldaar in het

dagelijksch leven gebruikelijke naam van *Garial* is ontstaan, die vervolgens door de Europeanen weder in *Gavial* (Gaviaal) werd verbasterd.

[80]) Het woord *santong* wordt verklaard door het Javaansche *sentong*, een vertrek, kamer; *rauoen* of *roöen* noemen de Beadjoe's eene doodkist, uit een trogvormig uitgehoold stuk boomstam bestaande; doch wanneer de kist uit onderscheidene planken is zamengesteld, wordt zij *kakoeroeng* genoemd; *toelang* beteekent: been, gebeente.

[81]) Er zijn mannelijke en vrouwelijke *Hampatong's;* de vrouwelijke zijn, behalve door onderscheidene andere bijzonderheden, vooral gekenschetst door sterk gevormde en vooruitstekende borsten. In de grootte der *Hampatong's* heerscht evenveel verscheidenheid als in hunne gedaanten. Sommige berigtgevers beschouwen de *Hampatong's* als afgodsbeelden; maar volgens de beteekenis van hunnen naam, vertegenwoordigen zij dienstknechten, zijnde die naam zeer waarschijnlijk, door zamentrekking gevormd, uit de Maleische woorden *hamba*, een dienaar, onderhoorige, en *patong*, een beeld.

[82]) Het aantal latten, die door twee dwarshouten met elkander zijn verbonden, bedraagt meestal 4, somtijds 5, aan iedere zijde, dus 8 of 10 in 't geheel, en wanneer men bij dit getal nog den eenigzins dikkeren hoofdstijl in het midden voegt, zijn er 9 of 11 uitstekende punten, die van weêrskanten naar het midden, in hoogte toenemen. Niet altijd zijn de zijlatten glad, maar dikwijls aan hare bovenste, vrije helft, zeldzaam echter in hare geheele lengte, in stede van glad of regt, slangvormig gekromd.

[83]) Onderscheidene oudere bijdragen met stilzwijgen voorbijgaande, halen wij hier alleen aan, het stuk over de Beadjoe's van den Heer Halewijn, oud-Resident van Bandjermasin (zie *Verhandelingen van het Bat. Genootschap*, XIII, p. 279); voorts dat van C. Hupe, over de godsdienst, zeden enzv. der Dajakkers, geplaatst in het *Tijdschrift voor Neêrland's Indië*, 1846, II, en Dr. Schwaner's Borneo, I, p. 175 en volgg. Bij deze schrijvers, en inzonderheid bij den laatstgenoemden, vindt men nog onderscheidene namen van goden, van welke wij niet hebben hooren spreken; terwijl sommige van de hier opgegeven namen, daar eenigzins anders zijn gespeld en verklaard.

[84]) Wij merken in het voorbijgaan aan, dat niet slechts het wetboek van Manoe van een wereld-ei gewag maakt, hetwelk door de kracht van Brahma's denkvermogen in twee deelen van elkander brak, die hemel en aarde vormden, en waaruit *Brahma* voortkwam; maar dat ook in de oude Javaansche overleveringen de schepping met een' bol begint, die boven *Sang Ijang Wiseso* zweefde, en toen deze hem greep, in drie deelen spleet, waarvan het eene gedeelte hemel en aarde, het andere zon en maan, en het derde den mensch *Manekmaja* inhield. Zie *Institutes of Manu* 1, slok. 8—13; en Raffles, *Hist. of Java*, II, App. 206. Opmerkelijk is het voorts, dat in deze Javaansche mythe ook van een' „Almagtigen bestuurder" gewag wordt gemaakt, die reeds bestond alvorens hemel en aarde geschapen waren, en aan welken, tot dat einde, *Sang Ijang Wiseso* een vurig gebed rigtte.

[85]) In het Kawi beteekent: *djati*, waar, wezentlijk; in het Sanskrit: *djati* geslacht, volksstam, afkomst, voortbrenging, en het adjectivum

djatta, van goede afkomst, uitmuntend, voortreffelijk, schoon. *Sanghiang* of *Sangïang*, gelijk de Dajakkers dien naam uitspreken, is baarblijkelijk het Javaansche *Sang ïjang*, waarvan het laatste woord ook *jwang* en *hjang* wordt geschreven, en dat, volgens den Heer Gericke, vermoedelijk verkorting is van *hejang* grootvader. *Sang ïjang* is de titel voor den naam eener godheid; en komt als zoodanig in de oude Javaansche legenden dikwerf voor. De lexicographen vertalen hem ook eenvoudig door God. Vergelijk W. von Humboldt, *Kawi-Sprache*, p. 101, 200.

96) Dien naam draagt aldaar de Stenops tardigradus, bij ons gewoonlijk „luijaard" geheeten. De Maleijers ter westkust van Sumatra noemen dat zonderlinge nachtdier, *Poekang*, de Sundanezen op Java, *Moeka*; het laatste woord beteekent aangezigt, en is aan dit dier gegeven, uithoofde van zijne betrekkelijk groote oogen en buitengewone physionomie. Wij hebben reeds ter gelegenheid van den even vreemdsoortigen Tarsius spectrum aangeteekend (bl. 214), dat zoodanige groot geoogde en, bij helder daglicht, meestal een zeer dom aanzien hebbende dieren, onder de ligtgeloovige Indische eilanders in lange niet ter goeder naam en faam staan.

97) Dus: taal van Sangïang (den Dajakschen god); doch de oorspronkelijke beteekenis van die woorden is eigenlijk zooveel als: gewijde taal.

98) *Militaire Spectator*, 1837, VI, p. 18.

99) *Tijdschrift voor Neêrland's Indië*, 1846, II, p. 133.

100) De krijgsmuts is gewoonlijk met vederen van hanen, uilen, neushoornvogels of van den fraaijen argus-fazant versierd.

101) Alhoewel over de twee laatstgenoemde planten en de giftsoorten, welke daaruit door de Javanen, Makassaren en andere Oosterlingen bereid worden, reeds zeer veel is geschreven, mag het er echter noch verre van af worden beschouwd, dat de gewassen, door Rumphius, Thunberg, Leschenault en andere Kruidkundigen, onder de namen *Upas*, *Ipo*, *Tjetik* en *Lignum colubrinum* vermeld, in botanisch en toxicologisch opzigt, volledig zouden zijn onderzocht en soortelijk bepaald. Ten aanzien van den Javaanschen *Pohon antjar* of *Pohon oepas* (Antiaris toxicaria) en van den *Tjetik*-struik (Strychnos tieute), verwijzen wij den belangstellenden lezer voornamelijk tot de navolgende nieuwere wetenschappelijke berigten, waarin men tevens al de oudere, dikwerf zeer fabelachtige vertelselen betrekkelijk hunne giftige eigenschappen en uitwerkselen op het dierlijke ligchaam, vindt aangehaald. Leschenault, Memoire sur le Strychnos tieute et l'Antiaris toxicaria, etc. in de *Annales du Muséum d'histoire naturelle*, XII, p. 459; Horsfield, Essay on the Oopas or poison tree of Java, in de *Verhandelingen van het Bat. Genootschap*, VII, en in zijne *Plantae Javanicae rariores*, p. 52, Tab. 13; Blume *Rumphia*, p. 60 sqq., Tab. 22—24; Mulder, Over het vergif van den Javaanschen Upasboom, in het *Natuur- en Scheikundig Archief*, uitgegeven door G. T. Mulder en W. Wenckebach, 1837, p. 242, waar wij voor het eerst eene naauwkeurige ontleding van het *oepas antjar* ontvingen. Leschenault en Dr. Horsfield, aan welke de eer toekomt, van het meest tot de betere kennis dier twee gewassen te hebben bijgedragen, beweren beide, dat het *oepas tjetik* veel heviger zoude werken, maar op Java minder algemeen bekend is, dan het *oepas antjar*: een

beweren, dat lijnregt in strijd is met de door ons medegedeelde opgaven omtrent het *siren* en *ipoe* van Borneo, soorten, die door sommige Natuurkundigen als niet verschillend van de straks genoemde Javaansche worden beschouwd. Nadere onderzoekingen zullen daarover moeten beslissen. — Wat de inlandsche namen betreft, zullen wij hier alleen aanmerken, dat de woorden *oepas* of *opas* en *ipoe* of *ipoh*, uit de Maleische en Boeginesche talen afkomstig, collectief: vergif van planten beteekenen, en dat *tjetik*, door Raffles, als een Balineesch woord, voor vergif in het algemeen wordt opgegeven: *siren* heeft misschien eene soorgelijke onbepaalde beteekenis in eenen tongval der bewoners van Borneo. *Pohon* beteekent boom, en dus *Pohon oepas*, letterlijk: giftboom.

[102]) Zulk een twintig- of vierentwintig-tal ringen, wordt gemiddeld met 2 realen (*f* 4) betaald. Wanneer slechts aan één' der armen ringen worden gedragen, geeft men de voorkeur aan den linker. De ringen der vrouwen verschillen hoofdzakelijk van die der mannen, doordien zij meestal glad, die der laatsten daarentegen steeds oneffen en scherphoekig van oppervlakte zijn.

[103]) Zij noemen zich zelven *Olo Ngadjoe of Beadjoe*. *Olo* of *oeloe* beteekent in hunne taal mensch. Aangaande den volksnaam *Ngadjoe*, *Beadjoe* of *Biadjoe* gelijk men hem verschillend door de vreemdelingen hoort uitspreken, hebben Malte-Brun en andere schrijvers de meening geuit, dat hij vermoedelijk uit het Sanskrit afkomstig is en zooveel als wilden beteekent. Deze vooronderstelling, door geen bewijs gestaafd, schijnt ons wat ver gezocht en niet aannemelijk. Wij zouden eerder genegen zijn, hem voor eene vervorming te houden van het Javaansche woord *wadhjo*, dat volk, schaar, heir beteekent, en waarmede een voorzetsel (veelligt *pi*) schijnt verbonden te zijn. De verwisseling van letters, in woorden uit vreemde talen, neemt men vaak bij de Beadjoe's waar, zoo als zij b. v. *Praman* voor Brahman zeggen: volgens hunne begrippen een dienaar of slaaf van *Hat ala* (zie bl. 248). Met het voormelde Javaansche *wadhjo*, schijnt tevens in verband te staan de benaming van dat schier onophoudelijk op zee rondzwervende en zich voornamelijk met het vangen van visch, tripang en karet-schildpadden bezig houdende volk van Celebes, dat onder den naam van *Orang Wadjo* of *Orang Badjo*, in de oostelijke gedeelten van den Indischen Archipel bekend is, en door de Makassaren *Tau-ri-djene* (waterlieden) genoemd wordt. De eerstgemelde, zeer algemeen bekende naam van dat visschersvolk, meent Vosmaer, dat afkomstig zoude kunnen zijn van de Boeginesche uitdrukking *wadjo-wadjo*, schaduw beteekenende; doch volgens de door ons gegiste afleiding zoude *Orang Wadjo*, volksscharen beteekenen, en de toepassing van dezen naam hare verklaring vinden in de omstandigheid, dat die visschers hun bedrijf steeds vlootsgewijze uitoefenen en dus altijd bij scharen, nu hier, dan daar verschijnen.

[104]) Zie de jaargangen 1840, I, p. 419, en 1846, II, p. 146. Ook boven p. 191 en 196.

[105]) Soortgelijke rottingmatten ter grootte van 6—7 (Rijnl.) voet lengte. bij 3—4 voet breedte, worden gewoonlijk met *f* 1,50—*f* 2 het stuk betaald; doch de Beadjoe's vlechten, van dezelfde fijnheid, ook veel grootere, zoo als ik er eene bij hen kocht voor *f* 8, die bijna 11 voet lang en 7½ voet breed is.

Buiten deze vervaardigden zij, van dikker rottingriet, groote vloermatten, die onverslijtbaar zijn en van welke ook de kleur (natuurlijk en zwart) zeer duurzaam is. Mijne, uit Oost-Indië medegebragte, ethnographische verzameling bevat eene aanzienlijke hoeveelheid wapenen zoowel, als andere voorwerpen van kunstvlijt der Dajakkers, zoodat zij een duidelijk beeld van den staat der beschaving dezer eilanders aanbiedt.

[106]) Dr. Schwaner, *Borneo*, I, p. 190 voert nog eene vierde soort, onder den naam *Rentian*, aan. De door hem *Halmauoeng* geschrevene naam, is baarblijkelijk eenerlei met ons woord *Halimau*. Bij hem zijn voorts de zoogenaamde vrouwelijke potten afzonderlijk opgegeven, vermits het woord *Parampoean*, in het Maleisch, *vrouw*, en *laki*, in die taal, *man* beteekent.

[107]) Deze bedwelmende drank, voornamelijk uit katan-rijst en verschillende scherp en eenigzins bitter smakende kruiden en vruchten door hen-zelven bereid, is, even als brandewijn in het algemeen, bij de Dajakkers zeer geliefd.

[108]) Gewoonlijk hebben deze draagkorven cc. 0,60 meters hoogte, bij 0,30 wijdte van boven en 0,18 van onderen. Deksel en voetrand zijn van ligt hout; de korf-zelf is van rottingriet gevlochten en van buiten met de bladscheeden van den pinang-, aren- of nibongpalm bekleed, waar weder dunne rottingbanden over heenloopen.

[109]) In het Kawi of oud Javaansch beteekent *marto* en *merto* verkwikken, laven, gelukkig, zalig maken, *poera* = stad, residentie.

[110]) Voor den grooten diamant van 77 karaten, ontving de vinder slechts 500. Sp. matten (= *f* 1275).

[111]) Op onze van den Sultan ontvangene reispassen had dit zegel de grootte van een Nederl. kwartje. De titel *Panembahan* is van Javaanschen oorsprong, en beteekent zooveel als: voorwerp van eerbied, of, aan hetwelk eerbied bewezen wordt, afgeleid van *sembah*, eerbied, hulde bewijzen, voornamelijk door het tegen elkander sluiten van de handpalmen, die alzoo onder het gelijktijdig vooroverbuigen van het bovenlijf, aan het voorhoofd worden gebragt. De zoogenaamde Rijksbestuurder daarentegen, zet zijn zegel, het opschrift *Pangeran Mangko Boemi* voerende, gewoonlijk met rooden inkt boven zijne schriftstukken.

[112]) Van *tali*, een touw, koord; dus *talian* zooveel als gebonden of gesloten.

[113]) *Lingganan*, en ook somtijds eenvoudig *doelang* (een schenkbord, -blad) genaamd.

[114]) Note on the Discovery of Platina in Ava, in *Asiatic Researches*, 1834, T. XVIII, p. 279 en volgg.

[115]) Zie *Verhandelingen van het Bat. Genootschap*. XVII, p. 110 en 116.

[116]) Zie *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, 1838, II, bl. 83.

[117]) Deze overblijfselen leveren het duidelijke bewijs van den betrekkelijk jongen oorsprong dier aardbeddingen. Soortgelijke voorwerpen zijn voor het overige, te gelijk met versteende beenderen van uitgestorvene dieren, ook reeds in de goudvoerende aardlagen, ter oostzijde van den Ural gevonden. „L'époque de la formation de quelques couches aurifères — teekent de Heer

Engelmann, in zijne beschrijving van het distrikt Miask aan — est marquée par les restes de Mammouth et des objets qui ont probablement appartenu aux anciens habitants de ces contrées, tels qu'un couteau de cuivre et des pointes de flèches." In A. de Humboldt, Asie Centrale, T. III, p. 544, overgenomen uit de *Annuaire des Mines de Russie pour* 1838, p. 226.

118) Vandaar de bij ons Bestuur gebruikelijke, half Maleische en half Hollandsche benaming van „Lawut-landen," voor die aan zee gelegene landgedeelten.

119) Onze Fortin'sche barometer teekende, op den top, te 5 ure na den middag, 733, 1 mm., de honderddeelige vaste thermometer 26°8, de vrije thermometer 27°: deze waarnemingen zijn, bij de opgegeven hoogte-berekening, herleid tot de gemiddelde standen dier werktuigen,

119*) M. Schwaner, in het *Natuur- en Geneeskundig Archief voor Neêrland's Indië*, 1844, p. 147; *Borneo* I, p. 59.

120) Alleen de vorstelijke personen mogen *tepa's* van geel laken gebruiken.

121) Letterlijk: de ligger of liggende laag (van *dakan*, Jav. *dhokon*, liggen, zetten, plaatsen); door de Duitsche bergwerkers wordt aan dezelfde zaak dezelfde naam: *Liegendes*, gegeven. De op de *tanah batoe* of *pasir* rustende aardlaag, het zoogenaamde dak (*toit* bij de Fransche geologen), bestempelen de Banjeresche mijn-gravers eenvoudig met den naam van *tanah*, aarde, grond.

122) *Wirang* (Jav. *hireng*, Sund. *hideng*) beteekent in het Bandjereesch, zwart, *banjoe* water; dus *banjoe wirang*, zwart water.

123) Bij het verdrag van 1756, door de O. I. Compagnie met dien vorst gesloten, had deze zich verbonden, haar jaarlijks 15000 pikol's peper te zullen leveren, tegen den prijs van 6 Sp. piasters de pikol. De prijs van het stofgoud werd toen insgelijks bepaald op 12 Sp. piasters de tail. *Moniteur des Indes*, 1846, bl. 166.

124) Zie A. van der Jagt, Beschrijving der Kokos- of Keeling-eilanden, in de *Verhandelingen van het Batav.. Genootschap*, XIII, bl. 193.

125) „La puissance moyenne des couches aurifères de l'Oural — schrijft de Heer von Humboldt — semble être de 3½ à 5 pieds. Il y en a cependant aussi de 12 pieds dans le riche plateau de Beresovsk. Comme généralement les fouilles n'exigent que 10 à 15 pieds de profondeur, on les dispose en percements à ciel ouvert. Les percements souterrains sont très-rares. Je ne les ai trouvés que dans l'alluvion de Nagornoi (près Beresovsk) où 2 à 3 pieds de sables aurifères sont recouverts par 15 pieds d'attérissements stériles." Zie A. de Humboldt, *Asie Centrale*, T. I, p. 504. Nopens de aanzienlijke schatten, welke sedert eenigen tijd door Rusland, aan stofgoud en platina, uit het Ural-gebergte en de vlakte van Siberie worden getrokken, vergelijke men hetzelfde werk, T. I, p. 387, en T. III, p. 513. Van den Ural, waar de goudwasschingen eerst in 1814 zijn begonnen, bedroeg de verkregene hoeveelheid stofgoud, in 1816, niet meer dan 5 puds 35 ponden (= 96,215 Ned. ponden). In 1823 echter, was de opbrengst reeds tot 89 puds 17 ponden (= 1464,773 Ned. ponden) geklommen, en van 1831 tot en met 1833, bedroeg zij gemiddeld 353 puds (= 5782,140 Ned. ponden)

jaarlijks. Na dien tijd is de goudoogst aldaar weder eenigzins verminderd, en wel tot eene hoeveelheid van omtrent 300 puds (= 4914,000 Ned. ponden) in het jaar; terwijl daarentegen van toen af des te meer in Siberië gewonnen werd. In 1841, het laatste jaar, tot hetwelk de bescheiden reiken, werden uit het diluvium van den Ural en uit dat van Siberië te zamen, 658 puds (=10778,040 Ned. ponden) gewonnen.

Wij voeren deze bijzonderheden hier aan en vestigen er de oplettendheid onzer landgenooten op, vermits de geognostische gesteldheid van Borneo veel overeenkomst toont te bezitten met die van het zoo metaalrijke Ural-gebergte. Opmerking verdient vooral ook, wat de Heer von Humboldt, aangaande den vermoedelijken ouderdom en rijkdom aan edele metalen, in verband met de hoofdstrekking van sommige bergketens aanmerkt: „M. Elie de Beaumont — zegt de beroemde reiziger — a fait voir par des inductions remplies de sagacité que la contemporanéité des fractures parallèles s'étend aux chaînes de montagnes ou aux grandes lignes de soulèvement. Sous l'influence de ces idées, un fait que je vais consigner à la fin de cette section paraît digne de fixer l'attention des géologues. Les chaînes méridiennes, et, par conséquent, parallèles entre elles, de l'Oural et des Monts Kousnezk, ont offert de grandes richesses d'or, surtout dans les alluvions aurifères de leurs pentes orientales. La chaîne méridienne du Bolor offre de l'or sur ces deux pentes, mais surtout vers l'est. Dans la péninsule transgangétique de l'Inde, l'or et le platine sont recueillis dans la chaine d' Awa et les affluents de l'Irawaddi. C'est même jusqu'ici le seul point de toute l'Asie où le platine a été découvert hors des confins de la Sibérie, et ce point se trouve précisément dans la région où différents systèmes de lignes de faîtes, courant du nord au sud, sont le plus rapprochés. En signalant ici, pour l'Asie comme pour les chaînes américaines des Andes, des Alleghany méridinaux et du Brésil, une certaine prédominance d'alluvions aurifères dans les chaînes méridiennes, je me borne à exposer un simple fait, une liaison qui semble exister entre la direction d'axes plus ou moins parallèles et des éruptions métallifères sur des crevasses d'un âge très-rapproché." L. c. T. I, p. 221. De keten, welke het Ratoes-gebergte vormt, en aan welker west- en oost-zijde de diluviale beddingen rijk zijn aan goud, platina en diamanten, doorsnijdt Borneo van zijne Zuidpunt (Tandjong Salatan) tot benoorden de evennachtslijn, en zij schijnt, zoo niet de eenige dan toch de langste van zoodanig eene, schier zuiver zuid- en noordelijke strekking, in geheel den Indischen Archipel te zijn.

[116]) Voor de ontdekking der rijke mijnen in Kalifornie en Australie, is het stofgoud uit de Lawut-landen, somwijlen tot ƒ 64 en ƒ 66 de tail, te Bandjermasin verkocht.

[117]) Zie A. de Humboldt, *Asie Centrale*, T. I, p. 536. „L'or et le platine — schrijft de Heer Boussingault aan den Heer von Humboldt — „L'or et le platine du Choco paraissent venir de la Cordillére d'où sortent les affluents du Rio San-Juan, car les alluvions sont d'autant plus riches qu'elles sont plus rapprochées des montagnes. Les grains d'or et de platine deviennent plus gros à mesure qu'on remonte, et après les pluies, les orpailleurs font une récolte plus abondante." L. c. p. 520.

[128]) „Il est trés-difficile, à cause de l'extrême variété des sites et des procédés employés, de fixer pour une époque donnée, le contenu moyen des sables exploités — merkt de Heer von Humboldt, aangaande de goudschatten van het diluvium in den Ural aan; — on ne peut fixer que de certaines limites. Lors de mon expédition, en 1829, la moyenne paraissait être de 3/4 à 1 solotnic par 100 poud de sables aurifères." *Asie Centrale*, T. I, p. 512. Volgens deze raming bevatten dus, in den Ural, omtrent 40 Ned. ponden goudvoerend zand, 1 korrel (*décigramme*), terwijl door ons dezelfde hoeveelheid goud, uit 25 Ned. ponden goudvoerend zand, op Borneo is uitgewasschen.

[129]) Vandaar de naam *Goenong Ratoes* of *Meratoes*, d. i. honderd bergen, welken deze meridiaan-keten in het algemeen draagt. Schier ieder harer toppen heeft weder zijn' bijzonderen naam.

[130]) Bij een groot syeniet-blok aldaar, dat onder den naam van *batoe ber-tapa-an* (steen ter boetedoening) bekend is, wordt door de inboorlingen somtijds geofferd, welke godsdienstige handeling voornamelijk bestaat in het loslaten van eene kip en het uitstrooijen van eene kleine hoeveelheid, bij dien steen gekookte en met kurkuma geel geverwde rijst.

[131]) In plaats van *mas Tanah-lawut*; *mas* of *amas* beteekent goud.

[132]) Wij merken dit uitdrukkelijk aan, ter wederlegging van hetgeen door den Heer A. von Humboldt daaromtrent in zijn werk: *Asie Centrale* T. III p. 535, wordt geopperd, alwaar men leest: „Le gisement des diamants de Bornéo a été reconnu au nord du lieu (de Tanah-lawut, niet Tanah-haut, gelijk daar staat) que nous venons de décrire, mais toujours à la pente occidentale de la chaîne des Monts Ratoos." Deze opgave is even onjuist, als die omtrent eenen grooten klomp gedegen goud, welke zich in handen van den Sultan van Sambas zoude bevinden (l. c. T. I, 525); vermoedelijk eene verwarring met den zoogenaamden grooten diamant (een eivormig bergkristal van 1" 9‴, Rijnl. maat, lengte) van den Sultan van Matan op Borneo. Zie hierover Temminck: *Coup-d'oeil général sur les Possessions néerlandaises dans l'Inde archipélagique*, II, p. 282, en Veth: *Borneós Wester-afdeeling*, p. 140.

DRUKFEILEN.

Bladz. 6, reg. 3 v. ond. *staat* $44^{1}/_{2}$, *lees*: $4^{1}/_{2}$.
„ 71, „ 20 v. b. „ Dorcopois, „ Dorcopsis.
„ 72, „ 19 v. b. „ pijlstaartigen, *lees*: breedstaartigen.
„ 118, noot 3, „ Zeeuhan en Zeeuhen, *lees*: Zeachan en Zeachen.
„ 120, „ 22, „ Tribolanotus, *lees:* Tribolonotus.
„ 157, reg. 10 v. b. *staat* overland, *lees:* ocverland.
„ 263, „ 2 v. o. „ *asik*, *lees*: *asip.*

NB. Dit zijn slechts de voornaamste drukfouten, die noodzakelijk behooren verbeterd te worden.

